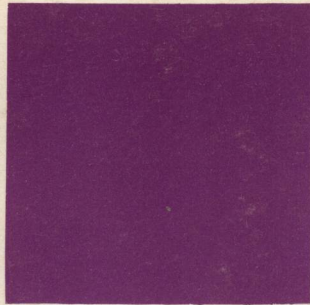
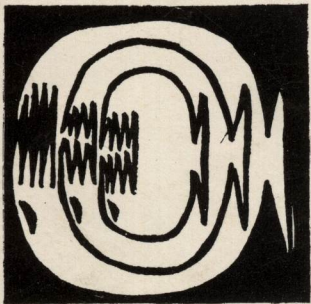

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

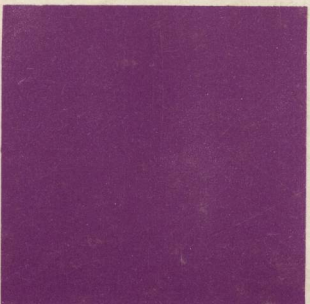
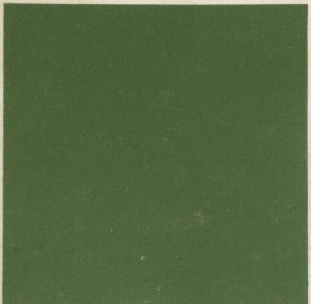

προγραμματισμός
του χώρου
καί συμμετοχή

ἀπομνημονεύματα
ἀγωνιστῶν
του '21

πανεπιστημιακά
συγγράμματα

Δυτική
Γερμανία
1977

Γ. Καρράς, Στρατιωτικός νόμος και στρατιωτική δικτατορία. **Β. Κιζήλου**, Ίσòρροπη ανάπτυξη και ανισòρροπες επενδύσεις. **Ν. Πολίτης**, Ή κρίση του ΚΘΒΕ. **Α. Τουμπιώτης**, Παρακρατικές ενέργειες και ή πολιτική σημασία τους ■ **Κ. Α. Παπαχρίστος**, Τά πανεπιστημιακά συγγράμματα. **Α. Φενερλή-Παναγιωτοπούλου**, Οί αγωνιστές και τά απομνημονεύματά τους ■ **Μ. Καβουριάρης**, Δημοτικές εκλογές στη Γαλλία και άνοδος της Άριστερας. **Ο. Καρρά**, Ή «Συνάντηση της Μαδρίτης» και ό εύρωκομμουνισμός. **Π. Κρέμος**, Φοιτητικές κινητοποιήσεις στην Ήταλία. **Γ. Πάσχος**: Οί κοινοβουλευτικές δυνάμεις στη Δ. Γερμανία. **Γ. Πάσχος**: Ό Β. Άμπεντροτ, τό εργατικό κίνημα και ή δυτικογερμανική άριστερά. **J. Hirsch**: Ή πολιτική καταπίεση στη Δ. Γερμανία ■ **Β. Κιζήλου**: Προγραμματισμός του χώρου και συμμετοχή. **J. Dauphin - E. Preteceille**: Οικονομικές βάσεις και πολεοδομία ■ **Δ. Δημητράκος**: Κομμουνιστικό κίνημα και πολιτιστική ανάπτυξη ■ Βιβλιοκρισίες ■ Σχòλια.

μηνιαία έπιθεώρηση • 10 • μάρτης - άπρίλης 1977 • 50 δρχ.

ο πολιτης

ΚΕΚΡΟΠΟΣ 2 ■ ΑΘΗΝΑ ■ ΤΗΛ 3245332

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Χριστόφορος Ἀργυρόπουλος
Νίκος Κωνσταντόπουλος
Ἀριστόβουλος Μάνεσης
Δ. Ν. Μαρωνίτης
Στέλιος Νέστωρ
Γρηγόρης Μ. Σηφάκης
Δημήτρης Α. Φατούρος

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ
Ἄγγελος Ἐλεφάντης
Ἄλκης Κούρκουλας
Δῆμος Μαυρομμάτης

ΕΚΔΟΤΗΣ: Δήμος Μαυρομμάτης, Σεβαστουπόλεως 10, Ἀθήνα ● ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ: ΦΩΤΡΟΝ Α.Ε., Συγγρού 194, τηλ. 9515078-9 ● ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Λιθογραφεία Δ. Τουμαζάτου, Πεταλά 19, τηλ. 254561.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ἐξάμηνη 300 δρχ., ἐτήσια 550. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώπης: ἐξάμηνη 400 δρχ., ἐτήσια 750. ΗΠΑ - Καναδάς (ἀερ.): ἐξάμηνη 500 δρχ., ἐτήσια 900 ● Γιά Ὀργανισμούς, Τράπεζες, Ἄνων. Ἐταιρίες: ἐξάμηνη 500 δρχ., ἐτήσια 1.000 ● ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ - ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Ἀθήνα 119, τηλ. 3245332 ● Γιά ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ: Ταχυδρ. θυρίδα Νο 1762, πλ. Συντάγματος, Ἀθήνα.

μηνιαία ἐπιθεώρηση ● τεῦχ. 10 ● μάρτης - ἀπρίλης 1977 ● 50 δρχ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γιώργος Καροῦς	: Στρατιωτικός νόμος καί στρατιωτική δικτατορία	8
Βάσω Κιζήλου	: Ίσόροπη ανάπτυξη καί ανισόροπες επενδύσεις	7
Νίκος Α. Πολίτης	: Ἡ κρίση στό ΚΘΒΕ	10
Ἄριστ. Τουμπιώτης	: Παρακρατικές ἐνέργειες καί ἡ πολιτική τους σημασία ...	13
■		
Κώστας Α. Παπαχρίστος	: Τά πανεπιστημιακά συγγράμματα	15
■		
Βάσω Κιζήλου	: Προγραμματισμός τοῦ χώρου καί συμμετοχή. Ὁ χώρος, πεδίο καί ἀντικείμενο τῶν ἀντιθέσεων	19
Jacques Le Dauphin - Edmond Preteceille	: Οἰκονομικές βάσεις καί διαδικασία πολεοδόμησης	27
■		
Α. Φενερόλη-Παναγιωτοπούλου	: Οἱ Ἀγωνιστές καί τά ἀπομνημονεύματά τους	31
■		
Μάκης Καβουριάρης	: Γαλλία: οἱ δημοτικές ἐκλογές καί ἡ ἀνοδος τῆς Ἐνωμένης Ἀριστερᾶς	41
Ἰόλγα Καροῦ	: Ἡ «Συνάντηση τῆς Μαδρίτης» καί ὁ Εὐρωκομμουνισμός	46
Παῦλος Κρέμος	: Φοιτητικές κινητοποιήσεις στήν Ἰταλία	49
Γιώργος Πάσχος	: Ὑλικά γιά τήν ἐξέλιξη τῶν κοινοβουλευτικῶν δυνάμεων στή μεταπολεμική Γερμανία	54
Γιώργος Πάσχος	: Ὁ Β. Ἀμπεντροτ, τό ἐργατικό κίνημα καί τά στρατηγικά διλήμματα τῆς δυτικογερμανικῆς ἀριστερᾶς	58
Joachim Hirsch	: Ἡ πολιτική καταπίεση στή Δυτ. Γερμανία	62
■		
Δ. Δημητράκος	: Κομμουνιστικό κίνημα καί πολιτιστική ἀνάπτυξη	67
■		
Μιχ. Παπαγιαννάκης	: «Ἡ ΕΣΣΔ στόν δρόμο τοῦ κομμουνισμοῦ», τοῦ Κώστα Χατζηαργύρη	71
Γιώργος Κεχαγιόγλου	: «Ποιητική καί πολιτική ἠθική. Πρώτη μεταπολεμική γενιά. Ἀλεξάνδρου - Ἀναγνωστάκης - Πατρίκιος», τοῦ Δ.Ν. Μαρωνίτη	77
	● Σχόλια: «Ἡ δίκη τοῦ Ναυπλίου (16-18 Ἀπριλίου 1914), Στενογραφημένα Πρακτικά. Ἡ δικαίωση τῆς δημοτικῆς γλώσσας καί τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης», «Οἱ θετικές - φυσικές ἐπιστῆμες στόν ἐλληνικό 18ο αἰώνα» τοῦ Γιάννη Καροῦ	84
	● «Ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἀπό μετάφραση»	86
	● Βιβλιογραφία γιά θέματα πολεοδομίας	88

διαγυμνουοφδαλμου

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ

Ένα θέμα πού συνέβαλε αποφασιστικά στην επίδειξη των σχέσεων κυβέρνησης-αντιπολίτευσης είναι τό νομοσχέδιο (καί ήδη νόμος) «περί καταστάσεως πολιορκίας», υπόθεση πού «έκλεισε» στις 19 Μαρτίου. Στίς πρόσφατες συνεδριάσεις ή αντιπολίτευση πείστηκε ότι βρισκόταν αντιμετώπη μέ άμετάπειστη κυβερνητική πλειοψηφία καί άποχώρησε σύσσωμη στις 16 καί 19 Μαρτίου, διαχωρίζοντας τή θέση της από τήν ψήφιση ενός τέτοιου νομοσχεδίου. Ή σύγκρουση έκφράστηκε καί μέ άμοιβαίες καταγγελίες σέ έντονο ύφος: από τήν αντιπολίτευση, πώς ό νόμος είναι αντιδημοκρατικός, πώς παρακάμπτει στήν ούσία τό νομοθετικό, τό δικαστικό καί τό εκτελεστικό, πώς, τέλος, ή κυβέρνηση καταχράται τής πλειοψηφίας πού συγκυριακά έχει άποσπάσει. Καί πραγματικά, ή κυβέρνηση άπέριψε κάθε τροπολογία αντίπαλου κόμματος καί διατήρησε τό νόμο άκριβώς στά μέτρα της· περνώντας μάλιστα στήν άντεπίθεση κατηγορήσε τά κόμματα γιατί άποχωρούν ενώ οι εκπρόσωποι τους έχουν έκλεγεί γιά νά ύποστηρίζουν τίς άπόψεις τους μέσα στό κοινοβούλιο. Ή κυβέρνηση ήθελε καί τήν πίτα (τό νόμο) όλάκερη καί τό σκύλο (τό κοινοβούλιο) χορτάτο· τό ότι ό στρατιωτικός νόμος μπορεί όμως νά κηρυχθεί είτε ή βουλή είναι σέ άπαρτία είτε άπούσα, είτε είναι υπέρ τής κήρυξης είτε κατά, είναι ένα λεπτό σημείο πού άπέφυγε νά θίξει.

Καί μία άπλή άκόμη άνάγνωση αυτού του νόμου θά έδειχνε ότι οι διατάξεις του είναι ιδιαίτερα έπαχθείς, βαρύτερες ίσως από άντίστοιχες τής δικτατορίας, όπως ύποστήριξαν πολλοί, καί ιδιαίτερα άσαφείς. Συνταγματολόγοι καί νομομαθείς, σάν πίο άρμόδιοι, θά μās έρμηνεύσουν τά σχετικά σημεία: είναι δηλαδή πράγματι άντισυνταγματικός ό νόμος; πόσο «άντισυνταγματική» είναι ή πηγή του, τό ίδιο δηλαδή τό άρθρο 48 του Συντάγματος; πόσο σαφείς είναι οι κατηγορίες «σοβαρά άναταραχή καί έκδηλος άπειλή κατά τής δημοσίας τάξεως καί ασφαλείας του κράτους έξ έσωτερικών κινδύνων»; Ύπάρχουν όμως καί σημεία γιά τά όποια μπορεί νά μιλήσει ό καθένας.

Ένα τέτοιο είναι ό λόγος γιά τόν όποιο ή κυβέρνηση διατείνεται ότι εισάγει τό νόμο. Ένα δεύτερο είναι ό λόγος γιά τόν όποιο τόν εισάγει. Ή αντιπολίτευση ύποστήριξε μέ δικαιολογημένη θέρμη ότι ό νόμος ύποσκάπτει τά θεμέλια τής δημοκρατίας, ότι ύποθάλλει ένεργειες αντιδημοκρατικές καί αυταρχικές. Ή αντίπαλη πλευρά ύποστήριξε τό έκ διαμέτρου αντίθετο: στόχος, είτε, είναι ή υπεράσπιση τής δημοκρατίας, ή άμυνα τής δημοκρατίας (όπου, φυσικά, ή επίθεση είναι ή καλύτερη άμυνα). Ή μέχρι σήμερα τουλάχιστον πορεία των κοινοβουλευτικών δυνάμεων δέν μās δίνει τό δικαίωμα νά ισχυριστούμε ότι κάποιος από τούς δυό ψεύδεται ή πλανάται τόσο κραυγαλέα· άρα μιλάνε γιά διαφορετικά πράγματα. Τά κόμματα τής αντιπολίτευσης, λέγοντας δημοκρατία έννοούν γενικά (τό καθένα φυσικά μέ τή δική του δόση «λαϊκής» καί «κυριαρχίας») κάποιου τύπου πολίτευμα μέ ένεργούς αντιπροσωπευτικούς θεσμούς, κάποιου τύπου «λαϊκή κυριαρχία». Ή κυβέρνηση, προφέροντας τήν ίδια λέξη έχει κατά νου μία άλλη κυριαρχία, εκείνη δηλαδή πού ειθισται νά άποκαλείται «άχρωμα»

*Οι έκτακτες έξουσίες του Προέδρου τής Δημοκρατίας πρέπει νά ύπάρχουν γιά νά αντιμετώπίζονται έκτακτες περιστάσεις καί κίνδυνοι άπρόβλεπτοι τής Πολιτείας, ή σωτηρία τής όποίας είναι *suprema lex*.*

*Α. Μπουρνιάς, βουλευτής ΝΔ,
«Νέα» 26.3.77*

*Ή άναστολή των μνημονευθεισών διατάξεων δικαιολογείται υπό τήν επίκληση του αξιώματος *salus populi suprema lex esto*, δηλ. ή σωτηρία του Λαού είναι ό υπέρτατος νόμος.*

*Α. Δερβέναγας, βουλευτής ΝΔ,
Βουλή 14.3.77*

διαγυμνουφθαλμοί

κρατούν κοινωνικών καθεστώδων. "Όλα τούτα και άναμφισβήτητα και όφθαλμοφανή είναι: και οι δύο έχουν συνεπώς δίκιο, ό καθένας όμως φυσικά για τή δική του «δημοκρατία». Βρεθήκαμε λοιπόν, σέ τέτοιο βάθος πού έχουν φτάσει τά πράγματα, μάρτυρες διαλόγου κοιφών.

Αυτά όλα, και καλά και σωστά είναι. "Αν έμενε κανείς όμως εδώ θά έλεγε μισή αλήθεια, θά έδινε άρα έσφαλμένη έντύπωση για τά πράγματα: γιατί και ή δικτατορία, μπορούμε νά πούμε μέ βεβαιότητα, διαφύλαξε τό κοινωνικό καθεστώς σέ έποχή διαγραφόμενων κινδύνων και άκόμα ίσως —παρά τίς δυσχέρειες πού κληροδότησε στίς κατοπινές κυβερνήσεις— τελικά τό ένίσχυσε. Τή σύνδεση τού νομοσχεδίου μέ τή δικτατορία —σύνδεση άβίαστη— πρόβαλε ή αντίπολίτευση: επιτέθηκε μέ σφοδρότητα στήν κυβερνητική παράταξη γιατί άγνοει τίς τραγικές συνέπειες τής πρόσφατης είσβολής τού στρατού στά πολιτικά πράγματα, γιατί άντικειμενικά προλειπίνει τό έδαφος για δικτατορικές έκτροπές, άναβιώσεις και ύποτροπές. Και τούτο, μέ μόνη τή βούληση δύο ανθρώπων, τού προέδρου και τού πρωθυπουργού. "Η κυβέρνηση όμως και οι 215 τής κοινοβουλευτικής τής δύναμης δέν μπορούν νά κατηγορηθούν ότι ρέπουν γενικά πρós τή δικτατορία, τού πρόσφατου τουλάχιστον τύπου. Πρίν δύο χρόνια όμόφωνα πέρασαν από τή βουλή τό Δ' Ψήφισμα, εκείνο άκριβώς πού χαρακτηρίσε τή στρατιωτική δικτατορία έγκλημα κατά τού έθνους και τής δημοκρατίας, και πού μέ βάση αυτό έγιναν οι δίκες. Πώς έρμηνεύεται αυτή ή αντίφαση; Μπορεί πραγματικά οι κυβερνητικές δυνάμεις νά προσανατολίζονται σήμερα πρós μιά τέτοια δικτατορία για ώρα ανάγκης; Κι αν όχι, τί είναι εκείνο πού χαλκεύουν; Μέ άφορμή τό νόμο θά κάνουμε μερικές γενικότατες παρατηρήσεις σχετικά μέ τά έρωτήματα αυτά, οι όποιες φυσικά πολύ απέχουν από τό νά τά έξαντλούν.

Ό πασιφανής και γενικός στόχος τού νόμου άφορ ά, όπως είπαμε, κυρίως τούς «έσωτερικούς κινδύνους». Κάθε καθεστώς στόν κόσμο προβλέπει και διαθέτει τρόπους αυτοάμυνας, και είναι άναγκασμένο νά αυτοαμύνεται: «...δέν υπάρχει χώρα —σέ 'Ανατολή και Δύση— χωρίς στρατιωτικό νόμο για τήν αντιμετώπιση έκτάκτων άναγκών», θά επιχειρηματολογήσει ό ύπουργός Δικαιοσύνης. Βέβαια τό πρώτιστος σημασίας ζήτημα είναι ή (ταξική) φύση τού καθεστώτος πού πρόκειται νά διαφυλαχτεί. "Ένα δεύτερο όμως και πολύ ουσιαστικό θέμα είναι ό *τρόπος* μέ τόν όποίο θά διαφυλαχτεί. "Ένας από τούς τρόπους υπήρξε λοιπόν ή πρόσφατη στρατιωτική δικτατορία, πού σημαδεύτηκε όμως άνεξίτηλα από τόν τρόπο έπιβολής τής: ένα έπιτελείο συνταγματαρχών, *άνεξάρτητα από έκπροσώπους τής κατακερματισμένης τότε δεξιάς*, κηρύσσει τό στρατιωτικό νόμο για νά άσκήσει, τό ίδιο και οι άνθρωποι του, συνολικά τήν έξουσία έπ' άόριστον. "Η προσήλωση τών συνταγματαρχών στά άστικά συμφέροντα δέν έχει άμφισβητηθεί στά σοβαρά από κανέναν. Τό καθεστώς τους όμως δέν ήταν σέ θέση νά διαπλέξει, εκ τών ύστέρων έστω, μόνιμους και συνεκτικούς δεσμούς μέ τόν άστικό πολιτικό κόσμο ώστε νά οδηγηθεί έτσι κάποτε στήν κοινοβουλευτική μετεξέλιξη, οι προσπάθειες δηλαδή για τή «γέφυρα» δέν ευοδώθηκαν. Τό γιατί σνέβη αυτό είναι μιά άλλη ιστορία: τά άποτελέσματά του όμως δέν έλειψε πολύ νά άποβούν «καταστροφικά»: οι κίνδυνοι πού γεννήθηκαν από τή διακυβέρνηση τής στρατιωτικής δικτατορίας για σταθερότητα τών κατοπινών κυβερνήσεων και τού κοινοβουλευτισμού, αλλά άκόμη και τού ίδιου, θά λέγαμε, τού καθεστώτος, έχουν συχνότατα τονιστεί σέ όλο τό φάσμα πολιτικών διαλέκτων. Οι κίνδυνοι αυτοί έγγράφονται και στό ιδεολογικό και, κυρίως φυσικά, στό πολιτικό επίπεδο: γιατί ή στρατιωτική δικτατορία ήταν μιά «*παράνομη*» κατάλυση τής νομιμότητας. "Η κοινοβουλευτική δεξιά, για τούς παραπάνω λόγους, είναι άναγκασμένη νά διαγράψει από τίς έφαρμογές στό μέλλον έπιλογές αυτή τήν έκδοχή. Δέν είναι στό χέρι τής όμως νά διαγράψει και τό ένδεχόμενο νέων «έσωτερικών κινδύνων»: θά προσανατολιστεί έτσι πρós τήν προετοιμασία μιάς

Και θέλω νά άπευθυνθώ εις όλους, εις όλους εκείνους, οι όποιοι έστήριξαν τήν Κυβέρνησην τού 1946-50, τήν Κυβέρνησην τής 'Ενότητας, ή όποία έθεσεν εις έφαρμογήν τόν στρατιωτικόν νόμον. Τόν έθεσε σωστά ή όχι; Τόν χρησιμοποίησε εναντίον τών ελευθεριών, ή διά τήν προάσπισην τού κινδυνεύοντος τότε δημοκρατικού πολιτεύματος;

**Κ. Στεφανάνης,
Βουλή 14.3.77**

διαγυμνουοφδαλμου

«νόμιμης» κατάλυσης της νομιμότητας. Κι αυτό είναι κάτι όλότελα διαφορετικό (έκτός φυσικά από «σέ τελευταία ανάλυση»)· διαφορετικό και στο ιδεολογικό και, κυρίως φυσικά, στο πολιτικό πεδίο.

Η ελληνική δεξιά είναι σέ θέση νά γνωρίζει πώς ή σταθερότητα του πολιτικού (της) συστήματος είναι τουλάχιστον έπισφαλής. Και πώς συχνά προκύπτουν («σοβαρά άναταραχή») ή είναι ένδεχόμενο νά προκύψουν («έκδηλος άπειλή») καταστάσεις τέτοιες πού ένας «άμιγής» κοινοβουλευτισμός δυσκολεύεται πολύ νά χειριστεί. Αύτά τά μελλούμενα έπιχείρησε νά προφητεύσει ή έισηγητής της πλειοψηφίας κ. Δερβέναγας. Είπε ο βουλευτής της Νέας Δημοκρατίας: «Δεύτερον· έξ έσωτερικών κινδύνων. Σοβαρά διαταραχή της δημοσίας τάξεως και άσφαλείας δέν άποτελεί ή *περιστασιακή* άπεργία εις *όρισμένους* κλάδους της οικονομίας ούτε τά πάσης φύσεως συλλαλητήρια ούτε, βεβαίως, φυσικά συμβάντα (σεισμοί, πλημμύρες κ.λπ.) ή κοινωνικά τοιαύτα. Είναι όμως δυνατόν τά μεμονωμένα και όλως ειδικά τάυτα γεγονότα νά έχουν συνέπεια νά δημιουργήσουν σοβαρά διαταραχήν και ένδεχομένως έκδηλον άπειλήν κατά της δημοσίας τάξεως και άσφαλείας του κράτους... Υφίσταται έντούτοις σοβαρά διαταραχή άν ομάδες οργανωμένα εισπίπτουν κατά δημοσίων κτιρίων χρησιμοποιούντες όπλα ή άλλα άντικείμενα δυνάμενα νά προκαλέσουν τραύματα... Έπίσης έκδηλος άπειλή έξ έσωτερικών κινδύνων δέν δύναται νά είναι ή *ένίσχυσις* της έκλογικής δυνάμεως άντικυβερνητικού κόμματος ή κόμματος της άριστερας...». Από τά όσα λέγονται (και κυρίως τά όσα δέν λέγονται) στο παραπάνω απόσπασμα παίρνει κανείς μία ιδέα για τό πότε μπορούν νά ανασταλούν άρθρα του συντάγματος, δώδεκα τό μέγιστο, για τό πότε ο πρόεδρος και ο πρωθυπουργός μπορούν νά αποφασίσουν ότι «αί έξουσίαι των πολιτικών αρχών αι άναγόμεναι εις τήν προστασίαν της άσφαλείας του κράτους, τήν τήρησιν της τάξεως και τήν άστυνομίαν αναλαμβάνονται και άσκούνται υπό της στρατιωτικής αρχής καθ' ό μέτρον ήθελε θεωρηθεί υπό ταύτης αναγκαίον» (άρθρο 2).

Έξαιτίας λοιπόν αυτών των ένδεχομένων, πού όφείλονται κατά κύριο λόγο στη δράση του λαϊκού παράγοντα, είναι άπαραίτητη στη δεξιά (και στο καθεστώς γενικά) κάποια «προέκταση κοινοβουλευτισμού» (έν ανάγκη και χωρίς κοινοβούλιο), ή όποία νά είναι σέ θέση νά άνταπεξέλθει άποτελεσματικά —άποτελεσματικότερα τουλάχιστον άπ' όταν ισχύουν, για παράδειγμα, οι ένοχλητικές άτομικές έλευθερίες— στα νέα δεδομένα, φέρνοντας τό στρατό στο προσκήνιο. Όχι όμως άνεξέλεγκτα, ούτε για τήν άποκλειστική από μέρος του άσκηση της έξουσίας. Πρέπει δηλαδή νά εξασφαλιστεί ή δυνατότητα για μία περιορισμένη παρέμβαση του στρατιωτικού παράγοντα, τέτοια πού, πρώτον νά είναι «νόμιμη», δηλαδή συνταγματική, δηλαδή νά μήν είναι «έγκλημα κατά του έθνους και της δημοκρατίας»· νά διατηρεί τή συγκεκριμένη μορφή καθεστώτος, σέ κάποια «περίεργη» έστω παραλλαγή, και, παρότι θά άκρωτηριάζονται άτομικά δικαιώματα και θεσμοί και θά πλήττεται τό λαϊκό κίνημα, νά διατηρείται ταυτόχρονα μία δίολου άμελητέα —μεγαλύτερη έν πάση περιπτώσει από εκείνη της δικτατορίας— δυνατότητα νομιμοποίησης προς πάσα αναγκαία κατεύθυνση (μερίδες της άρχουσας τάξης, σύνολο του άστικού πολιτικού κόσμου, τμήματα του λαού). Και δεύτερον, νά καθορίζεται από τις έπιλογές της δεξιάς· νά καθορίζεται δηλαδή άνάλογα μέ τό συσχετισμό των δυνάμεων στους ήγετικούς της κύκλους, όπως αυτός θά συνίσταται και θά εκφράζεται στα πρόσωπα του προέδρου και του πρωθυπουργού. Για μία τέτοια παρέμβαση ζωτικό είναι νά έχει εξασφαλιστεί πώς, όταν κριθεί ότι ή «έκτακτη ανάγκη» έχει εκλείψει και οι «έσωτερικοί κίνδυνοι» έχουν άπωθηθεί σέ κάποιο άπώτερο μέλλον, ή έπαναφορά στην όμαλή λεγόμενη κατάσταση και ή μεταβίβαση της άρμοδιότητας για ζητήματα δημόσιας τάξης στην πολιτική έξουσία δέν θά έξαρτάται άποφασιστικά από έπιλογές κάποιων στρατιωτικών, όσο εύσυνείδητων, αλλά από εκείνο τό πλέγμα πολιτικών-στρατιωτικών δυνάμεων, τό όποιο όμως θά τελεί υπό τήν κυριαρχία της δεξιάς (και φυσικά, μετά τό διάστημα πού προβλέπει ο νόμος, και από τις διαθέσεις του κοινοβουλίου· αναγκαίο κακό, άφου κανείς κοινο-

Κύριοι συνάδελφοι της ΕΔΗΚ, σάς άπευθύνω έκκλησιν νά υπερψηφίσετε τό παρόν νομοσχέδιον διότι άποσκοπεί εις τήν προστασίαν της γνησίας δημοκρατίας, πού είναι και ιδική σας, και νά μήν άρνείσθε εις τήν έκ της έλευθέρας βουλήσεως του κυριάρχου λαού προερχομένην Κυβέρνησιν, πού ένδέχεται αύριον νά είναι ή ιδική σας, τά υπό του παρόντος Νόμου προβλεπόμενα μέτρα διά τήν άμυναν της δημοκρατίας μας.

**Έμ. Ζαννης, βουλευτής ΝΔ,
Βουλή 16.3.77**

διαγυμνουοφδαλμου

θά μπορούσαν νά ακολουθήσουν τό παράδειγμα του 1909. Θά έπρεπε νά καλέσουν τόν κ. Καραμανλή, όπως οί συνάδελφοί τους πρίν 60 χρόνια έκαναν μέ τόν Ε. Βενιζέλο... Οί συνταγματάρχες δέν διάλεξαν κανέναν από τούς δύο δρόμους...». Καί νά μή διαψευστεί ό κ. Γ. Β. Μαγκάκης όταν έλεγε στίς 14 Μαρτίου στή βουλή: «'Απαντώ, σύμφωνοι, κύριοι συνάδελφοι, ό νόμος αυτός είναι δυνατόν νά χρησιμοποιηθεί διά νά προστατευθεί καί ή Δημοκρατία. 'Αλλά νά προστατευθεί ή Δημοκρατία όχι μόνον από αυτούς που ύπονοείτε αλλά καί από εκείνους που υπό τό ψευδές πρόσχημα νά προστατεύσουν δήθεν τήν Δημοκρατίαν, δέν κάνουν τίποτε άλλο παρά νά καταπατούν, νά καταλύουν κάθε έννοιαν Δημοκρατίας...». Τό εάν καί τό κατά πόσο φυσικά μέ τό νόμο αυτό ή κυβέρνηση *άντικειμενικά* θά στράψει τό δρόμο σέ μία νέα «χούντα» δέν είναι δυνατό νά αποτελέσει αντικείμενο θεωρητικής καί άφηρημένης προσέγγισης, αλλά πρέπει νά αναλυθεί πολιτικά καί συγκεκριμένα κάθε φορά, όταν δηλαδή ή άριθμητική τής συγκυρίας θά άντικαταστήσει τήν άλγεβρα.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΡΑΣ

ΙΣΟΡΡΟΠΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΑΝΙΣΟΡΡΟΠΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ

'Αναφερόμαστε στά έργα τής λεωφόρου Συγγρού, που εξαγγέλθηκαν πρίν από δύο περίπου μήνες από τόν Πρωθυπουργό καί άφορούν:

- τήν άνακατασκευή καί διαπλάτυνή της,
- τήν κατασκευή τεσσάρων κυκλοφοριακών κόμβων, από τούς όποιους εκείνος του Δέλτα είναι τριώροφος (!).

Οί επενδύσεις για τά έργα αυτά μεταφράζονται ούτε λίγο ούτε πολύ σέ 600 εκατομμύρια δραχμές.

'Η προμελέτη του έργου έγινε από τόν «Ευπαλίνο Τ.Ε.Π.Ε.», εγκρίθηκε τό Νοέμβριο του 1976, τά έργα δημοπρατήθηκαν, καί οί εργασίες προβλέπεται νά άρχίσουν μέσα στην άνοιξη του 1977.

'Η άπόφαση για τήν κατασκευή αυτών των έργων προκάλεσε έντονες αντιδράσεις από τό Τ.Ε.Ε. (τεχνικός σύμβουλος, ύποτίθεται, του κράτους) καί από διάφορους έπιστημονικούς συλλόγους. 'Επειδή, όμως, στην Έλλάδα ό έλέγχθη, έλέχθη, οί διαμαρτυρίες αυτές (έπιστημονικά τεκμηριωμένες) δέν φαίνεται νά ευαισθητοποίησαν ούτε στό έλάχιστο τήν Κυβέρνηση.

Μέ άφορμή τά έργα στή Συγγρού, εκείνο που θέλουμε νά τονίσουμε στό σημείωμα είναι τό πως τελοσπάντων προγραμματίζονται καί κατανέμονται οί επενδύσεις στην Έλλάδα, τόσο σέ έθνικό επίπεδο όσο καί σέ επίπεδο αστικών κέντρων.

Τά έργα δηλαδή στή Συγγρού είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα του τρόπου μέ τόν όποιο άντιμετωπίζονται ό Προγραμματισμός καί ό Σχεδιασμός στην Έλλάδα, τής άνυπαρξίας, δηλαδή, περιεχομένου των δύο έννοιών, που παρ' όλα

διαγυμνουοφδαλμου

αυτά χρησιμοποιούνται καθημερινά σχεδόν από τούς έκφραστές της κυβερνητικής πολιτικής. 'Ο ίδιος ό κ. Καραμανλής ανακοινώνει επίσημα τήν απόφασή του νά σταματήσει τήν ασυντόνιστη ανάπτυξη στή χώρα, καί προβάλλει μέ ιδιαίτερη έμφαση τήν ανάγκη ένταξης κάθε προγραμματιζόμενου έργου σέ ευρύτερα προγράμματα καί σχέδια. Λίγες μέρες μετά, ανακοινώνεται ή απόφαση γιά τήν επένδυση τών 600 εκατομμυρίων στό κέντρο τής 'Αθήνας. 'Ανακοίνωση ιδιαίτερα σύντομη, χωρίς τήν παραμικρή δικαιολόγηση τής απόφασης. Εύλογα ανακύπτει τό ερώτημα: πώς τεκμηριώνεται ή σκοπιμότητα αυτού του έργου, καί ποιά γενικότερα προγράμματα δικαιολογούν αυτή τήν έσπευσμένη άμεση προτεραιότητά του; 'Ας δούμε όμως πώς δικαιολογείται ή σκοπιμότητα του έργου στήν έγκεκριμένη προμελέτη. 'Επισημαίνονται τά ακόλουθα:

Γιά νά φανεί ότι τό έργο δέν έγινε ξεκάρφωτα, επικαλείται τό Ρυθμιστικό τής 'Αθήνας:

Τό Ρυθμιστικό Σχέδιο τής 'Αθήνας (πού έκπονήθηκε από τήν 'Υπηρεσία Οίκισμου του ύπουργείου Δημοσίων Έργων) έδωσε τή γενική κατεύθυνση: Πολυκεντρική πρωτεύουσα. Δηλαδή ενώ σήμερα έχουμε δύο ούσιαστικά πόλους έλξης, τό κέντρο τής 'Αθήνας καί τόν Πειραιά, πρέπει νά αντιμετωπιστεί «ή δημιουργία περισσότερων πόλων εν τή προσπάθεια άποκεντρώσεως τών λειτουργιών καί καταπολεμήσεως του παρατηρουμένου σήμερα υδροκεφαλισμού (!). 'Η μελετηθείσα λύσις αναφέρεται εις τήν πολυκεντρικήν θεώρησιν βασικώς. 'Ομως έξητάσθη καί τό ένδεχόμενον φορτίσεως του ίδιου δικτύου διά τήν περίπτωση μή ανάπτυξεως τής πόλεως κατά τήν πολυκεντρικήν διάπλασιν αλλά κατά τάς ήδη ύφισταμένας τάσεις».

Καί στις δύο περιπτώσεις ή έκθεση παίρνει σάν δεδομένο έναν πληθυσμό 4.200.000 γιά τό έτος 2000, δηλαδή τίς προβλέψεις του Χωροταξικού Δοξιάδη.

'Επανέρχεται στό Ρυθμιστικό τής 'Αθήνας καί σημειώνει ότι «ή πρόβλεψις διά τό έτος 2000 θέλει τήν δημιουργίαν ενός ύποκέντρου εις τήν περιοχήν του αεροδρομίου του 'Ελληνικού...».

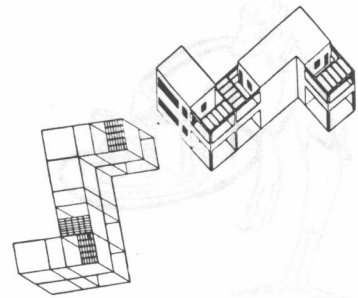
'Απαριθμούνται κατόπιν τά σημαντικά έργα πού (σύμφωνα μέ τό Ρυθμιστικό) θά γίνουν κατά μήκος τής παραλιάς από τό Δέλτα ως τό Τουρκολίμανο, πολυτελή ξενοδοχεία, έγκαταστάσεις άναψυχής στον 'Ιππόδρομο (πού θά άπομακρυνθεί από τή σημερινή θέση), μαρίνες γιά σκάφη άναψυχής, άθλητικό κέντρο.

Διευκρινίζεται, τέλος, ότι στις έγκαταστάσεις άναψυχής του Δέλτα θά συχνάζουν άτομα ύψηλης εισοδηματικής στάθμης ενώ στις άθλητικές έγκαταστάσεις του Ν. Φαλήρου τά λαϊκά στρώματα. Καί τεκμηριώνεται σέ τέσσερις σελίδες του έργου τό αναγκαϊόν.

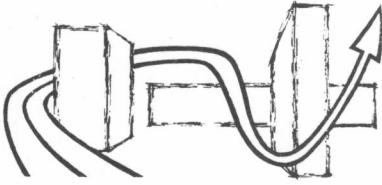
Δέν ξέρουμε αν ή Κυβέρνηση πού έγκρίνει αυτή τήν προμελέτη καλύπτεται από μιά τόσο άφελή (τουλάχιστον) τεκμηρίωση τής σκοπιμότητας ενός τέτοιου έργου. 'Εμεις περιοριζόμαστε σέ όρισμένες παρατηρήσεις (κοινής λογικής), άπλά καί μόνο γιά νά δείξουμε ότι πραγματικά... «μέσα δέν πάμε καθόλου καλά!»:

1. Τό φάντασμα του Ρυθμιστικού τής 'Αθήνας κλανιέται όλο καί πίο έντονα πάνω από τίς διάφορες κυβερνητικές αποφάσεις. Κανένας δέν τό έχει άντικρίσει, κανένας δέν μπορεί νά μάς πληροφορήσει γιά τό περιεχόμενό του· παρ' όλα αυτά, όλοι μιλάνε γιά τίς κατευθύνσεις πού δίνει, γιά τίς χρήσεις πού προτείνει, γιά τά έργα άμεσης προτεραιότητας πού προτείνει. 'Από διάφορους ψιθύρους προκύπτει ότι ή πολύπλαγκτη ιστορία του έχει λήξει άδοξα, οι τόμοι του έχουν άρχειοθετηθεί, καί τά ήμιτελή του σχέδια είναι άμφίβολο αν θά τελειώσουν ποτέ. 'Η άσάφεια αυτή δημιουργεί κάποιο εύλογο ερώτημα: Μήπως τό μυστήριο γύρω από τό Ρυθμιστικό τής 'Αθήνας διατηρείται σκόπιμα, γιά νά μπορεί αυτό νά παίξει τό ρόλο του άνεξέλεγκτου άπολογητή τής όποιας κυβερνητικής παρέμβασης;

2. Διαπιστώνουμε γιά άλλη μιά φορά, ότι ή συνεννόηση ακόμη καί σέ στοιχειώδεις, καθιερωμένους θά λέγαμε, όρους, είναι πολύ δύσκολη ή επιδιώκεται νά φορτωθεί δυσκολίες.

διαγυμνωσηςδαλμου

Τά περί θεραπείας του υδροκεφαλισμού της πρωτεύουσας μās αφήνουν τουλάχιστον κατάπληκτους. Μιά τέτοια υποτίμηση νοημοσύνης καταντā προκλητική.

Ο υδροκεφαλισμός της πρωτεύουσας και ή παράλληλη μ' αυτόν διάλυση της περιφέρειας, τό καιρίο δηλαδή πρόβλημα της ανισόμερης ανάπτυξης του έλλαδικού χώρου δέν καταπολεμιέται μέ την «πολυκεντρική» πρωτεύουσα. Ένα «υπόκεντρο» στό Έλληνικό και κάποια άλλα, σπαρμένα στόν οικιστικό ιστό της Αθήνας, δέν θεραπεύουν τήν πληγή της έσωτερικής μετανάστευσης ούτε ανατέλλουν τήν άποσύνθεση της ελληνικής έπαρχίας.

Η υιοθέτηση τέτοιων άπόψεων άπό τήν Κυβέρνηση είναι άσυμβίβαστη μέ τήν (προφορική τουλάχιστον) σταυροφορία γιά περιφερειακή ανάπτυξη και αναδιάρθρωση. Οί έπιλογές γιά τήν εξέλιξη της δομής του ελληνικού χώρου είναι πολιτικές έπιλογές έθνικής σημασίας, και δέν έπιτρέπεται νά καταλήγουν σέ τεχνοκρατικές (χονδροειδείς) αναλύσεις και προτάσεις ή σέ βερμπαλιστικές εξαγγελίες.

Άς δοϋμε τώρα κάπως πίο συγκεκριμένα τά προβλήματα πού υποτίθεται ότι τά έργα αυτά θά έπιλύσουν· δηλαδή:

— πολεοδομικά προβλήματα της Αθήνας·

— κυκλοφοριακά προβλήματα του Λεκανοπεδίου Αττικής.

1. Είναι ήλιου φαινότορον ότι τά έργα υποδομής, και κυρίως οί βασικοί κυκλοφοριακοί άξονες συμπαρασύρουν κάποιες χρήσεις γής. Τά έργα της Συγγρού είναι άπόλυτα σίγουρο ότι θά παρασύρουν μέρος εκείνων τών χρήσεων πού άπαιτούνται γιά νά μετατραπεί σταδιακά ή πρωτεύουσα σέ:

«— έπιτελικό κέντρο της χώρας...

»— οργανωμένο μητροπολιτικό κέντρο...

»— πόλο οικονομικής ανάπτυξης της χώρας...

»— κόμβο μεταφορών...

»— διεθνές οικονομικό κέντρο...

»— διεθνές πολιτιστικό και πνευματικό κέντρο...

»— διεθνές τουριστικό κέντρο...»¹

2. Οί νόμοι της αύξησης τών τιμών γής θά λειτουργήσουν μέ ιδιαίτερη ένταση, θά ύπάρξει άνεξέλεγκτη κερδοσκοπία, και τά χαμηλά εισοδηματικά στρώματα θά άπωθηθούν προς τήν περιφέρεια. Τό χάσμα ανάμεσα στό κέντρο και τίς ήδη ύποβαθμισμένες περιοχές της πρωτεύουσας θά διευρυνθεί έπικίνδυνα.

3. Η μεταφορά κεντρικών λειτουργιών στην παραλία και ή σύνδεσή τους μέ άξονα 100% άκτινωτό ως προς τό κέντρο της Αθήνας, κάθε άλλο παρά θά δημιουργήσει άποσυμφόρηση του κυκλοφοριακού άδιεξόδου.

4. Τό δυναμικό κυκλοφοριακής έξυπηρέτησης της περιοχής Δέλτα-Συγγρού είναι άσύγκριτα καλύτερο άπό εκείνο τών περιοχών του Δυτικού π.χ. Λεκανοπεδίου.

5. Έδω και 15 περίπου χρόνια, σέ όλες τίς «προηγμένες» χώρες έχουν εγκαταλειφθεί οί υπερυψωμένες λεωφόροι ταχείας κυκλοφορίας σέ παραλιακές περιοχές, και δέν γίνεται καν συζήτηση γιά πολυόροφους κόμβους. Μήπως θά έπρεπε ή κυβέρνηση νά προσπαθήσει νά φανταστεί τήν εικόνα της περιοχής Συγγρού-Δέλτα-Τουρκολίμανο μετά άπό δέκα χρόνια; Έπιτέλους, παραλιακή ζώνη ύπάρχει μία και μόνη στό λεκανοπέδιο Αττικής, και κάποτε πρέπει νά σκεφτόμαστε τίς περιοχές πού καταστρέφουμε (πληρώνοντας μάλιστα τόσο ακριβά τίς καταστροφές).

6. Η Ελλάδα ξοδεύει τό 1/10 του μέσου όρου πού διαθέτουν οί ξένες χώρες γιά τόν τομέα τών μεταφορών. Δέν έπιτρέπεται έπομένως μέ τόσο περιορισμένο προϋπολογισμό νά μήν άντιμετωπίζονται ουσιαστικά κυκλοφοριακά προβλήματα (και είναι πράγματι άμέτρητα).

1. «Χωροταξικό Σχέδιο και Πρόγραμμα της Περιοχής Πρωτεύουσας»: όπου παραπέμπει ό Π. Λουκάκης, *Πολίτης*, τεϋχ. 5, σελ. 9-10.

διαγυμνουφδαλμου

Κλείνοντας τό σημείωμα αυτό, θέλουμε νά παρατηρήσουμε τό έξής:

Αν τέτοιου είδους έπεμβάσεις άποτελούν τίς συνιστώσες στίς κυβερνητικές έξαγγελίες γιά έξισορρόπηση τών άνισοτήτων στό χώρο, φαίνεται ότι υπάρχει πλήρης σύγχυση στό περιεχόμενο του όρου. Ακόμη, φαίνεται πώς δέν υπάρχει κανένος είδους μεταβολή στήν «άναπτυξιακή» πολιτική πού έχει μέχρι σήμερα άκολουθηθεί και στήν έπιλογή και κατανομή τών επενδύσεων. Η δέ «περιφερειακή αναδιάρθρωση», πού τόσο προσφιλής έχει γίνει τελευταία, άποτελεί προσπάθεια προφορικής παρουσίασης (και μόνο) μιās εξελικτικής πορείας ύγιους καπιταλιστικοποίησης τής χώρας.

Και γιά νά θίξουμε τό θέμα τών διαδικασιών πού άκολουθήθηκαν (όχι τόσο γιά νά διαμαρτυρηθούμε όσο γιά νά διαλύσουμε κάποιες άυταπάτες πού ίσως υπάρχουν ακόμη), παρατηρούμε ότι ή κυβέρνηση πολεοδομεί μέ ιδιαίτερο ζήλο, και έμεις συνεχίζουμε νά μαθαίνουμε τετελεσμένες άποφάσεις. Αύτά, γιά νά ξεκαθαρίζουμε και τό είδος τής «συμμετοχής» πού προωθείται.

B. ΚΙΖΗΛΟΥ

Η ΚΡΙΣΗ ΣΤΟ ΚΡΑΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

Στίς 9 Μαρτίου ό ύπουργός Πολιτισμού και Έπιστημών κ. Τρυπάνης έπαυσε άυθαίρετα τόν πρόεδρο του Διοικητικού Συμβουλίου του Κρατικού Θεάτρου Βορείου Ελλάδος καθηγητή τής Φιλοσοφικής Σχολής κ. Ν. Χουρμουζιάδη. Μέ τήν ενέργειά του αυτή τό ύπουργείο προκάλεσε τήν όμόφωνη παραίτηση τών υπόλοιπων μελών του Διοικητικού Συμβουλίου του Κ.Θ.Β.Ε. και, φυσικά, τήν παραίτηση του Γενικού Διευθυντή του Θεάτρου κ. Μίνου Βολανάκη.

Στίς 9 Μαρτίου, λοιπόν, έπισημοποιήθηκε και δημοσιοποιήθηκε ή κρίση πού σοβούσε από τήν ήμέρα πού τό Δ.Σ. και ό Γενικός Διευθυντής ανέλαβαν τά καθήκοντά τους τό φθινόπωρο του 1974. Τά επεισόδια τής κρίσης, σά δύομισι χρόνια λειτουργίας του Κ.Θ.Β.Ε. μέ τή νέα διεύθυνση, ήταν πολλά.

Και κατ' άρχήν, ή καλλιτεχνική έπιτροπή του θεάτρου λειτουργούσε συνεχώς «μετ' έμποδίων». Χαρακτηριστικό είναι τό γεγονός ότι τό ύπουργείο έσπευσε νά τοποθετήσει στίς χρεούουσες θέσεις άνθρώπους πού είχαν τό εκπληκτικό «προσόν» νά είναι έχθρικά διατεθειμένοι άπέναντι στο Δ.Σ. Στο σημείο αυτό, οί ευθύνες του ύπουργείου είναι τεράστιες γιατί μέ τήν τακτική του προκάλεσε τήν παραίτηση άλλων μελών τής Καλλιτεχνικής έπιτροπής και τήν άποσύνθεσή της.

Ένα δεύτερο επεισόδιο τής κρίσης ήταν ό άυθαίρετος άποκλεισμός τής «Μήδειας» του Κ.Θ.Β.Ε., πέρυσι τό καλοκαίρι, από τό φεστιβάλ Έπιδαύρου. Έπισημαίνουμε μία πλευρά του επεισοδίου αυτού: τήν καλλιέργεια ανταγωνιστικών τάσεων μεταξύ Έθνικού Θεάτρου και Κ.Θ.Β.Ε. σέ βάρος του τελευταίου. Ένα τελευταίο σημείο πού τροφодότησε τήν κρίση ήταν ή άνιση οικονομική έπιχορήγηση τών δύο θεατρικών κρατικών οργανισμών, ενώ τόσο τό Έθνικό όσο και τό Κ.Θ.Β.Ε. προορίζονται - και όρθώς - νά έχουν τήν ίδια καλλιτεχνική δραστηριότητα, και έξάλλου, άπασχολούν ίσο περίπου καλλιτεχνικό και τεχνικό δυναμικό. Και δέν είναι βέβαια τυχαίο ότι στο νέο Δ.Σ. πού διόρισε τό ύπουργείο δόθηκαν ύποσχέσεις γιά ίση έπιχορήγηση τών δύο θεάτρων, ενώ, άπ' όσο ξέρω, τά κονδύλια του Έπουργείου Πολιτισμού δέν αύξήθηκαν μετά τόν διορισμό νέου Δ.Σ. στο Κ.Θ.Β.Ε.

διαγυμνουοφδαλμου

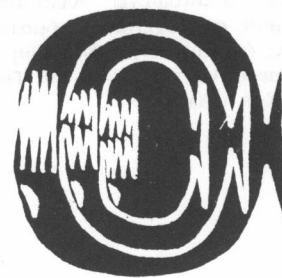
Ανέφερα αυτά τρία γεγονότα της κρίσης σάν ενδεικτικά μιάς γενικότερης κατάστασης, χωρίς νά παραθέσω αποδεικτικά στοιχεία μιά πού είναι αυταπόδεκτα. Πάντως ή πλήρης ενημέρωση γιά τήν πορεία του Κ.Θ.Β.Ε. και κυρίως γιά τίς σχέσεις Κ.Θ.Β.Ε. και Υπουργείου Πολιτισμού είναι ή τελευταία όφειλή του παραιτημένου Δ.Σ. και του κ. Βολανάκη, άν όχι άπέναντι στον έλληνικό λαό, τουλάχιστο άπέναντι στό κοινό πού συμμαρίστηκε τό όλο πρόβλημα.

Θά πρέπει όμως νά διερευνήσουμε κάπως τό ζήτημα της παρέμβασης του ύπουργείου στή έσωτερικά ενός οργανισμού πού είναι – και πρέπει νά παραμένει – αυτόνομος άπέναντι στήν κυβερνητική έξουσία. Ός τώρα, ή αυθαίρετη παρέμβαση του ύπουργείου αντιμετώπιστηκε πρακτικά μέ τήν παραίτηση του Δ.Σ. και του Γενικού Διευθυντή του θεάτρου, μέ τήν γενική κατακραυγή του «πνευματικού κόσμου» και του άπλου πολίτη, κατακραυγή πού εκφράστηκε έμπραχτα στό ψήφισμα διαμαρτυρίας, τέλος μέ τήν άρνηση της συντηρηπτικής πλειοψηφίας των πνευματικών ανθρώπων της Θεσσαλονίκης νά συμμετάσχουν στό νέο Δ.Σ. Η πράξη της παραίτησης θεωρήθηκε από τή μιά μεριά ως έντιμη στάση, στάση άκεραιότητας, και από τήν άλλη ως μέσο άποτροπής της παρέμβασης του ύπουργείου. Φοβάμαι όμως ότι στήν πραγματικότητα δέν έμεινε παρά μόνο ή ήθική μεριά του θέματος. Οι πρωταγωνιστές άρκέστηκαν στήν προβολή ηένός είδους δημόσιας προσωπικής άρετής πού, ώστόσο, έλάχιστα βοήθησε τήν προάσπιση της άυτονομίας του θεατρικού οργανισμού πού ήταν και τό μέγιστο ζήτημα: ζήτημα παρόντος και μέλλοντος, ζήτημα του κοινού και του θεάτρου, ζήτημα δηλαδή πολιτικού θεσμού μέ τεράστιες επιπτώσεις γιά τήν όποιαδήποτε δυνατότητα δημιουργίας θεατρικής παιδείας και καλλιτεχνικής παραγωγής. Γι' αυτό πιστεύω ότι ή λογική του ίδιου του άγωνα γιά τήν άυτονομία του θεάτρου επέβαλε μιάν άλλη στάση: τήν στάση πού θά ύποχρέωνε τελικά τό ύπουργείο ή νά φτάσει τήν αυθαιρεσία του ως τίς έσχατες συνέπειές της, νά παύσει δηλαδή τό σύνολο του Δ.Σ. ή νά παραδεχτεί έστω και έμμεσα τήν άρχική αυθαιρεσία και συνεπώς νά ύπαναχωρήσει. Τά πράγματα έτσι, και στή μιά και στήν άλλη περίπτωση, θά ήταν καθαρότερα.

Βέβαια, μιά παρόμοια τακτική, προϋπέθετε μιά συνολική πολιτική σύλληψη του προβλήματος. Και αυτή άκριβώς ήταν πού έλλειψε. Γιατί μέχρι τώρα ή αντίθεση Κ.Θ.Β.Ε. – ύπουργείου αποδόθηκε σέ λόγους έντελώς επιφανειακούς. Σύμφωνα μέ μιάν αντίληψη τό όλο θέμα δημιουργήθηκε λόγω προσωπικών άνταγωνισμών, μικροτήτων, δολοπλοκιών, προσωπικών φιλοδοξιών κλπ. Παρόλο πού οι αντίληψεις αυτές δέν είναι έντελώς άβάσιμες ώστόσο δέν έξηγούν συνολικά προβλήματα όπως δέν έξηγούν παρόμοια προβλήματα πού δημιουργήθηκαν στήν ΕΡΤ, τό Τρίτο Πρόγραμμα, στήν περίπτωση του νόμου γιά τό Καλλιτεχνικό Έπιμελητήριο κλπ., γιατί σέ όλες αυτές τίς περιπτώσεις διαπιστώνεται ή ίδια τακτική της κυβέρνησης νά επιβάλλει αυθαίρετα άφενός τή δική της αντίληψη γιά τά πολιτιστικά ζητήματα και άφετέρου τούς ανθρώπους πού θά έξυπηρετήσουν αυτή τήν πολιτική.

Υπάρχει βέβαια και ή «πολιτική έξήγηση»: μιλάει γιά κρατικό παρεμβατισμό, γιά άδιαλλαξία της Δεξιάς, γιά σκοταδιστική τακτική, γιά προώθηση άντιδραστικών δυνάμεων, χουντικών, γιά «άναχουντοποίηση» (λυπάμαι πού ό λανθασμένος αυτός νεολογισμός περιέχεται στό μόνο δημοσίευμα πού προσπάθησε και πέτυχε νά περιγράψει σωστά τήν κρίση στό Κ.Θ.Β.Ε. και νά επισημάνει τίς αίτίες της (έφημ. ΑΥΓΗ, 10.4.1977). Όστόσο παρά τό πολιτικό τους προσωπείο οι άναλύσεις αυτές της κρίσης δέν είναι πραγματικά πολιτικές γιατί μένουν στό επίπεδο των γενικών διακηρύξεων και των γενικών πολιτικών συνθημάτων, πού καλλιερώντας έτσι ένα είδος αυτάρκειας έμποδίζουν τήν παραπέρα έρευνα των ζητημάτων.

Θά μάς επιτραπεί εδώ μιά μικρή παρέμβαση. Όπως είναι γνωστό τό Κ.Θ.Β.Ε. άνασγκροτήθηκε μετά τήν μεταπολίτευση. Θά μπορούσαμε λοιπόν νά ύποστηρίξουμε ότι σέ σχέση μέ τά πολιτιστικά ζητήματα του τόπου ή έν-

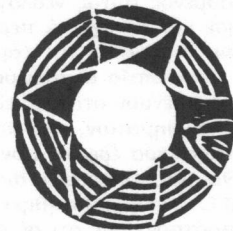
διαγυμνουοφθαλμου

ότητα ήταν υποχρεωτική ακόμη και για την κυβέρνηση. Αυτό γιατί ναί μόν η Δεξιά έβγαινε από την εφτάχρονη στρατιωτική δικτατορία ανανεωμένη πολιτικά (και εκμεταλλεούμενη την πολιτική συγκυρία της εποχής επέβαλε μονόπλευρα τὰ συμφέροντα της σ' όλους τούς τομείς του δημόσιου βίου), ωστόσο, στόν πολιτιστικό τομέα ήταν άπογυμνωμένη και άστελέχωτη. Αντίθετα οί άριστερές και οί εγένει αντιπολιτευόμενες δυνάμεις, παρά τήν πολιτική τους αδυναμία διέθεταν και διαθέτουν ένα σημαντικό δυναμικό πού είχε και αξία και αίγλη. Αυτός ο ειδικός, στόν πολιτιστικό τομέα, συσχετισμός υπέρ των προοδευτικών δυνάμεων υποχρέωνε τήν κυβέρνηση σέ κάποιες παραχωρήσεις και σέ «ανοίγματα» πρός τίς δημοκρατικές - προοδευτικές δυνάμεις. Καί εδῶ ὅμως ἡ κυβέρνηση δέν υιοθέτησε τή μέθοδο τῆς ανοιχτής και εὐρείας συνεργασίας μέ τίς προοδευτικές δυνάμεις πράγμα πού θά ἔφερνε μιὰ σχετικά ριζική ἐξυγίανση και ἕνα νέο πνεῦμα ὕστερα ἀπό τήν πολιτιστική θαναυσότητα τῆς δικτατορίας, ἀλλά τή μέθοδο τῆς χρησιμοποίησης «προσωπικότητων» πού, ναί μόν προέρχονταν ἀπό τό χώρο τῆς ἀντιπολίτευσης, ωστόσο, ἐπιλέγονταν σάν άτομα: Καί ἐν πάσει περιπτώσει ἡ ἀριστερά ἀποκλείστηκε ἐντελῶς, παρόλο πού διέθετε τό μεγαλύτερο και τό λαοφιλέστερο δυναμικό. Ἡ πολιτική αὐτή ναί μόν ἔβγαζε προσωρινά τήν κυβέρνηση ἀπό τό ἀδιέξοδό της, ὅμως γεννοῦσε σωρεία ἀντιφάσεων πού τώρα ἤρθε καιρός νά ἐκδηλωθοῦν.

Τό φαινόμενο εἶναι γενικότερο. Ἡ τέχνη ἀπό πολύ καιρό ἔχει πάψει νά «συμπολιτεύεται». Σέ ὅλες τίς καπιταλιστικές χώρες ἀκμάζει μόνο στό βαθμό πού πετυχαίνει ν' ἀντιστρατεύεται τήν ἐξουσία, ἢ νά προβάλλει μιάν ἄλλη ἰδεολογία. Παρατηρεῖται δηλαδή τό φαινόμενο ἡ ἀρχουσα οικονομικά και πολιτικά τάξη νά ἔχει τεράστιες δυσκολίες ἢ και ἀδυναμία νά οἰκοδομήσει τό δικό της πολιτιστικό σύστημα και νά προβάλλει μιὰ τέχνη, πού ἐνῶ θά εἶναι τέχνη, θά βρίσκεται στήν ὑπηρεσία της. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά οί ἀντίπαλες στήν ἐξουσία δυνάμεις και οί καλλιτεχνικοί δημιουργοί υποχρεώνονται νά χρησιμοποιοῦν στόν πολιτιστικό τομέα τούς ἀντίστοιχους κρατικούς μηχανισμούς. Τά δύο στρατόπεδα, κατά κάποιο τρόπο ἀλληλοεξαρτιώνται. Ἡ κυρίαρχη τάξη μοιάζει νά «δανεῖζεται» ἀνθρώπους και ἔργα πού τήν ἀντιστρατεύονται κι ἀντίστροφα δυνάμεις τῆς ἀριστεράς ἄμεσα ἢ ἔμμεσα «στηρίζονται» στούς κρατικούς μηχανισμούς. Ἐπόμενο εἶναι τό σύστημα αὐτό νά παράγει ἀντιθέσεις και ἀντιφάσεις μέσα στούς ἴδιους τούς κρατικούς μηχανισμούς.

Αὐτή ἡ κύρια ἀντίφαση, νομίζω, εἶναι πού γεννᾶ και τροφοδοτεῖ και τήν πρόσφατη κρίση στό Κ.Θ.Β.Ε. Ἡ μόνη διαφορά εἶναι ὅτι ἡ ἀντίφαση γιά τήν ὁποία μιλήσαμε σέ ἄλλες χώρες ὄχι μόνο ἔχει γίνει παραδεκτή σά μιὰ κατάσταση πραγμάτων ἀλλά και ἡ πολιτική τοῦ κράτους καθορίζεται μέ βάση τήν πραγματικότητα αὐτῆς τῆς ἀντίφασης. Στήν περίπτωσή μας ὅμως ἡ κυβέρνηση ἀντιμετωπίζει τό δίλημμα: ἢ νά ἐλέγχει πλήρως τούς πολιτιστικούς φορεῖς - ἀλλά αὐτό πιά σήμερα εἶναι και πρακτικά ἀδύνατο - ἢ νά ἀναγνωρίσει τήν ἐξ ἀντικειμένου σχετική αὐτονομία τους. Στό σημείο αὐτό δέν ἔχει γίνει κανένα ἀπολύτως ξεκαθάρισμα. Ἡ πλήρης αὐταρχικότητα πού ἀναδύεται στήν πρώτη περίπτωση θά συνοδεύεται και μέ τήν πλήρη ἀδυναμία τῆς κυβέρνησης νά προσφέρει ἕνα πειστικό ἰδεολογικό λόγο, πράγμα πού, φυσικά, θέλει νά ἀποφύγει. Ἀλλά και ὁ φόβος μήπως, μέ τήν ἀναγνώριση τῆς αὐτονομίας στά σχετικά ἴδρύματα, χάσει ἐντελῶς τό ἔδαφος κάτω ἀπό τά πόδια της, ἀποτελεῖ τήν ἄλλη ὀψη τοῦ νομίσματος. Γιατί οὔτε ὁ Καραμανλής μπορεῖ σήμερα νά παίξει τό Ντέ Γκὼλ οὔτε πολύ περισσότερο, ὁ κ. Τρυπάνης τόν Ἄντρέ Μαλρά.

ΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

διαγυμνουοφδαλμου

ΠΑΡΑΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥΣ

Όσα συμβαίνουν τόν τελευταίο καιρό μέ τίς έκρήξεις βομβών, τίς ανακαλύψεις όπλων, τίς αποκαλύψεις «επίδοξων νεοφασιστών», τούς τραμπουκισμούς κατά τών δημοσιογράφων, δέν προκαλούν —καί εύλογα— άπλώς δημοσιογραφικό ενδιαφέρον, άλλα θέτουν μέ ιδιαίτερη όξύτητα καιρία πολιτικά έρωτήματα.

Δυστυχώς, μέχρι τώρα ή δημοσιογραφική κάλυψη τού προβλήματος έχει γίνει σέ βάρος τής πολιτικής του πλευράς. Ή παρουσίαση και ή περιγραφή τών γεγονότων στόν τύπο παίρνει πολλές φορές τή μορφή αστυνομικού «ρεπορτάζ», όπου εξιστορούνται περιεργες και άνεξιχνίαστες ιστορίες. Δέν περίμενε φυσικά κανείς από τίς έφημερίδες συνολική πολιτική θεώρηση τού προβλήματος. Σίγουρα δέν είναι αυτή ή δουλειά τους. Όταν όμως ό τύπος άσκει, συνειδητά ή άσυνειδητα, πολιτική λειτουργία, οι ειδήσεις γιά τίς δραστηριότητες «παρακρακών» ή γιά τίς συνωμοσίες «χουντικών» προκαλούν αναπόφευκτα στό κοινό πολιτικές άνησυχίες και πολιτικές αντιδράσεις.

Οί άνησυχίες όμως αυτές και οι αντιδράσεις είναι τελικά έπιδερμικές, έντελώς άποσπασματικές, μένουν χωρίς συνέχεια και κατάληξη. Ή πολιτική συνειδητοποίηση σταματά στό επίπεδο τής συνθηματολογίας και τής πολιτικής γελοιογραφίας τού τύπου Μητρόπουλου ή Μπόστ, δέν ξεπερνά πάντως σέ βάθος τούς πηχυαίους τίτλους και ύπότιτλους τών έφημερίδων.

Άς μήν άναζητήσουμε τήν αίτία αυτής τής κατάστασης. Βέβαιο πάντως είναι πώς ό ύποτονικός αυτός, στήν ουσία «παραπολιτικός», αντίκτυπος τών γεγονότων είναι φαινόμενο πιο άνησυχητικό από τίς βόμβες. Γιατί δείχνει πώς ό λαός έχει μεταβληθεί σέ «κοινό» που άρκείται στήν έλεύθερη πληροφόρηση, παρακολουθεί όμως παθητικά τά όσα συμβαίνουν γύρω του.

Άλλά και στό πολιτικό προσκήνιο ή εικόνα δέν είναι και τόσο φωτεινή. Ή κυβέρνηση από τή μεριά τής καθησυχάζει έφησυχάζοντας, ενώ ή αντιπολίτευση «τρομαγμένη» διαμαρτύρεται έντονα, κάνοντας άπεγνωσμένα έκκλήσεις στόν «πατριωτισμό» τής κυβέρνησης και στίς δημοκρατικές ευαισθησίες τού πρωθυπουργού, καλώντας τους νά πάρουν έπιτέλους (!) τά αναγκαία μέτρα γιά τό καλό τού τόπου και τό δικό τους.

Πίσω όμως από τίς βόμβες και τό παρακράτος, πίσω από τήν παθητική στάση τού λαού, πίσω από τίς «καυτές» δηλώσεις πολιτικών άρχηγών και πολιτικών γραφείων, παίζεται ένα πολιτικό δράμα. Διαμορφώνονται άργά μά σταθερά οι συνθήκες μελλοντικών πολιτικών εξελίξεων.

Πρός τό παρόν δέν μπορούμε νά κάνουμε γι' αυτές παρά μερικές πολιτικές υποθέσεις, νά άποτυπώσουμε στό χαρτί μερικές πρόχειρες σκέψεις.

Μερικές σκέψεις προς αυτή τήν κατεύθυνση

Σκέψη πρώτη

Βρισκόμαστε αναμφισβήτητα στήν άρχή μιās διαδικασίας οργανωτικής άνασυγκρότησης και πολιτικής άνασύνταξης τής άκρας δεξιάς. Ή περίοδος τής πολιτικής τής όπισθοχώρησης έχει λήξει.

Σκέψη δεύτερη

Ό κύριος πολιτικός στόχος αυτής τής κίνησης είναι προς τό παρόν άπροσδιόριστος. Πάντως δέν είναι και δέν μπορεί νά είναι ή ανατροπή τής κυβέρνησης Καραμανλή. Όχι μόνο γιατί λείπουν οι στοιχειώδεις πολιτικές και οργανωτικές προϋποθέσεις γιά τήν έπιτυχία αυτού τού σκοπού, άλλα και γιατί

διαγυμνουοφδαλμου

είναι αμφίβολο αν υπάρχει πολιτική βούληση και συμφέρον για κάτι τέτοιο. 'Η όλη προσπάθεια αποβλέπει κυρίως στη δημιουργία κλίματος έκφοβισμού, στον επηρεασμό τoμένων του κρατικού μηχανισμού, ή ακόμη στην απλή υπόμνηση της πολιτικής τους παρουσίας.

Σκέψη τρίτη

'Η «χουντοβασιλική» δεξιά όχι μόνο δεν είναι διατεθειμένη να προχωρήσει, σ' αυτή τή φάση, σέ ανοικτή πολιτική ανάμετρηση με τήν κοινοβουλευτική δεξιά, αλλά είναι και αμφίβολο αν μπορεί να στήσει ανεξάρτητη πολιτική κίνηση με δικό της πολιτικό πρόγραμμα. 'Η συνύπαρξη κάτω από τόν ίδιο πολιτικό σχηματισμό τών δύο τάσεων τής δεξιάς δεν αποτελεί απλώς ένα ιστορικό προηγούμενο: ανταποκρινόταν ως τώρα σ' έναν δοσμένο πολιτικό συσχετισμό τών κοινωνικών δυνάμεων, ήταν ταυτόχρονα αποτέλεσμα τής ανικανότητας τής λεγόμενης έθνικης άστικης τάξης να αποκτήσει πολιτική αυτοδυναμία. 'Αποτελεί γεγονός πως ή κοινοβουλευτική δεξιά δεν μπορεί να κυβερνήσει χωρίς τήν υποστήριξη ή τουλάχιστον τήν ανοχή τής άκρας δεξιάς. Που άλλου μπορεί να βρει, μέσα σ' ένα καθεστώς έντονης πολιτικής και οικονομικής εξάρτησης, τόσο σίγουρα στηρίγματα;

Σκέψη τέταρτη

Σταθερή επιδίωξη τής φασιστικής δεξιάς στην 'Ελλάδα δεν είναι ή δημιουργία ιδιαίτερου κομματικού μηχανισμού με σίγουρη εκλογική πελατεία. 'Εκείνο πού τήν ενδιαφέρει είναι ή έλεγχος του κρατικού μηχανισμού, ή τουλάχιστον ενός μέρους του. 'Ο έλεγχος αυτός γίνεται έντελώς αποφασιστικός για χώρες όπως ή 'Ελλάδα όπου ή εξάρτηση τής κοινωνίας από τό κράτος είναι πολύ έντονη. 'Η υπερτροφική ανάπτυξη του κρατικού μηχανισμού στην 'Ελλάδα συνδέεται άμεσα με οργανικές αδυναμίες τής ελληνικής οικονομίας. 'Εχει σχέση ακόμη και με τό ρόλο πού καλείται να παίξει τό κράτος σέ περιόδους οικονομικής ή πολιτικής κρίσης.

Γιά να μπορέσει ακριβώς να ανταποκριθεί σ' αυτή του τή βασική άποστολή, ή μηχανή όφειλει πριν απ' όλα να διαφυλάξει τή συνοχή και τήν ενότητά της. Βασικός συντελεστής αυτού του στοιχείου είναι ή στρατός, σώμα συμπαγές και πειθαρχημένο.

'Η ιδεολογία τής αυταρχικής δεξιάς συμπυκνώνεται σ' αυτόν ακριβώς τό σκοπό: στην οικοδόμηση ενός κράτους ισχυρού και συγκεντρωτικού, άδέσμευτου από περιττούς νομικούς περιορισμούς, με δυνατότητες αυτόνομης και αποτελεσματικής παρέμβασης. 'Η «χουντοβασιλική» δεξιά δεν έχει άλλη φιλοδοξία από τό να γίνει ή ενσαρκωτής αυτής τής ιδέας. 'Επιδιώκει βασικά να ταυτιστεί πολιτικά με μέρος τουλάχιστον του κρατικού μηχανισμού. Τής άρκει να εκφράζεται πολιτικά μέσα από τήν ίδια τήν κρατική μηχανή.

Σκέψη πέμπτη

'Απαραίτητη προϋπόθεση για να διατηρήσει ή κρατικός μηχανισμός τή συνοχή του και τήν αυτονομία του —και ή στρατιωτική έξουσία τή δυνατότητα αποτελεσματικής πολιτικής παρέμβασης (βλέπε νόμο περί καταστάσεως πολιορκίας)— είναι να διαφυλαχθεί σαν κόρη όφθαλμού ή *πολιτική ενότητα τής κυρίαρχης τάξης*. Στο βωμό τής «έθνικης ενότητας» είναι έτοιμοι να κάνουν θυσίες χουντικοί και βασιλικοί, συντηρητικοί και νεοφιλελεύθεροι. 'Η ενότητα ιδιαίτερα τής μεγάλης «έθνικοφρόνου παρατάξεως» συνιστά πρωταρχική προϋπόθεση για τήν επιτυχία κάθε πολιτικής πρωτοβουλίας.

'Η διαφύλαξη τής «έθνικης ενότητας» είναι πού καθορίζει ακόμη τά όρια, τά περιθώρια τής κάθαρσης και τής αποχουντοποίησης.

Σκέψη τελική

Βόμβες και βομβιστές σκοπεύουν λιγότερο στο εκλογικό σώμα και περισσότερο στην κρατική μηχανή. 'Ελουν να βάλουν σέ δοκιμασία τήν υπάρχουσα σχέση κυριαρχίας κοινοβουλίου και κρατικού μηχανισμού, βουλής και στρατού. Να αποκαλύψουν, να κάνουν φανερή τή χρόνια κρίση νομιμοποίησης τής πολιτικής έξουσίας στην 'Ελλάδα.

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΤΟΥΜΠΙΩΤΗΣ

Τά πανεπιστημιακά συγγράμματα

του Κώστα Α. Παπαχρίστου

Ἡ μέριμνα γιὰ τὴν ὑποχρεωτικὴ συγγραφή καὶ τὴ δωρεάν χορήγηση στό φοιτητὴ τῶν πανεπιστημιακῶν διδασκτικῶν βιβλίων του εἶναι θεσμός πού πρωτοεμφανίστηκε τὴν περίοδο τῆς δικτατορίας. Βέβαια, οἱ ἀπριλιανοὶ πραξικοπηματίες δέν ὀδηγήθηκαν στὴν ἀπόφασή τους ἀπὸ τὴ φιλοδοξία νὰ ἐξυψώσουν τὸ ἐπίπεδο τῶν σπουδῶν στό χώρο τῆς ἀνώτατης παιδείας, οὔτε γιὰ τὴν θεώρησαν χρέος τους νὰ συμπαρασταθοῦν στό φοιτητὴ καὶ νὰ τὸν ὑποβοηθήσουν στὴ μορφωτικὴ του προσπάθεια. Τὰ κίνητρό τους ὑπῆρξαν ἰδιοτελεῖ καὶ οἱ στόχοι τους εὐκολοδιάκριτοι. Ἐφαρμόζοντας τὸ θεσμὸ ἀπόβλεπαν στό νὰ ἰκανοποιήσουν ὅπως ὅπως ἓνα πολὺ καντὸ φοιτητικὸ αἴτημα, τὸ σχετικὸ μὲ τὰ πανεπιστημιακὰ συγγράμματα, καὶ ἔτσι νὰ «γλυκάνουν» τὸ φοιτητὴ καὶ νὰ κερδίσουν τὴν εὐμένειά του ἢ, ἔστω, νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν οὐδετεροποίησή του, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ στό νὰ ἐξομοιώσουν τίς ἀκαδημαϊκὲς σπουδές, μὲ τὴν καθιέρωση τοῦ ἑνὸς ἐπίσημου διδασκτικῶν βιβλίου, στὰ πρότυπα τῆς στοιχειώδους καὶ μέσης ἐκπαίδευσης, κατὰ τὴν εὐστοχὴ παρατήρηση τοῦ Γ. Α. Κουμάντου («Οἱ κονσέρβες τῆς σοφίας», ἐφημ. *Βῆμα*, 23 Ἰανουαρίου). κρύβεται καὶ τρίτος στόχος, κάπως ἀφανὴς αὐτός: ἡ ἀστυνόμευση τῶν βιβλίων, πού τὴν καθιστᾶ δυνατὴ ἡ διαδικασία γιὰ τὴν ἔγκριση καὶ τὴ διατίμηση τοῦ κάθε βιβλίου ἀπὸ τὴν ἀρμόδια ἐπιτροπὴ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας.

Ἄσχετα, ὅμως, ἀπὸ τοὺς λόγους πού ἐπέβαλαν τὸ θεσμὸ, ἡ πιζορὴ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ θεσμὸς «ζει καὶ βασιλεύει» μέχρι σήμερα. Δικαιολογημένα λοιπὸν θὰ μπορούσε νὰ σχηματισθεῖ ἡ ἐσφαλμένη ἐντύπωση ὅτι γιὰ νὰ διατηρεῖται ὁ θεσμὸς καὶ στὴν ἐλευθερὴ, τὴ δημοκρατικὴ πολιτεία, πρέπει νὰ ἀποδείχθηκε σωστός σάν σύστημα, καὶ κατὰ συνέπεια εἶναι ἄδικο καὶ ἀνέντιμο νὰ μὴν τὸν βλέπουμε ἀνεπηρέαστοι ἀπὸ προκαταλήψεις, πού ἀμβλύνουν ἴσως τὴν εὐθυγκρία μας. Ὡστόσο, ἡ ἐπιβίωση τοῦ θεσμῶν καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας στὴν Ἑλλάδα δέν ὀφείλεται στὴ σιωπηρὴ παραδοχὴ ἑνὸς καλοῦ ἀπριλιανοῦ καταλοίπου, ἀλλὰ σὲ κάτι ἄλλο, πιὸ ἀπλό καὶ καθόλου ἀξιοκρατικό: στό «βόλεμα» πού βρῆκαν στό σύστημα διδάσκαλοι καὶ σπουδαστές —γιατί ὄχι καὶ ἡ πολιτεία— στὴ χώρα μας τὰ μπαλώματα καὶ τὰ μερμε-

τια χρονίζουν, ἀφοῦ μᾶς ἀπαλλάσσουν ἀπὸ τὸν κόπο νὰ δημιουργήσουμε μιά καινούρια κατασκευὴ.

Ἡ ἀπροκατάληπτη θεώρηση τῶν στοιχείων πού συνθέτουν τὸ θεσμὸ, καὶ ἡ ἀντικειμενικὴ ἐκτίμηση τῶν ἀποτελεσμάτων πού προσέκυψαν ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ του, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ διαπιστώσουμε ὅτι ὁ θεσμὸς εἶναι ἀποτυχημένος, καὶ σάν σύλληψη καὶ σάν σύστημα, καὶ ὅτι σὲ τελικὴ ἀνάλυση ἔχει ἀρνητικὲς ἐπιπτώσεις στὴν ἀνώτατη παιδεία. Καὶ ὅταν μιλάμε γιὰ ἀποτυχία τοῦ θεσμῶν, ἐννοοῦμε τίς ὀργανικὲς ἀδυναμίες του, τίς συνυφασμένες μὲ τὴν ἴδια του τὴ φύση, καὶ ὄχι τίς ἐλλείψεις ἢ τίς ἀνωμαλίες, πού παρατηροῦνται στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ συστήματος καὶ πού καλύπτονται ἢ διορθώνονται μὲ κάποιο διοικητικὸ μέτρο. Τὸ πρόβλημα δέν ἐντοπίζεται στό ἂν τὰ βιβλία διανέμονται στοὺς φοιτητὲς κατὰ τρόπο ἀνώμαλο καὶ μὲ καθυστερήσεις οὔτε ἂν οἱ συγγραφεῖς τους κακοπληρώνονται ἀπὸ τὸ κράτος. Σὲ μιά τέτοια ἐπιφανειακὴ ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος θὰ ὑπῆρχε καὶ ἡ ἀντίστροφη ὄψη: διανέμονται κανονικὰ τὰ βιβλία καὶ ἀμείβονται ἀκριβοδίκαια οἱ συγγραφεῖς τους, καὶ γι' αὐτὸ δέν εἶναι ὁ θεσμὸς ἀποτυχημένος καὶ ἀρνητικὸ τὸ ἀποτέλεσμα. Τὸ πρόβλημα εἶναι ἄλλο, πολὺ πιὸ σοβαρὸ, καὶ ἀναφέρεται στὴ φιλοσοφία τοῦ θεσμῶν καὶ στὶς συνέπειες ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ του στὴν πράξη.

Τὰ βασικὰ στοιχεῖα τοῦ θεσμῶν εἶναι: (α) ἡ ὑποχρέωση τοῦ καθηγητῆ νὰ «θέσῃ εἰς κυκλοφορίαν ἐπώνυμος» σύγγραμμα ἢ «ἐγχειρίδιον», πού περιέχει τίς παραδόσεις του στό κύριο, τουλάχιστον, μάθημα τῆς ἔδρας του, καὶ μάλιστα στό χρονικὸ διάστημα τῶν δεκαοχτῶ μηνῶν ἀπὸ τὴν ἡμέρα διορισμοῦ του ἢ ἀπὸ τὴν ἡμέρα ἰσχύος τῆς ΙΕ'/1967 Συντ. πράξης, γιὰ τοὺς καθηγητὲς πού ὑπηρετοῦσαν, καὶ (β) ἡ προμήθεια ἢ ἡ ἔκδοση τῶν συγγραμμάτων κ.ἄ. —ἐναντι ἀποζημίωσης τῶν συγγραφέων— καὶ ἡ δωρεάν χορήγησή τους στοὺς φοιτητὲς· γιὰ τοὺς νεοδιορισμένους καθηγητὲς ὑπάρχει ἡ νομοθετικὴ πρόβλεψη ὅτι ὥσπου νὰ ἐτοιμάσουν αὐτοὶ τὰ διδασκτικὰ «ἐγχειρίδια» ἢ νὰ δώσουν στὴν κυκλοφορία «ἰδίας γραπτὰς παραδόσεις» ἐφαρμόζε-

ται τό μέτρο τῆς «υἰοθεσίας», τό ἴδιο πού ἰσχύει στίς περιπτώσεις τῆς διδασκαλίας «κατ' ἀνάθεσιν» καί πού ἀφήνει τή δυνατότητα στόν καθηγητή νά «υἰοθετήσει» προσωρινά τό σύγγραμμα ἄλλου καθηγητή, ἀκόμη καί ἀλλοδαποῦ (σέ μετάφραση). Τό ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ἐνῶ στήν ΙΕ' Συντ. πράξη γίνεται ρητός λόγος γιά «συγγράμματα» καί «ἐγχειρίδια παραδόσεων», στά μεταγενέστερα Ν.Δ/τα 95/1969 (ἄρθρο 1 παρ. 1) καί 605/1970 (ἄρθρο 1) ἀναφέρονται μαζί μέ τά «συγγράμματα», πού χορηγεῖ τό κράτος στούς φοιτητές, καί «αἱ χρησιμοποιούμενα σημειώσεις παραδόσεων», μηχανογραφημένες ἢ πολυγραφημένες. Καί φυσικά προβάλλει ἀμέσως ἡ ἀπορία: Μέ τά Ν.Δ/τα τροποποιεῖται (;) ἡ Συντ. πράξη (πού προϋποτίθεται ὅτι εἶναι πανίσχυρη) καί διευρύνεται τό εἶδος τῶν διδακτικῶν βοηθημάτων, πού πρέπει νά γραφτοῦν γιά φοιτητική χρήση σέ τακτές προθεσμίες;

Ἡ πρώτη ἀντίρρηση ἀφορᾷ τήν ἠθική τοῦ θεσμοῦ ἢ δεύτερη, καί πιό σοβαρή, τή νομική υπόστασή του.

Μέ κατάπληξη παρατηρεῖ ὁ ὁποιοσδήποτε καλόπιστος ἄνθρωπος —καί δέν χρειάζεται νά εἶναι ἐπιστήμονας— ὅτι ὁ θεσμοθέτης ἀμφισβητεῖ ἀπερίφραστα τήν εὐσυνειδησία καί τήν ἐντιμότητα ὁλόκληρου τοῦ συλλογικοῦ σώματος, πού τό ἀπαρτίζουν οἱ πανεπιστημιακοί διδάσκαλοι· τούς τσουβαλιάζει ὅλους στό ἴδιο σακί καί τούς κολλάει ἀποπάνω τή ρετινιά τοῦ ἀδιάφορου καί τοῦ ὀκνηροῦ. Γιά νά τούς φέροι στήν «τάξη» καί νά τούς συνετίσει, προσφεύγει στή μέθοδο τοῦ βούρδουλα, ὑποχρεώνοντάς τους νά ἐτοιμάσουν σέ τακτές χρονικές προθεσμίες κάποιο βιβλίον γιά τό φοιτητή καί νά τό ἐκχωρήσουν στό κράτος ἔναντι ἀμοιβῆς, πού αὐτό θά καθορίσει. Σπουδές μακρόχρονης καί δαπανηρῆς, ἀκαδημαϊκοί τίτλοι πού κερδήθηκαν μέ κόπους καί θυσίες, ἡ ἐπιτακτική ἀνάγκη νά ἐξοικειωθεῖ ὁ νέος ἐπιστήμονας στό πανεπιστημιακό κλίμα καί νά διαμορφώσει ἀπερίσπαστος ἀπό ἐξωτερικές πιέσεις τό διδακτικό του σύστημα, ὅλα αὐτά δέν ἔχουν κανένα εἰδικό βάρος, καί δέν ὑπολογίζονται μπροστά στήν ἐθιθελική ἀπαίτηση νά γραφτεῖ καί νά τυπωθεῖ τό προγραμματισμένο βιβλίον. Δέν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι ὑπῆρξαν, καί ἐξακολουθοῦν νά ὑπάρχουν καί σήμερα, πανεπιστημιακοί διδάσκαλοι πού δέν κατόρθωσαν ἢ δέν θέλησαν νά βοηθήσουν τό φοιτητή δίνοντάς του ἔγκαιρα τό κατάλληλο βοήθημα· ἐπίσης δέν λείπουν οἱ περιπτώσεις ἀσυνείδητων καθηγητῶν, πού τό πανεπιστημιακό βιβλίον τό εἶδαν σάν μέσο κερδοσκοπίας σέ βάρος τοῦ φοιτητή. Ἄλλά, ὅμως, εἶναι ἀνεπίτρεπτο νά ἐξογκώνεται καί νά γενικεύεται ἡ ἐξάιρεση, καί μέ κριτήριο τή γενίκευση αὐτή νά θεσπίζονται ἀπό τό κράτος διατάξεις πού θέτουν ὑπό ἀμφισβήτηση τήν εὐσυνειδησία ἢ τήν ἀκεραιότητα τῶν πανεπιστημιακῶν διδασκάλων στό σύνολό τους.

Μετὰ τήν πρώτη ἀντίρρηση, τήν ἠθικολογική, ἔρχεται ἡ δεύτερη, πού δέν παρουσιάζει μόνο θεωρητική σημασία, μά πού θίγει κατά τρόπο ἄμεσο τή νομική υπόσταση τοῦ θεσμοῦ. Τό καιρῖο ἐρώτημα εἶναι ἂν ἔχει συνταγματική κάλυψη τό ἕνα ἀπό τά δύο βασικά στοιχεία τοῦ θεσμοῦ, δηλαδή ἡ νομική ὑποχρέωση τοῦ καθηγητῆ νά συγγράφει καί νά παραχωρήσει στό κράτος τό ἀπαιτητό βοήθημα γιά τό φοιτητή. Τήν ὑποχρέωση αὐτή τήν ἐπιτάσσει ἡ ΙΕ'/1967 Συντ. πράξη, πού ὅμως καταργήθηκε μέ Συντακτική πράξη τῆς Δημοκρατίας, τόν Αὐγούστο τοῦ 1974. Ἀπομένει

τό δικτατορικό Ν.Δ. 605/1970, στό ὁποῖο ἔμμεσα ἐπαναλαμβάνεται ἡ καταργημένη συντακτική διάταξη· συγκεκριμένα ἀναφέρει τό Ν.Δ. (ἄρθρο 1 παρ. 1) ὅτι ὁρισμένες διευθετήσεις, πού γίνονται στό θεσμό, «ἰσχύουν καί περί τῶν τό πρώτων διοριζομένων τακτικῶν καθηγητῶν μέχρις οὗ συγγράψουν οὗτοι τά ὑπό τῆς Σ.Π. ΙΕ'/1967, ἄρθρο 9 παρ. 2 προβλεπόμενα διδακτικά ἐγχειρίδια αὐτῶν ἢ θέσουν εἰς κυκλοφορίαν ἰδίας γραπτάς παραδόσεις». Ἄλλά πῶς εἶναι νοητό ὅτι μπορεῖ νά διατηρεῖται σέ ἰσχύ διάταξη πού ἔχει χάσει τή συντακτική στήριξή της; Καί κάτι ἄλλο ἀκόμη: Μπορεῖ ὁ κοινός νομοθέτης ὑπό τό καθεστῶς τοῦ Συντάγματος τῆς Δημοκρατίας νά καταστήσει ὑποχρεωτική γιά τόν πανεπιστημιακό διδάσκαλο τή συγγραφή, καί μάλιστα σέ τακτές προθεσμίες, καί τήν παραχώρηση στό κράτος ἐνός ὁποιοῦδήποτε διδακτικοῦ βιβλίου;

Ὁ καθηγητής τῆς Νομικῆς Σχολῆς στό Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης καί πρύτανης Ἰω. Δεληγιάννης στήν ἐμπεριστατωμένη εἰσήγησή του γιά τά πανεπιστημιακά συγγράμματα, πού τήν ἔχει καταθέσει στήν εἰδική ομάδα ἐργασίας τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, ὑποστηρίζει: «Ἔτσι, γίνεται δεκτό πῶς ὁ δημιουργός τοῦ πνευματικοῦ ἔργου (συνεπῶς καί ὁ συντάκτης τῶν πανεπιστημιακῶν παραδόσεων καθηγητής) ἔχει μόνος τήν ἐξουσία νά κρίνει, ἂν τό δημιούρημά του εἶναι ὄριμον γιά νά παρουσιασθεῖ στό εὐρύτερο κοινό, ἂν ὁ χρόνος εἶναι κατάλληλος γι' αὐτή τήν παρουσίαση, ποιός πρέπει νά εἶναι ὁ τρόπος τῆς παρουσιάσεως κ.ο.κ. Καί ἡ ἐξουσία αὐτή δέν μπορεῖ νά φαλκιδευθεῖ οὔτε μέ νόμο, πού νά ἐπιβάλλει στόν καθηγητή τήν ὑποχρέωση νά ἐκδώσει καί νά διανεῖμι στούς φοιτητές, καί μάλιστα σέ τακτές προθεσμίες, τίς πανεπιστημιακές του παραδόσεις. Ἐνας τέτοιος νόμος θά ἦταν ἀντισυνταγματικός». Θά συμφωνήσουμε χωρίς ἐνδοιασμούς μέ αὐτή τήν ἀποψη καί θά δεχτοῦμε ὅτι ὁ θεσμός τῶν πανεπιστημιακῶν συγγραμμάτων, καθῶς ἰσχύει καί ἐφαρμόζεται μέχρι σήμερα, στερεῖται ἀπό συνταγματική κάλυψη, ἔστω καί ἂν τά περιλάλητα «πανεπιστημιακά συγγράμματα» τά θεωρήσουμε στήν ἐκφυλιστική μορφή τῶν ὑποχρεωτικῶν «σημειώσεων».

Οἱ ἀδυναμίες αὐτές, πού χαρακτηρίζουν τό θεσμό, μαρτυροῦν βάνανση προσβολή τῶν ἠθικῶν καί νομικῶν κανόνων, μέ ἀναπόφευκτη συνέπεια τήν ὑπονόμευση τοῦ κύρους του καί, τό χειρότερο, τή δημιουργία στήν ἐφαρμογή του νομικῶν προβλημάτων. Ἄλλά ὁ θεσμός δέν εἶναι διαβλητός μόνο ἀπό ἀποψη ἠθικῆς καί δικαίου· ἐπιπλέον εἶναι ἀντιεπιστημονικός καί ἀντιπαιδαγωγικός. Καί τοῦτο, γιατί ἡ ὑποχρεωτική συγγραφή ἀπό τόν καθηγητή συγγράμματος ἢ «ἐγχειριδίου παραδόσεων» στό χρονικό διάστημα τῶν δεκαοχτώ μηνῶν ἀντίκειται στίς θεμελιακές ἀρχές τῆς συγγραφικῆς λειτουργίας, ἐνῶ παράλληλα ἡ χορήγηση στούς φοιτητές ἐνός ὁρισμένου διδακτικοῦ βοηθήματος, πού στήν καλύτερη περίπτωση εἶναι τό σύγγραμμα τοῦ καθηγητῆ, ἔχει δυσμενεῖς συνέπειες γιά τή μόρφωσή τους.

Γιά τόν πνευματικό ἄνθρωπο εἶναι ἀδιανόητος ὁ νομικός ἐξαναγκασμός τοῦ πανεπιστημιακοῦ διδασκάλου νά ἐτοιμάσει σύγγραμμα ἢ ἔστω «ἐγχειρίδιο παραδόσεων» σέ τακτή, μά καί σύντομη, προθεσμία.

Δέν συνέβαινε, όμως, νά διαπνέονται από τέτοιες «άναχρονιστικές» αντίληψεις και οί άπριλιανοί εκπαιδευτικοί φαστήρες. Αύτοί πίστευαν ότι τό πανεπιστημιακό σύγγραμμα ή «έγχειρίδιο παραδόσεων» γράφεται κατά τήν ίδια τεχνική και μέ τήν ίδια εύκολία πού καταρτίζεται ο κανονισμός ενός «όπλου», π.χ. του πυροβολικού· έξάλλου, ή ένδόμυχη επιδιώξη τους ήταν ή έξασφάλιση μέ κάθε τρόπο ενός βιβλίου και όχι ή ποιότητα τής προσφοράς. Βέβαια, ή πράξη δικαιώσε ως ένα βαθμό τίς προσδοκίες τους, άφού δέν είναι λίγοι οί καθηγητές πού φάνηκαν συνεπείς στην έπιταγή του νόμου, είτε γιατί είχαν σχεδόν έτοιμο τό άπαιτητό σύγγραμμα ή «έγχειρίδιο» και έσπευσαν νά τό ολοκληρώσουν, είτε γιατί διέθεταν τό χάρισμα τής «ταχυγραφίας» και μέ εύσυνειδησία βενεδικτίνου μοναχού στρώθηκαν στή δουλειά και βιαστικά έγραψαν κάποιο βιβλίο. Και τό σύστημα έξακολουθεί νά λειτουργεί, όσο έξακολουθεί νά ισχύει ο θεσμός, άποφέροντας τούς καρπούς του, πού τόσο πολύ επιθυμούσε ο άπριλιανός θεσμοθέτης.

Άλλά τί είδους καρποί είναι αύτοί, οί άνώριμοι και μέ έξωτερική παρέμβαση δημιουργημένοι; Σημασία δέν έχει άν ικανοποιήθηκε τό γράμμα του νόμου· εκείνο πού μετράει είναι άν τό βιβλίο πού έχει γραφτεί υπό τήν πίεση έξωτερικών παραγόντων άνταποκρίνεται στίς άπαιτήσεις τής έπιστήμης και καλύπτει μορφωτικές άνάγκες. Φοβούμαι ότι τά πιά πολλά από αυτά τά βιβλία δέν θά τά άναγνωρίζουν οί συντάκτες τους γιά δικά τους ύστερα από λίγα χρόνια.

Έδω θά άκουσεται δικαιολογημένα ο αντίλογος: Δεχόμαστε ότι είναι βλαβερά ή περιττά γιά τό φοιτητή, πιθανώς και άντιεπιστημονικά, τά βιβλία-προϊόντα καταναγκαστικής έργασίας· και φυσικά ούτε λόγος νά γίνεται γιά τίς δακτυλογραφημένες ή πολυγραφημένες «σημειώσεις παραδόσεων», πού δέν είναι πάντοτε καλύτερες από τίς αντίστοιχες τών νομικών φροντιστηρίων, και ακόμη λιγότερο γιά τά παντοειδή και ποικιλόμορφα έντυπα-«τόντες» (φυλλάδες, λόγοι πανηγυρικοί κ.ά.), πού τήν περίοδο τής δικτατορίας διανέμονταν σέ άφθονία στους φοιτητές μέ τήν άνοχή του Ύπουργείου Παιδείας. Ύπάρχει, όμως, ή άλλη, ή βασική κατηγορία διδακτικών βοηθημάτων, τά αξιοσέβαστα πανεπιστημιακά συγγράμματα, πού έχουν γραφτεί ή θά γραφτούν χωρίς τήν πίεση τής νομικής έπιταγής και πού άναμφισβήτητα προάγουν τήν έπιστήμη ή όπωσδήποτε δέν τήν προοιδούν. Τά βιβλία τής κατηγορίας αύτης δέν τά άπορρίπτει ο θεσμός· τό αντίθετο, σ' αυτά βρίσκει τήν καταξίωσή του, πού δέν είναι δυνατό νά έπιτευχθεί χωρίς νά μεσολαβήσει τό μεταβατικό στάδιο τών προορωινών λύσεων. Γιατί, λοιπόν, νά καταδικάζουμε και αύτή τήν καλή πλευρά του θεσμού, ύποστηρίζοντας ότι ή καθιέρωση του ενός ύποχρεωτικού διδακτικού βιβλίου —σέ όποιαδήποτε κατηγορία και άν άνήκει— έχει βλαβερές έπιπτώσεις στή μόρφωση του φοιτητή;

Η άπάντηση στον αντίλογο είναι άπλή και πειστική, άν θεωρηθεί δεδομένο ότι πρέπει νά γίνεται διαχωρισμός τής επιστημονικής άξίας ενός βιβλίου από τίς δυνατότητες πού συγκεντρώνει αυτό τό βιβλίο στό νά χρησιμεύσει σάν τό μοναδικό βοήθημα στό φοιτητή στην προσέγγισή του σέ μία έπιστήμη. Από τήν άπάντηση θά φανεί και τί είδους διδακτικά βοηθήματα χρειάζεται ή άνώτατη παιδεία.

Τό κλασικό πανεπιστημιακό σύγγραμμα, συνήθως

σύγγραμμα-σύστημα ενός κλάδου τής έπιστήμης (π.χ. «Άνατομική», «Θεωρητική Φυσική», «Συνταγματικό Δίκαιο» κ.ο.κ.) βοηθεί πιά λίγο —άν τόν βοηθεί— τό σημερινό φοιτητή στίς σπουδές του και πιά πολύ τόν αύριανό έπιστήμονα στό έπάγγελμά του. Η μακρόχρονη πείρα έχει δείξει ότι ο φοιτητής παίρνοντας στά χέρια του τό ειδικό, τό κλασικό σύγγραμμα του καθηγητή του ή άλλου πανεπιστημιακού διδασκάλου είτε τό άποστηθίζει ή τό «ξεκοκαλίζει» —άνάλογα μέ τήν άντιληπτική του ικανότητα και τήν έφεση προς τήν έπιστήμη— είτε τό διατρέχει «στά πεταχτά», και άμέσως κατόπι καταφεύγει στίς κοσμοσωτήριες «περιλήψεις», πού μέ πολλή προθυμία φροντίζουν νά του έχουν έτοιμάσει οί έρανιστές μαγαζέμποροι. Και όσο πιά ολοκληρωμένο και άρτιο έπιστημονικά είναι ένα σύγγραμμα, συχνά πολύτομο, τόσο πιά γόνιμη άποβαίνει ή παραγωγή τών παραβοθημάτων και άλλο τόσο αύξημένη ή φοιτητική πελατεία. Τό φοιτητή τόν ενδιαφέρει κυρίως πώς θά άποκτήσει τό ποσό τών τυποποιημένων γνώσεων, πού του είναι άναγκαίες γιά τήν εύδοκίμηση στίς έξετάσεις.

Όμως, πριν από τήν έφαρμογή του θεσμού ο σαστός πανεπιστημιακός διδασκαλος δέν περιοριζόταν στό πλαίσιο του ειδικού βιβλίου του και παρακινούσε ή άφηνε τό φοιτητή ελεύθερο νά κινηθεί στό χώρο τής έπιστήμης και τής έρευνας· κάποιο φώς έλαμπε πολλές φορές μέσα στίς σκοτεινές αίθουσες τής παραδοσιακής διδασκαλίας. Η καθιέρωση του ενός συγκεκριμένου και έπίσημου διδακτικού βιβλίου έξαφανίζει όλότεια τήν έσω ύποτυπώδη και σέ μικρή κλίμακα δημιουργική προσπάθεια. Μέ άλλα λόγια, ο άπριλιανός θεσμός ύποβιβάζει ακόμη πιά χαμηλά τό επίπεδο σπουδών στα άνώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα του τόπου μας, πού δέν φημιζονταν ποτέ γιά τήν προοδευτική δομή τους και τίς συγχρονισμένες μεθόδους διδασκαλίας. Έτσι, τό καλύτερο πού πρέπει νά περιμένουμε από τή χορήγηση στό φοιτητή του ύποχρεωτικού βιβλίου είναι ή «μετάγχιση τών έτοιμων γνώσεων από τό καθηγητικό βαρέλι στό φοιτητικό κύπελλο» (Γ. Α. Κουμάντος, *οπ. παρ.*)· τό χειρότερο, τό ξεφούρνισμα πτυχιούχων πού έχουν μείνει άγευστοι από πραγματική άκαδημαϊκή σπουδή. Η έμβάθυνση στην έπιστήμη, ή έξοικείωση στα θέματά της, ή έρευνα μέ τά έλπιδοφόρα φτερουγίσματα και τίς διαρκείς άνησυχίες, ή σύζευξη του νέου παιδιού μέ τό άντικείμενο τής έπιστήμης πού σπουδάξει, όλα αυτά καταντούν χίμαιρες και κινδυνεύουν νά χαθούν έξαιτίας τής «κονσερβοποιημένης» σοφίας ή τής «σοφίας» του φροντιστηριακού τυφλοσοφρητή.

Τά πολλά και βασικά μειονεκτήματα πού παρουσιάζει, ο θεσμός τών πανεπιστημιακών συγγραμμάτων μάς ύποχρεώνουν νά κινηθούμε χωρίς έπιβραδύνσεις γιά τήν πλήρη άναμόρφωσή του, άναζητώντας ριζικές λύσεις στό πρόβλημα. Και επειδή δέν είναι δυνατό νά μιλάμε σήμερα γιά σπουδές πού στηρίζονται σέ άπαρχαιωμένα πρότυπα ή πού έξυπηρετούν έξωπανεπιστημιακά συμφέροντα, επιβάλλεται ή ταυτόχρονη άναμορφωτική προσπάθεια στό σύστημα σπουδών και στό θεσμό τών πανεπιστημιακών συγγραμμάτων, μέ έναρμόνιση σκοπών, μέσων και μεθόδων. Κατά συνέπεια, ή όποιαδήποτε ύπόδειξη γιά μεταρρυθμίσεις στό

θεσμό έχει σάν προϋπόθεση τή δημιουργία καί τήν ανάπτυξη σπουδών πού θά είναι προσαρμοσμένες στίς σύγχρονες συνθήκες ζωής καί άπελευθερωμένες από αναχρονιστικές ή αντίδημοκρατικές προκαταλήψεις.

Δύο λύσεις υπάρχουν γιά τό πρόβλημα. Ἡ πρώτη είναι ἡ εφαρμογή ενός συστήματος πού θά ἐπιτρέπει στό φοιτητή νά ἐπιλέγει ὁ ἴδιος τά βιβλία του, ἀπό τά πολλά πού θά τοῦ ὑποδείξει ὁ καθηγητής. Τό κράτος θά τοῦ χορηγεῖ σέ κάθε χρόνο σπουδῶν εἰδικά δελτία (κουπόνια), πού θά ἔχουν ἀντίκρισμα προκαθορισμένο χρηματικό ποσό, καί αὐτός θά προμηθεύεται ἀπό τήν ἐλεύθερη ἀγορά, ἢ ἀπό βιβλιοπωλεῖα πού θά εἶναι συμβλημένα μέ τό κράτος, τά βιβλία τῆς ἐπιλογῆς του. Τό σύστημα αὐτό διευκολύνει τήν ἀπαλλαγῆ τῆς ἀκαδημαϊκῆς σπουδῆς ἀπό τά καλούπια τῆς «ἀπό καθέδρας» διδασκαλίας, ἀλλά προσκορῶει σέ σοβαρές δυσχέρειες στήν εφαρμογή του. Πρῶτο, θά εἶναι προβληματική ἡ ἀξιοποίηση τῶν προαιρετικῶν βοηθημάτων τά πρῶτα (τουλάχιστον) χρόνια σπουδῶν, γιάτί τά παιδιά μας θά πληρώνουν γιά ἀρκετό καιρό ἀκόμη τίς ἀμαρτίες τοῦ παλαιοῦ σχολείου καί δέν θά διαθέτουν τήν ἀναγκαία προπαίδευση γιά νά παρακολουθήσουν ὀλωσδιόλου ἐλεύθερες ἀκαδημαϊκές σπουδές· δεύτερο, τά περισσότερα ἀπό τά παιδιά αὐτά ἔρχονται στό πανεπιστήμιο μέ ἀνεπαρκεῖς τίς γνώσεις σέ μιᾶ διεθνή γλώσσα καί, ὅπως εἶναι ἐπόμενο, θά βρίσκονται σέ ἀδυναμία νά χρησιμοποιήσουν τήν ξένη βιβλιογραφία, στήν ὁποία θά παραπέμπει συχνά ὁ καθηγητής, καί τρίτο, εἶναι πιθανή ἡ καταστράτηγηση τοῦ μέτρου (ὄλοι ξέρομε τί συμβαίνει μέ τά «ἐπιδόματα βιβλιοθήκης» κ.λπ.) καί ἀναπόφευκτη ἡ ἐμπλοκή σέ γραφειοκρατικές διαδικασίες γιά τό σχετικό ἔλεγχο δεκάδων χιλιάδων περιπτώσεων.

Γιά τούς λόγους πού προαναφέρθηκαν κρίνεται προτιμότερη μιᾶ δεύτερη λύση. Στό φοιτητή θά χορηγεῖται κάθε χρόνο καί γιά κάθε μάθημα τό πανεπιστημιακό βιβλίο του, πού δέν θά εἶναι ὅμως οὔτε τό παραδοσιακό, τό κλασικό σύγγραμμα, οὔτε οἱ «σημειώσεις παραδόσεων», τυπωμένες ἢ πολυγραφημένες· θά εἶναι τό ἀπαρτίτο ἐπιστημονικό βοήθημα πού θά τόν καθοδηγήσει στή μύση του σέ κλάδο τῆς ἐπιστήμης. Ἄν ἐπιχειρούσαμε νά περιγράψουμε τόν ἀκριβή τύπο τοῦ βιβλίου, θά ἦταν ἀδύνατο νά μήν ἀγνοηθοῦν οἱ εἰδοποιές διαφορές πού διακρίνουν τούς ποικίλους ἐπιστημονικούς κλάδους. Τό μόνο πού μπορεῖ καί πρέπει νά ἐπισημανθεῖ ἀπό πρῖν, περιορίζεται ἀναγκαστικά στό κοινό γνώρισμα τῶν βιβλίων, εἴτε αὐτά θά ἔχουν τή μορφή τῶν «Παραδόσεων», εἴτε τή μορφή τῆς «Εἰσαγωγῆς», τῶν «Πινάκων» κ.ο.κ. Τό κοινό γνώρισμά τους θά εἶναι ἡ ἀποφυγή τῆς περιττῆς σοφίας καί ἡ ἐπιδίωξη τοῦ διαφέροντος γιά τή μέθοδο καί τήν ἔρευνα· τό κέντρισμα καί ἡ προσπέλαση πρὸς τήν ἐπιστήμη, ὄχι τό σερβίρισμα δυσκολοχώνευτης σοφίας ἢ ἡ προσφορά ψυχίων ἀπό πλούσιο κέλαρι γνώσεων. Ἐξυπακούεται ὅτι ἡ συγγραφή αὐτῶν τῶν βιβλίων θά ἐπαφίεται στήν εὐσυνειδησία τῶν καθηγητῶν, χωρίς νομικές ἢ διοικητικές ἐπιταγές καί δεσμεύσεις, καί ὅτι ἕνα εἰδικό βιβλίο θά εἶναι δυνατό νά υἱοθετεῖται καί ἀπό ἄλλες σχολές, ἐκτός ἀπό αὐτή ὅπου ἀνήκει ὁ συγγραφέας του, στήν περίπτωση φυσικά πού ὁ εἰδικός καθηγητής κάποιος σχολῆς δέν κατορθώσει γιά ὁποιοδήποτε λόγο νά γράψει τό ἀπαρτίτο βιβλίο.

Τό εὐτύχημα εἶναι ὅτι φωτισμένοι πανεπιστημια-

κοί διδάσκαλοι, πού ἀντιμετώπισαν τό πρόβλημα στό βάθος του, ἔχουν γράψει τέτοιου εἶδους διδακτικά βιβλία. Παλαιότερα ὁ Πέτρος Βάλληνας, καθηγητής στό Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης, συνόδευε τίς τυπωμένες Παραδόσεις του μέ πρόσθετα βοηθήματα, πού ἦταν κυρίως συλλογή φροντιστηριακοῦ ὑλικοῦ· ὁ μαθητής του Δημ. Εὐρυγένης στό σύγγραμμα τοῦ Ἰδιωτικῶν Διεθνῶν Δίκαιον περιέλαβε στό παράρτημα φροντιστηριακή ὕλη (νομοθετικά κείμενα, δικαστικές αποφάσεις κ.ἄ.), μέ τόν ἀντικειμενικό σκοπό νά ἀποτελέσει τό βιβλίο του «ὄχι τόσο τήν πηγή τῆς ἐξεταστῆς ὕλης, ὅσον, καί κυρίως, ὄργανον σπουδῆς καί ἀσκήσεως»· καί, τελευταία, ὁ καθηγητής Γ. Κουμάντος ἔδωσε στό φοιτητή Παραδόσεις Οἰκογενειακοῦ Δικαίου, πού θά χρησιμεύσουν ἀσφαλῶς σάν πρότυπο σέ παρόμοια πανεπιστημιακά βοηθήματα. Τά παραδείγματα ἀναφέρονται στό νομικό διδακτικό βιβλίο, γιάτί στόν τομέα αὐτόν, πού ἄλλοτε στέναζε ἀπό τά ὀγκώδη καί πολύτομα συγγράμματα, ἔχει γίνει ἡ πιό σοβαρή προσπάθεια πρὸς τήν ὀρθή κατεύθυνση. Ὅμως καί σέ ἄλλους τομεῖς ἐκδηλώθησαν ἀνάλογες προσπάθειες, ἔστω σποραδικές καί ἀπρογραμμάτιστες· ἐνδεικτικά θά μνημονεύσουμε τό βιβλίο τοῦ καθηγητῆ Ι. Ε. Καραγιαννοπούλου Πηγαί τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας.

Ἡ δεύτερη λύση θά βρεῖ τήν ἰδανική ὀλοκλήρωση τῆς, ἂν ἐκτός ἀπό τό εἰδικό βιβλίο ἐξασφαλίσαι ὁ φοιτητής καί ἄλλα ἐπιστημονικά βοηθήματα, πού θά συντελέσουν στήν ἐνεργοποίηση τῶν σπουδῶν του. Τέτοια χρηστικά καί ἀπαρτίτα βιβλία εἶναι οἱ στερεοτύπες ἐκδόσεις καί τά λεξικά, γιά τό φοιτητή τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, οἱ τεχνικοί πίνακες καί οἱ ἀσκήσεις μαθηματικῶν ἢ φυσικῆς, γιά τό φοιτητή τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, τά συγγράμματα-συστήματα, γιά τό φοιτητή τῆς Νομικῆς ἢ τῆς Ἱατρικῆς, καλλιτεχνικά λευκώματα, γιά τό σπουδαστή τῶν καλῶν τεχνῶν, εἰδικές μονογραφίες κ.λπ. Ὁ εἰδικός καθηγητής θά ὑποδεικνύει στό φοιτητή ποιά βιβλία θά τοῦ εἶναι χρήσιμα στό χρόνο σπουδῶν του, καί ὁ φοιτητής θά προμηθεύεται ἀπό τό ἐλεύθερο ἐμπόριο τά βιβλία πού θά ἐπιλέξει. Θά ἦταν εὐκολο, μά καί κάπως δημαγωγικό, νά λέγαμε ὅτι πρέπει νά ἐπιβαρυνθεῖ τό κράτος τῆ δαπάνη γιά ὄλους γενικά τούς φοιτητές καί ὄχι μόνο γιά τούς ἄπορους. Δέν θά κάνουμε αὐτή τήν πρόταση, γιάτί ἡ γενίκευση τοῦ μέτρου θά ἐπιφέρει τή φυσιολογική μείωση σέ χαμηλό ἐπίπεδο τοῦ ἀτομικοῦ ἐπιδόματος γιά τήν ἀγορά τῶν βιβλίων, δηλαδή τό ἐπίδομα θά καταντήσει δῶρο ἄδωρο. (Καί παραλείπω τόν ἄλλο δυσμενῆ παράγοντα, τήν περιπλοκή σέ γραφειοκρατικές διαδικασίες γιά τόν οικονομικό ἔλεγχο σέ πλατιά κλίμακα.) Ἔτσι, ὅμως, θά ἀδικηθεῖ ὁ φοιτητής πού θά διαθέτει πενιχρό βαλάντιο, ἐνῶ ὁ εὐπορος φοιτητής δέν θά ἔχει οὔτε κέρδος οὔτε ζημία. Λογικό εἶναι νά ἐπιδότηθοῦν ἀπό τό κράτος οἱ ἄποροι φοιτητές, καί ἡ ἐπιδότησή τους, μέ τό σύστημα τῶν δελτίων (κουπονιῶν), νά καλύπτει σέ ἱκανοποιητικό βαθμό τῆ δαπάνη γιά τήν ἀγορά τῶν προαιρετικῶν βιβλίων· ὁ εὐπορος φοιτητής θά παίρνει δωρεάν ἀπό τό κράτος μόνο τό εἰδικό βιβλίο του.

Πιστεύω ὅτι ἡ ἐξασφάλιση, δωρεάν, γιά τόν κάθε φοιτητή ἑνός εἰδικοῦ βιβλίου καί ἡ παράλληλη χρησιμοποίηση τῶν προαιρετικῶν βιβλίων, πού καί αὐτά θά

Προγραμματισμός του χώρου καί συμμετοχή

Ὁ χώρος, πεδίο καί ἀντικείμενο τῶν ἀντιθέσεων

τῆς Βάως Κιζήλου

1. Γενικές διαπιστώσεις

Ἡ αἰφνίδια εἰσβολή κάθε λογῆς πολεοδομικῶν ἀναφορῶν στήν καθημερινή ζωή καί ἡ συστηματική πιά παρερμηνεία τῶν προβλημάτων τοῦ χώρου μέ τή χρησιμοποίηση μιᾶς ἀνεξάντλητης πολεολογικῆς φιλολογίας, ἔχουν δημιουργήσει πλήρη σύγχυση γύρω ἀπό αὐτό τό θέμα.

Θά μπορούσαμε, πιό συγκεκριμένα, νά ἐντοπίσουμε τά ἑξῆς χαρακτηριστικά σημεία:

1. Ἐχει συγκροτηθεῖ καί προωθείται μέ μεγάλη ταχύτητα μιᾶ «εἰδική» ὀρολογία πού, χωρίς νά ἔχει ἀποσαφηνισμένο περιεχόμενο, χρησιμοποιεῖται μέ συχνότητα ἐκπληκτική. Δηλαδή:

- ὀργάνωση καί ρύθμιση τοῦ χώρου,
 - σωστή πολεοδομική διάταξη,
 - ἱκανοποίηση τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν καί βελτίωση τοῦ πλαισίου ζωῆς,
 - οἰκολογική κρίση καί προστασία τοῦ περιβάλλοντος,
 - «συμμετοχή τοῦ κοινού» στίς ἀποφάσεις πού ἀφοροῦν τό παρόν καί τό μέλλον τοῦ χώρου στόν ὁποῖο ζεῖ,
- εἶναι ἔννοιες πού, διατηρώντας τήν ἀσάφεια τοῦ πολύσημου περιεχομένου τους, ἔχοντας δηλαδή μιᾶ ὑποπτη ἰδεολογική φόρτιση, ἐπιδιώκεται νά ἀποτελέσουν συστατικό στοιχεῖο τῆς καθημερινῆς ζωῆς.

2. Οἱ ἐφημερίδες, τά περιοδικά, τό ραδιόφωνο καί ἡ τηλεόραση, τό σύνολο δηλαδή τῶν μέσων μαζικῆς ἐνημέρωσης, προβάλλουν μέ ἰδιαίτερη ἔμφαση τά θέματα πού ἀναφέρονται στή χρήση, ὀργάνωση, ρύθμιση τοῦ χώρου.

Δέν εἶναι πολὺς καιρός πού οἱ ἐξαγγελίες τοῦ Πρωθυπουργοῦ γιά ὀργανωμένη ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων τοῦ χώρου, γιά «ἀναπλάσεις» καί «ἐξυ-

γιάνσεις» περιοχῶν, κρατοῦσαν τήν πρώτη θέση στό Δελτίο Εἰδήσεων.

3. Τά πολιτικά κόμματα, οἱ ἐπιστημονικοί σύλλογοι, τό Τεχνικό Ἐπιμελητήριο, οἱ κοινωνικοὶ δηλαδή φορεῖς γενικά, μέ τήν εὐκαιρία τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἐξαγγελίας, ἀρθρογραφοῦν εὐρύτατα, ὀργανώνουν δημόσιες συζητήσεις, ἐπιδιώκουν κινητοποιήσεις «πλατιῶν λαϊκῶν στρωμάτων», εὐαίσθητοποίηση δηλαδή καί συμμετοχή τῆς κοινῆς γνώμης.

4. Τή στιγμή πού ἡ κυβέρνηση ἀποφασίζει καί διατάσσει, σάν μόνη ὑπεύθυνη γιά τίς κατευθύνσεις τῆς ἐξέλιξης τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ἀγνοώντας δηλαδή ὁποιαδήποτε —συμβουλευτική ἔστω— γνώμη ἀπό ὁποῦδήποτε κι ἂν προέρχεται, τήν ἴδια στιγμή, ὑποστηρίζει (τουλάχιστον στά λόγια) τήν ἀνάγκη συμμετοχῆς τοῦ συνόλου τοῦ λαοῦ σέ ἀποφάσεις τόσο κρίσιμες.

Οἱ παρατηρήσεις αὐτές ὀδηγοῦν εὐλόγα στήν τοποθέτηση ὀρισμένων ἐρωτημάτων σχετικά:

- α. μέ τήν ἔννοια τοῦ χώρου·
- β. μέ τό περιεχόμενο πού μπορεῖ νά ἔχει ὁ προγραμματισμός καί ὁ χωροταξικός ἢ πολεοδομικός σχεδιασμός σ' ἕναν συγκεκριμένο κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό γενικά, καί εἰδικότερα στήν Ἑλλάδα·
- γ. μέ τήν ἐξέλιξη τοῦ σχεδιασμοῦ καί τῶν ἐπιμέρους πολεοδομικῶν παρεμβάσεων στόν ἑλληνικό χώρο·
- δ. μέ τήν προσπάθεια πού καταβάλλει σήμερα ἡ Πολιτεία νά ἐνσωματώσει ἰδεολογικά τό σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ στούς στόχους πού ἀπαιτοῦν οἱ σημερινές ἐπιλογές τῆς, οἱ σχετικές μέ τήν ἐξέλιξη τῆς δομῆς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου·
- ε. μέ τά περιθώρια «συμμετοχῆς» πού ὑπάρχουν στόν συγκεκριμένο σχηματισμό·
- στ. μέ τούς κινδύνους παγίδευσης πού ἐμπεριέχει ἡ

παρερμηνεία της έννοιας και έπομένως ή λαθμενέη διεκδίκησή της από τίς προοδευτικές δυνάμεις. Οί γενικές διαπιστώσεις και τά έρωτήματα στά όποία μάς ώθούν ήταν τό κύριο έρέθισμα για τό κείμενο αυτό, πού στόχος του τελικά είναι ή διατύπωση κάποιων άπόψεων-βάσεων για συζήτηση, πού θά μπορούσαν νά λειτουργήσουν θετικά στό ξεκαθάρισμα της άποπροσανατολιστικής άσάφειας των προβλημάτων.

2. 'Η έννοια του χώρου

Ό χώρος είναι πεδίο ύλοποίησης των σχέσεων παραγωγής, είναι δηλαδή κοινωνική κατηγορία συστατική του τρόπου παραγωγής. Αυτό σημαίνει ότι ύπάρχει όργανική σύνδεση άνάμεσα στη διαδικασία εξέλιξης του χώρου και του τρόπου παραγωγής, και πώς δέν είναι δυνατό νά υπάρξει γνώση και έρμηνεία του ενός χωρίς ταυτόχρονη άναφορά στον άλλο.

Όδηγούμαστε έτσι στη διαπίστωση ότι ό χώρος δέν έχει δικούς του νόμους εξέλιξης και μηχανισμούς διαμόρφωσης. Ακόμη, διαπιστώνουμε ότι ό χώρος δέν είναι προϊόν κάποιων μηχανισμών μέ ανεξάρτητη δυναμική, παρόλο πού όρισμένοι μηχανισμοί διαμόρφωσης του χώρου έχουν μία σχετική άυτονομία. Δέν είναι δηλαδή ό χώρος άποτέλεσμα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (ΚΤΠ)· είναι μία διάσταση της γεννητικοεξελικτικής του πορείας.

Πιό συγκεκριμένα: οί κοινωνικοοικονομικές διαδικασίες ύπάρχουν και άναπτύσσονται (μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο) στό χώρο, έχουν δηλαδή μία «χωρική» διάσταση. Μέ άλλα λόγια, ό χώρος δέν είναι μόνο τό ιστορικό πεδίο, αλλά άποτελεί έναν από τούς παράγοντες της ιστορίας, άφου λειτουργεί συγχρόνως σαν συστατικό στοιχείο της δραστηριότητας των άτόμων, των ομάδων, των τάξεων στίς μεταξύ τους σχέσεις. Συγχρόνως, όμως, ύφίσταται μεταβολές από αυτές τίς δραστηριότητες και σχέσεις (σε σύνδεση μέ τά επιδιωκόμενα άποτελέσματα και τίς ύπάρχουσες τεχνικές).

Έπομένως ό χώρος άποτελεί τό προϊόν μιάς κοινωνικής δομής και των μηχανισμών παραγωγής πού άντιστοιχούν σ' αυτή και τήν προσδιορίζουν.

*Ας δοϋμε λεπτομερέστερα πώς μεταφράζονται αυτές οί θέσεις στην εξέλιξη του ΚΤΠ.

Ό καπιταλισμός στην ιστορική του διαδρομή κατέστρεψε προοδευτικά τό χώρο όπως είχε διαμορφωθεί από τούς προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής. Σέ μία πρώτη φάση (θά λέγαμε στην περίοδο της μικρής έμπορευματικής παραγωγής) δέσμευσε και άυτονόμησε ένα τμήμα του χώρου αυτού, ενώ συγχρόνως έκμεταλλευόταν τό υπόλοιπο (χωρίς παρ' όλα αυτά νά μεταβάλλει ουσιαστικά τή δομή του). Αντίθετα, στην φάση της διευρυνμένης άναπαραγωγής του, ή, μέ βάση τή βιομηχανική παραγωγή, έπίθεσή του στό χώρο της άγροτικής και βιοτεχνικής οίκονομίας, είναι καθοριστική.

Άποδιοργανώνεται σταδιακά ή ύπαιθρος και καταστρέφονται οί βάσεις πού διάρθρωσαν προηγούμενα τό χώρο της. Η συγκέντρωση του πλούτου, των άνθρώπων, των οικονομικών, κοινωνικών και διοικητικών δραστηριοτήτων στα άστικά κέντρα δημιουργούν μία ιδιότυπη σχέση ένωμάτωσης και εξάρτησης της ύπαιθρου από τήν πόλη. Η μεταφορά των πλεονα-

σμάτων της ύπαιθρου στην πόλη, και ή καταστροφή των προκεφαλαιοκρατικών δραστηριοτήτων, οδηγεί στην γέννηση ενός προλεταριάτου, τό όποιο εξέλισσομένο συνειδητοποιείται σαν κοινωνική τάξη για τόν έαυτό της. Οί κοινωνικές έντάσεις, πού όφείλονται στίς άντιφάσεις των μηχανισμών παραγωγής, και πού μορφοποιούνται μέσω της δομής του χώρου πού αυτοί οί ίδιοι έχουν δημιουργήσει, είναι δυνατό νά άμβλυνοϋν μέ τήν έφαρμογή μιάς κοινωνικο-χωρικής στρατηγικής. Μέ τή στρατηγική αυτή, ό καπιταλισμός προσπαθεί νά μεταμορφώσει δλοκληρωτικά τό χώρο σ' όλες τίς κλίμακες, ξέροντας φυσικά ότι αυτό είναι ένα από τά κύρια μέσα για νά διατηρηθούν σε λειτουργία οί μηχανισμοί παραγωγής.

3. 'Η όργάνωση του χώρου

Τό συμπέρασμα στό όποιο οδηγούν οί πιό πάνω θέσεις, είναι ότι ή καπιταλιστική όργάνωση του χώρου τείνει νά γίνει τό έργαλειό μέ τό όποιο έπιτυγχάνεται: — ή μετατροπή του χώρου σε άποφασιστικό στοιχείο για τήν άναπαραγωγή της έργατικής δύναμης· — ό μετασχηματισμός του σε έμπόρευμα, ένταγμένο στό γενικότερο κύκλωμα της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής.

Όταν μιλάμε για τά προβλήματα του χώρου (πού όπως πιό πάνω άναπτύχθηκε είναι έγγενή της λειτουργίας του ΚΤΠ), τά έντοπίζουμε στην σύνδεση των διαφόρων κοινωνικών δραστηριοτήτων μέ τό πεδίο ύλοποίησής τους.

Απ' αυτό τό πρίσμα τά προβλήματα του χώρου έμφανίζονται μέ τίς έξής γενικές μορφές:

α. *Υπερσυγκέντρωση δραστηριοτήτων σε μεγάλα άστικά κέντρα.*

Η υπερσυγκέντρωση αυτή δημιουργεί καταστάσεις «άναρχικής άνάπτυξης» πού ξεφεύγουν από τόν κεντρικό έλεγχο, έντείνει τήν ύποβάθμιση των συνθηκών ζωής, και γίνεται έπομένως άφορμή λαϊκών διεκδικήσεων πού είναι δυνατό νά οδηγήσουν σε συγκρούσεις. Στην περίπτωση αυτή δυσχεραίνονται και τελικά άναστέλλονται οί ρυθμοί οικονομικής εξέλιξης.

Η στρατηγική πολεοδομικής επέμβασης ή παρέμβασης επιδιώκει νά προλάβει ή νά άμβλύνει τίς κοινωνικές έντάσεις και νά λειτουργήσει βελτιωτικά σε σχέση μέ τά προβλήματα.

β. *Διάλυση των περιφερειακών περιοχών πού άντιμετωπίζουν μείωση του πληθυσμού τους και άποδόμηση της φυσικής και κοινωνικής τους ύπόστασης.*

Δεμένη άπόλυτα μέ τήν προηγούμενη, ή κατηγορία αυτή άντιμετωπίζεται μέ τή στοχοθεσία της «ισόμερης άνάπτυξης», πού όμως έρχεται σε πλήρη άντίθεση μέ τό ίδιο τό περιεχόμενο και τούς μηχανισμούς λειτουργίας του ΚΤΠ.

Για νά είναι άποτελεσματικοί οί τρόποι παρέμβασης, τουλάχιστον στό επίπεδο της άποδοχής του τρόπου «θεραπείας» από τό σύνολο των κοινωνικών ομάδων, άπαιτείται ένας ειδικός τρόπος τοποθέτησης των προβλημάτων, ό όποιος άποσυνδέει τά άποτελέσματα (κρίσεις) από τά αίτια πού τά δημιούργησαν (μηχανισμοί λειτουργίας του ΚΤΠ). Περιορίζεται έτσι αυτόματα ή μορφοποίηση της συνολικής (άποκαλυπτικής)

εικόνας του προβλήματος σε μία παράθεση γενικών και άφρημένων κρίσεων (κρίση στέγης, κρίση κυκλοφορίας κ.λπ.). Με τόν τρόπο αυτό προβάλλεται ή θεραπευτική μεθοδολογία κάποιων συμπτωμάτων και αποκρύπτεται ή πραγματική αιτία της «ασθένειας». Αυτός όμως ο τρόπος έκφρασης και προβολής των προβλημάτων, προσδιορισμένος από την άρχουσα ιδεολογία, αποσιωπεί την ουσιαστική διαπίστωση, ότι δηλαδή: *αφού ο χώρος είναι τό υλικό αποτέλεσμα συγκεκριμένων παραγωγικών και κοινωνικών σχέσεων, ή κρίση του καπιταλιστικού χώρου είναι μία από τις συγκεκριμενοποιήσεις των αντιφάσεων του ΚΤΠ.*

Αυτό μās οδηγεί στο ακόλουθο συμπέρασμα: Η πολεοδομία, σάν συνειδητή παρέμβαση της Πολιτείας στην εξέλιξη του χώρου, έχοντας αντικείμενο:

- τόν προγραμματισμό της παραγωγής του δομημένου περιβάλλοντος μέ βάση την πρόβλεψη μελλοντικών αναγκών,
- την επίλυση των ήδη δημιουργημένων προβλημάτων, τοποθετημένων σε τεχνοκρατική βάση, επιδιώκει νά ελέγξει τις υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις στό χώρο, δηλαδή νά τις διατηρήσει, νά τις βελτιώσει και νά τις προωθήσει.

Η όρολογία πού συνθέτει τή μεθοδολογία επίλυσης των προβλημάτων, των επιμέρους δηλαδή «κρίσεων», μεταφράζεται σε:

- «άρμονική οργάνωση του χώρου»·
- «ορθολογική ρύθμιση»·
- «βελτίωση του υποβαθμισμένου περιβάλλοντος» κ.λπ.

Δηλαδή, ό ορθολογισμός αντιπαράθεται στην αναρχία, ή άρμονική οργάνωση στην ανεξέλεγκτη εξάπλωση, ή σωστή πολεοδομική ρύθμιση στους αυθαίρετους σχηματισμούς οικιστικών πυρήνων στην περιφέρεια των αστικών κέντρων, από προλεταριοποιημένες μάζες.

Η περιφερειακή αποκέντρωση και ή ισόμερη ανάπτυξη πού προβάλλονται σάν λύση της αποσύνθεσης των περιφερειακών περιοχών είναι απόλυτα δεμένες μέ τό σχέδιο οικονομικής ανάπτυξης. Η θεωρία όμως της ισόμερης ανάπτυξης είναι ή βάση της ιδεολογίας του οικονομικού σχεδιασμού πού, όπως και πίο πάνω σημειώνεται, έρχεται σε αντίθεση μέ τό χαρακτήρα του ΚΤΠ, ό όποιος, υποχρεωμένος σε συνεχή διεύρυνση της παραγωγής, διευρύνει συγχρόνως τις αντιθέσεις και την ανταγωνιστικότητα ανάμεσα στα στοιχεία πού τόν συνθέτουν.

4. Έξαρτημένη ανάπτυξη και Προγραμματισμός του χώρου στην Ελλάδα

Οί γενικές αυτές θεωρητικές θέσεις έχουν όπωσδήποτε πολύ πίο συγκεκριμένη έκφραση, ή όποία είναι συναρτημένη μέ την ιδιαιτερότητα πού παρουσιάζει ό τρόπος ανάπτυξης κάθε χώρας.

Γιά την περίπτωση της Ελλάδας, μπορούμε καταρχήν νά κάνουμε όρισμένες γενικές διαπιστώσεις:

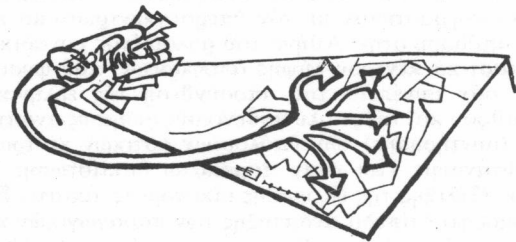
- Η ελληνική οικονομία, ένσωματωμένη στην παγκόσμια αγορά του δυτικού κόσμου, λειτουργεί μέσα στό κύκλωμα των νόμων της άνισόμερης ανάπτυξης και της άνισης ανταλλαγής, πού καθορίζουν τις σχέσεις

ανάμεσα στις κυρίαρχες και τις έξαρτημένες οικονομίες.

— Στο κύκλωμα αυτό, ή γενική «ανάπτυξιακή» πολιτική πού προωθήθηκε στην Ελλάδα, καθορίστηκε και επιβλήθηκε από συγκεκριμένα συμφέροντα, πού όδήγησαν τελικά τή χώρα σ' ένα παγιωμένο καθεστώς έξαρτησης και έκμετάλλευσης.

Από τις επιπτώσεις της συγκεκριμένης αυτής «ανάπτυξιακής» πολιτικής, έπισημαίνουμε τις εξής:

- α. Ιδιαίτερα άνιση κατανομή των επενδύσεων στους διάφορους τομείς της οικονομίας. Στους βασικούς τομείς αύξηθηκε μέ ταχύτατο ρυθμό ή διείσδυση και κυριαρχία του ξένου μονοπωλιακού κεφαλαίου. Συγχρόνως, προωθήθηκαν τομείς οικονομίας μέ χαμηλή οργανική σύνθεση κεφαλαίου. (Έτσι π.χ. ή οικόδομηση, από τό πρώτο μισό της δεκαετίας του 1950, ακολουθεί άνοδική πορεία και λειτουργεί σάν βασική δικλείδα θέρμανσης και αποθέρμανσης της οικονομίας.) Μέ τόν τρόπο αυτό, ή ελληνική οικονομία καθορίζεται από την πολιτική των βιομηχανικά αναπτυγμέ-

νων χωρών, πού επιδίωξη τους είναι σε τελική ανάλυση ή αναπαραγωγή της έκμετάλλευσης και της έξαρτησης.

β. Άνιση κατανομή των επενδύσεων στό χώρο μέ συνέπειες:

— την υπερβολική διόγκωση της Αθήνας καταρχήν, και της Θεσσαλονίκης κατά δεύτερο λόγο (μέ μεγάλη όμως ακόμη διαφορά)·

— την απομύζηση από τά δύο αυτά κέντρα (και κυρίως από την Αθήνα) του πληθυσμού της ελληνικής έπαρχίας·

— την αποδιοργάνωση και τελικά την καταστροφή της δομής του οικιστικού πλέγματος της χώρας.

γ. Έκμετάλλευση από τις αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες της ελληνικής εργατικής δύναμης πού, μέ τή μορφή της μετανάστευσης, έξάγεται και καταναλώνεται στό έξωτερικό.

δ. Άνισόμερη αξιολόγηση των πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας, στηριγμένη σε στοχοθεσίες πού δέν καθορίζονται από αυτόνομες επιλογές, αλλά κατευθύνονται στην ουσία από κέντρα λήψης αποφάσεων πού δέν βρίσκονται μέσα στή χώρα. Άμεσες συνέπειες είναι ή υποεκμετάλλευση όρισμένων πόρων και ή μονοπωλιακή οικειοποίηση άλλων.

ε. Έξαρτηση από τις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες σε επίπεδο:

- παραγωγικών μέσων,
- έπιστημονικού δυναμικού,
- τεχνολογίας (know how).

Τά «ανάπτυξιακά» προβλήματα πού είχαν εμφανιστεί στην χώρα μετά τό τέλος του πολέμου, και πού στα μέσα της δεκαετίας του '50 (μετά δηλαδή από την

περίοδο της «άνασυγκρότησης») έγιναν επιτακτικά, άρχισαν να μορφοποιούνται σε συγκεκριμένους στόχους, στις αρχές της δεκαετίας του '60. Σημειώνουμε τα βασικά σημεία από το *Υπόμνημα περί μακροχρόνιου Προγράμματος διά την Ελλάδα* του Άνωτάτου Συμβουλίου Άνασυγκροτήσεως (Απρίλιος 1950):

- Άποκατάσταση του δημοσιονομικού, νομισματικού και πιστωτικού συστήματος της χώρας,
- Πλήρης αξιοποίηση των φυσικών πόρων,
- Έξασφάλιση του ανώτατου δυνατού επιπέδου άπασχολήσεως για τόν πληθυσμό της χώρας,
- Διατήρηση και («εί δυνατόν») αύξηση του βιοτικού επιπέδου του λαού σε άνεκτά επίπεδα,
- Έξισορρόπηση του ισοζυγίου πληρωμών.

Είναι άρκετά χαρακτηριστικό ότι από τούς στόχους αυτούς πραγματοποιήθηκαν ως ένα ορισμένο σημείο μόνο ο πρώτος και ο τέταρτος και εξακολούθησαν οι υπόλοιποι να αποτελούν επιτακτικά σημεία στα πενταετή προγράμματα που έκπονηθηκαν 20 χρόνια αργότερα, (1966-1970, 1968-1972).

Η «ανάπτυξιακή» πολιτική που άκολουθήθηκε ενέτεινε τις αντιθέσεις και αντιφάσεις, οι οποίες στό χώρο εκφράστηκαν με τόν ύπερσυγκεντρωτισμό και τήν απόδοση στην Άθήνα του ρόλου ενός μοναδικού ουσιαστικά κέντρου λήψης αποφάσεων, που φυσικά είχε σαν συνέπεια τήν άποσύνθεση της ελληνικής υπαίθρου και τούς πολύ άσθενικούς ρυθμούς ανάπτυξης (συντήρησης) των υπόλοιπων άστικών κέντρων.

Φτάνουμε έτσι στην παρακάτω διαπίστωση: Τό είδος εξέλιξης της ελληνικής οικονομίας άπαιτεί ένα ιδιόμορφο επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών και κοινωνικών σχέσεων. Ίδιόμορφο, γιατί ή προσπάθεια καπιταλιστικοποίησης της χώρας έγινε με άνορθόδοξο τρόπο, δέν άκολουθεί δηλαδή τά στάδια της πορείας εξέλιξης που προσιδιάζουν στή δομή μιās ανάπτυξιμης καπιταλιστικής χώρας. *Παρά τις δομικές όμως διαφορές, ή Ελλάδα έτεινε προς τό μοντέλο των κοινωνιών δυτικού τύπου, άκολουθώντας πορεία ύποτίθεται γραμμική.* Δέν είναι έπομένως άνεξήγητη ή εισβολή του Οικονομικού Προγραμματισμού, του Χωροταξικού Σχεδιασμού, των Ρυθμιστικών Σχεδίων, κατά τά πρότυπα των «ανάπτυξιμων δυτικών χωρών στις αρχές της δεκαετίας του '60» (περίοδος «ανάπτυξης»). Εισάγεται δηλαδή ένα είδος Προγραμματισμού και Σχεδιασμού που ανταποκρίνεται σε άλλες έπιλογές εξέλιξης, δηλαδή κατευθύνσεις «ανάπτυξης», από εκείνες της Ελλάδας. Άφου όμως ο Προγραμματισμός και ο Σχεδιασμός αυτός δέν έχει προκύψει από οργανική ανάγκη του ελληνικού χώρου, είναι φυσικό να λειτουργεί άφαιρετικά στις ελληνικές συνθήκες, να μή λαβαίνει δηλαδή ύπόψη τό πλαίσιο σύνθετης εξάρτησης της Ελλάδας από τις αναπτυξιμένες χώρες (άπό τις χώρες δηλαδή που χρησιμοποιούνται σαν μοντέλο «ανάπτυξης»). *Είναι έπομένως προκαθορισμένη ή άδυναμία εφαρμογής αυτού του Σχεδιασμού, ο οποίος άγνοεί τις ιστορικές δομικές άδυναμίες του ελληνικού χώρου.*

Στό σημείο αυτό πρέπει να σημειώσουμε ότι ο μέχρι τό 1960 παρεμβατισμός της Πολιτείας σε προβλήματα του χώρου, έχει άποσπασματικό χαρακτήρα, δέν εμφανίζεται σε καμία περίπτωση σαν γενικευμένη πολιτική (ούτε σε επίπεδο προθέσεων), και προσδιορίζεται από κάποιες επείγουσες καταστάσεις (λειτουργεί δηλαδή με τή μορφή πρώτης βοήθειας). Έτσι, ή στέγαση των προσφύγων μετά τή Μικρασιατική

καταστροφή, τά Προγράμματα άνοικοδόμησης μετά τις καταστροφές του Β' παγκοσμίου πολέμου, τά Σχέδια άποκατάστασης των σεισμοπλήκτων μετά τό 1955, δέν είναι δυνατό να θεωρηθούν προθέσεις «ρύθμισης του χώρου», αλλά άπλά και μόνο προσπάθειες άμβλυνσης κάποιων άπρόβλεπτων καταστάσεων.

Φυσικά, ήδη από τις αρχές της περιόδου της «Άνοικοδόμησης», στό επίπεδο θεωρητικής αντιμετώπισης κάποιων γενικών και άοριστων προβλημάτων του χώρου, ο Κ. Δοξιάδης, συντονιστής άνασυγκροτήσεως, παρουσιάζει ιδιαίτερα πλούσιο έργο πολεολογικο-κοινωνικό, που κάθε άλλο όμως παρά ανταποκρίνεται στην ελληνική πραγματικότητα.

Πάντως, για Οικονομικό Προγραμματισμό και Σχεδιασμό, εκφρασμένο έπίσημα από τήν Πολιτεία, μπορούμε να μιλήσουμε στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Άς δούμε όμως συγκεκριμένα πώς εκφράζεται αυτή ή νέα κατάσταση.

Τήν περίοδο 1955-1963, ανατίθεται ή πρώτη σειρά Ρυθμιστικών Σχεδίων από τό Υπουργείο Συντονισμού, που έχει πλήρως επανδρωθεί από έπιστήμονες εκπαιδευμένους στις δυτικές χώρες και κυρίως στην Άμερική.

Είναι ή «σειρά Κρήτης», τά Ρυθμιστικά Σχέδια Ήρακλείου και Πάτρας και τό Χωροταξικό Σχέδιο της Ήλειας.

Οι μελέτες έκπονούνται με βάση συμβατικές προδιαγραφές (πολύ λίγο διαφοροποιημένες μεταξύ τους, παρόλο που οι ειδικές τοπικές συνθήκες κάθε περιοχής τό άπαιτούν), παραδίδονται, παραλαμβάνονται από τις άρμόδιες ύπηρεσίες, και άρχειοθετούνται.

Αυτό που είναι πραγματικά χαρακτηριστικό, είναι πώς οι έπιμέρους προτάσεις των μελετητών βασίζονται σε κάποιες «ύποθέσεις ανάπτυξεως» που οι ίδιοι ύποχρεώνονται να κάνουν, άφου ένθικο στόχοι και έπιλογές δέν ύπάρχουν, ή έν πάση περιπτώσει δέν διατυπώνονται από τήν Πολιτεία με τή μορφή γενικού Προγράμματος. Έπόμενο είναι, ότι καταλήγουν οι μελέτες να έχουν πλήρη διάσταση από τήν ελληνική πραγματικότητα και φυσικά να είναι ελάχιστα έφικτές.

Πρέπει στό σημείο αυτό να σημειώσουμε ότι, τήν περίοδο αυτή, κανείς έξω από τό κλειστό κύκλωμα άρμοδίων φορέων και μελετητών δέν γνωρίζει τις «συναλλαγές» που γίνονται για τή «ρύθμιση» του χώρου, και κανείς από αυτούς που βρίσκονται μέσα στό κύκλωμα δέν επιδιώκει να τις προβάλει. Τά ρυθμιστικά σχέδια είναι στην πραγματικότητα ζωγραφικοί πίνακες με στεγανοποιημένες ζώνες χρήσεων (ή ιδεολογία της κατάτμησης των λειτουργιών σε κατοικία, εργασία, αναψυχή), δέν συνοδεύεται ή άνάθεση και έκπόνησή τους από κανένα νομοθετικό πλαίσιο κατοχύρωσης, και φυσικά, δέν είναι παράλογο, κάτι που έχει προγραμματιστεί για να μείνει στά χαρτιά, να μήν έχει νόημα προς τά έξω προβολής.

Στό μεταξύ, ο ελληνικός χώρος συνεχίζει να εξελίσσεται με βάση τούς μηχανισμούς του τρόπου παραγωγής της χώρας. Δηλαδή:

α. έντείνεται ή διάλυση των περιφερειακών περι-οχών.

β. οι βιομηχανικές επενδύσεις συνεχίζουν να γίνον-

ται στην Αθήνα (και πολύ λιγότερο στη Θεσσαλονίκη, την Πάτρα και το Βόλο, δηλαδή στα κέντρα όπου υπάρχει σημαντική αστική υποδομή),

γ. το σύνολο της ήπειρωτικής Ελλάδας μεταβάλλεται σε περιοχή τροφοδότησης εργατικού δυναμικού της Αθήνας και του εξωτερικού,

δ. παραμορφώνεται έντονα η πυραμίδα ηλικιών του πληθυσμού στις διάφορες περιοχές της χώρας και παρατηρείται άνησυχητική συρρίκνωση των παραγωγικών ηλικιών,

ε. έδραιώνεται ο ρόλος της Αθήνας ως μοναδικού πόλου έλξης και έπιρροής (σε όλα τα επίπεδα) στο σύνολο της χώρας. Τα στοιχεία που παρουσιάζονται πιο κάτω τεκμηριώνουν απόλυτα την εικόνα της πρωτεύουσας, όπως εξέλιχτηκε την περίοδο 1970:¹

- Η Αθήνα εξακολουθεί και αναπτύσσεται με ετήσιο ρυθμό 3%, και περιέχει σήμερα τό 30% του πληθυσμού της χώρας (Ε.Σ.Υ.Ε. 1971).
- ενώ παράγει τό 13% της μετανάστευσης, απορροφά τό 30% της παλιννόστησης,
- περιλαμβάνει τό 47% της συνολικής απασχόλησης στη βιομηχανία,
- περιλαμβάνει τό 70-80% των βιομηχανικών αιχμής (χημικές, μεταλλουργία —στοιχεία 1969),
- περιέχει τό 46% των καταστημάτων χονδρικού έμπορίου,
- συμμετέχει μέ τό 65% στό δηλωμένο εισόδημα (60-70),
- στην Αθήνα εργάζεται τό 55% των πτυχιούχων άνωτάτων ίδρυμάτων και τό 70% των μηχανικών (70),
- όλες οι τράπεζες έχουν την έδρα τους στην Αθήνα όπως και τό σύνολο των μεγάλων εταιρειών και επιχειρήσεων,
- οι εισαγωγές που πραγματοποιούνται από τά τελωνεία του Πειραιά και της Αθήνας κυμαίνονται ανάμεσα στα 67% και 80%,
- ή Αθήνα συμμετέχει στις εξαγωγές μέ 20% (60-70),
- ή Αθήνα συγκεντρώνει τό 65% των φοιτητών,
- ή Αθήνα περιέχει τό 50% των νοσοκομειακών κλινών,
- καταναλίσκει τό 40% της ηλεκτρικής ενέργειας (70),
- στην Αθήνα πραγματοποιείται τό 60% των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων,
- από τό αεροδρόμιο του Έλληνικού πραγματοποιείται τό 88% της αεροπορικής εισόδου τουριστών (70),
- ή Αθήνα παράγει τό 90% των πολιτικών έφημερίδων,
- ή Αθήνα παράγει τό σύνολο του περιοδικού τύπου και καταναλίσκει τό μισό,
- ή Αθήνα προσφέρει τό 83% των ασφαλιστικών έξυπηρετήσεων,
- περιέχει τό 95% των απασχολούμενων στη διαφήμιση,
- τό 1970, στους 65 ηλεκτρονικούς ύπολογιστές της χώρας, 63 είναι εγκαταστημένοι στην πρωτεύουσα, κ.λπ., κ.λπ.

1. Γ. Χαϊδόπουλος: «Διαμόρφωση του συγκεντρωτισμού στο Λεκανοπέδιο της Αττικής». Διάλεξη στο πλαίσιο εκδηλώσεων του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων, Αθήνα 1977.

Αν τά στοιχεία αυτά αποκτήσουν και την απαραίτητη ποιοτική έρμηνεία τους, άποδεικνύεται ότι ή έπιρροή της πρωτεύουσας στο σύνολο του ελληνικού χώρου είναι καθοριστική τόσο στο οικονομικό όσο και στο πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο.

Αυτό του είδους ή εξέλιξη της δομής του ελληνικού χώρου έντεινει τά προβλήματα της πρωτεύουσας («κρίση» στέγης, «κρίση» κυκλοφορίας, «κρίση» κοινωνικού έξοπλισμού, «κρίση» περιβάλλοντος κ.λπ.) και βαθαίνει τό χάσμα ανάμεσα σ' αυτήν και τις περιφερειακές περιοχές.

Παρά την κρισιμότητα των προβλημάτων στον ελληνικό χώρο, οι αντίθεσεις δέν φαίνεται να έφτασαν σε σημείο δξυνσης τέτοιο που να έπιβάλλει την άναγκη ουσιαστικής κρατικής ρυθμιστικής παρέμβασης. Στο επίπεδο προγραμματικών (συμβουλευτικών περισσό-τερο) έπεμβάσεων μπορούμε να διαπιστώσουμε μία συνέχια στις αναθέσεις Ρυθμιστικών Σχεδίων, χωρίς όμως την παραμικρή αλλαγή που θά άνταποκρινόταν σε έπιλογές για την παραπέρα εξέλιξη της χώρας. Έτσι, ως τό 1970, ανατέθηκαν 60 περίπου Ρυθμιστικά Σχέδια, που οι τόμοι τους κατέκλυσαν κυριολεκτικά τά γραφεία των άρμοδίων ύπηρεσιών και παραμένουν μέχρι σήμερα άνεφάρμοστα (άφου φυσικά οι βάσεις τους είναι μη εφαρμόσιμες). Πρέπει στο σημείο αυτό να σημειώσουμε ότι τό 1972, επί χούντας, δημοσιεύτηκε τό πρώτο νομοθετικό διάταγμα «περί Ρυθμιστικών Σχεδίων αστικών περιοχών», τό όποιο όμως μέ την άυστηρότητα των διατάξεών του άποκλείει την εφαρμογή όποιουδήποτε Ρυθμιστικού Σχεδίου.

Φτάνουμε έπομένως στις ακόλουθες γενικές διαπιστώσεις:

- Οι προσπάθειες άσκησης γενικής χωροταξικής πολιτικής από την Πολιτεία είναι ιδιαίτερα περιορισμένες. Έχουν καθαρά προγραμματικό χαρακτήρα, που και αυτός όμως είναι άσαφής, έφόσον δέν βασίζεται σε διατυπωμένες έθνικές έπιλογές και στόχους.
- Από την εφαρμογή όλων των έπιμέρους μεταπολεμικών «προγραμμάτων άνάπτυξης», προκύπτει ότι οι παρεμβάσεις έχουν «πυροσβεστικό» χαρακτήρα, και δέν καλύπτουν στην ουσία καμία από τις δύο βασικές κατηγορίες προβλημάτων του χώρου (που άναβλήθηκαν πιο πάνω). Αντίθετα μάλιστα, επειδή ή άνισόμερη άνάπτυξη είναι δομικό στοιχείο εξέλιξης του τρόπου παραγωγής στη χώρα, τά προβλήματα αυτά διαυώνίζονται και ή κρισιμότητά τους έντεινεται.

Έτσι π.χ.:

α. Η βιομηχανική αποκέντρωση που έχει κατά καιρούς εξαγγελθεί, στηριγμένη σε όρισμένα φορολογικά και μόνο κίνητρα, δέν άναστέλλει τόν ύδροκεφαλισμό της Πρωτεύουσας. Στις περιπτώσεις περιφερειακής βιομηχανικής άνάπτυξης, οι ουσιαστικοί λόγοι πρέπει να άναζητηθούν σε συγκεκριμένα ένδιαφέροντα μονοπωλιακών επιχειρήσεων.

β. Η διοικητική αποκέντρωση, που μέ διάφορα σχήματα έχει επιχειρηθεί (Υπηρεσίες Περιφερειακής Ανάπτυξης, Υπηρεσίες Συντονισμού Ανάπτυξης Περιφέρειας κ.λπ.), έχει απόλυτα άποτύχει, και τό ύπερσυγκεντρωτικό σύστημα λειτουργεί σήμερα μέ μεγαλύτερη ένταση —ή διατήρησή του άλλωστε είναι απόλυτα άναγκαία.

γ. Οι έπεμβάσεις στον πρωτογενή τομέα ήταν άσυντόνιστες και δέν κατευθύνθηκαν από έπιδιώξεις για δυναμική δομική άναδιάρθρωση της γεωργίας.

δ. Τά «προγράμματα τουριστικής άνάπτυξης»

περιορίζονται σε μέτρα πιστωτικής πολιτικής κατά ζώνες χρηματοδότησης, που καθορίζονται τελικά από καθαρά κερδοσκοπική ζήτηση.

ε. Εύνοείται ιδιαίτερα και συστηματικά ο βασιμμένος στην ιδιωτική πρωτοβουλία τομέας της οικοδόμησης. Μέ τον τρόπο αυτό, η έσωτερική συσσώρευση στην ελληνική οικονομία στρέφεται καθοριστικά σε έναν τομέα χωρίς συναγωνιστικούς κινδύνους. Ο οικοδομικός τομέας δημιουργεί την αγορά του και καθορίζει αποφασιστικά τον τρόπο εξέλιξης του οικιστικού ίστού των αστικών κέντρων. Επιβάλλει συγχρόνως τη διαφοροποίηση του χώρου, την ταξική δηλαδή δομή του, που φυσικά συνοδεύεται από αντίστοιχη «αισθητική» διαμόρφωση. Είναι ιδιαίτερα παραπλανητικές οι διάφορες μελέτες που καταλήγουν σε συνολικά ποσοστά ατόμων ανά δωμάτιο, νοικοκυριών που δεν έχουν στοιχειώδεις εγκαταστάσεις υγιεινής, ποσοστού πρασίνου σε μία πόλη. Γιατί φυσικά μπορεί να λέμε ότι η Αθήνα «πάσχει από πράσινο», ελεύθερους χώρους, κοινωνικό εξοπλισμό, έχει όμως καθοριστική σημασία να χωροθετούμε τις ελλείψεις. Η γενική «ποσοστολογία» αφαιρεί την ταξική διάθρωση του χώρου, και καλύπτει το χάσμα που υπάρχει ανάμεσα στο κέντρο και την περιφέρεια ενός αστικού κέντρου.

Μέσα στο κύκλωμα αυτού του τρόπου παραγωγής του τεχνητού περιβάλλοντος και διαμόρφωσης του ελληνικού χώρου, η «συμμετοχή» των κατοίκων δεν μπορεί παρά να είναι ανάλογη με το βαθμό στον οποίο θίγεται το άτομικό τους συμφέρον (π.χ. για αυξήσεις

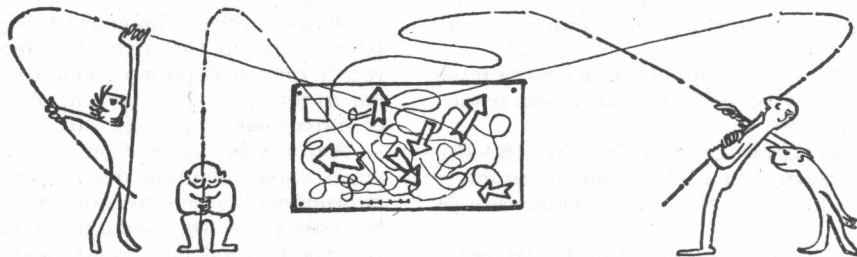
Όταν αναφέρεται στη σχέση των πολιτών με τις όποιες κρατικές παρεμβάσεις στο χώρο, ή συμμετοχή διατηρεί το διαφορούμενο περιεχόμενό της.

Όπως και πιο πάνω τονίστηκε, η επικάλυψη των αντιθέσεων που ένυπάρχουν στις κατηγορίες των «πολεοδομικών» ή «χωροταξικών» προβλημάτων εξασφαλίζεται με μία στρατηγική που, στο όνομα της ορθολογικής οργάνωσης (πέρα από την τεχνική της πλευρά, και σε τελευταία ανάλυση σε σύνδεση με αυτήν), φορτίζει τα προβλήματα με ένα ιδεολογικό περιεχόμενο μυθοποιημένο και φυσικά αποπροσανατολιστικό. Επιδιώκεται με τον τρόπο αυτό η άφομοίωση όλων των κοινωνικών ομάδων στην κρατούσα οργάνωση και στο σύστημα αξιών της.

Η ορθολογική ρύθμιση του χώρου και η επίτευξη ενός αρμονικού συνόλου που θα θεθεί στη διάθεση του «άνθρώπου» και θα συντελέσει στο «γενικό καλό», προβάλλει έναν ανθρωπισμό που αποκόβει τον άνθρωπο από τον ιστορικό του προορισμό, σαν μέλος δηλαδή μιας κοινωνικής τάξης με συγκεκριμένα συμφέροντα, που η εξυπηρέτησή τους επιβάλλει είτε τη διατήρηση των δοσμένων παραγωγικών σχέσεων είτε την ανατροπή τους.

Ο ανιστορικός αυτός ανθρωπισμός απαιτεί την αφαίρεση της ταξικής διάστασης του χώρου και, προβάλλοντας τη θεωρία της ικανοποίησης, γενικά, «των αναγκών», επιδιώκει τη συμμετοχή όλων, «του κοινού», στην προσπάθεια επίτευξης του κοινού συμφέροντος.

Τό ουσιαστικό όμως περιεχόμενο της συμμετοχής

στους όρους δόμησης, για αναγκαστικές απαλλοτριώσεις κ.λπ.).

Αυτού του είδους ή μεμονωμένη (κατακερματισμένη δηλαδή σε ατομική περιπτώσιολογία) συμμετοχή δεν είναι φαινόμενο καινούριο ούτε ασυμβίβαστο σε μία κοινωνία ιδιωτικών συμφερόντων. Δεν είναι όμως σε καμία περίπτωση ίδιου περιεχομένου με εκείνη που προβάλλεται και επιδιώκεται (στά λόγια τουλάχιστον) από την Πολιτεία. Δεν είναι ακόμη ίδιας μορφής με τη συμμετοχή την οποία διεκδικούν εν όνόματι του λαού οι διάφοροι πολιτικοί και κοινωνικοί φορείς.

Τό πολύσημο της έννοιας «συμμετοχή» μās υποχρεώνει να επιχειρήσουμε κάποιες διευκρινίσεις πάνω στο περιεχόμενό της.

5. Η έννοια της συμμετοχής

Τό περιεχόμενο της έννοιας «συμμετοχή» είναι εξαιρετικά σύνθετο. Ο τρόπος εξάλλου με τον οποίο σήμερα προβάλλεται, τη φορτίζει έννοιολογικά με διαφορούμενη έρμηνεία: συμμετοχή-συνενοχή.

έντοπιζεται στην κατανόηση και τον έλεγχο από τους πολίτες της πόλης τους, την απόδοση δηλαδή της πόλης στους κατοίκους της. Πού σημαίνει, ότι τους μεταβιβάζεται ή ευθύνει για την οργάνωση και ανάπτυξη της, και γίνονται οργανωτές του πλαισίου ζωής τους.

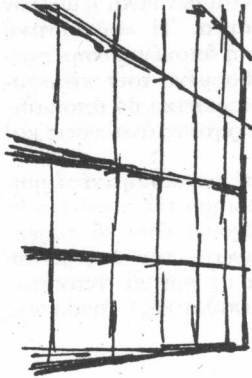
Είναι όμως σαφές ότι, μ' αυτή την έννοια, ή συμμετοχή φτάνει ως την έννοια της συνδιαχείρισης ή αυτοδιαχείρισης, λειτουργεί δηλαδή στο πλαίσιο μιας ουσιαστικής αστικής κοινότητας (και όπωσδήποτε ξεφεύγει τελείως από την «δι' αντιπροσώπων» διοίκηση, δηλαδή δεν σταματά στην έλλογική επίλυση).

Οδηγούμαστε άρα, στο σημείο αυτό, στη διαπίστωση ότι ή συμμετοχή δεν μπορεί να νοηθεί παρά μόνο σε σχέση με ένα συγκεκριμένο σύστημα εξουσίας. Τό καπιταλιστικό όμως σύστημα, από τη φύση του, δεν έχει τη δυνατότητα να παρακινήσει ποτέ από δική του πρωτοβουλία προς αυτή την κατεύθυνση, προς αυτή δηλαδή τη συμμετοχή (γιατί αυτό θα σημεινε δομικές αλλαγές πολύ μεγάλης κλίμακας). Έπειδή, παρ' όλα αυτά, όπως πιο πάνω αναλύθηκε, τά προβλήματα που προκύπτουν και που οφείλονται στους

μηχανισμούς του ΚΤΠ δημιουργούν κοινωνικές εντάσεις που μπορούν να φτάσουν σε συγκρούσεις ανεπιθύμητες, επιδιώκεται από τις κοινωνικές ομάδες που έχουν πρόσβαση στην εξουσία να καλυφθεί ή ανάγκη αποδοχής από το σύνολο του πληθυσμού όποιων αποφάσεων, με κάποια «άλλου είδους» συμμετοχή, φορμαρισμένη έτσι ώστε να γίνεται ουσιαστικά έργο-λειό στα χέρια τους.

Ποιό είναι όμως το περιεχόμενο αυτής της άλλου είδους συμμετοχής;

Η ευελιξία του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής, του επιτρέπει, υπό την πίεση κοινωνικών

ομάδων, να πραγματοποιεί ορισμένες παραχωρήσεις, παρόλο που αυτές είναι αντίθετες με το χαρακτήρα του (αν ιδωθεί στατικά). Έτσι, έχει τη δυνατότητα να παραχωρήσει και να αφομοιώσει μία γενική και άοριστη συμμετοχή, αποστερημένη φυσικά από οποιαδήποτε ουσιαστική της συνιστώσα. Άκόμη περισσότερο: αυτή τη στιγμή, μία τέτοια συμμετοχή την προωθεί.

Η φιλοσοφία αυτής της «συμμετοχής», συνακόλουθη με το στόχο που επιδιώκει, λειτουργεί μέσα στο πλαίσιο γενικοτήτων και αφαιρέσεων. Τείνοντας να θεμελιώσει μία «κοινή» προβληματική της πόλης, αφομοιωμένη από «άνθρώπους» που έχουν «κοινά» προβλήματα και τους απειλούν «κοινοί» κίνδυνοι (ρύπανσης, αναρχικής δόμησης κ.λπ.), ή φιλοσοφία της συμμετοχής επιδιώκει να δημιουργήσει τον αντικατοπτρισμό μίας κοινωνικής ισορροπίας. Αφαιρεί τις κοινωνικές κατηγορίες έμμεταλλευτών και έμμεταλλευομένων, κυβερνητών και κυβερνωμένων, αφαιρεί τη διάσταση της κοινωνικής τάξης από το κοινωνικό σύνολο.

Η φαλκίδευση της συμμετοχής βρίσκεται στο ότι προσφέρει όλες τις επιφανειακές δυνατότητες για μία αποτελεσματική επιρροή στις οικονομικές και πολιτικές αποφάσεις. Σ' ό,τι αφορά τους τρόπους παρέμβασης, τίποτε δεν αντίκειται στο να προσφερθούν στο «κοινό» όλες οι έγγυήσεις μορφολογικής δημοκρατίας.

Όλες αυτές οι παρατηρήσεις σημαίνουν τελικά ότι η «συμμετοχή» που προωθείται από τις άρχουσες κοινωνικές ομάδες:

- δέν είναι συμμετοχή ουσιαστικής άμφισβήτησης,
- δέν είναι συμμετοχή που να συνεπάγεται εισβολή στις δομές της εξουσίας, γιατί τότε μπαίνει εν άμφιβόλω ή ίδια ή άστική κοινωνία και τό σύστημα άξιών της.

6. Πολεοδομικές παρεμβάσεις και συμμετοχή στην Ελλάδα

Αν στηριχτούμε στα συμπεράσματα που προκύπτουν από τά προηγούμενα κεφάλαια, μπορούμε να δομήσουμε την έξης συλλογιστική:

1. Η «ανάπτυξιακή» πολιτική που έχει ακολουθηθεί μέχρι σήμερα στην Ελλάδα έχει διευρύνει τις αντιθέσεις στο χώρο.

2. Μέχρι σήμερα, ή αναπαραγωγή των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων μέσω του χώρου αυτό-

ρυθμιζόταν. Μ' αυτή την έννοια τονίστηκε πιο πάνω ότι ο σχεδιασμός που εισέβαλε στην Ελλάδα την περίοδο του '60 δέν είχε καμία οργανική σύνδεση με τά ουσιαστικά προβλήματα της χώρας.

3. Η επιδίωξη εξέλιξης του σχηματισμού στην Ελλάδα, συναρτημένη με τις ανακατατάξεις που γίνονται στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο, επιβάλλουν την παρέμβαση της Πολιτείας, ή όποια, στις συγκεκριμένες πιά συνθήκες της χώρας, όφείλει:

— να θέσει στον άπόλυτο έλεγχο της τά βασικά στοιχεία που αποτελούν τούς κατεξοχήν παράγοντες άσκησης χωροταξικής πολιτικής (γή, οικιστική δραστηριότητα και γενικότερα δόμηση, χωροθέτηση βιομηχανικών συγκεντρώσεων, ιεράρχηση δικτύων ύποδομής κ.λπ.),

— να καθορίσει τό νομοθετικό πλαίσιο με τρόπο που θά της αφήνει όλες τις δικαιοδοσίες για τό έλεγχο αυτό,

— να ένσωματώσει στο παιχνίδι της άκίνδυνης συμμετοχής και της πολύ χρήσιμης συνυπευθυνότητας τό λαϊκό παράγοντα, που άδυνατεί τότε να άμφισβητήσει τις βάσεις του προβλήματος.

Άηλαδή, βρισκόμαστε άναμφισβήτητα σε μεταβατική περίοδο, όπου χρειάζεται να γίνουν ουσιαστικές άλλαγές στις κατευθύνσεις εξέλιξης της χώρας. Οί άλλαγές υίοθετούνται και υπόστηρίζονται από όλες τις κοινωνικές ομάδες. Όλοι μιλάνε για ρύθμιση χώρου, για όρθολογική όργάνωση του χώρου. Άλλωστε, μήπως όλοι δέν μιλάνε για σοσιαλισμό; Επόμενο είναι να δημιουργείται μία άπόλυτη σύγχυση, που τελικά καταλήγει σε άποπροσανατολισμό αίτημάτων, εύκαιριακές συμμαχίες και λαθεμένη στοχοθεσία. Τά γεγονότα προλαβαίνουν πάντοτε τις προοδευτικές δυνάμεις όί όποιες δέν έχουν σοβαρά άσχοληθεί με τή διαμόρφωση θέσεων πάνω στα διάφορα θέματα. Επόμενο είναι να μίν τοποθετούν στις σωστές τους διαστάσεις τά προβλήματα και να μίν έχουν δυνατό-

τητα να λειτουργήσουν σαν παράγοντας συνειδητοποίησης των κοινωνικών ομάδων. Τη στιγμή που μπαίνει το πρόβλημα προσπαθούν να δράσουν καθοδηγητικά σε κάποιους όπαδους, με κινητοποιήσεις και διαμαρτυρίες. Αυτό όμως ούτε σε ελάχιστο βαθμό δεν προωθεί την πορεία για ουσιαστική συμμετοχή. Αντίθετα, είναι φορές που λειτουργεί αρνητικά.

Τά μέχρι τώρα παραδείγματα παρεμβατικής πολιτικής στο χώρο, και τά όποια θά έπρεπε να θέσουν τουλάχιστον όρισμένα έρωτηματικά στις προοδευτικές δυνάμεις και στους φορείς τους, αναφέρονται σε χωροθετήσεις βιομηχανικών μονάδων: στό Βόλο τό έργοστάσιο της ΑΓΕΤ, στην Πύλο τά Ναυπηγεία του Καραγιώργη, στην Ίτέα τό έργοστάσιο Καραγιώργη, στην Εύβοια τό συγκρότημα Σκαλιστήρη, στό Μέγαρο τά διυλιστήρια Άνδρεάδη, στό Σπάτα τό καινούριο άεροδρόμιο. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι κάτοικοι ύποστήριζαν τή θέση της Κυβέρνησης, παρόλο που έπιστημονικοί σύλλογοι, έπιμελητήρια, άκόμη και πολιτικά κόμματα είχαν άποψη αντίθετη. Άσχολήθηκαν όμως τόσο εύκαιριακά με τό θέμα, που δεν ήταν δυνατό να μεταλείσουν τους «άμεσα ένδιαφερόμενους». Γιατί φυσικά τό να ύποστηρίζουμε ότι τό Πήλιο κινδυνεύει να καταστραφεί από τό έργοστάσιο τσιμέντων γίνεται στό τέλος φολλκλορική αντιμετώπιση των διανοουμένων της πρωτεύουσας. Και τό να προ-

βάλλουμε διαφάνειες που δείχνουν τό ήλιοβασίλεμα στην Πύλο που ό Καραγιώργης θά τό καταστρέψει είναι άπαράδεκτη μετάθεση της ούσιας του προβλήματος.

Άς ξεκαθαρίσουμε τελοσπάντων στό «πλατιά λαϊκά στρώματα», τά όποια θέλουμε να πάρουμε με τό μέρος μας, τις βασικές συνιστώσες των έννοιων του χώρου, της Ρυθμιστικής Κρατικής Παρέμβασης (που θά γίνει, και μάλιστα σε μεγάλη κλίμακα), της συμμετοχής και των παγίδων που περιέχει ή λαθεμένη της διεκδίκηση.

Τά όποια συνθήματα ρίχνονται δεν είναι ή μάλλον δεν θά πρεπε να είναι άνώδυνα. Η «ούσιαστική αυτοδιοίκηση», ή «περιφερειακή άποκέντρωση» πρέπει να αντικαταστήσουν τό φθαραμένο τους περιεχόμενο με ένα καινούριο, που πραγματικά θά άποκαθιστά τή σχέση ανάμεσα στις θεωρητικές αναλύσεις και τή καθημερινή πρακτική.

Οι αναλύσεις που όδηγούν σε παραισθητικές έρμηνείες για τή δήθεν εύαισθητοποίηση της κοινής γνώμης, ή για τά περιθώρια που έχουμε όλοι να παρέμβουμε ούσιαστικά στην παραγωγή του δομημένου περιβάλλοντος, πρέπει κάποια στιγμή να αντικατασταθούν από έπιστημονικές (πολιτικές) αναλύσεις των φαινομένων.

κεραμικά

άπό τό έργαστήριο

“αντικείμενο,,

Θά τά βρήτε στό έργαστήριο.

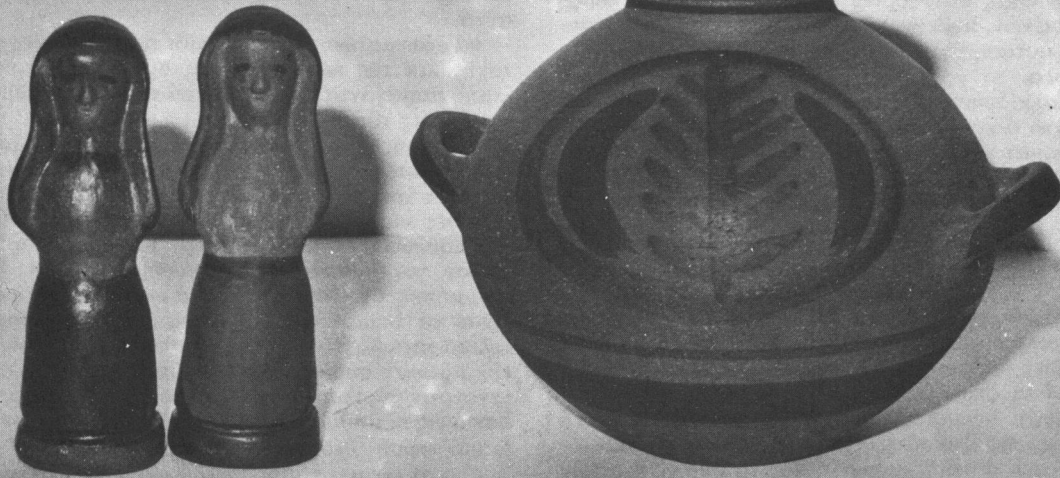
Φανερωμένης 48 - Χολαργός

τηλ. 65.21.725

και στό “στάθμη,, πλατεία άμερικής.

Στή Θεσσαλονίκη στό μαγαζί

“αντικείμενο,, Δημητρίου Γούναρη 30.

Οικονομικές βάσεις καί διαδικασία πολεοδόμησης

τῶν Jacques Le Dauphin, Edmond Preteceille

μετάφραση: Κ. Διαφωνίδης

Στίς 6 καί 7 Ἀπριλίου τοῦ 1974 συνήλθε στή Γκρενόμπλ τῆς Γαλλίας ἕνα colloque ὅπου μετεῖχαν 1.200 πολεοδόμοι, ἀρχιτέκτονες, μηχανικοί, οἰκονομολόγοι, κοινωνιολόγοι, ἀντιπρόσωποι τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης καί τοπικῶν ὀργανώσεων ἀπ' ὅλη τή Γαλλία, καθῶς καί ἐπιστήμονες καί σπουδαστές ἄλλων εἰδικότητων. Θέμα, ἡ πολεοδομία ὅπως ἐφαρμόζεται σήμερα στή Γαλλία στό πλαίσιο τοῦ κρατικομονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ, οἱ δυνατότητες παρέμβασης τῶν δημοκρατικῶν πολιτικῶν δυνάμεων, οἱ προοπτικές πού ἀνοίγονται μέ τό Κοινό Πρόγραμμα τῆς ἀριστερᾶς.

Τό colloque ὀργανώθηκε ἀπό τήν περιφερειακή ὀργάνωση τοῦ Γαλλικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος ἀλλά μετεῖχαν καί ὁμιλητές προερχόμενοι ἀπό διάφορους πολιτικούς ὀρίζοντες· ἔτσι ἡ ἀνταλλαγή ἀπόψεων ἦταν εὐρύτατη.

Τό παρακάτω κείμενο, μέρος τῆς εἰσαγωγικῆς ἔκθεσης πάνω στό πρῶτο θέμα τοῦ colloque («Οἰκονομικές βάσεις καί διαδικασία πολεοδόμησης»), ἐπεξεργάστηκαν οἱ Jacques Le Dauphin, δήμαρχος τοῦ Châtillon-sous-Bagneux, καί Edmond Preteceille, κοινωνιολόγος.

Τά ἄλλα τέσσερα θέματα ἦταν τά ἀκόλουθα:

- Κρίση τῆς πολεοδομίας καί καθημερινή ζωή·
- Δημοκρατία καί πολεοδομία. Ὁ ρόλος τοῦ κράτους καί τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης·
- Ἐπαγγελματική πρακτική, καί πολεοδομία·
- Πολεοδομία καί ἰδεολογία.

Ἡ πολεοδομία, ἡ πόλη, ἔχουν σήμερα βαρύνουσα θέση στήν ἐπικαιρότητα. Σάν ἀντανάκλαση τῆς σημασίας αὐτῶν τῶν προβλημάτων στήν καθημερινή ζωή καί τῆς βαρύτητάς τους, στό πλαίσιο μιᾶς θεωρητικῆς καί πολιτικῆς συζήτησης θά βρεθοῦν ἀντιμέτωπες διαφορετικές ἀντιλήψεις ὡς πρὸς τό τί εἶναι ἡ πολεοδόμηση, ποιά ἡ φύση τῶν δυσκολιῶν γιά τίς λύσεις πού προτείνονται. Ἡ πολεοδομία, πού γιά μεγάλο διάστημα ἀντιμετωπιζόταν κυρίως σάν πολιτιστικό πρόβλημα, καί ὑπό τήν ἐπῆρεια τῆς ὀξείας κρίσης τῆς καπιταλιστικῆς πολεοδόμησης, πρέπει νά διερευνηθεῖ

βαθύτερα ἀπό ποτέ ὡς πρὸς τοὺς καθοριστικούς παράγοντες τῆς ἐξέλιξής της.

Πολύ περισσότερο πού σήμερα ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἡ ἀρχή τῆς ἐπιστημονικοτεχνικῆς ἐπανάστασης, φαίνεται ὅτι παρέχουν τά μέσα —σέ πρωτοφανές ἱστορικά εὖρος— γιά τήν ἐπίλυση τῶν τεχνικῶν προβλημάτων πού θέτει ἡ παραγωγή τοῦ πλαισίου ζωῆς.

Ποιά μοιρολατρεία καθιστᾶ ὅμως αὐτά τά μέσα ἀναποτελεσματικά ὡς τό βαθμό νά βλέπουν ὀρισμένοι, μπροστά στήν ταχεία χειροτέρευση τῶν συνθηκῶν

ζωής στις μεγάλες πόλεις, σάν μόνη διέξοδο τήν ἐπιστροφή στήν ἀγροτική ζωή; Μήπως πρέπει, ὅπως κάνουν μερικοί, νά κατηγορήσουμε τήν ἐπιστήμη καί τήν τεχνική γιά τά κακά αὐτά, γιά τά ὅποια ὡστόσο αὐτές μᾶλλον παρέχουν, στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ, τά μέσα θεραπείας;

Σ' αὐτή τήν εἰσήγηση, προϊόν συλλογικῆς ἐργασίας, ὅπου βρέθηκαν στενά συσχετισμένες οἱ κατακτήσεις τῆς ἔρευνας, ἡ πείρα τῶν ἀγώνων καί ὁ προβληματισμός τῶν πολιτικῶν ὀργανώσεων, προτείνουμε, γιά νά ξεκινήσει ἡ συζήτηση, μερικές ἐνδείξεις πάνω στούς κύριους οικονομικούς καί πολιτικούς παράγοντες τῆς πολεοδομίας καί τῆς κρίσης τῆς· ἐν συνεχείᾳ, σέ μιᾶ δευτέρα φάση, μερικές σκέψεις πάνω στίς δυνατότες ἀρχῆς μιᾶς νέας οικονομικῆς λογικῆς καί στίς προοπτικές πού μπορεῖ νά ἀνοίξει γιά μιᾶ βαθιά ἀλλαγὴ τῆς πολεοδομίας πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς γενικῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί τῆς ἱκανοποίησης τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν.

Κρίση τοῦ καπιταλισμοῦ καί κρίση τῆς πόλης

1. Ἡ καπιταλιστικὴ πολεοδόμησις καί οἱ ἀντιφάσεις τῆς

Ἄν ἡ ἀνάπτυξη τῆς πόλης γνώρισε μιᾶ ἀπότομη ἐπιτάχυνση μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς στόν καπιταλισμό, ἡ πόλη προϋπάρχει αὐτοῦ τοῦ τρόπου παραγωγῆς, καί ὁ καπιταλισμός κληρονόμησε παλαιότερες μορφές πολεοδόμησις: μεσαιωνική πόλη, ἀρχαία πόλη. Μερικά, ἐξάλλου, ρεύματα ἰδεῶν ἀξιολογοῦν αὐτή τήν προφανή συνέχεια σάν ἓνα σημεῖο μιᾶς αὐτονομίας τῆς πόλης στό κοινωνικό πεδίο. Ἡ ἐργασία τῶν ἱστορικῶν πρέπει νά μᾶς φωτίσει σ' αὐτό τό σημεῖο τόσο ὡς πρὸς τήν κοινωνική πραγματικότητα αὐτῶν τῶν προγενέστερων μορφῶν πόλης, ὅσο καί ὡς πρὸς τήν ἔκταση τῶν ἀλλαγῶν τους ἀπό τίς διαδοχικῆς μορφές παραγωγῆς. Τό πρόβλημα π.χ. τοῦ οικονομικοῦ ρόλου τοῦ προκαπιταλιστικοῦ κράτους μπορεῖ νά ἐξετασθεῖ διαμέσου τῆς δομῆς ἢ τῆς ἀνάπτυξης τῶν παλαιῶν πόλεων, τῆς «πολεοδομίας τοῦ πρίγκιπα» ἢ ὅποια συνεχίζει, ἀκόμη σήμερα, νά τροφοδοτεῖ ὀρισμένες παλαικῆς ἀντιλήψεις, σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες μιᾶ καλή πολεοδομία δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ἔργο ἑνός φωτισμένου ἀρχοντα (βλ. Ναπολέοντα III καί Haussmann).

Κυριότερη ὄψη τῆς καπιταλιστικῆς πολεοδόμησις μοιάζει νά εἶναι, πέρα ἀπό τίς μορφές πόλης πού κληροδότησε ἡ περίοδος τοῦ ἐμπορευματοῦ κεφαλαίου, ἡ διατάραξη πού ἐπιβάλλει σ' αὐτές τίς μορφές μέ τόν ἐκβιομηχανισμό: πρόκειται γιά τή διατάραξη τῶν ἰδίων τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί τῆς ἀνάπτυξής τους στό χῶρο. Γι' αὐτόν τό λόγο, προτείνουμε νά τήν ἐξετάσουμε ἀπό δύο κύριες πλευρές: πρῶτον, μορφές τῆς καπιταλιστικῆς ἰδιοποίησης τοῦ χῶρου· δεύτερον, κοινωνικές συνθήκες τῆς ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης.

Ὁ χῶρος εἶναι καταρχήν μέσο παραγωγῆς, μέ τήν ἀπλή μορφή ἑνός στοιχείου στή διαδικασία τῆς ἐργασίας. Ἀλλά ὁ χῶρος δέν εἶναι ἰσότροπος· μερικοί

χῶροι παρουσιάζουν ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά, τόσο φυσικά ὅσο καί κοινωνικά: αὐτά καθορίζονται ἀπό τή γειτνίαση μέ μιᾶ ἄλλα πρώτη ὕλη, πηγὴ ἐνεργείας, ἢ μέ μιᾶ καταναλωτικὴ ἀγορά, μέ μεταφορικά μέσα γιά τή διοχέτευση τῆς παραγωγῆς, ἀπό τή γειτνίαση μέ μιᾶ μάζα διαθέσιμου ἐργατικοῦ δυναμικοῦ —μιᾶ καί τό κεφάλαιο ζητάει κυρίως νά ἐπιβάλλει τή γεωγραφικὴ κινητικότητά του—, ἢ ἀπό τή γειτνίαση μέ ἄλλες ἐπιχειρήσεις ἢ ἄλλες συμπληρωματικῆς διαδικασίας παραγωγῆς, γεγονός πού, παράλληλα μέ τόν αὐξανόμενο κοινωνικό καταμερισμό ἐργασίας, ἀποκτᾶ ὄλο καί μεγαλύτερη σπουδαιότητα. Τό κεφάλαιο ἰδιοποιεῖται ἔτσι τὰ ὀφέλη πού προκύπτουν ἀπό τήν πολεοδόμησι (τίθεται λοιπόν κατὰ κάποιον τρόπο τό πρόβλημα τοῦ ρόλου τῆς πόλης στή φάση τῆς πρωταρχικῆς συσσώρευσης), στό βαθμὸ πού ἀνταποκρίνονται στίς ἀνάγκες του, ἀλλά ἐπίσης τήν ἀναμορφώνει, τήν τροποποιεῖ, γιά νά δημιουργήσει ἓνα μέσο παραγωγῆς περισσότερο σύμφωνο πρὸς τίς ἀνάγκες του, κατάλληλο νά ἀνταποκριθεῖ σέ μιᾶ παραγωγή καί μιᾶ κυκλοφορία πού αὐξάνονται μέ ταχύ ρυθμό. Στή διαδικασία αὐτὴ βρῖσκεται ἀναμφίβολα ἡ βαθύτερη ἔννοια τῆς πολεοδομίας τοῦ Haussmann.

Ὡστόσο, αὐτὴ ἡ καπιταλιστικὴ ἰδιοποίηση τοῦ χῶρου συνεπάγεται ὀρισμένα προβλήματα. Ἄν ἡ πόλη ἐμφανίζεται σάν μέσο παραγωγῆς, γενικός ὄρος τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, ἀποτελεῖ ἐντούτοις γιά τό κεφάλαιο πηγὴ ἀντλησιμῶν τοῦ μεγαλύτερου δυνατοῦ κέρδους. Τό πρόβλημα τῆς ἀναπαραγωγῆς αὐτοῦ τοῦ γενικοῦ ὄρου τῆς παραγωγῆς εἶναι λοιπόν ἐξωτερικό ὡς πρὸς τήν ἰδιωτικὴ διαδικασία ἀξιοποίησης τοῦ κεφαλαίου, καί δημιουργεῖ σάν ἀπαίτηση τήν κοινωνικοποίηση τῆς παραγωγῆς τοῦ πολεοῦ (urbain) χῶρου, κοινωνικοποίηση τῆν ὅποια ἔχει ἀναλάβει τό κράτος: στό ἀπόγειο τοῦ ἀνταγωνιστικοῦ καπιταλισμοῦ τό κράτος ἀναλαμβάνει ἤδη —καί ὄχι ἡ «ἐλεύθερη ἐπιχείρηση»— τὴ διάνοιξη λεωφόρων, τήν κατασκευή δρόμων καί σιδηροδρόμων. Ὑπάρχει ἤδη ἐδῶ ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στήν κυρίαρχη σχέση παραγωγῆς, ἢ ὅποια προσδιορίζει ἰδιωτικῆς καί ἀνταγωνιστικῆς διαδικασίες ἐκμετάλλευσης τοῦ χῶρου μέ στόχο τό μέγιστο κέρδος, καί στήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ τήν κοινωνικοποίησή τους καί τήν ἀπαίτηση γιά κοινωνικό ἔλεγχο τῶν γενικῶν συνθηκῶν τῆς παραγωγῆς.

Τό κεφάλαιο συναντᾷ ἓνα ἄλλο ἐμπόδιο, τό ὅποιο ἄλλωστε ἀναπαράγει: τὴ γαιοκτησία, ἢ ὅποια συνεπάγεται εἴτε ἐξαγωγή γαιοπροσόδου, ἄρα μείωση τοῦ κέρδους, εἴτε προσκόμματα στήν ἀπόκτηση γῆς ἀπὸ μιᾶ καπιταλιστικῆς μορφῆς ἰδιοκτησίας.

Ὅσον ἀφορᾷ τήν ἐργατικὴν δύναμη, τό κεφάλαιο μπόρεσε καί μπορεῖ ἀκόμη, σέ μερικές περιπτώσεις, νά προσφεύγει σέ ἐργατικὸ δυναμικὸ πού ἐξασφαλίζει ἐνμέρει τήν ἐπιβίωσή του μέ αὐτοτροφοδότηση ἢ μέ μερικὴ προσκόλληση στήν ἀγροτικὴ παραγωγή. Ὁ Φ. Ἐνγκελς εἶχε ἤδη ἀποδείξει τήν ὑπαρξὴ ὑπερκέρδους ἀπὸ τήν ἀπασχόληση ἐργατῶν γῆς. Ἀλλά ἡ γενικὴ τάση τοῦ τρόπου παραγωγῆς συνίσταται στή συγκέντρωση μεγάλου ἀριθμοῦ ἐλεύθερων ἐργαζομένων οἱ ὅποιοι πρέπει νά βροῦν στήν ἀγορὰ τὰ ἀναγκαῖα μέσα γιά τήν ἐπιβίωσή τους. Ἡ καπιταλιστικὴ παραγωγή αὐτῶν τῶν ἀγαθῶν, μέ τήν ἐπιδίωξη κέρδους, ἀποδεικνύεται συχνά ἀνίκανη νά καλύψει τίς κοινωνικῆς

ανάγκες που εκφράζουν οι απαιτήσεις για αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. 'Απ' όπου μία σύγκρουση, δευτερεύουσα αλλά όχι άμελητέα, ανάμεσα στο κεφάλαιο τό αξιοποιημένο στην παραγωγή κατοικίας π.χ., και στο σύνολο του κεφαλαίου που βλέπει να αυξάνεται τό κόστος της εργατικής δύναμης, ή που δέν βρίσκει τήν εργατική δύναμη που του είναι αναγκαία. 'Απ' όπου επίσης μία κύρια σύγκρουση, που αναδεικνύει και τήν προηγούμενη, ανάμεσα στο κεφάλαιο και στην εργατική δύναμη που απαιτεί, διαμέσου τών διεκδικητικών και πολιτικών αγώνων, κατάλληλες κοινωνικές συνθήκες για τή διευρυμένη αναπαραγωγή της.

Αυτές οι συγκρούσεις καταλήγουν επίσης σε μία τάση παραγωγής (κοινωνικοποιημένης, μετά από κρατική παρέμβαση) οικιστικών μονάδων αναγκαίων για τήν αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, δηλαδή κατοικία και λοιπός εξοπλισμός.

Προβάλλουμε για τή συζήτηση τή σκέψη ότι ή πάλη τών τάξεων είναι ό κυριότερος μοχλός για τήν κρατική παρέμβαση στην παραγωγή οικιστικών όρων αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, ακόμη και όταν αυτή ή παρέμβαση μπορεί να θεωρηθεί επίσης έμμεση βοήθεια για τήν αποδοτικότητα του κεφαλαίου.

'Ετσι ή κρατική παρέμβαση στη διαδικασία πολεοδόμησης είναι τό αποτέλεσμα αντιφατικών προσδιορισμών: παραγωγή μορφών πόλης χρήσιμων στην παραγωγή και κυκλοφορία του κεφαλαίου, βοήθεια στην καπιταλιστική ιδιοποίηση του χώρου σε βάρος της ιδιοκτησίας γης και τής μή καπιταλιστικής χρήσης της, αλλά επίσης παραγωγή τών μίνιμουμ όρων για τήν αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης.

'Η συγκεκριμένη ανάλυση τών μορφών πολεοδόμησης στην ιστορική τους ανάπτυξη απαιτεί λοιπόν τήν ανάλυση τών μορφών τής καπιταλιστικής βιομηχανικής παραγωγής και τών διάφορων απαιτήσεών τους ως προς τόν οικιστικό χώρο, τήν ανάλυση τών οικιστικών συμφερόντων τών βιοτεχνών, τών εμπόρων, όπως και τήν ανάλυση τών συνθηκών αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, τόσο από τήν πλευρά του κεφαλαίου και τών αναγκών του σε ποσότητα, ειδίκευση, κόστος, όσο και από τήν πλευρά τών ίδιων τών εργαζομένων και τών κοινωνικών αναγκών τους που εκφράζονται μέσα στους αγώνες τους. Πρέπει ακόμη να αναλυθεί ό τρόπος τής οικιστικής παραγωγής, ή ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων και ή φύση τών σχέσεων παραγωγής και κυκλοφορίας του κεφαλαίου, οι συνθήκες αξιοποίησης του βιομηχανικού κεφαλαίου που άφορά τήν οίκοδομή έγγενει και τά δημόσια έργα, του κεφαλαίου που διατίθεται για τήν οίκοδομική ανάπτυξη, και τέλος οι συνέπειες τής γαιοκτησίας στη συσσώρευση και αξιοποίηση κεφαλαίου για κοινωνική χρήση.

2. 'Η πολεοδομία του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού (ΚΜΚ)

Είδαμε ότι ή κρατική παρέμβαση στην πολεοδόμηση, στο στάδιο του ανταγωνιστικού καπιταλισμού είναι ήδη προχωρημένη. 'Από αυτό τό γεγονός, μπορούμε να θεωρήσουμε ιστορική καινοτομία τς μορφές τής παρούσας πολιτικής στον τομέα τής πολεοδομίας; Τί διαφορά ύπάρχει ανάμεσα στην πολεοδομία του βα-

ρόνου Haussmann, όπου ήδη οι τράπεζες και οι επιχειρηματίες ήταν στην πρώτη γραμμή, και στην πολεοδομία τής 5ης Δημοκρατίας;

Φαίνεται ότι οι διαφορές που θα μπορούσαν να χαρακτηρίσουν τήν πολεοδομία στη φάση του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού (ΚΜΚ) αναλύονται σε τρία σημεία ιδιαίτερα σημαντικά.

Όσον άφορά καταρχήν τς παραγωγικές δυνάμεις, τό ύψηλό επίπεδο ανάπτυξης και κοινωνικοποίησής τους δημιουργεί νέες απαιτήσεις ως προς τόν οικιστικό εξοπλισμό, τήν ύποδομή και τς μεταφορές, τς μορφές όργάνωσης του πολεϊκού χώρου. Τό σύνολο του εξοπλισμού που είναι σήμερα απαραίτητο μέσο παραγωγής, συνθήκη αναγκαία, παρουσιάζεται με τή μορφή τεράστιου ποσού σταθερού κεφαλαίου που αυξάνει σημαντικά τήν όργανική σύνθεση του κοινωνικού κεφαλαίου. 'Η προσπάθεια ενάντια στην πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους δημιουργεί τήν υποτίμηση σημαντικού μέρους του κεφαλαίου που καλύπτεται από τή δημόσια χρηματοδότηση για εξοπλισμό, βιομηχανικές ζώνες και από διάφορες μορφές βοήθειας. Αυτή όμως ή υποτίμηση είναι έλκετική και λειτουργεί κυρίως σαν βοήθεια προς τό μονοπωλιακό κέρδος, τό οποίο έπωφελείται κατά προτεραιότητα άπ' αυτόν τόν εξοπλισμό. 'Εξάλλου δέν μπορούμε πιά να πούμε ότι ή πολεοδόμηση αντιστοιχεί σε μία ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων: ή «βιομηχανική αποκέντρωση» π.χ. μπορεί να θεωρηθεί κατασπατάληση τών παραγωγικών δυνάμεων τής περιοχής του Παρισιού, ιδιαίτερα του ειδικευμένου εργατικού δυναμικού, κατασπατάληση που δέν αντισταθμίζεται καθόλου από τήν τοπική ανάπτυξη έδω κι έχει ζωνών «ύποδοχής», άφου πρόκειται αντίθετα για μία υπερεκμετάλλευση από τς μεγάλες επιχειρήσεις ενός ανεϊδίκευτου εργατικού δυναμικού. 'Εδώ βρίσκουμε ένα σημείο όπου πρέπει να τμηθούμε: πρόκειται για τήν αύξουσα αντίθεση ανάμεσα στη μονοπωλιακή παραγωγή και τήν ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων, αντίθεση που εκδηλώνεται με όξεία μορφή στην πολεοδόμηση. Πρέπει να αναλυθούν οι επιπτώσεις τής σε κάθε περιοχή, κάθε πόλη, στα ρυθμιστικά σχέδια, στα προγράμματα εξοπλισμού κ.λπ.

Κατά δεύτερο λόγο, ή παραγωγή του οίκοδομικού πλαισίου έγινε σήμερα μία σημαντική περιοχή τής καπιταλιστικής συσσώρευσης, περιοχή έλιγμών για τά μονοπώλια. Τό βλέπουμε στη βιομηχανική πολιτική που άφορά τήν κατασκευή και τά δημόσια έργα, σε κάθε μορφή βοήθειας για τήν εκβιομηχάνιση και τή συγκέντρωση τών βιομηχανιών, όπως επίσης και στην παρέμβαση τών οικονομικών συγκροτημάτων που άσχολούνται με τήν οίκοδομή.

'Η γενική κρίση του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού ώθει στην αναζήτηση κάθε δυνατής περιοχής για άντληση υπερέκδους, χωρίς να ξεφεύγει από τόν κανόνα ακόμη και ή λεγόμενη «λαϊκή» κατοικία. 'Ετσι προκύπτει μία όξυνση τών αντιθέσεων κατά τό σχεδιασμό πόλεων, που καταλήγει τελικά να στρέφεται ενάντια σε μία όρθή καπιταλιστική λειτουργία: μέ τό να κάνουμε δηλαδή διαρκώς δρόμους, αυτοκινητόδρομους, άρτηρες μεγάλης ταχύτητας, περιφερειακές λεωφόρους, πάρκινγκ, κ.λπ. (πράγματα ώφέλιμα ώστόσο για τς μεγάλες επιχειρήσεις δημοσίων έργων και ταυτόχρονα για τς αυτοκινητοβιομηχανίες), καταλήγουμε σε μία τέτοια συμφόρηση, που ακόμη και

ή λειτουργία των επιχειρησιακών ζωνών. Όπου βοίσκονται οι έδρες των μονοπωλίων, διαταράσσεται.

Από εκεί επίσης προέρχεται, και αυτό είναι τό τρίτο σημείο μας, μία χειροτέρευση των συνθηκών ζωής όλων των κοινωνικών στρωμάτων. Η ανάμειξη των πλέων διώχνει εμπόρους, βιοτέχνες, μικρές επιχειρήσεις, εκτοπίζει τούς εργάτες και τούς υπαλλήλους προς τά υποεξοπλισμένα προάστια. Η μονοπωλιακή πολιτική ως προς τή γή τείνει νά συμπιέσει στό μέγιστο βαθμό τή γαιοπρόσοδο των μικρών και μεσαίων ιδιοκτητών, δεδομένου ότι ή ιδιοποίηση τής προσόδου αυτής αποτελεί σημαντικό παράγοντα για τήν πραγματοποίηση του μονοπωλιακού υπερεξόδους στην οικοδομή. Η αύξηση του αστικού πληθυσμού συνοδεύεται από αύξηση των μισθωτών, ενώ προβάλλει επιτακτικότερο τό αίτημα για βελτίωση του κοινωνικού εξοπλισμού που είναι αναγκαίος όλο και περισσότερο στην καθημερινή ζωή όλων των κοινωνικών στρωμάτων, τόσο όσον άφορα τήν κοινωνική όσο και

τήν ιδιωτική κατανάλωση. Η πίεση που άσκειται στη λαϊκή κατανάλωση (και στην αγοραστική δύναμη αλλά και στις κοινωνικές μορφές κατανάλωσης), συναντά έδω τά αυξανόμενα εμπόδια που ή κρίση του ΚΜΚ αντιπαραθέτει στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. [...]

Γιά νά τελειώσουμε, πρέπει νά θέσουμε ένα ερώτημα προς τό όποιο συγκλίνουν ή οικονομική ανάλυση και οι πολιτικοί άγώνες: ποιά είναι σήμερα ή φύση τής κρατικής παρέμβασης;

Υπάρχει τέλεια πολεοδομική αναρχία, ζούγκλα κερδοσκοπική, όπου κυριαρχεί μόνο ό νόμος του ισχυροτέρου και όπου τό κράτος χρησιμεύει μόνο ως ιδεολογική κάλυψη και καταπιεστικός μηχανισμός τής τυφλής άδηφαγίας του κεφαλαίου; Η αντίθετα υπάρχει σήμερα ένας αυθαίρετος πολεοδομικός σχεδιασμός, τεχνοκρατική εφαρμογή μιάς μονοπωλιακής στρατηγικής, μέσω τής οποίας τό κράτος διαχειρίζεται τις αντιθέσεις του συστήματος;

Δημοκρατική οικιστική πολιτική και έλεγχος τής διαδικασίας πολεοδόμησης

Τό θέμα που τίθεται έδω άφορα τήν άπαρχή τής κρίσης. Γιά μιά δέν υπάρχει μερική και τοπική διευθέτηση του χώρου, ή μεμονωμένη επιμέρους μεταρρύθμιση που νά μπορεί νά λύσει τήν κρίση τής πόλης, μία και αυτή ή τελευταία είναι άπλως έκφραση τής γενικής κρίσης του ΚΜΚ, αν ή ανάλυσή μας είναι σωστή. Η δημοκρατική λοιπόν διέξοδος από τήν κρίση προϋποθέτει χτύπημα τής κυριαρχίας των μονοπωλίων.

Τό Κοινό Πρόγραμμα διακυβέρνησης των κομμάτων τής άριστερας προβλέπει πάνω σ' αυτή τή βάση διάφορα μέτρα που αποτελούν άπαραίτητες μεταρρυθμίσεις προκειμένου νά λειτουργήσει μία δημοκρατική πολιτική που θά ικανοποιήσει τις πιό άμεσες ανάγκες.

Η εφαρμογή του Κοινού Προγράμματος θά έχει δύο ουσιώδεις συνέπειες: Θά καταργηθεί με τις εθνικοποιήσεις ή οικονομική βάση τής ισχύος των κυριότερων μονοπωλιακών ομάδων. Θά χτυπηθούν οι κυρίαρχες θέσεις τους στον κρατικό μηχανισμό, μετά ακριβώς από τον έκδημοκρατισμό του κρατικού μηχανισμού και τή λαϊκή παρέμβαση σε όλα τά επίπεδα.

Η κινητήρια δύναμη τής επεξεργασίας και τής εφαρμογής τής δημοκρατικής πολεοδομίας είναι ή

ίδια ή ανάπτυξη τής δημοκρατίας: άφου έξουδετερωθούν από τή δράση των μαζών, σε εθνικό πιά επίπεδο, οι κυριότερες αντιστάσεις άπέναντι σε μία ριζικά νέα πολιτική, ή λαϊκή πρωτοβουλία, προκειμένου νά υλοποιήσει αυτή τήν πολιτική, θά άποδεσμευτεί σε κάθε επίπεδο και σε τέτοια κλίμακα που είναι πολύ δύσκολο σήμερα νά φανταστούμε τήν ευρύτητά της.

Ο καθορισμός του περιεχομένου του δημοκρατικού σχεδιασμού τής πόλης θά είναι έργο αίρετων τοπικών οργάνων —στην ύπηρεσία των οποίων θά τεθούν αίρετοί τεχνικοί οργανισμοί— με τήν ενεργό συμμετοχή πολιτικών οργάνωσεων, συνδικάτων κ.λπ. Μιά έντονη πολιτική πάλη θά χρειαστεί νά αναπτυχθεί, ώστε τά συμφέροντα τής εργατικής τάξης νά λαμβάνονται παντού υπόψη, άκόμη και εκεί όπου τά αντιδραστικά κόμματα θά διατηρούν τήν πλειοψηφία στα τοπικά όργανα.

Χωρίς νά εκτεινόμαστε στό σύνολο των μέτρων που θά ληφθούν, οι μεγάλοι άξονες προσανατολισμού θά αναφέρονται ιδιαίτερα στον τόπο εγκατάστασης επιχειρήσεων και οικονομικών δραστηριοτήτων, στην πολιτική για κοινωνικό εξοπλισμό, στην κατοικία και στις έπικοινωνίες. [...]

ΔΙΕΘΝΗΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Ελληνική έκδοση του

LE MONDE
diplomatique

Αρχ. 40

Εκδίδεται από τήν
ΕΣΑΝΤΑΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΕ
Δελεφών 4, τηλ. 3637107
Αθήνα, Τ.Τ. 144
ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Οί αγωνιστές καί τά απομνημονεύματά τους

τῆς Α. Φενερλή-Παναγιωτοπούλου

Ἔχουμε συνηθίσει ὡς τώρα νά ἀντιμετωπίζουμε τά Ἀπομνημονεύματα τῶν Ἀγωνιστῶν τοῦ Εἰκοσιένα σάν τήν αὐθεντική φωνή αὐτῶν πού τά ἔγραψαν, ἀκόμη καί ὅταν εἶναι γνωστό ὅτι ἡ καταγραφή τους ἀνήκει σέ ἄλλα πρόσωπα. Θεωρήθηκαν, μάλιστα, προοδευτικά κείμενα ὅσα ἀπ' αὐτά εἶχαν σάν ἐξωτερικό χαρακτηριστικό τους γνώρισμα στοιχεία ἀπό τήν προοδευτική γλώσσα τῆς ἐποχῆς τους, ἔστω καί ἂν τό περιεχόμενό τους δέν χαρακτηριζόταν πάντοτε ἀπό προοδευτικές ἰδέες· ἡ γλωσσική μορφή σάν ἔκφραση λαϊκοῦ αὐθορητισμοῦ, τά καταχωροῦσε, αὐτόματα, ἀνάμεσα στά ἀντιπροσωπευτικά δείγματα τῆς νεότερης προοδευτικῆς σκέψης. Ἀντίθετα, πάλι, κανένας δέν θά μπορούσε νά ἀμφισβητήσει τήν τεράστια σημασία τους ὡς αὐθεντικῶν πηγῶν γιά τά χρόνια τοῦ ἀγώνα. Πληροφορίες γιά τά πολεμικά γεγονότα, μαρτυρίες γιά τήν καθημερινή ζωή, τή νοστοροπία καί τίς συμπεριφορές κατά τά τελευταία χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, τήν Ἐπανάσταση καί τά πρῶτα μετεπαναστατικά χρόνια, μᾶς παρέχονται μέ τρόπο ἀναντικατάστατο μέσα ἀπό τά ἀπομνημονεύματα.

Παράλληλα, θά μπορούσε νά διακρίνει κανεῖς ἕνα δεύτερο καί πολύ πιό σημαντικό ἐπίπεδο, πού μέσα του συμπλέκονται ἀφανῶς γεγονότα καί ἀπόψεις τῶν τελευταίων χρόνων τῆς τουρκοκρατίας καί τῆς Ἐπανάστασης μέ ἀντιλήψεις δημιουργημένες στό διάστημα τοῦ ἀγώνα καί τῶν μετεπαναστατικῶν χρόνων, πού κάνουν τά ἀπομνημονεύματα τῶν ἀγωνιστῶν προνομιακό χῶρο μελέτης τῶν μηχανισμῶν διαμόρφωσης τῆς νεοελληνικῆς ιδεολογίας. Μιά ἀπέραντη ποικιλία ἀπό τοποθετήσεις καί ἀνατοποθετήσεις ἀπέναντι στά πρόσωπα καί τίς κοινωνικές ἀλλαγές τῆς περιόδου δείχνει καθαρά τίς δύσκολες καί ἀντιφατικές συνειδητοποιήσεις τῶν μετεπαναστατικῶν χρόνων.

Τό ἀπομνημόνευμα μέ τή μορφή πού τό ξέρομε σήμερα, δηλαδή τό ἰδιαίτερο αὐτό εἶδος λεπτομερειακῆς ἀφήγησης γεγονότων σχετικῶν μέ τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, κάνει τήν ἐμφάνισή του μετά τή δημιουργία τοῦ Ἀνεξάρτητου κράτους, χοντρικά στή δεκαετία

1830-1840. Αὐτό δέν σημαίνει βέβαια ὅτι πρέπει νά ἀγνοήσουμε τήν ὑπαρξη ἑνός ἀντίστοιχου εἶδους συνδεμένου μέ τήν ἐμφυτη τάση γραπτῆς ἀπομνημόνευσης ἐξαιρετικῶν γεγονότων καί συμβάντων πού ἀνεκαθεν ἴσχυσε σέ λόγιους ἀλλά καί σέ στοιχειωδῶς ἐγγράμματους —δηλαδή τά βραχέα χρονικά, τά ἡμερολόγια κ.λπ. Ἡ περίοδος τῆς τουρκοκρατίας εἶναι πλούσια σέ ἀνάλογο ὕλικό, δείγμα ἀπαρχῶν ἱστορικῆς συνείδησης, ἀλλά ὅλα αὐτά δέν μποροῦν παρά νά ἀποτελοῦν τούς πολύ ἀπομακρυσμένους προγόνους τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ '21. Μιά καί ἀναφέραμε τό πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν ἀπομνημονευμάτων, ἀπό τήν πλευρά τοῦ περιεχομένου τους, θά ἔπρεπε μᾶλλον νά τά συσχετίσουμε μέ τίς διεκδικητικές Ἀναφορές τῶν Ἀγωνιστῶν. Τέτοιες Ἀναφορές ἢ Ὑπομνήματα συντάχτηκαν ἀπό τό σύνολο σχεδόν τῶν ἀγωνιστῶν ἢ τῶν ἀπογόνων τους, καί ὑπῆρξαν τά γραπτά τους διαβήματα πρὸς τίς ἐκάστοτε κυβερνήσεις μέ ἀντικειμενικό σκοπό τήν ἐξασφάλιση ἀποζημιώσεων γιά ὅσες ὑπηρεσίες προσέφεραν στό ἔθνος. Ἀλλά καί ἡ ἐξωτερική τους μορφή θυμίζει τό ἀπομνημόνευμα: συνεπτυγμένη βιογραφική ἐξιστόρηση τῆς συμβολῆς τους στόν ἀγώνα καί ἔντονος προσωπικός-ἀπολογητικός χαρακτήρας. Τά στοιχεία αὐτά ἐπιτρέπουν εὐκόλα στόν καθένα νά διακρίνει ὅτι ἡ συνεπτυγμένη μορφή τῶν ἀναφορῶν ἢ ὑπομνημάτων ὀδήγησε στή δημιουργία τοῦ Ἀπομνημονεύματος. Μιά συλλογή τέτοιων Ἀναφορῶν, ὅπως εἶναι ἤδη γνωστό, σώζεται σήμερα στό Ἀρχεῖο Ἀγωνιστῶν τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης.

Στό σύντομο αὐτό σημεῖωμα θά ἔπρεπε νά ἀναφερθοῦν, συνοπτικά ἔστω, οἱ κοινωνικοί καί πολιτικοί ὅροι πού συνετέλεσαν στήν παραγωγή τοῦ εἶδους.

Οἱ ἀπομνημονευματογράφοι-ἀγωνιστές κοινωνικά ἀνήκουν σέ ἕνα στρώμα πού, βασικά, διαμορφώθηκε στή διάρκεια τοῦ ἀγώνα τῆς Ἀνεξαρτησίας καί ἀναδείχτηκε μέσα στίς συνθῆκες του. Σέ μία περίοδο μεταβατικῆ ὅπου ὅλα εἶναι ρευστά, ξεινιοῦν πολιτικές διαδικασίες μέ τήν προοπτική τοῦ σχηματισμοῦ καί

της τελικής μορφής του πολιτεύματος και του κράτους. Έκλεγμένοι από άλλους αγωνιστές ή από τοπικούς παράγοντες, θα λάβουν μέρος συχνά σε συνελύξεις και γενικότερα σε εκδηλώσεις όπου θα τεθούν και καιρία προβλήματα του νέου έλλησισμού. Έκειμέσα, σ' αυτή τήν ήλεκτρισμένη ατμόφαιρα, αιώρουνται κάποιες προοπτικές ενός πολιτικού ρόλου τόν όποιο θα μπορούσαν να παίξουν μελλοντικά, αλλά πού τελικά δέν θα άνοιξουν γι' αυτούς παρά άκόμη πίο βαθιά τίς πληγές τής ιδεολογικής τους ασάφειας. Μέ τό τέλος τής επανάστασης, οι άγωνιστές του παραπάνω στρώματος έχουν ήδη έπιβληθεί σάν προσωπικότητες άπέναντι στις ευρύτερες μάζες, μέ τρόπο, όμως, πού φανερώνει περισσότερο προσωπική καταξίωση παρά κοινωνική έπιβολή. Όταν ιδρύεται τό κράτος αρχίζουν να διαμορφώνονται καινούριες κοινωνικές δομές πού δέν έπιτρέπουν σ' αυτό τό στρώμα τών άγωνιστών, μέ τήν ιδιότητα πού είχε ως τότε, να παίξει ήγετικό ρόλο στή διαχείριση τών κοινών. Οι άγωνιστές αυτοί, συνδεδεμένοι όπως είναι μέ τό έντελώς πρόσφατο παρελθόν και χωρίς να έχουν ξεκαθαρίσει τί άκριβώς ζητούσαν από τήν επανάσταση, μέσα στό κλίμα τής παλιάς τους ιδεολογικής ασάφειας και ενός συναισθηματικού πατριωτισμού πού δέν έπιτρέπει τήν προσαρμογή τους στις νέες κοινωνικές συνθήκες, περνούν σε μία φάση άμφισβήτησης τής έξουσίας, μη δεχόμενοι ότι ό ρόλος τους τελείωσε μέ τόν άγώνα. Πρόσθετος λόγος: ό χρόνος πού έχει μεσολαβήσει από τήν επανάσταση ως τήν ίδρυση του άνεξάρτητου κράτους, είναι μικρός για να άποκτήσουν νοστορία παλιών πολεμιστών· έξάλλου και ό παράγοντας τής ήλικίας τους δέν συνηγοεί σ' αυτό —όλοι σχεδόν είναι νέοι. Παράλληλα ή λαϊκή τους προέλευση δέν βοηθάει να έντάξουν τό κράτος στον δικό τους κόσμο και να τό άποδεχτούν ή να τό άπορρίψουν. Από τήν άλλη όχθη, τό ίδιο τό κράτος δέν έχει άκόμη καθοριστεί ούτε σταθεροποιήσει τό χαρακτήρα του, έτσι πού αυτόματα να τους προσδιορίζει ταξικά και ιδεολογικά. Θα έλεγε κανείς ότι προκύπτει για τους άγωνιστές ένα πρόβλημα κοινωνικών διεκδικήσεων άκαθόριστων και ρευστών, πού πολλές φορές ό μόνος τρόπος για να εκδηλωθεί είναι οι προσωπικές και τοπικές αντιθέσεις. Έτσι δημιουργούνται, χοντρικά, τρία έχθρικά στρατόπεδα: τών Πελοποννησίων, τών Ρουμελιωτών και τών «έτεροχθόνων». Άλλά ή δυναμική του νεοϊδρυμένου κράτους ώθει προς νέες ανακατατάξεις, άνεξάρτητα από τοπικές ή προσωπικές διαφορές, και αυτοί πού θα παίξουν τόν κυρίαρχο ρόλο στή διαμόρφωση και λειτουργία του είναι όσοι τελικά έχουν πίο ξεκαθαρισμένες άπόψεις και όρισμένα πρότυπα σε άναφορά μέ τά υπάρχοντα ήδη κράτη. Τό κοινωνικό αυτό στρώμα, αν και δέν εκφράζει πάντοτε συμπαγείς και ένιαίες άπόψεις, θα ανάλαβει τή διαχείριση τών κοινών μέ τήν κάλυψη και τή συνεργασία εκείνων τών άγωνιστών πού κατά καιρούς τό άναγνωρίζουν και άναγνωρίζονται μέσα σ' αυτό. Έτσι ό κοινωνικός ρόλος του στρώματος τών άγωνιστών είναι υποχρεωτικά περιορισμένος· βραχυπρόθεσμα ή νέα έλληνική κοινωνία δέν τους έχει άνάγκη, ίσως μάάλιστα να τής είναι και ένα βάρος παραπάνω. Κυριευμένοι από αισθήματα άπογοήτευσης και άδικίας, σ' ένα κλίμα άναποτελεσματικότητας και άπραξίας, μέ διαψευσμένες έλπίδες για άλλαγή πού στηρίζουν πρώτα στον Καποδίστρια και άργότερα στον Όθωνα, θα

περάσουν μία όλόκληρη ζωή άμφισβητούντες τήν έξουσία και άμφισβητούμενοι από αυτή. Μέ αυτές τίς συνθήκες μερικοί θα κατατάξουν τόν έαυτό τους άνάμεσα στους «πρώην στρατιωτικούς», και θα άποτραβηχτούν από τό πολιτικό προσκήνιο για να άφιερωθούν στή συγγραφή τών στρατιωτικών άπομνημονεμάτων τους. Άλλοι περισσότερο άμφιταλαντευόμενοι άνάμεσα στή στρατιωτική και πολιτική ιδιότητα θα προσπαθήσουν μέσα από τά γραπτά τους να έπιρρίψουν τίς ευθύνες τών κακών στιγμών του άγώνα ή τών έμφυλίων πολέμων πότε στους πολιτικούς και πότε στους στρατιωτικούς. Και για τίς δύο όμως αυτές κατηγορίες ισχύει ένας κυρίαρχος στόχος: ή μείωση όσων άναδείχτηκαν και επικράτησαν μετεπαναστατικά —έξου και ή άνάμειξη τών δύο διαφορετικών επιπέδων, πού άναφέραμε στήν άρχή.

Η Έπανάσταση πού προσδιόρισε τίς τύχες του έλλησισμού δημιούργησε σε όλους ένα πρόβλημα τοποθέτησης άπέναντί της και συγχρόνως μία άνάγκη άναβίωσης ήρωικών πράξεων κάτω από τό σίγουρο και άναφαιρέτο πιά έδαφος του άνεξάρτητου κράτους.

Η ίδια άνάγκη δημιουργήθηκε και στους διανοούμενους τής έποχής, αλλά μέ τή διαφορά ότι αυτή συνδέθηκε μέ τήν άναγκαιότητα τής ιστορικής ύποδομής του νέου κράτους. Από πολύ νωρίς ή προηγούμενη γενιά τών διανοουμένων έξασφάλισε μέ τίς εργασίες της τήν έλληνική προέλευση τής εθνότητας πού κατοικούσε στο χώρο όπου μετά τήν Έπανάσταση ιδρύθηκε τό νέο κράτος. Η καινούρια γενιά τών διανοουμένων πού άντιστοιχεί στο νεοϊδρυμένο κράτος και στήν κοινωνική του διάρθρωση, δέν έχει να άντιμετωπίσει τά ίδια προβλήματα μέ τήν προηγούμενη. Έχοντας έξασφάλισε τήν ιστορική καταγωγή τών νεοτέρων Έλλήνων, και χωρίς να άνησχει για τή στερεότητα του εθνικού οικοδομήματος, θα προσπαθήσει να βρει τό ρόλο της, άντλώντας από τό πρόσφατο παρελθόν. Σύμφωνα μέ αυτό τό πνεύμα μερικοί διανοούμενοι, όπως π.χ. ό Γ. Τερτσέτης, μέσα σε μία ευτυχημένη σύνδεση διδακτισμού και ρητορείας, θα προσπαθήσουν να προβάλλουν τά συστατικά τής ιδεολογίας και νοστορίας τών άγωνιστών, ταυτιζόμενοι μέ τήν ήρωική πλευρά τών βιωμάτων και τών άπόψεών τους. Άλλοι, μέ ένα αίσθημα περισσότερο διαμορφωμένης ιστορικής συνείδησης, θα προσπαθήσουν να γράψουν τήν «Ιστορία» του Άγώνα. Ο Ιωάννης Φιλήμων άνάμεσά τους, στα 1834 εκδίδει τό *Δοκίμιον περί τής Φιλικής Έταιρείας* για τήν πληρέστερη μάάλιστα τεκμηρίωση του έργου του χρησιμοποιεί «Υπομνήματα» άγωνιστών. Λίγο άργότερα (1839), ένας άλλος, εκκλησιαστικής προέλευσης συγγραφέας, ό Άμβρόσιος Φραντζής, θα τυπώσει τήν *Επιτομή τής Ιστορίας τής άναγεννηθείσης Ελλάδος*. Αυτό τό ρεύμα πού ενεργοποιεί τίς διαθέσεις τής νέας γενιάς τών διανοουμένων, μεταβιβάζεται άλλοτε άμεσα και άλλοτε έμμεσα και στους άγωνιστές. Είναι ένας άκόμη λόγος για να ένισχύσει τή ρομαντική τους διάθεση και να συμβάλλει στήν από μέρος τους γραπτή μεταβίβαση τών σημαντικών γεγονότων πού χάραξαν τή ζωή τους και τό μέλλον του Έλλησισμού.

ΥΓ. Η άνθολογία πού ακολουθεί ως θεωρηθεί μικρό άφιέρωμα στο Είκοσιένα και ευκαιρία για μία άλλη άνάγνωση τών πηγών του.

1. Ἀναφορὰ Ἀγωνιστῆ

«Πρὸς τὸ Σεβαστὸν Ἐκτελεστικὸν Σῶμα.

Ἀπὸ τὴν ἔναρξιν τοῦ Ἱεροῦ ἀγῶνος μέχρι τοῦδε ἐδούλευσα κατὰ χρέος τὴν πατρίδα, ἐγὼ τε καὶ ἅπανα ἡ οἰκογένειά μου, ὧν εἰς ἕκ τῶν προκρίτων τοῦ χωρίου Λιγούδιστα, τῆς ἐπαρχίας Ἀρκαδιᾶς.

Οἱ τρεῖς υἱοὶ μου, τὰ μόνα τῆς προβεβηκυίας μου ἡλικίας ἀντικείμενα, ἀφοῦ κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Ἱμπρημ-πασσια ἐπολέμησαν εἰς Ναυαρίνου, καὶ εἰς ἄλλας περὶ τὸ Νεόκαστρον μάχας, ἦσαν ἐσχάτως καὶ εἰς τὴν λαμπρὰν ἦτταν τοῦ αἰμυμήστου Γρηγορίου Δικαίου, ὅπου καὶ οἱ τρεῖς ἔπεσαν μαχόμενοι ὑπὲρ τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος.

Μετὰ τὴν εἰς Ἀρκαδιὰν εἰσβολὴν τῶν ἐχθρῶν συμπαραλαβὼν τὴν πολυἀριθμὸν οἰκογένειάν μου καὶ ἐγγόνους μου κατέφυγον ἐνταῦθα πρὸ ἡμερῶν, στερημένοι καὶ αὐτῶν τῶν πρὸς τὸ ζῆν.

Δὲν ἐφάντασθην ποτέ μου νὰ ἐνοχλήσω τὴν Σεβ. Διοίκησιν δι' ἀναφορῶν μου. Ἄλλ' ἤδη δὲ ὅποτε στερηθεὶς ὅλης μου τῆς κινήτης καὶ ἀκινήτου περιουσίας, κείμενος ἐνταῦθα, ἄφιλος, ἄπορος, καὶ κατὰ δυστυχίαν πατὴρ πολυἀριθμῶν καὶ δυστυχῶν οἰκογενειῶν, τῆς ἰδικῆς μου λέγω καὶ τῶν υἱῶν μου, παραρησιάζομαι διὰ τῆς ταπεινῆς μου ταύτης ἀναφορᾶς πρὸς τὸν χώρον τοῦ Σεβ. αὐτοῦ Σώματος (Ἐκτελεστικοῦ), ζητῶν νὰ μοῦ δοθῶσιν οἱ δύο παλαιόμυλοι ὀνομαζόμενοι τοῦ τζαμίου, ὅπου εὐρίσκονται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κωμοπόλεώς μας, νὰ τοὺς οἰκοδομήσω καὶ νὰ λαμβάνω ἐξ αὐτῶν τὸ ὀλίγον εἰσόδημα, τὸ ὁποῖον δὲν ἀνεβαίνει περισσότερον τῶν γροσίων 200 ὡς φαίνεται εἰς τὸ ἔξοχον Ὑπουργεῖον τῆς Οἰκονομίας ἀπὸ τοὺς λογαριασμοὺς τῶν ἐπιστατῶν, ὅπως μὲ αὐτὴν τὴν μικρὰν βοήθειαν δίδω μικρὰν παραμυθίαν εἰς τὰ ὄρφανά, ἅτινα ὑπόσχεται ἡ Σ[εβαστῆ] Διοίκησις δυνάμει τοῦ Νόμου τῆς Ἐπιδιούρου νὰ περιθάλπη.

Εὐέλπις δὲ εἰς τὴν φιλανθρωπίαν τῶν Σεβ. τούτων μελῶν, μένω μὲ τὸ προσῆκον σέβας.

Τῆ 16 Σεπτεμβρίου 1825 ἐν Ναυπλίῳ

ὁ εὐπειθὴς πατριώτης
οἰκονόμος Καλογερόπουλος»

Μ. Φερέτος, *Μεσοησιακά 1968*,
σελ. 451.

2. Προεπαναστατικὲς μνημῆς

Ἀνάγκην εἶχεν ὁ Ἀλῆς νὰ φαίνεται εἰς τὴν φρουρὰν τοῦ γενναῖου, καὶ μάλιστα μετὰ τόσους αἱματηροὺς ἀγῶνας, οὐδέποτε ὁμως ἐξώδευεν αὐτός. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐξαγορᾶς τῆς Πάργας τὸ βάρος ἐμελλε νὰ πέσῃ εἰς τὴν χάριν τῆς ἄνω οἰκογενείας τῆς θείας μου· ἐζήτησε δὲ ἴπνον ἀπὸ τὴν οἰκίαν Ρογγώτη διὰ νὰ φιλιωθῆ μετ' αὐτῆς. Καὶ ποῦ ἡ οἰκία Ρογγώτη; Αἱ οἰκίαι εἶχον προικοδοτηθῆ εἰς τὰς κόρας, τὰ δ' ἄρρενα τέκνα ἐξόριστα ἦσαν μακρὰν τῆς πατρίδας τῶν, πλούσιοι πλέον καὶ μὴ φοβούμενοι τὸν Ἀλῆν· ἀλλ' εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἀλῆ τοιαῦτα λεπτολογίαι δὲν ἐλάμβανον χώραν.

Ἡ θεία μου Ἀγγελικὴ εἶχε βεβαίως τὰ μέσα, ἀλλ' ὡς γυνὴ δὲν εἶχε καὶ τὴν δέουσαν κρίσιν. Τὰ χρήματά της δὲν ἦσαν εἰς Ἰωάννινα· δὲν ὑπῆρχεν ἄρα φόβος ἀρπαγῆς· ὅθεν ὑπέπεσεν εἰς τὸ μέγα λάθος νὰ παραδεχθῆ τοὺς λόγους τῶν προδοτῶν καὶ νὰ προετοιμασθῆ εἰς ὑποδοχὴν τοῦ τυράννου ἐν τῇ οἰκίᾳ μας. Ὁρίσθη τὸ ἐσπέρας· ἐγένοντο αἱ προετοιμασίαι. Δέκα μαγειρίσσαι ἠσχολοῦντο εἰς τὸ πλυσταγεῖον μεταβληθὲν εἰς μαγειρεῖον· ἐφθασε τὸ ἐσπέρας· ὁ τυράννος φθάνει συνωδευμένος ἀπὸ τὴν πολυἀριθμὸν φρουρὰν του, φερόμενος ἐπὶ φορείου, τὸ ὁποῖον ἐβάσταζον ἐναλλὰξ 80 Μετσοβίται πελώριοι ἄνδρες. Δὲν ἐπέρασεν ἀπὸ τὴν λεωφόρον, ἀλλὰ διὰ τῆς ὁδοῦ, τὴν ὁποῖαν ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν, ἦς χρῆσιν ἔκαμε κατὰ τὴν νύκτα τῆς ἀρπαγῆς τῆς Κυρᾶς Φροσύνης.

Οὐδὲν αἶσθημα εἶχεν εἰς ὅλας τὰς πράξεις λογικοῦ ἀνθρώπου· ἐσώζετο ὁμως, φαίνεται, πάντοτε εἰς τὸν τυράννον αὐτὸν κάποιος φόβος καὶ μικρὰ ἐντροπὴ νὰ φανῆ εἰς τὴν περίστασιν τῆς ὑποδοχῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ μας ὡς ταπεινούμενος καὶ ζητῶν συγγνώμην ἀπὸ κατατρεχθεῖσαν οἰκογένειαν.

Ὁ Ἀλῆς, γέρον δυσκίνητος, δὲν ἐδύνατο ν' ἀναβῆ τὴν κλίμακα· τὸν ἔφερον οἱ Μετσοβίται μέχρι τῆς κορυφῆς. Τὸν ἐδέχθησαν οἱ ἄρχοντες τῆς πόλεως μετὰ τοῦ δεσπότη, καὶ φέροντες αὐτὸν ἐπὶ χειρῶν σχεδὸν τὸν ἐκάθησαν εἰς λαμπροστόλιστον γωνίαν τῆς αἰθούσης (χοντζερέ). Ἦσαν παρόντες οἱ συγγενεῖς καὶ ἄλλοι φίλοι μὲ ἐσταυρωμένας

τὰς χεῖρας, καθὼς καὶ αἱ τῆς οἰκίας γυναῖκες.

Ἡ τράπεζα ἠτοιμάσθη πάραυτα, ἦτις ἦτο ἀπλουστάτη, συγκειμένη ἀπὸ πολύτιμον στήριγμα (ὅπερ εἰς Ἰωάννινα ἐλέγετο σκαμνί), ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἐτέθη ἀργυροῦς δίσκος (συνί). Δὲν εἶδον ἂν ὑπῆρχον πιάτα, πηρούνια, χουλιάρια, μαχαίρια ἢ χειρομάκτρα· ὅ,τι εἶδον, τοῦτο γράφω. Ὁ δεσπότης Γκάγκας καὶ ὁ προεστὼς Σταῦρος Ἰωάννου ἔνθεν καὶ ἔνθεν ἐγονάτισαν, καὶ ὁ Ἀλῆς δὲν ἔχασε καιρὸν· ἤρχισε νὰ συνομιλῆ μετ' αὐτῶν, ὁποῖαν γλῶσσαν ὁμως δὲν ἤκουον· καὶ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ διακρίνω εὐρισκόμενος ἔξωθεν τῆς αἰθούσης.

Ἐμπροσθέν μου σωρὸς ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν· οἱ ἄρχοντες δὲ... ἔφερον τὰ καλουπάκια. τὰ ὁποῖα ἦσαν ὡς κιούπια (πίθιοι) ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν. Ἡ ὁμιλία τοῦ Ἀλῆ διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ, καθὼς καὶ ἡ ἀσχολία του νὰ ἀκροᾶται καὶ δέχεται τὰς ἀναφορὰς (ἐρτζιχάλια) τῶν παραπονουμένων ἢ ἀδικουμένων. Μόλις ἔπαυσεν ἡ ὁμιλία καὶ ἡ ἐργασία αὐτῆ, καὶ φθάνουσι τὰ φαγητά.

Διὰ τί ὁ Ἀλῆς ἐδέχετο ἀναφορὰς, προκειμένου λόγου περὶ δειπνοῦ; Ἦθελε ν' ἀποδείξῃ ὅτι τοῦτο ἔπραττε πρὸς χάριν τοῦ οἴκου μετὰ τοῦ ὁποῖου συνεφιλιώμετο;

Ὅποια ἦσαν τὰ φαγητά;

Ἄπειροι παροψίδες (σαγάνια μὲ σκεπάσματα χάλκινα) φαγητῶν ἔκειντο ἐπὶ τῶν κραββάτων. Αἰθίοψ δὲ ὑψηλὸς ἦτο ὁ δοκιμαστής τῶν φαγητῶν. Οἱ τυράννοι πάντοτε κάμνουν χρῆσιν τοιούτων προσώπων, ὅπως προλάβουν τὴν δηλητηρίασιν· ἡ δὲ ἐργασία αὐτῆ εἶχεν ἀρχίσει, ὅτε μόλις ἐκάθησεν ὁ Ἀλῆς. Ὅποῖον στόμαχον εἶχεν ὁ Αἰθίοψ (μαῦρος), χάρτων ἔστω καὶ τὸ παραμικρὸν μέρος ἐκάστου φαγητοῦ! Τὰ φαγητά ἐπαρουσίαζον εἰς τὸν Ἀλῆν λαμπροστόλιστοι ὑπηρεταί· αὐτὸς δὲ πάντοτε ἀνένευε· καὶ ἡ ὁμιλία του ἐξηκολούθει μὲ τὸν δεσπότην καὶ προεστῶτα· ἀλλ' αὐτοὶ δὲν ἦσαν πλέον ὄρθιοι· ὁ Ἀλῆς μετὰ τὴν παρουσίαν τῶν παραπονουμένων τοὺς διέταξε διὰ τῆς χειρὸς του νὰ καθήσουν. Ὁ δεσπότης ἐκάθησε σταυροποδητή, ὁ δὲ προεστὼς γονατιστός. Τοιαύτην, φαίνεται, εἶχεν ἐθιμοτυπίαν ὁ καιρὸς ἐκεῖνος ἐνώπιον τῶν

σατραπῶν· πάντοτε τὸ ἱερατεῖον ἐξετιμᾶτο περισσότερον.

Ἐξ ὅσων φαγητῶν ἐπαρουσίασαν εἰς τὸν Ἄλῃν μόνον ὀλίγας χαψίας ἐπήρε ψητοῦ κρέατος καὶ σαλάτας· ἔπινεν ὁμως συχνὰ ποτὰ (σερμπέτια) κατεσκευασμένα ἀπὸ ρόδια. Τοιαῦτα σερμπέτια, ἐὰν ἔκαμνον σήμερον, ἤθελον προτιμήσει ὁ κόσμος ἀπὸ τὰ ἐπιβλαβή παγωτά. Ἐνθυμούμαι ἀκόμη τὴν τέρψιν, ἣν ἠσθανόμην πίνων παρόμοια ποτὰ· ἐννοεῖται δὲ ὅτι ὁ Μαῦρος ἐδοκίμαζε καὶ τὰ ποτὰ ταῦτα. Ἄθλιοι τύραννοι τίποτε δὲν συγχαίνονται.

Πόθεν ἔβλεπον τὰ γινόμενα;

Ἡ μεγάλη αἴθουσα τῆς οἰκίας μας κατὰ τὴν εἴσοδον εἶχεν εἰς τὸ μᾶκρος στήλας ὑποβασταζούσας ἐκτεταμένον θεωρεῖον μὲ δικτυωτά (καφάσια), χρήσιμον διὰ τὰ κοράσια, τὰ ὁποῖα ἐκρύπτοντο τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἀπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς ξένων ἀνδρῶν. Ἀπέφυγεν ἡ μήτηρ μου νὰ θέσῃ ἐμὲ καὶ τὸν ἀδελφόν μου εἰς τὸ θεωρεῖον αὐτό, διὰ νὰ προλάβῃ τυχὸν θόρυβον παιδικόν, ὅστις ἠδύνατο νὰ φέρῃ ταραχὴν καὶ νὰ λάβῃ ὑποψίαν ὁ τύραννος αὐτός· ὅθεν διέταξε τὴν νταντάν μας Χάιδων τὴν μακαρίτισσαν νὰ μᾶς κρατῇ ὀρθίους εἰς παράθυρον βλέπον ἐντὸς τῆς αἰθούσης. Καθησάντων τοῦ δεσπότη καὶ προεστῶτος ἡ θεὰ ἐγένετο ἐλευθερωτέρα.

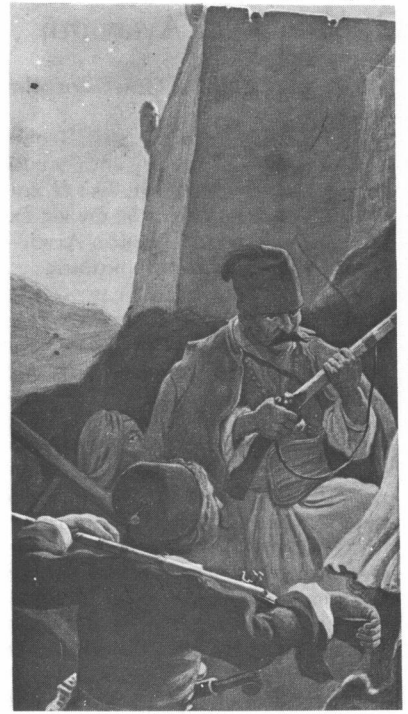
Πολλοὶ ὄροι ἐτέραςαν, καὶ ἡ φρουρά μετὰ τῶν συσσωρευθέντων τοῦ λαοῦ ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι πλέον ἐτόλμων νὰ πατήσουν τὸ ἔδαφος κατατρεγμένου οἴκου (οἰκογενείας), ἔφερον εἰς τέλος τὸ δεῖπνον, καταβρογχίσαντες ἅπαντα τὰ ψητὰ τῆς σούβλας καὶ τὰ ἐν ταῖς παροψίσι φαγητὰ. Ὁ Ἄλῃς, ὀξύνους ἀνθρώπος, ἤθελε νὰ εὐχαριστήσῃ τὴν φρουράν του βεβαίως παρατείνων διὰ τῶν ὀμιλιῶν τὸν χρόνον τοῦ δείπνου.

Εἰσηλθεν ὁ Αἰθίοψ (μαῦρος) εἰς τὴν αἴθουσαν καὶ ἐπροσκύνησε· τοῦτο δὲ βεβαίως ἦτο τὸ σύνθημα. Ἦγειραν τὸν Ἄλῃν τὰ ἴδια πρόσωπα. Ἐξερχομένου τοῦ Ἄλῃ διὰ τῶν ὑποβασταζόντων αὐτὸν ἀρχόντων, ἠκούσθη παιδικὴ φωνὴ «ὁ τύραννος».

Τὸ λέγω καὶ τὸ εἶπον πολλάκις εἰς τοὺς οἰκείους μου· ἤμην οὐχὶ μόνον αὐτήκοος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ γράφοντος τοῦτο γέροντος ἐξῆλθε· βεβαίως, ἀκούων ἐν τῇ οἰκίᾳ νὰ προσαγορεύεται ὁ Ἄλῃς τύραννος, δὲν ἐδυσκολευό-

μην νὰ προφέρω τὴν λέξιν αὐτὴν εἰς ἐγκώμιόν του. Αἱ ὀμιλῖαι τόσοσὺ πλήθους ἰσταμένου ἐπὶ τῶν κραββάτων τὴν παιδικὴν φωνὴν μου τὴν κατέπνιξαν· φίλων δὲ ὄντων τῶν πάντων, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προδοθῶ· ἄλλως ὁ Ἄλῃς ὑπερογδοκοντούτης, ὁ Γκάγκας γέρον, ὁ Σταῦρος Ἰωάννου ἐπίσης, δὲν εἶχον ὀξεῖαν τὴν ἀκοήν, οὐδὲ βεβαίως κατεδέχοντο νὰ δώσουν προσοχὴν οἱ δύο τελευταῖοι. Μόλις ἐπρόφθασα νὰ ἐκφέρω τὴν λέξιν αὐτὴν, καὶ ἀμέσως ἡ νταντά μου μοῦ στουπώνει τὸ στόμα μὲ τὸ μανδῆλι τῆς καὶ μὲ μεταφέρει ἐντὸς δωματίου σκεπάζουσά με μὲ δύο καὶ τρία παπλώματα. Ὡς παιδὶ βεβαίως ἠδυνάμην νὰ ἐξοκείλω καὶ εἰς τρανοτέρας φωνάς, ἀλλ' ἡ νταντά μου ἦτο φρόνιμος καὶ ἐπρόλαβε τὸ κακόν.

Α. Π. Κουτσαλέξης, *Διαφέροντα καὶ Περίεργα τινὰ Ἱστορήματα*, Ἔκδοσις Τσουκαλά, σελ. 228-230.

3. Ὁ Ἕλληνας στρατιώτης

Ὅταν ἐξεργάγῃ ἡ Ἐπανάστασις, ὁ λαὸς τῆς Ἑλλάδος ἦτο ἐντελῶς σχεδὸν ἄοπλος, ἄπειρος στρατιωτικῆς ἐργασίας, στερημένος πυριτοβόλων, τροφῶν, χρημάτων· τὸ δὲ χειρότερον πάντων, δὲν ὑπῆρχεν οὐδεμία ἠθικὴ ἐνότης τοῦ ἔθνους, οὐδεὶς ἦτο ἀναγνωρισμένος ἢ ἐπιβεβλημένος ἀρχηγός. Ἐπρεπε λοιπὸν ὁ χωρικός νὰ αὐτοσχεδιάσῃ τὸν ἀρχηγόν του, ἢ νὰ τεθῇ εἰς τὴν ὁδηγίαν τοῦ πρώτου παρουσιαζομένου ὡς ἀρχηγοῦ, νὰ ἐξοπλισθῇ μὲ τὸ πυροβόλον του, ἂν τυχὸν εἶχεν, ἢ νὰ προμηθευθῇ μὲ ἴδιά του χρήματα, νὰ λάβῃ τροφὴν ἀπὸ τὴν οἰκίαν του, νὰ ἀγοράσῃ πυριτόβολα, καὶ φέρων ὅλα ταῦτα, εἰς τοὺς ὄμους του, νὰ διευθυνθῇ εἰς τὴν κατὰ τῶν Τούρκων μάχην.

Μ' ὅλα δὲ ταῦτα, ὁποῖα ὑπῆρξεν ἡ προθυμία του κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπαναστάσεως! Ὅποιος ὁ ἐνθουσιασμός του κατὰ τὰς μάχας καὶ τοὺς κινδύνους! Καὶ ὁποῖα ἡ ἐπιμονὴ του κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος! Καὶ ἀφοῦ ἐσυστήθησαν τοπικαὶ Κυβερνήσεις, ὁ χωρικός διὰ πολὺν ἔτι καιρὸν ἐτρέφετο ἀπὸ τὸν

ἴδιον ἑαυτὸν του· διότι ὡς αὐτὸς ἔτρωγεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἄλλου, οὕτως ἄλλος ἔτρωγεν εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ· ἔφερον ἐπὶ τῶν ὤμων του τὰς ἀποσκευάς του, καὶ ἦτον μᾶλλον στρατιώτης παρὰ πολίτης, διότι οὐδεμία διαρκῆς στρατιωτικὴ δύναμις εἶχε συστηθῆ.

Μ' ὅλας τὰς ἐλλείψεις ταύτας, μ' ὅλας τὰς δυσκολίας, τὰς ὁποίας ἐγέννησαν μετ' ὀλίγον καταστροφαὶ πόλεων καὶ χωριῶν· μ' ὅλον ὅτι παρήλθεν ὁ πρῶτος τοῦ ἐνθουσιασμοῦ πυρετός, ὁ Ἕλληνας ἠδυνήθη νὰ ἀνθῆξῃ εἰς τὰς κακουχίας, ν' ἀψηφήσῃ τοὺς κινδύνους, νὰ ἐπιμεῖνῃ εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ, καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τέλος πάντων· ποῖα εἶναι λοιπὸν ἡ αἰτία τῆς ἐπιτυχίας του; εἰς τί κυριωτέως δυνάμεθα ν' ἀποδώσωμεν αὐτὴν; Τοῦτο ἐρχόμεθα νὰ ἐξετάσωμεν.

Οἱ κάτοικοι τῆς ἐλευθερωθείσης Ἑλλάδος, ἐκτὸς τῶν ναυτικῶν, δύο κυριώτερα ἔργα ἐπαγγέλλονται, τὴν γεωργίαν καὶ τὴν ποιμαντικὴν. Οἱ ἔμποροι καὶ βιομήχανοι ἦσαν ὀλιγότατοι, καὶ μόνον ἐκ τῶν εἰς τὰς πόλεις κατοικούντων. Ὁ ποιμὴν,

εἴτε σκηνίτης εἶναι, εἴτε κάτοικος καὶ τὴν αὐτὴν ἀνατροφὴν λαμβάνει μίαν καὶ τὴν αὐτὴν διαγωγὴν. Μεταφέρων τὰ ποιμνία του ἀπὸ τὰ βουνὰ εἰς τὰς πεδιάδας καὶ τ' ἀνάπαλιν, εἶναι ἀναγκασμένος νὰ φέρῃ μεθ' ἑαυτοῦ ὀλίγα, τὰ ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖα σκευὴ καὶ ἐπιπλα, καὶ αὐτὰ καὶ μόνα χρησιμεύουν εἰς ὅλας τὰς ἀνάγκας του· ἡ τροφή του συνήθως εἶναι τὸ προῖον τοῦ ποιμνίου του, καὶ ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς αὐτῆς ἀπλοῦστατος· ἡ ἐνδυμασία του εἶναι ἔργον τῶν χειρῶν τῆς συζύγου του, καὶ ἡ κάπα του εἶναι χρήσιμος καὶ διὰ στρώμα καὶ διὰ σκέπασμα, καὶ ἐντὸς τῆς σκηνῆς του, καὶ ἐκτός, ὅταν συνοδεύῃ τὸ ποιμνιον αὐτοῦ. Διὰ τὰς συνεχεῖς μεταβάσεις, ἐσνήθησεν. ὡς καὶ ὅταν ἀπομακρύνεται τῆς κατοικίας του ὁμοῦ μὲ τὸ ποιμνιον, νὰ φέρῃ εἰς τοὺς ὄμους του τὴν κάπαν του, τὰς τροφὰς του καὶ τὸ ὄπλον του· καὶ τοῦτο ἀποβαίνει πλέον ἕξις εἰς αὐτόν. Ἀποκτᾷ ὑγείαν καὶ ρωμαλεότητα, τὴν ἕξιν τῆς νυκτοπορείας καὶ τὴν ταχύτητα τῶν ποδῶν, καὶ ἀρκούμενος εἰς τὴν εὐπόριστον τροφήν του, εἶναι εὐκόλος εἰς πᾶσαν καὶ κατὰ πᾶσαν ὥραν μετάβασιν.

Ὁ γεωργὸς μετέχει τῶν ἕξεων καὶ τῆς ἀγωγῆς τοῦ ποιμένος, καθ' ὅσον τὰ δύο ταῦτα ἐπαγγέλματα ἐνέρισκοντα στενῶς συνδεδεμένα, ἐνεργούμενα ἐναλλάξ ἀπὸ μέλη τῆς αὐτῆς οἰκογενείας· ἀλλὰ καὶ ἄνευ τούτου, ὁ γεωργὸς διὰ τῆς καθημερινῆς καὶ ποιικίλης αὐτοῦ ἐργασίας καθίσταται ρωμαλέος καὶ εὐκίνητος. Καταπιεζόμενος πάντοτε ἀπὸ μὲν τὴν Ὄθωμανικὴν Κυβέρνησιν εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν φόρων, ἀπὸ δὲ τοὺς ἰδιοκτῆτας τῶν γαιῶν εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ μεριδίου τοῦ ἀνήκοντος εἰς αὐτούς, ἀπὸ δὲ τοὺς ἐπιστάτας, τοὺς εἰσπράκτορας, τοὺς δημογέροντας, τὰ στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα, τοὺς ἀρματολούς, τοὺς δερβεναγάδας κτλ. εἰς τὸ νὰ χορηγῇ εἰς αὐτοὺς δῶρα, τροφὰς καὶ ἄλλας ὠφελείας, μόνις μικρὸν μέρος τῶν προϊόντων αὐτοῦ διέσωζεν εἰς ἑαυτόν, ὥστε ὄχι μόνον εἰς πράγματα πολυτελείας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξαπλωθῇ, ἀλλ' οὐδὲ τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἐν ἀφθονίᾳ. Πρόσθετες οὗτοι καὶ ἄντινες ἠθέλον ἔχει χρήματα, δὲν ἐτόλμων νὰ κάμωσι χρῆσιν αὐτῶν, διὰ νὰ μὴ γένη ἡ εὐπορία των δημοσίων γνωστὴ· διότι ὑπέκειντο

εἰς πολλοὺς καὶ διαφόρους κινδύνους ἐκ μέρους τῶν ὑπαλλήλων τῆς ἐξουσίας, οἵτινες ἐπροσπάθουν νὰ τοὺς ἀποδίδωσιν αἰτίας διὰ νὰ τοὺς ἐπιβάλωσι πρόστιμα καὶ ποινάς, ὡς καὶ ἐκ μέρους ληστῶν καὶ ἄλλων κακούργων· ἦσαν λοιπὸν οἱ γεωργοὶ ἐξ ἀνάγκης συνηθισμένοι εἰς τὴν ὀλιγάκειαν, καὶ τῶν ἐνδυμάτων καὶ τῶν τροφῶν των.

Ἐπειδὴ λοιπὸν ἔτυχον τοιαύτης ἀνατροφῆς καὶ τοιούτων ἕξεων ἀμ-

φότεροι αἱ τάξεις αὗται τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἅμα ἐκινήθη ἡ ἐπανάστασις ὅλος ὁ λαὸς ὁ ὢν εἰς κατάστασιν νὰ φέρῃ ὄπλα, κατέστη στρατιώτης εἰς τὴν ἀνάγκην, ἐξακολουθῶν ἐν καιρῷ ἡσυχίας καὶ τὸ ἔργον του.

Δ. Αἰνιάνος, *Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, Ἐκδόση Τσουκαλά, σελ. 19-20.

4. Τὰ λάφυρα

Α'

Ἐξελθόντες ἐμάθαμεν τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπολιτσᾶς ἐξ ἐφόδου ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας, τὴν καταστροφὴν τῶν πολυακρίθμων Τουρκῶν, τὴν ἕξοδον τοῦ Ἰλμάζμπεη καὶ Ἀσλανάκη μὲ 2 χιλ. Ἀλβανούς μὲ συνθήκας, καὶ τὴν συνόδουσιν τοῦ Ὑψηλάντου ἕως εἰς Βοστίσαν. Τὴν αὐγὴν κινήσαμεν διὰ Τριπολιτσάν· τὸ ἐσπέρας ἐφθάσαμεν καὶ διευθύνθημεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Κολοκοτρῶν.

Ὅσα ἐπιθυμοῦσεν ἡ ψυχὴ μου νὰ ἰδῶ τὰ εἶδα ἅμα πλησίασα εἰς τὸ στρατόπεδον τὸ ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Γράνας, Ἁγίου Γεωργίου. Ὁ ντουφεκισμὸς εἰς Τριπολιτσάν ἐκ διαλειμμάτων ἔδειχνεν ὅτι εὐρίσκον Τουρκούς τρυπωμένους καὶ τοὺς ἐφόνευαν. Ἐκείνην τὴν στιγμὴν εἶδα ἕναν Ἑλληνα νὰ συνοδεύῃ 30 θηρία εἰς τὸ ἀνάστημα Τούρκους καὶ νὰ τοὺς ἀπερνᾷ ἀπὸ τὸ ἐν ταμπούρι εἰς τὸ ἄλλο καὶ ἀπατηθέντες τοὺς χαιρετίσαμεν. Οἱ χωριάτες ἐξερχόμενοι, φορτωμένοι λάφυρα ἀπὸ Τριπολιτσάν, εἰς ὄλον τὸν δρόμον ὅποιον ἀπαντοῦσαν τὸν ἤρχοντο:

— Καὶ στὰ ταίρια τους, ἀδέλφια, καὶ στὰ ταίρια τους!

Σίδερα, στᾶμες, παλαιοσοῦκαλα, παλιοοργαλειούς, πιθάρια, παραστάτας ἀπὸ παράθυρα κουβαλοῦσαν, καὶ ὁ δρόμος δὲν ἄδειαζεν. Εἰς τὰ ὀχυρώματα ὡς λόφος ἐφαινοντο τὰ διάφορα λάφυρα, καὶ αὐτὰ ἦτον διὰ τοὺς στρατοπεδευμένους.

Ἡ δὲ Διοίκησις, διατρίβουσα εἰς Κόρινθον, οὐδὲν σχεδὸν εἰργάζετο,

Πλησιάσαντες εἰς τὴν πόρταν τοῦ φρουρίου εἶδον ἕως 10 σωροὺς Τούρκους φονευμένους· μαύρους, ἄσπρους, κάθε εἶδους.

Ἐμβάντες ἐντὸς τῆς πόρτας, τί νὰ ἰδοῦμε; Θόρυβος, ταραχές, φωνές, καὶ ἀρπαγὲς ἀναμεταξὺ τῶν στρατιωτῶν. Ἀγνώριστοι διαβαίνοντες περιπλέχθημεν καὶ μόνις ἐδυνήθημεν νὰ σωθῶμεν ἀβλαβεῖς ἀπὸ τὴν ὀχλαγωγίαν τῶν διαφόρων στρατευμάτων καὶ φιλονικίων περὶ λαφύρων. Εἰς τὸν δρόμον διαβαίνοντες, ἐβλεπα εἰς τὰ παράθυρα τῶν σπιτιῶν σημαῖες ζωγραφισμένες μὲ Ἁγίους Γεωργίους, μὲ Παναγίες, μὲ Σταυρούς, μὲ Ἁγίους Δημητρίους, μὲ Ἁγίους Νικολάους, κατὰ τὴν δόξαν τοῦ κάθε ὀπλαρχηγοῦ —καὶ πετρωμένες τὲς πόρτες, φυλάττων ὁ καθεὶς τὰ λάφυρά του νὰ μὴν ἔμβουν ἄλλοι καὶ τὰ κυριεύσουν.

Τὰ Σπαρτιατικὰ στρατεύματα ἐδιεκρίνοντο καὶ ἀπὸ τὸν στρατιωτικὸν χαρακτήρα καὶ ἀπὸ τὰ ἐνδύματά των.

Μία ὥρα τριγυρίζοντες εἰς τοὺς δρόμους, μόνις ἐδυνήθημεν νὰ εὐρωμεν τὴν κατοικίαν τοῦ Κολοκοτρῶν. Καὶ ποῖον νὰ ἐρωτήσῃς, καὶ νὰ σὲ ἀπαντήσῃ ποῦ κάθεται;

Ν. Κ. Κασομούλη, *Ἐνθυμήματα Στρατιωτικά*. Γ. Π. Κουρνούτου, Τὸ Ἀπομνημόνευμα. Ἐκδόση Βασ. Βιβλιοθήκης, σελ. 300.

Β'

καὶ διότι τὰ περισσότερα μέλη τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ἔλειπον, καὶ διότι ὁ

τῶν στρατιωτῶν θόρυβος ἦτον μέγας, ἐπειδὴ ἦτον συναγμένοι ἐκεῖ πλῆθος λαοῦ, καὶ ἕκαστος ἐζήτει δικαιώματα λαφυραγωγίας· ὅθεν κάθε ὥραν σχεδὸν συνέβαινον νέαι ταραχαὶ καὶ διαφιλονικήσεις περὶ τούτου, ὥστε ἡ διοίκησις ἔμενεν ἐν ἀμηχανίᾳ μὴ δυναμένη νὰ διορθώσῃ τὰ τοιαῦτα. Εὐρίσκειτο δὲ εἰς ἀπορίαν καὶ διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν χρημάτων· ἐπειδὴ καὶ τὸ ναυτικὸν ἐζήτει χρήματα, καί, διὰ νὰ ἐφοδιασθῇ τὸ φρούριον μετὰ τὰ ἀναγκαῖα, ἐχρειάζετο ἱκανά, καὶ διὰ τὴν καθημερινὴν τροφήν τῶν στρατιωτῶν ἐχρειάζοντο γεννήματα καὶ ἄλλα ἔξοδα καθημερινά· ὁ δὲ Μινίστρος τῆς Οἰκονομίας δὲν εἶχεν οὐδὲ ὀβολόν. Ὅθεν περιέμενον ἐκ τῶν λαφύρων τῆς Κορίνθου νὰ θεραπεύσῃσι τὰς ἀνάγκας· ἀλλὰ τὰ λάφυρα ἀφοῦ κατεγράφησαν καὶ ἐκτιμήθησαν, διενεμήθησαν εἰς τοὺς στρατιώτας καὶ Καπιταναίους, καὶ

μόλις διὰ τὸ Κοινὸν Ταμεῖον ἔμειναν, ὅσα τζεβαερικὰ εὐρέθησαν, ἐκτιμηθέντα γρ[όσια] διακόσια χιλιάδες καὶ ὅσα εἰς μετροπὰ χρήματα, γρ. 100 χιλιάδες· καὶ τὰ μὲν τζεβαερικὰ εὐθὺς ἀπέστειλαν εἰς τὴν Ὑδραν διὰ λογαριασμὸν τῶν ἐξόδων τοῦ ναυτικοῦ, τὰς δὲ 100 χιλ. γρ. ἔλαβον οἱ Γερουσιασταὶ διὰ λογαριασμὸν τοπικῶν ἐξόδων τῆς Πελοποννήσου· ἡ δὲ Διοίκησις ἔμεινεν εἰς τὴν αὐτὴν ἀπορίαν. Ἡ ἐλπίς ὅλων ἦτον εἰς τὸν πλοῦτον τοῦ Κιαμῆλμπε, περὶ οὗ διέτρεχε κοινὴ φήμη, ὅτι εἶχε κεκρυμμένα πολλὰ μιλιούνια. Τὸν ὑπεσχέθη ἡ Διοίκησις τὸ ἐν τρίτον ὅλης τῆς περιουσίας, καὶ τὴν ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς καὶ τῆς τιμῆς ὅλης τῆς φασίλιας του, καὶ ν' ἀπέλθῃ, ὅπου θέλει μετ' αὐτῆς· πλὴν δὲν ἠθέλησε νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι εἶχε τι. Ἐπροσπάθησαν μὲ κολακείας, μὲ ἀπειλὰς, μὲ ὑποσχέσεις, πλὴν εἰς μάτην, ἐπειδὴ

ἐκεῖνος πάντοτε μετὰ τὰς αὐτὰς λέξεις ἔλεγεν, ὅτι δὲν ἔχει ἄλλο τι κεκρυμμένον, ἐκτὸς ἐκείνων τῶν ὀλιγίστων, ὅπου εὐρέθησαν εἰς τὸ φρούριον εἰς χεῖρας τῆς μητρὸς του καὶ γυναικὸς του. Συγχρόνως ἦλθεν εἰδησις, ὅτι κατὰ τὴν προλαβοῦσαν συμφωνίαν ἀπέστειλεν ὁ Χουρσίτ Πασῶς ἄνθρωπόν του μετὰ τὰ χρήματα, διὰ νὰ παραλάβῃ τὰ χαρέματα του εἰς τὸ Νεόκαστρον. Ὅθεν εὐθὺς διώρισεν ἡ Γερουσία τὸν Χαρολάμπην Περούκαν καὶ ἀπῆλθεν ἐκεῖ· πλὴν οὐδὲν κατορθώθη, διότι δὲν ἔφερε μετ' αὐτοῦ ὁ ἀπεσταλμένος τοὺς αἰχμαλώτους καὶ τὰ ἐνέχυρα Ἑλλήνας κατὰ τὴν συμφωνίαν. Διὸ ἐπέστρεψεν ἄπρακτος, καὶ οὕτω κάθε ὑπόθεσις ἔμεινεν ἀνεέργητος διὰ τὴν χρηματικὴν ἔλλειψιν.

Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, Ἄπομνημονεύματα, Ἐκδόσεις Τσουκαλά, σελ. 149-150.

5. Ρουμελιῶτες, Πελοποννήσιοι, «Ἐτερόχθονες»

Α'

[Ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης γιὰ τὴν Ἱστορία τοῦ Τρικούπη:]

Εἶδον καὶ ὅσα ἀναφέρει περὶ τῆς εἰς τὴν Ὑδραν, Σπέτσας καὶ τελευταῖον εἰς τὴν Πελοπόννησον τοῦ λέγομένου Γ. Πληρεξουσίου τοῦ Ἐπιτρόπου τῆς ὑπεράτης ἐκείνης Ἀρχῆς, τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντε, ἐλεύσεως κτλ. καὶ ὅτι τὸν ἐφέραμεν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Βερβένων, ὅτι ἐκάμαμεν πάνδημον δοξολογίαν εἰς τὸν Ὑψιστον, ὅτι ἐξαπέστειλε τὸν λυτρωτὴν μας, καὶ ὅτι ἀνεγνώσαμεν τὰ γράμματα καὶ τὰς διαταγὰς τῆς πληρεξουσιότητός του καὶ ὅτι ἐν μέσω τῶν πυροβολισμῶν καὶ τῶν ζητωκραυγῶν ἠκούσθησαν καὶ ζητωκραυγαὶ λέγουσαι «νὰ μᾶς ζήσῃ ὁ ἀφέντης τοῦ τόπου» κτλ. Ὁ κύριος Τρικούπης ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν γραφομένων του, ὅτι ἦ δὲν ἐγνώρισε τὸν ἐθνικὸν χαρακτήρα τῶν Πελοποννησίων, οἵτινες δὲν ὑπέκυψαν ποτὲ τὸν αὐχένα εἰς τὸν τρομερὸν ἐκείνον ζυγὸν τῆς Ὀθωμανικῆς τυραννίας, ἀλλὰ πάντοτε ἔτρεφον εἰς τὰ ἐνδόμυχα τῶν καρδιῶν τους εὐγενῆ αἰσθήματα ἐλευθερίας καὶ κάθε τόσο ἐπαναστατοῦσαν κατὰ τοῦ τυράννου των με-

χρῆσιν ποταμῶν αἱμάτων, αἰχμαλωσιῶν καὶ καταστροφῶν καὶ οὐδέποτε ἔδειξαν δουλικὸν καὶ χαμερπῆ χαρακτήρα, ὥστε νὰ ὀνομάσουν τὸν Ὑψηλάντην αὐθέντην τοῦ τόπου, καθὼς ὠνόμασαν οἱ συμπατριῶται του Αἰτωλοακαρνανέες τὸν αὐτοχειροτόνητον Πρίγκιπα, τὸν γυναικάδελφόν του Μαυροκορδάτον. Πολλῶν δὲ μᾶλλον, ὅταν εἶδον ἕνα ἄνθρωπον ἀγνώριστον, ἐν σῶμα, ὡσάν ἐκεῖνο τοῦ Ὑψηλάντε ἐλθόντα ἄνευ στόλου, ἄνευ στρατευμάτων, ἄνευ πολεμοεφοδίων, ἄνευ χρημάτων, ἄνευ κανενὸς συστατικοῦ μέσου, παρὰ μὲ τὸν Βάμβαν του, μὲ τὸν Κατακουζηνόν του, μὲ τὸν Κοζάκη του, καὶ μὲ πέντε ἕξ ἄλλους τυχοδιώκτας ἀπελπισμένους, ἠθέλει εἰσθαι τόσο ἀνόητοι οἱ προύχοντες νὰ ὑποκύψουν τὸν αὐχένα ὡς Τσαράνοι τῆς Μολδοβλαχίας, νὰ ὀνομάσουν ἕνα Φαναριώτην αὐθέντην τοῦ τόπου; Φαίνεται, ὅτι ὁ κύριος Τρικούπης δὲν ἐγνώρισε παντάπασιν τὰ προηγούμενα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ὑπέπεσεν εἰς τόσοσους παραλογισμοὺς καὶ ἀσυγχώρητα ψεύδη, ἢ θέλων ἐκ προθέσεως νὰ ἐξυβρίσῃ καὶ ἐξευτελίσῃ τὸν Πελοποννησια-

κὸν χαρακτήρα καὶ νὰ μηδενίσῃ τὴν ἄξιαν τῶν θεμελιωτῶν αὐτῆς τῆς Ἐπαναστάσεως, καὶ ποίων; τῶν Ζαΐμηδων! τῶν ὀκτὼ ἀδελφῶν Δε-

ληγιανναίων! τοῦ Παπααλέξη! τοῦ Κανακάρη! τοῦ Σισίνη! τοῦ Λόντου! τῶν Παπατσώνηδων! τοῦ Κρεβατά! τοῦ Κοπανίτσα! τοῦ Μελέτη!

τῶν Μπερουκαίων! τῶν Βιλαέτων!
τῶν Καραμάνων! τῶν Χαραλάμπη-
δων! τῶν Φωτῆλων! ὄλων τῶν ἐνδό-
ξων ἐκείνων ἀρχιερέων καὶ ἀπάν-
των τῶν προκρίτων, οἵτινες εὐρέ-
θησαν τότε εἰς τὴν Βέρβεναν, διὰ
νὰ ἀποδείξῃ δῆθεν μὲ τοῦτο, ὅτι
αὐτοὶ ἦτον ἀνάξιοι νὰ διευθύνουν
τὰ τῆς Ἐπαναστάσεως, τὴν ὁποίαν
αὐτοὶ οἱ ἴδιοι αὐθόρμητοι τὴν προ-
ητοίμασαν καὶ τὴν ἐκίνησαν, καὶ ἣ
μεταμεληθέντες, ἣ δειλιάσαντες, ἣ
ἀπελπισθέντες διὰ τὴν ἀνικανότη-
τά τους ἐδέχθησαν αὐτὸν ὡς Μεσ-
σίαν καὶ αὐθέντην τοῦ τόπου.

Κανέλλου Δεληγιάννη, Ἄπομνη-
μονεύματα, τ. Γ', Ἔκδοση Τσουκα-
λά, σελ. 259.

Β'

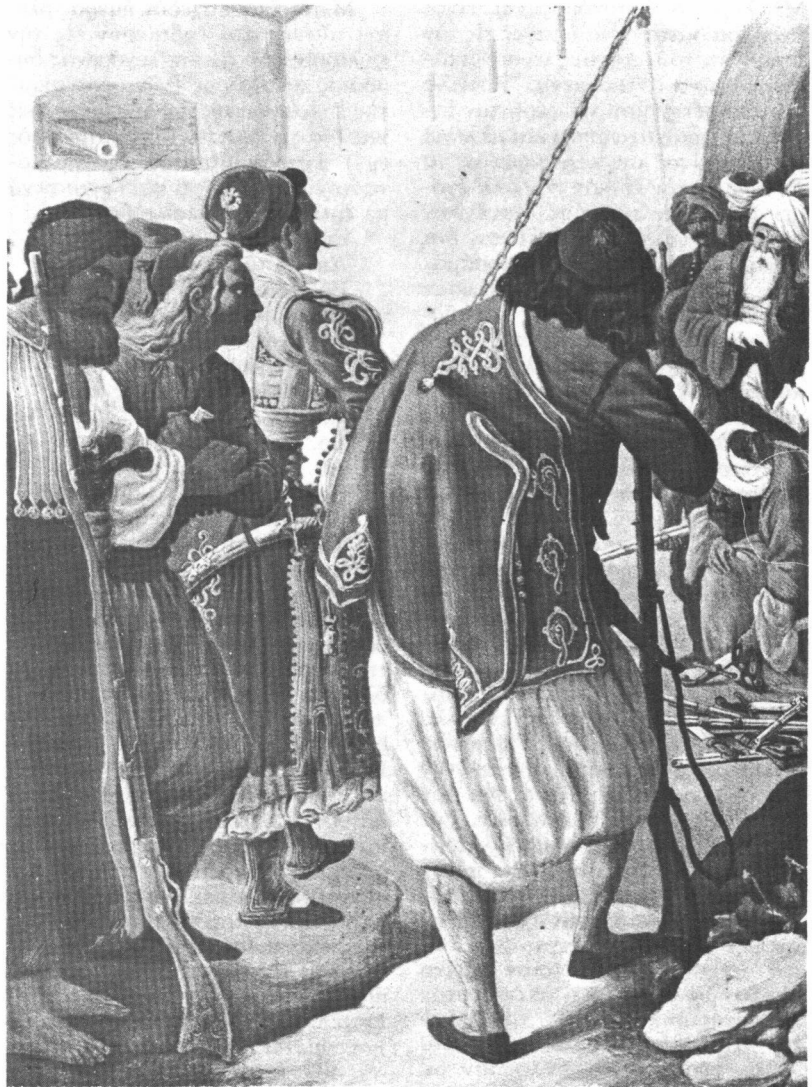
281. Μισὴ ὥρα ἦτον μακρὰν ἡ Πα-
ναγιὰ ἀπὸ τὴν συνέλευση· οἱ
Ἵδραῖοι γυρίζουν. Ἔστειλαν καὶ μ'
ἔκραξαν, καὶ τοὺς διηγήθηκα ὅτι
εἶπα. Τὴν αὐγὴν ἐσυναχθήκαμε καὶ
ὑπογράψαμε διὰ τὸν Καποδίστρια.
Ἄρχισαν καὶ ἔκαμαν τὰ γράμματα
τῆς προσκλήσεως, τὰ ἔστειλαν ἀπὸ
τρία μέρη, καὶ ἔτσι ἐτελείωσε ἐκείνη
ἡ ὑπόθεσις. Ἐσυνάχθημεν τὴν ἄλ-
λην ἡμέραν, ν' ἀποφασίσουμε προέ-
δρου τοῦ Βουλευτικοῦ, νὰ ψηφοφο-
ρηθοῦν τὰ ἄτομα διὰ τὴν προεδρεί-
αν. Ἐπετάονταν στὴν Συνέλευση
τὴν ἄλλην ἡμέρα, τὸν Ζαῖμη, ἄλλος
τὸν Μπαρλά, ἄλλος τὸν Κουντου-
ριώτη, ἄλλος τὸν Πρασά, ἀπὸ τὴν
Ἄνδρῶσα, καὶ ἔγινε χασμωδία.
Τὴν ἄλλην ἡμέρα πάλιν τὸ ἴδιο
εἴκοσι νὰ ψηφοφορήσουν, τὴν ἄλ-
λην δεκαεξῆ. Εἶδα τὴν χασμωδία
καὶ τὸ παράξενο τοῦ κόσμου. Ἐση-
κώθηκα ὀλόρθος: «Σεβαστὴ Συνέ-
λευσις, ἡμεῖς καθήμεσθε καὶ φιλο-
νικοῦμε διὰ πρόεδρο τοῦ Βουλευτι-
κοῦ, καὶ ἡ πατρίς μας κινδυνεύει νὰ
χαθεῖ καὶ ἔχομε συνέλευση ἑπτὰ
μῆνες, καὶ πρόεδρος εἰς τὴν Ἀνα-
τολικὴν Ἑλλάδα εἶναι ὁ Κιουταχῆς,
καὶ πρόεδρος τῆς Πελοποννήσου ὁ
Ἰμπραῖμης, καὶ ἡμεῖς καθήμεθα
καὶ φιλονικοῦμεν, καὶ τώρα ἦλθε ὁ
Μάης, καὶ ἡ Ἀθήνα κινδυνεύει καὶ
ἡ Πελοπόννησος κινδυνεύει. Ἐχά-
θηκεν ἓνας ἀπὸ τόσους Ἕλληνας
πληρεξούσιους νὰ κάνομε Πρόε-
δρο; Ὅμως καθήμεθα καὶ φιλονι-
κοῦμεν!» Ἐκοίταξα τριγύρω μου,
καὶ εἶδα ἓνα γεροντάκι, καὶ ἐκάθη-
το μὲ τοὺς Κρητικούς, ἀλλ' οὔτε τὸ
ὄνομά του ἐγνώριζα, οὔτε τὸν εἶδα,

καὶ πηδάω μέσα ἀπὸ τὴν συνέλευση
καὶ τὸν ἀρπάχνω, καὶ τὸν πηγαίνω
εἰς τὸ κάθισμα τοῦ προέδρου Σισί-
νη, καὶ τὸν κάθισα στὸ σκαμνί.
Εἶπα: «Τοῦτος δὲν εἶναι ἄξιος;»
Καὶ ὅλη ἡ Συνέλευση ἔβαλε τὴν
φωνήν: «Ἄξιος, ἄξιος» καὶ ἐχειρο-
κρότησε, καὶ ἐτελείωσε. Τὸν πατέ-
ρα μου συγχωροῦσαν. Ὁ Ρενιέρης
σάν νὰ ἐφοβήθηκε. Ἔτσι διαλύθη-
κε ἡ συνέλευσις.

282. Μιά φορά ἐπὶ Κουντουριώ-
τη ἐπῆγα εἰς τὸ Ἀνάπλι, καὶ εἶπα
τῆς Κυβερνήσεως, ὅτι: «Οἱ Ρουμε-
λιῶτες πληρώνονται, καὶ οἱ Πελο-
ποννήσιοι ἐγδύθησαν ἀπὸ τὸν Ἰμ-
πραῖμη, καὶ δὲν ἔχουν ποῦ τὴν
κεφαλὴν κλίνει· δὲν τοὺς πληρώνε-
τε ὅπου ἐχάθησαν;» Καὶ ἀπεφάσι-
σαν νὰ κάμουν δώδεκα χιλιάδες

πρακτικούς, καὶ ὁ ἀριθμὸς νὰ εἶναι
διὰ δεκαπέντε χιλιάδες, ὅπου τὸ
περιπλέον νὰ γίνονται ἀναλογία
διὰ νὰ τοὺς ἔρχονται τριάντα γρό-
σια τὸ μῆνα. Μοῦ εἶπαν, νὰ δου-
λεύουν τρεῖς μῆνες, καὶ εἰς τρεῖς
μῆνες νὰ ἔλθουν νὰ πάρουν τὰ
μηνιαῖα. Ἦλθανε τρεῖς μῆνες, καὶ
ἔστειλα νὰ πάρω τὸ μηνιαῖο. Μοῦ
ἀποκρίθηκαν ὅτι: «Μιά μικρὴ δόση
ἦλθε ἀπὸ διόμιση μυλλιούνια καὶ ἡ
Κυβέρνησις εἶχε ἄλλες ἀναγκαῖες
ὑποθέσεις, καὶ ἐδόθησαν, ἡ ἐμπει-
ρία σου ὅμως θὰ καταπραῖνει τοὺς
στρατιώτας νὰ λάβουν ὑπομονή».

Θ. Κολοκοτρώνη, Ἄπομνημονεύμα-
τα. Τερτσέτη, Ἄπαντα, τ. Γ', Ἐκ-
δόσεις Χρ. Γιοβάννης, σελ. 178-179.

6. Ἀμφισβητοῦντες καὶ Ἀμφισβητούμενοι

Περὶ τὰ μέσα τοῦ Μαΐου ἀπῆλθον εἰς Ναύπλιον ἕνεκα οἰκιακῶν τινῶν ὑποθέσεών μου καὶ οἰκόνευσά εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀδελφοῦ μου Ἀναγνώστου. Ἀλλὰ μετὰ πέντε ἡμέρας βλέπομεν ἰσταμένους ἔξωθεν τῆς θύρας ὄπλισμένους τακτικούς στρατιώτας καὶ ἓνα ἀστυνομικὸν κλητῆρα ἐμβαίνοντα εἰς τὴν ἡν κατόικουν αἴθουσαν καὶ με προσκαλεῖ εἰς τὸ ἀστυνομικὸν κατάστημα. Ἠκολούθησα ἀμέσως καὶ κατόπιν μου οἱ στρατιῶται καὶ ὑπήγομεν. Μὲ λέγει ὁ ἀστυνομὸς ὅτι εἶναι ἀνωτέρα διαταγὴ νὰ ὑπάγῃς εἰς τὸν διοικητὴν τοῦ Ἄργους νὰ σὲ ἐξετάσῃ διὰ τὴν ἀντικείμενα. Ἔστειλα τὸν ὑπρέτην μου νὰ φέρῃ τὸν ἵππον μου νὰ ἀναχωρήσω καὶ με λέγει ὅτι δὲν εἶναι συγκεχωρημένον νὰ ὑπάγῃς με τὸν ἐδικόν σου ἀλλ' ἔχομεν ἄλλον νὰ ἱππεύσῃς. Κατελθὼν δὲ τοῦ καταστήματος εὔρον ἓνα ἄθλιον ἵππον με ἓν παλαιοσάμαρον, χωρὶς σκάλες. Μὲ ὑπεχρέωσαν καὶ ἵππευσά εἰς αὐτὸν ὡς κακοῦργος κατάδικος. Διὰ νὰ ἐπιφέρουν φρίκην εἰς τοὺς ἐν Ναυπλίῳ κατοικοῦντας με ἔσυνόδευσαν ἓν ἀπόσπασμα τακτικὸν καὶ δέκα ἱππεῖς καὶ με ἀπήγαγον εἰς τὸ Διοικητήριον, ὅπου εὔρον τὸν μάγειρον τοῦ Κυβερνήτου, τὸν Μαυρομάτην διοικητὴν (τὸν νῦν εὐτυχῶς διὰ τὴν Ἑλλάδα Γερουσιαστὴν) καὶ χωρὶς κἄν νὰ με ἐρωτήσῃ με διεύθυνε με τοὺς ἰδίους στρατιώτας περὶ τὸ ἔσπερας εἰς τὴν φυλακὴν, ἥτις ἦταν εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ Ἄργους. Μὲ ὠδήγησαν εἰς μίαν κάμεραν σκοτεινὴν χωρὶς νὰ ἔχῃ μέσα οὔτε κάθισμα οὔτε φῶς οὐδὲ κανὲν ἄλλο μέσον νὰ σταθῇ ἐκεῖ ἄνθρωπος. Ἦμην καὶ νησιτικὸς ὄλην ἐκείνην τὴν ἡμέραν· παρεκάλεσα ἓνα τῶν κλητῆρων, ὅστις μ' ἐγνώριζε, καὶ ὑπήγεν εἰς τὸν ἱατρὸν Μιχαὴλ Κάββαν καὶ τὸν εἰδοποίησεν εἰς ποίαν κατάστασιν εὐρισκόμην καὶ μ' ἔστειλε με τὸν ἀδελφόν του ὀλίγη τροφήν καὶ τὰ ἀναγκαιοῦντα διὰ τὸν ὕπνον. Εἰς τὸ ἴδιον ἐκεῖνο κατάστημα ἔδρευε καὶ τὸ ἀνώτατον Δικαστήριον ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ γέροντος Πανούτσου Νοταρᾶ. Ὅλοι ἔφριξαν καὶ ἠπόρησαν δι'

αὐτὴν τὴν βανδαλικὴν πρᾶξιν τοῦ Κυβερνήτου, ἀλλ' εἶχον ἅπαντες τόσον τρόμον, ὥστε δὲν ἐνεπιστεῦετο ὁ ἀδελφὸς τὸν ἀδελφὸν νὰ ἐκφρασθῇ μίαν λέξιν. Τὴν δ' ἐπαύριον ἦλθον ἐκεῖ ὁ διοικητὴς καὶ ὁ ἀστυνομὸς νὰ ἐπισκεφθοῦν τὰς φυλακὰς καὶ τοὺς ἠρώτησα με πολὺ θάρρος παρόντων καὶ τῶν δικαστῶν νὰ με εἴπουν τὴν αἰτίαν, διὰ τὴν ὁποίαν ἐφυλακίσθη, καὶ ἀσήκωναν τοὺς ὄμους χωρὶς νὰ μ' ἀπαντήσουν οὐδὲ λέξιν.

Μετὰ εἴκοσι σχεδὸν ἡμέρας βλέπω αἴφνης καὶ ἐμβαίνουν εἰς τὴν φυλακὴν μου ὁ τότε λεγόμενος δημόσιος κατήγορος (νῦν δὲ ἀνακριτῆς ἢ εἰσαγγελεύς) με δύο μάρτυρας καὶ ἓνα γραμματέα (ἄγνωστοι πρὸς ἐμέ)· ἔθεσαν μίαν τράπεζαν, μελανοδοχεῖον καὶ χαρτὶ καὶ ἤρχισαν νὰ με ἐρωτοῦν ὡς ἀκολούθως:

Ἐρ. Πόθεν εἶσαι;

Ἀπ. Ἀπὸ τὴν Χαμπεσιάν.

Ἐρ. Ἡμεῖς σὲ ἐρωτοῦμεν ὡς ὑπάλληλοι τῆς Κυβερνήσεως.

Ἀπ. Καὶ ἐγὼ σᾶς ἀποκρίνομαι ὡς Ἑλλήν ἐλεύθερος.

Ἐρ. Ποίας θρησκείας εἶσαι;

Ἀπ. Ἐβραῖος.

Ἐρ. Πῶς ὀνομάζεσαι;

Ἀπ. Μποχώρης.

Ἐρ. Νὰ τὰ γράψωμεν αὐτὰ;

Ἀπ. Μάλιστα ἀπαράλλάκτως.

Μὲ λέγει: Μά, Κύριε, ἐνθυμήσου τὰ ὑστερνά σου!

Τότε ἐξαφθεις ἀπὸ ἀκράτητον καὶ ἄλογον θυμόν, καὶ ἀσηκωθεις ὀρθιος τὸν λέγω: Μπρὲ μπιρμπάντη, τυχοδιώκτη! ἐμένα με γνωρίζει ὅλον τὸ ἔθνος, ὅλα τὰ ὄρη, ὅλα τὰ πεδία, ὡς καὶ αὐτὰ τὰ ἄψυχα δένδρα καὶ αἱ πέτραι, ὅτι εἶμαι ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης, ἀρχηγὸς καὶ αὐτοηγὸς δύο Ἐπαναστάσεων διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῆς τῆς πατρίδος! Ἐτροξά νὰ πάρω μίαν ράβδον, ὅπου ἦτον ἐκεῖ, νὰ τοῦ συντρίψω τὴν κεφαλὴν, ἀλλ' αὐτοὶ ἀπὸ τὴν ἀπροσδόκητον φρίκην τοὺς ἐκρημνίσθησαν ἀπὸ τὴν σκάλαν καὶ ἐξήλθον ἐκ τοῦ καταστήματος.

Κανέλλου Δεληγιάννης, Ἀπομνημονεύματα, τ. Γ', Ἔκδοσις Τσουκαλά, σελ. 209-210.

Β'

Ἐσύστησε δὲ καὶ μίαν Γερουσίαν ἄψηφον καὶ διώρισε ὄσους ἤθελεν τοῦ χεροῦ τοῦ. Μόνον τὸν γερομπέτην ἔβαλεν εἰς αὐτὴν ἀπλοῦν γερουσιαστὴν, καὶ πρόεδρον αὐτῆς ἔκαμεν τὸν Τζαμαδὸν ἐξ Ὑδρας, πρὸς περιφρόνησιν τοῦ γερομπέτη, τοὺς δὲ ἄλλους πολιτικούς ἐκ τῆς πρώτης τάξεως δὲν ἐδιώρισε κανέναν. Οὕτω πῶς κατήργησε καὶ τὸ Πανελλήνιον ὅπου ἐκεῖ κατ' ἀρχὰς τοὺς συμπεριέλαβεν σχεδὸν ὅλους ἐκ τῶν πρωτίστων, ἐνισχύσας ἔτι περισσότερο τὴν διαίρεσιν τοῦ ἔθνους με τοιοῦτους διορισμούς πρὸς πείσμα αὐτῶν, διὰ νὰ τοὺς ἀναγκάσῃ νὰ ὑποπέσουν εἰς ἀτοπήματα ὅπως τοὺς καταδικάσῃ διὰ παντὸς καὶ διὰ τῶν δικαστηρίων ἀκόμη, διότι οὗτοι οἱ ἀποκλεισθέντες ἐφρόνουν ὅτι σύντομα ἤθελε ψηφισθῆ καὶ βασιλεὺς καὶ δι' αὐτοῦ νὰ ἀποπέμψουν αὐτὸν ἀπὸ τὴν κυβερνήσιν. Ὁ δὲ μισθὸς τῶν γερουσιαστῶν ἦτον σύντομα πολὺ καὶ ὡς διὰ τὸν γερομπέτην ἦτον μηδὲν καὶ ὀσημέραι αὐτὸς ἐστενοχωρεῖτο, διότι συνηθισμένους ὦν πρότερον ὅπου ἦτον τὸ σπίτι του ἀνοικτὸν καὶ ἔτρεφε πλείονας τῶν ἑκατὸν ἀνθρώπων ὅπου τὸν ἐφορτώνοντο καὶ ἤθελε δὲν ἤθελε ἦτον ὑπόχρεως νὰ τοὺς θρέψῃ τουλάχιστον ἀπὸ ψωμί μόνον. Ἀφήνω ὅπου τοῦ ἐπετίθητο καὶ διὰ θέσεις νὰ τοὺς διορίξῃ καὶ μὴ δυνάμενος νὰ κάμῃ εἰς οὐδένα εὐκολίαν τινὰ ἀπεφάσισεν νὰ φύγῃ ἀπὸ τὸ Ναύπλιον νὰ πάγῃ νὰ κλεισθῇ εἰς τὴν πατρίδα του εἰς τὸ σπίτι του, ἵνα μὴν τὸν φορτώνετο ὁ κόσμος, ἀλλὰ δι' ἀδείας δὲν τὸν ἄφησαν, καὶ παραιτούμενος καὶ ἀπὸ τὴν Γερουσίαν πάλιν δὲν τὸν ἄφησαν νὰ φύγῃ, διότι τὸν ἐθεώρουν ὡς ὑποπτον ταραχῆς. Εἰς τὸ διάστημα τοῦτο ἐφυλάκωσαν τὸν ἀνεπιόν του Κατζάκον, τὸν υἱὸν τοῦ Γεωργάκη καὶ τὸν ἀδελφόν του τὸν Κωνσταντῖνον διὰ ἐγκλήματα δηθεν ὅπου εἶχον πράξει. Τοῦτα ὅλα τὸν ἐθλίβον καιρίως, ἐνθυμούμενος τί ἦτον καὶ πῶς ἐκατήνησεν.

Παν. Παπατσώνη, Ἀπομνημονεύματα, Ἔκδοσις Ἐθνικοῦ Τυπ. Ἐν Ἀθήναις 1960, σελ. 97.

Γ'

Ὁ δὲ Θ. Κολοκοτρώνης ἦτον εἰς Ἄργος, ὅπου ἐπῆγε εἰς Αἴγινα πρὸς ἀντάμωσιν τοῦ Κυβερνήτου,

όπου ο Κυβερνήτης είχε ιδέαν άλλην [διά] τὸν γέρον τῆς Πελοποννήσου, ὅτι ἦτον ἀδιόρθωτος καὶ θηρίον καὶ ἐσυλλογίζετο τί πρέπει νὰ κάμῃ δι' αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον καὶ πῶς ἤμπορεῖ νὰ τὸν οἰκονομήσῃ. Ἀλλὰ ἀφοῦ τὸν εἶχε μερικὸν καιρὸν μαζί του καὶ τὸν ἐπῆρε καὶ ἦλθαν εἰς Κόρινθον καὶ ἔβγαλε τὴν φρουρὰν τὸν Τζαβέλα καὶ λοιποὺς καὶ ἔβαλε τακτικοὺς καὶ ἦλθε εἰς Ναύπλιον καὶ ἔβγαλε τὸν ἀδιόρθωτο καὶ ἀχόρταγον Θ. Γρίβαν καὶ ἔβαλε φρουράρχον τὸν συνταγματάρχην Μπαβέρο Ἀϊτέκ. Τότε εἶδε

ἐκ [τοῦ] πλησίον τὸν Θ. Κολοκοτρώνην, ὅτι ἦτον καλῆς ψυχῆς ἄνθρωπος καὶ λοιπά. Ὁ Γενναῖος εὐρισκόμενος εἰς Καρύταινα ἔλαβε διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ πατρὸς του νὰ προσέχη τὰ κινήματα τῶν Τουρκῶν καὶ νὰ ἀναφέρῃ τακτικῶς εἰς τὴν κυβερνήσιν καὶ ἵνα ὀργανίσῃ τὰ Ρουμελικὰ στρατεύματα, ὅπου ἦτον ὅλοι ἄστεγοι. (Ρουμελιῶτες ἐλέγοντο, ἐκτὸς ἀπὸ Πελοποννησίους, ὅλοι οἱ ἄλλοι τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.) Ἐγραψε νὰ ἔλθῃ καὶ ὁ Γενναῖος εἰς Αἴγινα νὰ τὸν ἰδῇ ὁ Κυ-

βερνήτης, ἀλλὰ ὁ Γενναῖος εἶχε μιὰ ιδέα, ἐπειδήτης καὶ εἶναι μικρὸς τὸ ἀνάστημα καὶ τὴν ἡλικία 22 ἐτῶν τότες δὲν ἤθελε νὰ ὑπάγῃ διότι βλέποντας ὁ Κυβερνήτης τὸ ἀνάστημα καὶ τὴν ἡλικίαν ἤθελε τοῦ ἀφαιρεθῆ ἡ καλὴ στρατιωτικὴ ιδέα, ὅπου εἶχε διὰ τὸν Γενναῖο καὶ δὲν ἐπῆγε.

Γενναίου Κολοκοτρώνη, Ἀπομνημονεύματα, Ἔκδοσις Τσουκαλά, σελ. 198-199.

7. Δύσκολες προσαρμογές

Σήμερα ξαναγεννιέται ἡ πατρίδα καὶ ἀνασταίνεται, ὅπου ἦταν τόσοσ καιρὸ χαμένη καὶ σβησμένη. Σήμερα ἀνασταίνονται οἱ ἀγωνισταί, πολιτικοί, θρησκευτικοί καὶ στρατιωτικοί, ὅτι ἦρθε ὁ Βασιλέας μας, ὅπου ἀποχτήσαμεν μὲ τὴν δύναμη

τοῦ Θεοῦ. Δόξα νὰ ᾿χει τὸ πανάγαθό σου ὄνομα, Κύριε, παντοδύναμε, πολυέσπλαχνε! Τὰ 1833 Γενναῖου 18 ἄραξε εἰς τ' Ἀνάπλι. Τίς 20 τοῦ μηνὸς ἦρθε εἰς τὸ σπίτι μου ὁ γκενεράλ Ἄγιντεκ καὶ ἔμεινε ὡς παλιὸς φίλος μου καὶ μοῦ εἶπε τίς

ἀρετὲς ὅπου ᾿χει ὁ Βασιλέας καὶ θὰ σωθοῦνε τὰ δεινά μας, ὅτι θ' ἀνθίσουνε οἱ ἀγῶνες κάθε πατριώτη καὶ ἀγωνιστῆ. Εἰς τίς 25 ἔβηκε ὁ Βασιλέας μὲ μεγάλη παράταξη. Τὸν δεχτήκαμεν· πῆγε εἰς τὴν ἐκκλησία καὶ ἀπὸ κεῖ εἰς τὸ Σαράγι. Στάθηκεν

είς τὸν θρόνον· γυροβολία εἰς τὸ δεξιὸν τοῦ ὁ Ἄρμασμπέρης καὶ εἰς τὸ ἀριστερὸν οἱ ἄλλοι, τὰ μέλη τῆς Ἀντιβασιλείας καὶ ὅλοι οἱ σημαντικοὶ Ἕλληνες. Λέγει ὁ Βασιλέας σὲ ὅλους· «Ἕλληνες! Σὲ τούτη τὴν τρυφερή μου ἡλικίαν ἔφυγα ἀπὸ τῆς μητρὸς μου καὶ πατρὸς μου τὶς ἀγκάλες καὶ ἦρθα ν' ἀγωνιστῶ μ' ἐσᾶς τοὺς γενναίους Ἕλληνες. Δὲν ἐπιθυμῶ ἄλλο τίποτας ἀπὸ σᾶς· ὁμόνοια ἀναμεταξὺ σας καὶ ὑποταγή —καὶ θέλω σᾶς εὐτυχήσει». Δὲν τὸ ἔκαμε κανένας τὴν ἀπάντησιν. Τότε τοῦ λέγω ἐγὼ· «Θεῖα χάρις θέλησε νὰ μᾶς δυναμώσῃ καὶ νὰ μᾶς σώσῃ ἀπὸ τὴν τυραγνίαν τοῦ Σουλτάνου καὶ σήμερον ἀξιωθήκαμε ν' ἀπολάβομεν τὸν Βασιλέα μας. Ἐμεῖς ἔχομεν χρέος νὰ σὲ ἀκούομεν καὶ νὰ σὲ φυλάμομεν μὲ τὴν ζωὴ μας, καὶ ἡ Μεγαλειότη σου βάλῃ τὴν δικαιοσύνη σου εἰς τὰ δεινά μας. Ζήτω ὁ Βασιλέας καὶ οἱ εὐεργέτες μας Δύναμε!» Καὶ φύγαμεν. Τότε τὰ μέλη τῆς Ἀντιβασιλείας καὶ ὁ Βασιλέας ρώτησαν τὸν Ἀγιντέκ ποιὸς ἦταν ἐκεῖνος ὅπου ἀπάντησε εἰς τὸν λόγον του. Καὶ εἶπε τ' ὄνομά μου καὶ μίλησε ὡς

φίλος μου εἰς τὴν Μεγαλειότη του καὶ Ἀντιβασιλείαν. Ἐρχεται εἰς τὸ σπίτι μου ὁ γκενεράλ Ἀγιντέκ καὶ μοῦ λέγει ὅλα αὐτὰ· καὶ μοῦ λέγει· «Εἶμαι ἀποστελεμένος ἀπὸ τὸν Βασιλέα —τί χάρις ζητᾶς νὰ σοῦ δοθεῖ;» Μπαναρέζικη χοντροκομμένη δολερὴ πολιτικὴ! Μία αὐτήνη. Ὅταν πρωτοῦρθε εἰς τὸ σπίτι μου ὁ φίλος μου γκενεράλ Ἀγιντέκ μὲ ρώτησε νὰ μάθει τί κάνω. «Τώρα, τοῦ λέγω, ὁ ἀγώνας τελείωσε καὶ δουλειὰ δὲν ἔχω. Παιδιὰ μαστορεύω καὶ φκιάνω· ἔχω καμπόσα καὶ τὸ σακὶ εἶναι γιομάτο καὶ γλήγορα θ' ἀδειάσει. —Μοῦ λέγει, νὰ νὰ μοῦ δώσεις τὸ παιδί νὰ τὸ βαφτίσω ἐγὼ. — Τοῦ λέγω, σὰν γεννηθεῖ εἶναι δικό σου.» Πρῶτα γενήκαμεν μ' αὐτὸν κουμπάρο καὶ δεύτερα μὲ ρωτᾶγει τί χάρις ζητῶ ἀπὸ τὸν Βασιλέα. Τοῦ λέγω· «Καμίαν χάρις ἀτομικὴ δὲν θέλω· ὅτι διὰ τὶς θυσίας τῶν ἀγωνιστῶν —ὁ Θεὸς τοὺς βράβεψε· καὶ γενικῶς οἱ ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων ἀνθίσαν καὶ ὄλον τὸν καρπὸ τοῦ ἀγῶνα μας θὰ τὸν χαροῦμεν μαζί. Ὅτι μαζί ἀγωνιστήκαμεν καὶ τὰ βραβεῖα μαζί πρέπει νὰ τ' ἀπολάβομεν.» Μὲ βιάζει

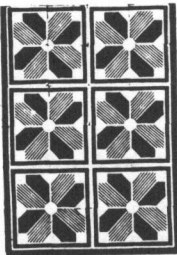
νὰ εἰπῶ τί καλὸ ζητῶ ἐγὼ. Τοῦ εἶπα τί ζητῶ καὶ ἐγώ. «Ζητῶ νὰ ἔχετε ὁμόνοια ἀναμεταξὺ σας ἐσεῖς οἱ μεγάλοι καὶ σοφοὶ ἄντρες τῆς Μπαναρίας, ὅπου ἀξιωθήκαμε νὰ μᾶς κυβερνήσετε ὅσο νὰ ἡλικιωθεῖ ὁ Βασιλέας μας νὰ μᾶς κυβερνήσει· ἐσεῖς νὰ ἔχετε ἀρετὴ καὶ ἀπὸ αὐτήνη νὰ δώσετε καὶ τοῦ Βασιλέως· καὶ ὅταν θὰ κολλήσῃ εἰς τὸν θρόνον νὰ βρεῖ τὸν ἴσιον δρόμον. Καὶ μίαν ἄλλη χάρις θέλω· δι' ἀγωνιστὰς ὅπου θὰ θελήσετε ν' ἀνταμείψετε νὰ σᾶς φκιᾶσω καὶ ἐγὼ ἕναν κατάλογον, καὶ διὰ ὄσους θὰ σημειώσω δίνω ἐγγύγησιν μὲ τὴν ζωὴ μου εἰς τὴν ἱκρινειάν τους —νὰ βάλετε τίμους ἀνθρώπους νὰ σᾶς βοηθήσουν ἱκρινῶς, ν' ἀλαφρωθοῦνε τὰ δεινά μας.» Μὲ μεγάλη εὐκαρίστησιν δέχτη αὐτὸ ἡ Γενναιότη του καὶ ἔφυγε. Τὸν ἔφκιασα τὸν κατάλογον καὶ τὸν ἔδωσα, παρουσιάζοντας καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τοὺς συντρόφους του.

Μακρυγιάννη, Ἀπομνημονεύματα, Ἐκδόσεις Καραβία, σελ. 339-340.

ΜΗΝΙΑΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

αγώνας

βορείας ελλάδας

- ελληνική και διεθνής επικαιρότητα
- προβλήματα ανάπτυξης του βορειοελλαδικού χωρου
- εργατικά ζητήματα
- συζήτηση πανω σε θεωρητικά προβλήματα
- παρουσίαση πολιτικού βιβλίου

«ΦΩΤΡΟΝ Α.Ε.» ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΣΕΩΣ
Λεωφ. Συγγρού 194 - Ἀθήνα, τηλ. 9515078

Τὰ μηχανήματα φωτοστοιχειοθετήσεως τῆς ΦΩΤΡΟΝ λειτουργοῦν μὲ κομπιούτερ

καὶ ἐξασφαλίζουν ἀριστη ποιότητα, μεγάλη ποικιλία στοιχείων καὶ ταχύτατη ἐκτέλεση.

Ὅγκωδη ἢ περίπλοκα συγγράμματα, ποὺ στὸ παρελθὸν ἀπαιτοῦσαν μῆνες ἐργασίας, σήμερα μποροῦν νὰ ἐτοιμαστοῦν σὲ μικρὸ χρονικὸ διάστημα.

Ἡ ΦΩΤΡΟΝ διαθέτει 4 οἰκογένειες στοιχείων (Helvetica, Times Roman, Caledonia, Optima) σὲ κυρτά καὶ ἄρθρα, ἀπλά, ἡμίμαυρα καὶ μαῦρα, ἑλληνικά καὶ λατινικά, σὲ 15 μεγέθη, καὶ σὲ ὅποιονδήποτε συνδυασμό.

Διεθνή Θέματα

ΓΑΛΛΙΑ: ΟΙ ΔΗΜΟΤΙΚΕΣ ΕΚΛΟΓΕΣ ΚΑΙ Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΝΩΜΕΝΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

Ἡ νίκη τῆς ἀριστερᾶς στίς τελευταῖες δημοτικές ἐκλογές (13-20 Μαρτίου 1977) ἦταν ἐντυπωσιακή. Βέβαια, ὄλοι περιέμεναν αὐτή τὴν ἐπιτυχία. Ἀπὸ τίς ἐκλογές γιὰ τὴν ἀνανέωση τῶν συμβουλίων τῶν διοικητικῶν περιφερειῶν (Μάρτιος 1976) ἡ ἀριστερά σημειώνει συνεχὴ ἄνοδο. Ἡ ἔκταση ὅμως τῆς νίκης τῆς ξάφνιασε. Ἡ πλειοψηφία τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ (περίπου τὸ 52%) ψήφισε τοὺς συνδυασμούς τῆς Ἐνωμένης Ἀριστερᾶς. Σὲ 159 πόλεις ἄνω τῶν 30.000 κατοίκων (σὲ σύνολο 221) ἡ ἀντιπολίτευση πῆρε τὴν πλειοψηφία (στίς ἐκλογές τοῦ 1971 εἶχε τὴν πλειοψηφία σὲ 103). Ἀπὸ τίς πόλεις αὐτές οἱ 81 θὰ ἔχουν σοσιαλιστὴ δήμαρχο καὶ οἱ 72 κομμουνιστὴ.¹

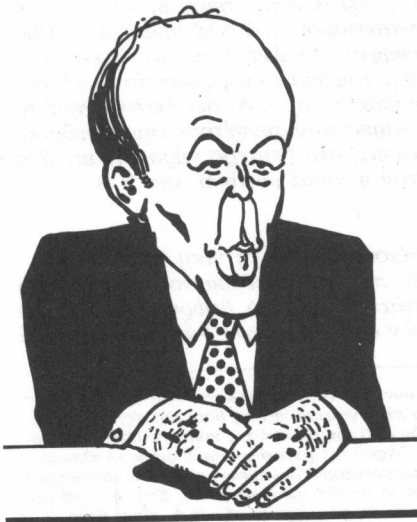
Ἡ ἐπιτυχία τοῦ Σιράκ στὸ Παρίσι (παρὰ τὴν ἄνοδο τῆς Ε.Α. σὲ σχέση μὲ τίς δημοτικές τοῦ 1971 καὶ τίς προεδρικές τοῦ 1974), δέν μπορεῖ νὰ ἀντισταθμίσει τὴν ἦττα πού ὑπέστη ἡ κυβερνητικὴ παράταξη σ' ὀλόκληρη τὴ Γαλλία. Ἐπτὰ ὑπουργοὶ δέν ἐκλέχτηκαν, ἀνάμεσά τους καὶ ὁ ἴδιος ὁ ὑποψήφιος τοῦ Προέδρου γιὰ τὴν δημαρχία τοῦ Παρισιοῦ Μισέλ Ντ' Ὀρνανό.

Ἡ ἀριστερὰ ἐνίσχυσε σημαντικὰ τίς θέσεις τῆς σὲ περιφέρειες πού ἀνήκαν παραδοσιακὰ στὴ δεξιὰ, ὅπως στὴ Δυτικὴ Γαλλία μὲ τὴν ἔντονη καθολικὴ παράδοση καὶ στὴν Ἀνατολικὴ πού, παρὰ τὴ βιομηχανικὴ τῆς δομὴ, ψήφισε κατὰ κανόνα ὑπὲρ τῶν συντηρητικῶν δυνάμεων.

Στὸ κείμενο αὐτὸ θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἐξηγήσουμε τὴ συνεχὴ ἄνοδο τῆς ἀριστερᾶς, τὴ σαρωτικὴ νίκη τῆς στίς τελευταῖες ἐκλογές καὶ θὰ ἐξετάσουμε τίς προοπτικές πού διαμορφώνονται κυρίως ἐνόψει τῶν γενικῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν πού θὰ γίνουν (ἐκτός ἀπροόπτου) τὸν ἐπόμενο χρόνο.

Ἡ ἐπιτυχία τῆς Ε.Α. μπορεῖ νὰ ἐντοπιστεῖ στὰ ἐξῆς σημεῖα:

- στὴ συνοχή τῆς,
- στὸ θετικὸ ἔργο τῶν δημοτικῶν συμβουλίων στὰ ὁποῖα πλειοψηφεῖ,

1. Γιὰ τίς πόλεις ἄνω τῶν 30.000 κατοίκων οἱ σχηματισμοὶ (κόμματα ἢ ὁργανώσεις) πού ἐμφανίστηκαν μὲ μία ἔστω ἐπιτυχία, εἶναι 19. Ἀπὸ αὐτοὺς 5 ἀνήκουν στὴν ἀριστερὰ καὶ 14 στὴ δεξιὰ. Ἀπὸ τοὺς σχηματισμούς τῆς ἀριστερᾶς οἱ 3, δηλαδὴ τὸ Σοσιαλιστικὸ Κόμμα, τὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα καὶ οἱ ἀριστεροὶ ριζοσπάστες, σχηματίζουν τὴν Ἐνωμένη Ἀριστερὰ (ἀπόδοξη τοῦ Κοινῶν Προγράμματος). Ἀπὸ τοὺς σχηματισμούς τῆς δεξιᾶς οἱ πρὸς σημαντικοὶ εἶναι: ὁ Συναγεραμὸς γιὰ τὴ Δημοκρατία (RPR), οἱ ἀνεξάρτητοι δημοκράτες (RI), τὸ κέντρο τῶν σοσιαλδημοκρατῶν (CDS) καὶ οἱ ριζοσπάστες πού ὑποστηρίζουν τὸν Πρόεδρο.

Ἐκπληξὴ στὸν πρῶτο γύρο ἀποτέλεσαν τὰ ποσοστὰ πού πῆραν οἱ συνδυασμοὶ τῶν Οἰκολόγων καὶ, σὲ ὁρισμένες πόλεις, οἱ συνδυασμοὶ τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς (κυρίως Τροτσκιστές). Ἡ πλειοψηφία τῶν Οἰκολόγων στὸ δεύτερο γύρο ψήφισε Ε.Α. Πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση κινήθηκαν καὶ οἱ ψηφοφόροι τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς. Ἐπίσης, ἡ πλειοψηφία τῶν ψηφοφόρων τοῦ Μ. Ζομπέρ (ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν ἐπὶ προεδρίας Πομπιντού) στράφηκαν πρὸς τὴν ἀριστερὰ καὶ κατὰ πάσα πιθανότητα τὸ ἴδιο συνέβη μὲ ἕνα μέρος τῆς ντεγκωλλικῆς νεολαίας.

Διεθνή Θέματα

— στην άποτυχία της οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης, κυρίως σε σχέση με το πρόβλημα της ανεργίας,

— στις αντιθέσεις στο χώρο της προεδρικής πλειοψηφίας.

Ής δοῦμε λεπτομερέστερα καθένα από τά σημεῖα αὐτά.

Ἡ συνοχή τῆς Ε.Α. λειτούργησε σχεδόν σ' ὅλες τίς περιπτώσεις μεταφορᾶς ψήφων ἀπ' τόν πρῶτο στό δεύτερο γύρο.²

Στίς δημοτικές ἐκλογές τοῦ 1973, οἱ σοσιαλιστές εἶχαν συμμαχήσει βασικά μέ τό κέντρο, καί οἱ κομμουνιστές κατέβηκαν τίς περισσότερες φορές μόνοι τους. Ἦταν εὐκολο ἐπομένως γιά τήν τότε κυβερνητική παράταξη νά κερδίσει στό δεύτερο γύρο μία σειρά ἀπό πόλεις, ἔστω καί μέ μικρή πλειοψηφία. Στίς τελευταῖες ὅμως ἐκλογές, οἱ δυνάμεις τῆς Ε.Α. κατάρτισαν στό δεύτερο γύρο (σχεδόν παντοῦ) κοινούς συνδυασμούς μέ βάση τό συνδυασμό πού πλειοψήφησε στόν πρῶτο γύρο. Ἡ μεταφορά δέ τῶν ψήφων τῶν σοσιαλιστῶν ψηφοφόρων ὑπέρ ἑνός κομμουνιστῆ ὑποψηφίου, ὅπως καί τό ἀντίστροφο, ἔγινε σ' ὅλες σχεδόν τίς περιπτώσεις σε ἱκανοποιητικό βαθμό.

Σέ ἀντίθεση μέ τήν κυβερνητική παράταξη, ἡ ἄριστερά ἔχασε τρεῖς μόνο πόλεις ἄνω τῶν 30.000 κατοίκων. Αὐτό ὀφείλεται στήν ἐπιτυχία τῶν συμβουλίων ὅπου ἔχουν τήν πλειοψηφία οἱ σοσιαλιστές καί οἱ κομμουνιστές. Ἐπιτυχία στό ἐπίπεδο τῆς διαχείρισης τῶν οικονομικῶν τοῦ δήμου, στενή ἐπαφή μέ τούς κατοίκους, οὐσιαστικό ἐνδιαφέρον γιά τίς συνθήκες ζωῆς τους, μέριμνα γιά τό περιβάλλον (ἔστω καί ἄν πληθῶς σχετικά προβλήματα περιμένουν ἀκόμη τή λύση τους). Αὐτό ἀκριβῶς συνετέλεσε ὥστε τό μεγαλύτερο μέρος τῶν ψήφων τῶν Οἰκολόγων στράφηκε στό δεύτερο γύρο πρὸς τήν Ε.Α. Ἐπίσης, ἔπαιξε θετικό ὄλο τό γεγονός ὅτι ἡ Ε.Α. παρουσίασε νέους στήν ἡλικία ὑποψηφίους. Ὁ ἐνθουσιασμός τους καί ἡ οὐσιαστική ἐπαφή τους μέ τόν κόσμο ἔπεισαν ἕνα μέρος τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος. Ἦς μήν ξεχνᾶμε ἄλλωστε τή ριζοσπαστικοποίηση τῶν νέων ψηφοφόρων μετά τό Μάη τοῦ 1968.

Ὁ πληθωρισμός καί ἡ ἀνεργία ὀδήγησαν μεγάλο μέρος τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος πρὸς τήν Ε.Α. Σέ πολλές περιοχές, ἡ νίκη τῆς ὀφείλεται στή δυσανεξία τοῦ κόσμου ἀπό τήν οικονομική πολιτική τῆς κυβέρνησης. Γιά παράδειγμα ἀναφέρουμε τήν ἡττα τοῦ Μ. Ντυραφούρ, δημάρχου τοῦ Σαιντ Ἐτιέν καί ἀναπληρωτῆ ὑπουργοῦ τῶν οικονομικῶν, τόν ὁποῖο ἡ ἀντιπολίτευση ἀποκαλεῖ «ὑπουργό τῆς ἀνεργίας». Φυσικά, ἡ σταθερή ἀνοδος τῆς Ε.Α. καί κυρίως ἡ ἐπιτυχία τῆς στίς βουλευτικές ἐκλογές ἀπαιτεῖ μετατόπιση ἐκλογέων σε περισσότερο στέρεη βάση.

Σέ προηγούμενο ἄρθρο μου (βλ. «Πολίτης», τεῦχ. 8, «Γαλλία: ἡ ἔρπονσα κρίση τοῦ κυβερνητικοῦ συνασπισμοῦ»), ἀναλύθηκαν οἱ ἀντιθέσεις στό χώρο τῆς προεδρικής πλειοψηφίας. Οἱ ἀντιθέσεις αὐτές ἐκδηλώθηκαν στίς δημοτικές ἐκλογές, καί ἡ μεταφορά τῶν ψήφων πού λειτούργησε ἱκανοποιητικά γιά τούς συνδυασμούς τῆς Ε.Α. δέν λειτούργησε τό ἴδιο ἱκανοποιητικά ἀνάμεσα στίς δυνάμεις πού συνθέτουν τήν προεδρική πλειοψηφία. Σέ ἀρκετές δέ περιπτώσεις, στό δεύτερο γύρο, εἶχαμε δύο συνδυασμούς τῆς δεξιᾶς, πράγμα πού φυσικά εὐνόησε τήν Ε.Α.

Ποιές εἶναι οἱ προοπτικές πού ἀνοίγονται μετά τή νίκη τῆς Ε.Α.;

Στό προηγούμενο ἄρθρο μου (ὅπ. παρ.), ἀναφερόμενος στήν ἴδρωση τοῦ «Συναγερμού γιά τή Δημοκρατία» (RPR), τή θεώρησα καινούρια προσπάθεια γιά τήν ἀνασύνταξη τῶν δυνάμεων πού θά μπορούσαν νά

2. Τό ἐκλογικό σύστημα γιά τίς πόλεις ἄνω τῶν 30.000 κατοίκων εἶναι πλειοψηφικό σε δύο γύρους. Τό σύστημα αὐτό (ὅπως καί τό ἐνιαῖο πλειοψηφικό γιά τίς βουλευτικές) εἰσφέρει τήν παράταξη πού ἔχει τή μεγαλύτερη συνοχή. Ἦδη ἀπό τήν πλευρά τῆς κυβερνητικῆς πλειοψηφίας μπαίνει πρόβλημα ἐκλογικοῦ συστήματος. Ἀφοῦ ἐπί χρόνια χρησιμοποίησε τό πλειοψηφικό γιά νά περιορίσει τήν ἐκπροσώπηση τῶν προοδευτικῶν δυνάμεων, τώρα πού τό σύστημα ἄρχισε νά λειτουργεῖ σε βάρος τῆς, επικαλεῖται τά ἀγαθὰ τῆς ἀναλογικῆς. Στήν ἀλλαγὴ τοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος διαφωνεῖ τό RPR. Ἀντίθετα, τά κόμματα τῆς Ε.Α. εἶναι ὑπέρ.

Διεθνή Θέματα

άντιμετωπίσουν την Ε.Α. στις δημοτικές εκλογές και κυρίως στις βουλευτικές του 1978.

Ο Σιράκ, πρόεδρος του RPR, έρχεται σε άμεση σύγκρουση με τον πρόεδρο Βαλερύ Ζισκάρ Ντ' Εσταίν και τον πρωθυπουργό Ραιμόν Μπάρ στο πρόβλημα των δημοτικών εκλογών και της τακτικής που θα έπρεπε να ακολουθήσει η προεδρική πλειοψηφία. Η αντίθεση έφτασε ως το σημείο να κατέβει ο ίδιος ο Σιράκ σαν υποψήφιος δήμαρχος στο Παρίσι, έναντι του Μισέλ ντ' Ορνανό, που ήταν ο υποψήφιος του Προέδρου και των άλλων δυνάμεων που συνθέτουν την προεδρική πλειοψηφία. Οι δυνάμεις αυτές κατηγορούν τον Σιράκ σαν διασπαστή του κυβερνητικού συνασπισμού, και σε αρκετές περιπτώσεις ή πάλι ανάμεσα στους συνδυασμούς της προεδρικής πλειοψηφίας παίρνει σημαντικές διαστάσεις. Η νίκη του Σιράκ στο Παρίσι σε βάρος του ανίσχυρου υποψήφιου του Προέδρου ήταν μία πολύ πετυχημένη επιχείρηση στο εσωτερικό της προεδρικής πλειοψηφίας.

Ο Σιράκ ισχυρίζεται ότι είναι ο μόνος που κατάλαβε τον κίνδυνο απ' την πλευρά της Ε.Α., ο μόνος που προσδιόρισε αυτόν τον αντίπαλο και μετέφερε την πάλη στο μόνο επίπεδο που μπορούσε να κερδηθεί, δηλαδή στο πολιτικό, χαρακτηρίζοντας τις δημοτικές εκλογές σαν επιλογή ανάμεσα σε διαφορετικά κοινωνικά συστήματα. Στην πολιτικοποίηση των δημοτικών εκλογών δεν ήταν σύμφωνες οι άλλες δυνάμεις της προεδρικής πλειοψηφίας, παρόλο που λίγο λίγο γλίστρησαν προς αυτή την κατεύθυνση. Η πολιτικοποίηση των δημοτικών εκλογών κάνει τη νίκη της Ε.Α. ακόμη πιο σημαντική. Ο γαλλικός λαός δεν εξέλεξε άπλωσ τους διαχειριστές των υποθέσεων των δήμων. Αποδοκίμασε τη δεξιά και την πολιτική της, έδειξε ότι είναι έτοιμος στην πλειοψηφία του να δεχτεί τις αλλαγές που προτείνονται στο Κοινό Πρόγραμμα της Ε.Α.

Απ' την άλλη μεριά, η δεξιά εξάντλησε τα παραδοσιακά επιχειρήματα της πάνω στον «κομμουνιστικό κίνδυνο», τον «συγκεντρωτισμό», τις «ελευθερίες», τις «εθνικοποιήσεις», «τό οικονομικό χάος» κ.λπ. Σ' αυτό το σημείο ο Σιράκ απέτυχε, ρίχνοντας συγχρόνως τη Γαλλία στη δίνη μιας μακρόχρονης προεκλογικής περιόδου.

Βέβαια, δεν μπορούμε να καταλήξουμε σε οριστικά συμπεράσματα σ' ό,τι αφορά το πολιτικό μέλλον της Γαλλίας. Πρώτον, γιατί η προσπάθεια του Σιράκ για ανασύνταξη των δυνάμεων που θα μπορούσαν να ανταχθούν στην άνοδο της Ε.Α. υλοποιήθηκε σε νέο πολιτικό σχηματισμό, μόλις στο τέλος του 1976. Έπειτα, γιατί οι δυνάμεις της προεδρικής πλειοψηφίας, μπροστά στην οδύνηρή γι' αυτές πραγματικότητα των δημοτικών εκλογών, θα επιστρατεύσουν όλες τους τις δυνάμεις για να διατηρήσουν την εξουσία.

Ποιά όμως είναι τα περιθώρια αντιμετώπισης της προεδρικής πλειοψηφίας;

Πρέπει να ξεκινήσουμε από το αντικειμενικό γεγονός των αντιθέσεων στο χώρο της, ανάμεσα στο RPR και τις άλλες δυνάμεις που τη συνθέτουν: Άνεξάρτητοι Δημοκράτες, Κέντρο Σοσιαλδημοκρατών, Ριζοσπάστες που υποστηρίζουν τον Πρόεδρο. Οι αντιθέσεις που χωρίζουν στα δύο την προεδρική πλειοψηφία, είναι άμεσα συνδεδεμένες με το πρόβλημα της εξουσίας. Το RPR, όντας το μεγαλύτερο κόμμα της προεδρικής πλειοψηφίας, διεκδικεί το τμήμα της εξουσίας που έχασε μετά την εκλογή του Ζισκάρ ντ' Εσταίν ως προέδρου της Δημοκρατίας. Τα υπόλοιπα κόμματα της προεδρικής πλειοψηφίας νέμονται ένα τμήμα της εξουσίας που ξεπερνάει τη δύναμή τους σε βουλευτικές έδρες, οργανωμένα μέλη και απήχηση στον κόσμο. Αυτό ανταποκρίνεται στα σχέδια του Προέδρου, ο οποίος προσπαθεί να μετρήσει τον άξονα της πολιτικής του προς το κέντρο, ελπίζοντας έτσι στη δημιουργία μιας κεντρώας παράταξης, ή όποια θα τον ανεξαρτητοποιήσει πολιτικά από το RPR και τα ντεγκωλλικά ύπολείμματά του, και θα του δώσει τη

Διεθνή Θέματα

δυνατότητα κάποιας πρόσβασης στο χώρο των σοσιαλιστών. Τά σχέδια αυτά, μετά τις εκλογές φαίνεται να αποτυχαίνουν. Η πρόσβαση στους σοσιαλιστές μετά από την επιτυχία της Ε.Α. (και όλων των δυνάμεων που τή συνθέτουν) μοιάζει αδύνατη.

Και αν ακόμη υπήρχαν δυνάμεις μέσα στους σοσιαλιστές και τους άριστερους ριζοσπάστες οι οποίοι θα αντιμετώπιζαν το ένδεχομένο μιας ανατροπής των συμμαχιών, οι δημοτικές εκλογές ήρθαν να τους πείσουν για την ουσιαστική δυνατότητα που έχει η Ε.Α. να πάρει την εξουσία στις επόμενες βουλευτικές εκλογές. Φαίνεται ότι η δυναμική της ένότητας στο πλαίσιο της Ε.Α. μπήκε στη φάση της μακροῦς διάρκειας.

Ο στόχος της δημιουργίας κάποιας κεντρῶς παράταξης είναι έφικτός, στο στενό όμως πλαίσιο που αφήνει η πόλωση ανάμεσα στην Ε.Α. και το RPR. Προς τὰ ἐκεῖ φαίνεται να κατευθύνονται σήμερα τὰ τρία μικρότερα κόμματα της προεδρικής πλειοψηφίας, τουλάχιστον με τή μορφή της από κοινού αντιμετώπισης των ηγεμονικῶν τάσεων του RPR.

Οι αντιθέσεις ανάμεσα στα κόμματα της προεδρικής πλειοψηφίας μορφοποιούνται στο πρόβλημα της ηγεσίας στην πάλη για τις βουλευτικές εκλογές. Ποιός θα ήγηθε σ' αυτή την πάλη; Πού σημαίνει, ποιός θα χαραχτεί τή στρατηγική, θα επιλέξει τους στόχους και τή συνθηματολογία, και τελικά θα καταρτίσει τους συνδυασμούς; Ο Σιράκ ως πρόεδρος του μεγαλύτερου κόμματος της προεδρικής πλειοψηφίας ή ο Ζισκάρ ντ' Εσταίν ως αρχηγός αυτής της πλειοψηφίας (ἀπευθείας ή μέσω του πρωθυπουργού του); Και οι δύο είναι έτοιμοι να αναπτύξουν κάθε δυνατή πρωτοβουλία για να τὸ πετύχουν. Ο Σιράκ, με τή δύναμη που τὸ δίνει η αρχηγία του RPR και η επιτυχία του στο Παρίσι. Ο Ζισκάρ, με τις δυνατότητες που τὸ προσφέρει η θέση του προέδρου της Δημοκρατίας, κυρίως στο επίπεδο των διεθνῶν σχέσεων, ἀπό τις οποίες ἐλπίζει να ἐπανακτήσει και μέρος της δημοτικότητάς του. Φυσικά, ὀρισμένες πλευρές της πολιτικής του θα συναντήσουν τή αντίθεση του RPR (κυρίως στα προβλήματα που ἀφορούν τήν Εὐρώπη, ὅπως π.χ. η ἐκλογή του Εὐρωπαϊκοῦ Κοινοβουλίου με καθολική ψηφοφορία). Στο ἔσωτερικό, πρέπει να περιμένουμε ἀπό μέρος του μιά σειρά πρωτοβουλιῶν με στόχο τήν ἀποκατάσταση της διαταραγμένης ἰσορροπίας και τόν ἔλεγχο της προεκλογικῆς ἐκστρατείας. Στις πρωτοβουλίες αυτές ἐντάσσεται ὁ ἀνασχηματισμός της κυβέρνησης, κυρίως μετά τήν ἀποτυχία ὀρισμένων ὑπουργῶν. Μὲ τόν ἀνασχηματισμό, ἢ κυβέρνησης, χωρίς να ἀλλάξει τήν πολιτική της (κυρίως ὡς πρὸς τόν πληθωρισμό), θα προσπαθήσει να παρουσιάσει ἀνανεωμένη και κυρία της κατάστασης στο πολιτικό και οικονομικό ἐπίπεδο.

Και οι δύο ξέρουν ότι αὐτός που θα ἀποτελέσει τὸ φορέα τῆς συσπείρωσης, θα ἀποδυναμώσει τόν ἄλλο και τις δυνάμεις που βρίσκονται πίσω του. Συγχρόνως ξέρουν ότι ἐκλογικά είναι ὑποχρεωμένοι να συνεργαστοῦν, και ότι αὐτή ἡ συνεργασία πρέπει να γίνει πάνω σ' ἕνα συγκεκριμένο πρόγραμμα που να μπορεί να ἀντιπαραταχτεῖ στο πρόγραμμα της Ε.Α. Πρέπει δηλαδή να συμφωνήσουν σὲ θέματα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ὅπως και σὲ θέματα οικονομικῆς και κοινωνικῆς πολιτικῆς που τώρα τους χωρίζουν.

Η δεξιά λοιπόν, για να ἀντιπαραταχτεῖ ἀποτελεσματικά στην Ε.Α. πρέπει να ἀκολουθήσει μιά πολιτική που θα ὀδηγεῖ στο στρατόπεδο της τὸ τμήμα ἐκεῖνο τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος που ψήφισε τήν Ε.Α. ἀπὸ ἀγανάκτηση για τήν κυβερνητική πολιτική. Πρέπει δηλαδή να ἀπαντήσει στα δύο καίρια προβλήματα της γαλλικῆς οικονομίας, τὰ ὁποῖα θίγουν τις κατώτερες εἰσοδηματικά τάξεις, δηλαδή τή συντριπτική πλειοψηφία τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος: τόν πληθωρισμό και τήν ἀνεργία (κυρίως τήν ἔλλειψη εὐκαιριῶν ἀπασχόλησης για τους νέους —δὲν είναι τυχαῖο τὸ γεγονός ότι ὁ Ζισκάρ τοῦ ἔδωσε ἰδιαίτερη βαρῦτητα στις συνουμιλίες με τους ἀρχηγούς των κρατῶν της Ε.Ο.Κ., στις 25 Μαρτίου στη Ρώμη, και ότι ἡ κυβέρνηση ἐξήγγειλε μέτρα για τους νέους). Η δεξιά, δηλαδή,

Διεθνή Θέματα

πρέπει να ξεπεράσει το στάδιο της συνθηματολογίας και της προβολής του κομμουνιστικού κινδύνου. Οι νέες τοποθετήσεις και η πρακτική του ΚΚ έπεισαν τους μη κομμουνιστές ψηφοφόρους της άριστεράς ότι οι ατομικές τους ελευθερίες δεν κινδυνεύουν από την άνοδο της στήν εξουσία. Επίσης, ότι το ΚΚ είναι ικανό να εφαρμόσει ανεξάρτητη πολιτική, στηριγμένη στα συμφέροντα του γαλλικού λαού και τις ιδιομορφίες της γαλλικής κοινωνίας. Τα μεσαία στρώματα συνειδητοποίησαν ότι ο κίνδυνος εξαφάνισής τους έχει σαν αίτια τη συγκέντρωση και τη συγκεντροποίηση του κεφαλαίου (όπου οι ιδιωτικές τράπεζες παίζουν ενεργό ρόλο), και όχι την εθνικοποίηση ολόκληρου του πιστωτικού συστήματος που προτείνει το Κοινό Πρόγραμμα. Η οικονομική καταστροφή που μαντεύουν οι Κασσάνδρες της δεξιάς, σε περίπτωση άνοδου στην εξουσία της Ε.Α., ήχει παράταιρα μέσα σε μία οικονομία που μαστιάζεται από την κρίση. Μπορεί η δεξιά να πετύχει την επανατοποθέτησή της στο επίπεδο της ιδεολογίας; Τα περιθώριά της στο σημείο αυτό φαίνονται άκομη πιά περιορισμένα. Η αλλαγή της επιχειρηματολογίας της πρέπει να στηριχτεί σε αλλαγή της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής που ακολουθηθεί —και στο σημείο αυτό είναι δέσμια των οικονομικών συμφερόντων που τη στηρίζουν.

Βλέπουμε λοιπόν ότι η δεξιά έχει να αντιμετωπίσει σημαντικά και δυσεπίλυτα προβλήματα, σε χρονικό διάστημα σχετικά μικρό. Όμως θα ήταν λάθος να θεωρήσουμε τη νίκη της άριστεράς στις προσεχείς βουλευτικές εκλογές δεδομένη. Η πάλη θα είναι δύσκολη και σκληρή, και η πλειοψηφία στις δημοτικές εκλογές, έστω και με συνθήκες έντονης πολιτικοποίησης, δεν σημαίνει αυτόματα πλειοψηφία στις βουλευτικές εκλογές. Χώρια που, με βάση την ισχύουσα κατανομή των βουλευτικών περιφερειών, η άριστερά για να κερδίσει τις εκλογές πρέπει να πάρει το 52% των ψήφων.

Σ' αυτό το σημείο χρειάζεται να επισημάνουμε το σημαντικό γεγονός της ψύχραιμης αντιμετώπισης της νίκης από τα κόμματα της Ε.Α. και την έλλειψη κάθε περιττής θριαμβολογίας. Για την άριστερά, το βασικό πρόβλημα που τίθεται είναι η συσπείρωσή γύρω από το πρόγραμμά της ενός μέρους του εκλογικού σώματος που την ψήφισε περισσότερο για λόγους αγανάκτησης προς την οικονομική πολιτική της κυβέρνησης και λιγότερο λόγω της αποδοχής του προγράμματός της και των αλλαγών που προτείνει. Όρισμένες δυνάμεις της κυβερνητικής πλειοψηφίας αρχίζουν να προσανατολίζονται προς εκλογές πριν από τη λήξη της βουλευτικής περιόδου, ποντάροντας στον συγκυριακό χαρακτήρα της αλλαγής ενός μεγάλου μέρους του εκλογικού σώματος στις δημοτικές εκλογές και βλέποντας ότι ο χρόνος δουλεύει υπέρ της Ε.Α. Η νίκη της στις δημοτικές εκλογές της δίνει τη δυνατότητα να πείσει με την πολιτική της για τη συνέπειά της και την ορθότητα των λύσεων που προτείνει. Θα μπορούσε έτσι να εδραιώσει τη θέση της και να δημιουργήσει μία συσπείρωση σε μονιμότερη και ουσιαστικότερη βάση. Μ' αυτή την έννοια, οι δημοτικές εκλογές πρέπει να θεωρηθούν σημαντική στιγμή στην πολιτική ιστορία της Γαλλίας· βασικός παράγοντας για το πέρας στην εξουσία της Ε.Α., που θα αποτελέσει το σημαντικότερο γεγονός στην Ευρώπη μετά το τέλος του Β' παγκόσμιου πολέμου.

ΜΑΚΗΣ ΚΑΒΟΥΡΙΑΡΗΣ

Διεθνή Θέματα

Η «ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΤΗΣ ΜΑΔΡΙΤΗΣ» ΚΑΙ Ο ΕΥΡΩΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ

Η «συνάντηση της Μαδρίτης», στις 2 Μαρτίου, μεταξύ των Γεν. Γραμματέων των τριών μεγαλύτερων δυτικοευρωπαϊκών ΚΚ προβλήθηκε από τον δυτικό προοδευτικό και κυρίως κομμουνιστικό τύπο σαν γεγονός μεγάλης ιστορικής σημασίας.

Αντίθετα ή Μόσχα, ήδη μιά βδομάδα μετά τη συνάντηση, δείχνει να την αγνοεί. Όμως το Πολωνικό ΚΚ τη μνημονεύει, για να επισείσει τους κινδύνους που εγκυμονεί ένα ανοιχτό σχίσμα στους κόλπους των κομ. κομμάτων της Ευρώπης.

Η πρώτη αυτή συνάντηση ανάμεσα στα τρία κόμματα έχει τη σύντομη προϊστορία της: ιταλο-ισπανική συνάντηση κορυφής στο Λιβόρνο τον Ιούλιο του '75, γαλλο-ιταλική στη Ρώμη τον Νοέμβριο του '75, γαλλο-ιταλική, πάλι, στο Παρίσι τον Ιούνιο του '76, ιταλο-ισπανική στη Ρώμη τον Σεπτέμβριο. Στις 2 του Μάρτη στη Μαδρίτη, αϊρώντας τις επιφυλάξεις τους, οι τρεις κομμουνιστές ηγέτες αποφασίζουν να δώσουν σ' αυτό που πρό πολλού είναι διάφανο για την κοινή γνώμη, δηλαδή την πολιτικο-ιδεολογική τους συγγένεια και συνεργασία, μιά επίσημη άρχη, μιά διακήρυξη, και τό μέχρι τώρα παρατσούκλι του «ευρωκομμουνισμού» για όνομα. Κι αν δέν περιγράφουν οι ίδιοι έτσι τό γεγονός, μās επιτρέπουν όμως να τό πούμε έμεις, να δούμε έτσι τή «μεγάλη ιστορική σημασία» της συνάντησης. Άλλιως καμιά έντυπιακή εξέλιξη δέν ύπηρε.

Καταρχήν πρέπει να συσχετίσουμε τήν άφορμή με χρόνο και τόπο. Η διακήρυξη άνοίγει και κλείνει με τήν έκφραση άλληλεγγύης του Ιταλικού και γαλλικού ΚΚ στον άγώνα του Ισπανικού λαού για τή διεύρυνση της δημοκρατίας, που σαν άπαραίτητη προϋπόθεση έχει τή νομιμοποίηση του ΚΚ. «Τό τέλος, λέει, της φρανκικής δικτατορίας, μετά τήν πτώση των φασιστικών καθεστώτων στην Πορτογαλία και τήν Ελλάδα, αποτελεί σημαντική και θετική εξέλιξη για τήν πολιτική κατάσταση της Ευρώπης. Η προώθηση της δημοκρατίας στην Ισπανία είναι γεγονός με ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον γαλλικό και Ιταλικό λαό.»

Στή συνέχεια, ή διακήρυξη προχωρεί στη θετική διατύπωση των βασικών σημείων σύμπτωσης των τριών κομμάτων, δηλαδή:

1. Τήν ανάγκη αντιμετώπισης της πρόσφατης οικονομικής κρίσης που μαστίζει τις χώρες αυτές και που χαρακτηρίζεται, σε τελευταία άνάλυση, σαν «κρίση του ίδιου του καπιταλιστικού συστήματος, που θέτει με τή μεγαλύτερη παρά ποτέ έπιτακτικότητα τό αίτημα για διεύρυνση της δημοκρατίας και πέρασμα στο σοσιαλισμό».

2. Τις βασικές άρχές που πρέπει να διέπουν τή διαδικασία χτισίματος της σοσιαλιστικής κοινωνίας, δηλαδή «μέσα από τον πλουραλισμό των πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων, τό σεβασμό, τήν έγγνυση και τήν ανάπτυξη όλων των συλλογικών και άτομικών ελευθεριών», καθώς και τις σχέσεις άλληλεγγύης μεταξύ των ΚΚ «στη βάση της άνεξαρτησίας, μη επέμβασης στα έσωτερικά των άλλων, και τό σεβασμό των πρωτότυπων λύσεων που άντιστοιχούν στις συνθήκες κάθε χώρας».

3. Τήν έκκληση για εφαρμογή των διατάξεων της τελικής πράξης του Έλσίνκι από όλα άνεξαιρέτως τά κράτη.

Διεθνή Θέματα

Στή συνέντευξη τύπου και στην ερώτηση του τί είναι τελικά ο ευρωκομμουνισμός, ο Μαρσαί απαντά: «Λαβαίνοντας υπόψη ότι βρισκόμαστε στο 1977 και ότι έχει κυλήσει πολύς χρόνος από τό '17, εκτιμάμε ότι υφίστανται σήμερα οι όροι για τή χρησιμοποίηση ενός δημοκρατικού δρόμου προς τή σοσιαλιστική κοινωνία».

Πράγματι, τά τρία αυτά κόμματα, τό καθένα ανεξάρτητα, προσπάθησαν νά μελετήσουν τίς νέες αντιφάσεις τής κοινωνίας τους, σημαντικά διαφορετικές από εκείνες τής Ρωσίας του '17, και νά επεξεργαστούν μιά νέα στρατηγική ενός «δημοκρατικού δρόμου για τό σοσιαλισμό» (ακριβέστερο θά ήταν «κοινοβουλευτικού») πού θά τους επέτρεπε νά ξεφύγουν από τό ρόλο του περιθωριακού πολιτικού κινήματος και νά θέσουν αποτελεσματικά θέμα εξουσίας.

Αν όμως τό κυρίαρχο σημείο σύμπτωσης, παρά τίς διαφορετικές μορφές πού παίρνει για κάθε κόμμα, είναι ο «δημοκρατικός δρόμος για τό σοσιαλισμό», τότε δύσκολα θά μπορούσε νά προσδιορίσει από μόνος του τή θέση και δυναμική πού φαίνεται νά έχει ο ευρωκομμουνισμός στό κομμουνιστικό κίνημα, τά μέτωπα πού διαμορφώνει γύρω του. Τόν ίδιο θεωρητικό πυρήνα, λιγότερο βέβαια επεξεργασμένο και μέ σοβαρές αντιφάσεις, συναντάμε σήμερα στην πολιτική πρακτική σχεδόν όλων των δυτικοευρωπαϊκών ΚΚ, και τήν πρώτη του «έγκυρη» διατύπωση πρέπει νά αναζητήσουμε στις κατευθυντήριες γραμμές πού εξέπεμψε ή ίδια ή Σοβιετική Ένωση επί εποχής Χρουστσόφ. Δέν βρίσκεται εκεί τό στίγμα του ευρωκομμουνισμού, ή μάλλον αν εκεί πρωτοτέθηκε και συνεχίζει νά τίθεται επίσημα, ή διαλεκτική του ίδιου του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος τό μεταθέτει τελικά κάπου άλλο: στή ρήξη μέ τή Σοβιετική Ένωση.

Η Σοβιετική Ένωση είναι ακόμη σήμερα, και τουλάχιστον στο χώρο τής Ευρώπης αδιαφιλονίκητα, ή μόνη «πραγματωμένη έκδοχή του σοσιαλισμού» (οί Λαϊκές Δημοκρατίες δέν συνιστούν βέβαια μιάν άλλη), άσκει δέ μιά διεθνή πολιτική εν όνόματι των συμφερόντων του παγκόσμιου σοσιαλισμού, πού σαν τέτοια, δηλαδή εξ όρισμού, οφείλουν νά τήν υποστηρίξουν όλα τά «άδελφά κόμματα». Τό «αυτονόητο» αυτό καθήκον, μέ βαθιές καταβολές πού όμως δέν θά μās άπασχολήσουν εδώ, μετέτρεψε μιά σειρά από κόμματα σε άπλους άπολογητές τής σοβιετικής πολιτικής. Για άρκετά από αυτά, τούτος ο ρόλος παραμένει ο ύψιστος πού επιφυλάσσουν για τόν εαυτό τους σήμερα. Για τά τρία όμως αυτά κόμματα, σε κάποια στιγμή διαφορετική για τό καθένα, άποδείχτηκε άσυμβίβαστος μέ τόν επίσης εξ όρισμού αυτονόητο ρόλο κάθε ΚΚ, τής καθοδήγησης τής ταξικής πάλης για τόν σοσιαλιστικό μετασχηματισμό τής κοινωνίας τους. Τό σχήμα, αντί νά εξασφαλίζει τήν άρμονία (και πολλά ακόμη πιστεύουν ότι τήν εξασφαλίζει), συνέστησε αντίφαση, σε κάποια στιγμή μάλιστα κυρίαρχη: επρόκειτο δηλαδή για διαφορετικούς «σοσιαλισμούς». Υπήρξε λοιπόν άποποίηση του πρώτου, πού μάλιστα έπρεπε νά πάρει χαρακτήρα άνοιχτής ρήξης. Τά κόμματα αυτά και τήν είσβολή στην Τσεχοσλοβακία καταδίκασαν, και τήν άπαλλοτρίωση των συνδικαλιστικών και πολιτικών ελευθεριών στις σοσιαλιστικές χώρες επανειλημμένα έστιγματίσαν. Έδώ βέβαια πρέπει νά τονιστεί ότι δέν είναι τά μόνα πού έφτασαν σ' αυτή τή ρήξη (δπως εξάλλου δέν είναι και τά μόνα πού θά προσπéγραφαν τήν κοινή διακήρυξη τής Μαδρίτης, πράγμα πού άναγνώρισαν οι τρεις ήγέτες στή συνέντευξη τύπου). Άπλως σ' αυτά, σαν πιο αποτελεσματικά, ανήκει δικαιοματικά ο «τίτλος».

Θά ήταν όμως λάθος νά θεωρήσουμε τή σχέση του ευρωκομμουνισμού μέ τή ΣΕ σαν μιά «ίστορία τελειωμένη». Αντίθετα, τά έχει επικαθορίσει και συνεχίζει νά τά επικαθορίζει, θά έλεγα, μέ τρόπο τραυματικό. Αν και στή διακήρυξη πουθενά δέν εμφανίζεται επώνυμο, τό φάντασμα της ύπάρχει πίσω από κάθε γραμμή, σαν ο ύπαρκτος για όλους αντίποδας των θετικών άπόψεων του. Μιά τέτοια όπτική θά ήταν προϋπόθεση για νά «καταλάβουμε» τίς ίδιες του τίς θεωρητικές θέσεις και τή στρατηγική.

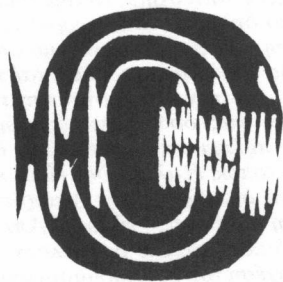
Διεθνή Θέματα

Δέν τέθηκε όμως έτσι τό θέμα στή συνάντηση τής Μαδρίτης. Σάν μόνη αίχμη πρός τή ΣΕ θεωρήθηκε από τόν τύπο τό σημείο 3 τής διακήρυξης, όπου οι τρεις ήγέτες ζητούν τήν εφαρμογή, απ' όλα άνεξαιρέτως τά κράτη, τής απόφασης του Έλσίνκι και ιδίως τών διατάξεων που άφορούν τήν ελεύθερη διακίνηση και άνταλλαγή τών ιδεών, τς ακαδημαϊκές ελευθερίες κ.λπ. Σ' αυτό τό σημείο και τά τρία μέρη κράτησαν κοινή γραμμή πλευσης. «Θεωρούμε, είπε ο Μπερλινγκουέρ, ότι στή ΣΕ και στίς άνατολικές χώρες εξαλείφθηκε για πρώτη φορά στήν ιστορία τής άνθρωπότητας ή ταξική έκμετάλλευση. Ότι σ' αυτές τς χώρες έχουν πραγματοποιηθεί μεγάλες οικονομικές και κοινωνικές κατακτήσεις. Και ότι, ταυτόχρονα, ύφίστανται ακόμη στά πολιτικά τους συστήματα μέτρα αυταρχικά και περιοριστικά τής ελευθερίας.» Είναι σαφές ότι ο εύρωκομμουνισμός δέν διατίθεται νά άνοιξει διπλό ιδεολογικό-πολιτικό μέτωπο. Πρώτα απ' όλα, κανένα από τά τρία κόμματα δέν έχει έπεξεργαστεί και υίοθετήσει συνολικά μιá επιστημονική άνάλυση τής πραγματικής φύσης τών καθεστώτων τών σοσιαλιστικών χωρών: τούς λείπουν δηλαδή τά θεωρητικά όπλα. Άρκοϋνται λοιπόν νά επιλέγουν έκλεκτικά τό που και πώς θά όροθετήσουν τό δεύτερο μέτωπο, μέ τρόπο που νά στερεί τή ΣΕ από έπιχειρήματα νά τό κάνει αυτή. Έξάλλου, ή πολιτική συγκυρία στον τόπο τους προτάσσει σήμερα άλλα σοβαρότερα καθήκοντα.

Είμαι γνωστό ότι τό Ιταλικό ΚΚ ούσιαστικά στηρίζει μέ τήν άνοχή του τήν κυβέρνηση Άντρεότι, τό δέ γαλλικό ύπολογίζει βάσιμα νά σχηματίσει κυβέρνηση του Κοινού Προγράμματος —τής συμμαχίας του μέ τούς σοσιαλιστές— μετά τς βουλευτικές εκλογές του '78. Σέ μιá τέτοια στιγμή, όπου τά δύο αυτά κόμματα προσεγγίζουν τό στόχο νά πάρουν μέρος στήν έξουσία, ο συντονισμός μεταξύ τους γίνεται έπιτακτικός, και ή όσο πιο άποτελεσματική παρουσία του ενός στον τόπο του, άπαραίτητος όρος για τήν έπιτυχία του άλλου. Ένας οικονομικός άποκλεισμός από τό χώρο τής ΕΟΚ, και μάλιστα σέ συνθήκες οικονομικής κρίσης, θά ίσοδυναμούσε μέ άποτυχία του πειράματος. Ίδίως όταν είναι δοσμένο ότι ο ισχυρότερος κρικός τής ΕΟΚ, ή Δυτική Γερμανία, θά τόν επιδιώξει πάση θυσία. Στήν περίπτωση αυτή τά δύο κόμματα προτιμούν τήν τακτική ύποχώρηση. Είναι μιá ύπόσχεση προς τό λαό τους, αλλά και προς τή δεξιά, ένας άπαραίτητος όρος στο παιχνίδι για νά προστατευτεί ο κοινοβουλευτισμός, τό άπαραίτητο πλαίσιο όπου έχουν όρίσει τή δράση τους ως πολιτικά κόμματα. Σ' αυτό τό σημείο είναι φοβερά ευαίσθητοι. Και δέν δίσταξαν, άν και άντίθετα προς τς άρχές τους, νά καταδικάσουν, τουλάχιστον ο Μπερλινγκουέρ, άνοιχτά τή δράση του Πορτογαλικού ΚΚ άποκλειστικά στο βαθμό που δέν ύποτάχθηκε στους όρους του κοινοβουλευτικού παιχνιδιού.

Σύντομα λοιπόν τό Ιταλικό και γαλλικό ΚΚ πρέπει νά πάρουν ιστορικές πρωτοβουλίες. Τό σχήμα για νά πετύχει, και τότε θά είναι ή πρώτη φορά στήν ιστορία, πρέπει πρώτα απ' όλα νά άντέξει στο χρόνο. Προϋπόθεση γι' αυτό, ή όσο πιο πλατιά και συνειδητή συγκατάθεση του λαού τους: έγγύηση οι ήδη στενοί δεσμοί τους μέ τήν εργατική τάξη. Άν τό πείραμα πετύχει, μόνον τότε θά ύπάρξει πραγματικά ο εύρωκομμουνισμός σάν «έκδοχή» και τό πλήγμα όχι μόνον για τόν καπιταλισμό αλλά και για τή Σοβιετική Ένωση θά είναι δυσβάσταχτο.

ΟΛΓΑ ΚΑΡΡΑ

Διεθνή Θέματα

ΦΟΙΤΗΤΙΚΕΣ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ

«Είναι τό τέλος τοῦ κινήματος τοῦ '68», ἔγραφαν οἱ ἀστικές ἐφημερίδες λίγες μέρες προτοῦ ξεσπάσουν οἱ φοιτητικές κινήσεις στά ἰταλικά πανεπιστήμια. Αὐτόν τόν ἐπικήδειο τόν συνόδευε ἡ προετοιμασία ἑνός νέου θεσμικοῦ πλαισίου ἀπό τόν ὑπουργό παιδείας Μαλφάτι, πού φιλοδοξοῦσε νά δώσει μιά διέξοδο στήν κατάσταση διάλυσης τῶν ἐκπαιδευτικῶν πραγμάτων, καί παράλληλα ἕνα τέλος στή θεομοθετημένη μετά τό '68 «φάση πειραματισμοῦ».

Ἡ παρουσίαση τοῦ νομοσχεδίου βρῆκε τό φοιτητικό κίνημα ἀπροετοίμαστο. Ἡ ἰσορροπία στά πανεπιστήμια ἔμοιαζε νά ἔχει ἀποκατασταθεῖ. Ἡ παραδοσιακή διδακτική εἶχε πάρει τό δρόμο της, ἔστω καί ἂν ἀπουσίαζε ὁ κύριος ὄγκος τῶν φοιτητῶν, πού ἔφαχνε κάποια προσωρινή ἔστω κακοπληρωμένη ἀπασχόληση, μιά καί τό πτυχίο δέν ἀποτελοῦσε καμιά ἐγγύηση. Ὅ,τι ὑπῆρχε ἀπό τό φοιτητικό κίνημα ἦταν μιά ἀδιέξοδη συζήτηση γύρω ἀπό τό «προσωπικό πού εἶναι πολιτικό», χωρίς καμιά δυνατότητα ἐπέμβασης στά τοῦ πανεπιστημίου: Ἀποτέλεσμα τῆς κρίσης καί τῆς περιθωριακότητας στήν ὁποία βρίσκεται ἡ ἰταλική νεολαία, φορτισμένη ἀπό τήν ἀπογοήτευση πού ἔφερε ἡ σύγκρουση ἑνός ἔντονου μαξιμαλισμοῦ μέ τήν κοινωνική πραγματικότητα, καθῶς καί ἀπό τήν ἔλλειψη μᾶς συλλογικῆς καί προσωπικῆς ταυτότητας τοῦ νέου καί τοῦ σπουδαστῆ. Οἱ παραδειγματικές ἐμπειρίες διαφορετικῆς διαχείρισης τῆς γνώσης, συνακόλουθο τῆς σύνδεσης τῶν Α.Ε.Ι. μέ τήν παραγωγή, καί πιό συγκεκριμένα μέ τήν ἐργατική τάξη, φαινόταν νά ἔχουν ἀπομονωθεῖ σέ ἕνα ρόλο πού δέν τούς ἐπέτρεπε μιά ἄμεση καί γενικεύσιμη πολιτική ἀξία, ἱκανή νά προσδιορίσει νέους θεσμούς καί πολιτικές ἰσορροπίες στήν ἐκπαίδευση. Τέλος ἡ ἀριστερά καί τό ἐργατικό κίνημα βρίσκονταν σέ μιά φάση κάμψης καί ἐπαναπροσδιορισμοῦ, κάτω ἀπό τό βῆρος τῆς δομικῆς οικονομικῆς, πολιτικῆς καί ἠθικῆς κρίσης τῆς ἰταλικῆς κοινωνίας, σὺν τήν ἀβεβαιότητα μᾶς μελλοντικῆς ἐξέλιξης. Καί ἀκόμη, ἕνα στελεχικό δυναμικό μέ τεράστια ἐρωτηματικά, σέ κατάσταση ρήξης μεταξύ πολιτικοῦ σχεδίου καί πολιτικῆς πρακτικῆς. Τό φεμινιστικό κίνημα, τό μόνο πού γύρω ἀπ' τό πρόβλημα τῆς ἐκτροπῆς ἔθιξε μέ ὄρουσ πρότασης τό ζήτημα νέων κοινωνικῶν ἀξιῶν, φαινόταν νά ἔχει λήξει ἀφότου ψηφίστηκε ἀπ' τή βουλή ὁ σχετικός νόμος, μέ τήν ἀμφισβητήσιμη ὡστόσο πραγματική λειτουργικότητα.

Ἐπικρατοῦσε, γενικά, μεγάλη ἀκαταστασία καί σύγχυση —κατάσταση ιδεώδης, λοιπόν, γιά τίς κυρίαρχες τάξεις. Τό νομοσχέδιο τοῦ Μαλφάτι ἦρθε (εἴτε σάν δοκιμασία τοῦ συσχετισμοῦ δυνάμεων εἴτε σάν διαμόρφωση τῶν προϋποθέσεων γιά μιά διαδικασία ἀνάληψης τῆς διαχείρισης τῶν ἀντιθέσεων στήν ἀνώτατη ἐκπαίδευση) νά θεομοθετήσει ἕνα ἀποφασιστικό πλῆγμα στίς κατακτήσεις τοῦ λαϊκοῦ κινήματος. Ἀλλά ἔπαιξε καταλυτικό ρόλο.

Ἡ ἀπάντηση τοῦ φοιτητικοῦ κόσμου ἦταν ἀναπάντεχη καί ἀποφασιστική. Τό νομοσχέδιο ἀποσύρθηκε (ἀποκαλυπτική ἢ τακτική κίνηση) μετά τίς πρώτες καταλήψεις σχολῶν στίς ἀρχές τοῦ Φλεβάρη. Ἀπό τότε τό χρονικό τῆς ἀνάπτυξης τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος εἶναι πλούσιο σέ ἀντιθέσεις, καί κάθε μέρα φέρνει στό φῶς νέα προβλήματα (ἢ παλιά προβλήματα σέ νέα μορφή).

Διεθνή Θέματα

Τίς πρώτες μέρες κυριαρχεί —μαζί με την έλλειψη στρατηγικής, ένότητας και άμεσων προγραμμάτων— μια έντονη αντίδραση στην παρέμβαση του ΙΚΚ και των άλλων οργανώσεων της «νέας άριστεράς» (PDUP, Manifesto, Avanguardia Operaia). Η αντίθεση δεν άργει να πάρει επικίνδυνες διαστάσεις στις συνελεύσεις, για να κορυφωθεί στη συνάντηση της Ρώμης, όπου οι φοιτητές αποδοκιμάζουν έντονα τον γενικό γραμματέα των συνδικάτων Λάμα, χαρακτηρίζοντάς τον «νέα γραφειοκρατία», «νέα άστυνομία» και όχι εκπρόσωπο της εργατικής τάξης. Τό φαινόμενο συνοδεύεται και επιτείνεται από την προκλητική πολιτική οργανωμένων ομάδων της «Εργατικής Αυτόνομίας», που θεωρητικοποιούν την αυτόνομία του κινήματος σε μια κατεύθυνση ρήξης με την εργατική τάξη, ενώ βρίσκουν έδαφος πράξεις βίας και συνθήματα που καμία σχέση δεν έχουν με τις πραγματικές ανάγκες του φοιτητικού κόσμου. Στους δρόμους της Ρώμης γίνονται συγκρούσεις «αυτόνομων» και ΚΚ, ενώ ανοίγεται η δυνατότητα επέμβασης της άστυνομίας. «Υπάρχει μια τάση να παρουσιαστούν τά πράγματα σαν σύγκρουση μεταξύ κομμουνιστών και νέων», λέει ο γραμματέας της νεολαίας του ΚΚ.

Έχουμε, λοιπόν, μια έντονη κινητικότητα που γέννησε και τους «Ινδιάνους της μεγαλούπολης», όπου βρήκαν χώρο όλοι και όλες οι ιδεολογικές αναφορές, από τό ΚΚ ως τις φεμινίστριες και ως τη «νέα άριστερά». Στις συνελεύσεις ή γραφική παρουσία των «Ινδιάνων», με τά φτερά τους και βαμμένοι τά χρώματα του πολέμου, θυμίζει την περιθωριακότητα των νέων, την κρίση αξιών, λάθη της άριστεράς. Τό ΚΚ αναγκάζεται να μπει σε μια διαδικασία αυτοκριτικής και να παραδεχτεί αυτό τό κίνημα όχι σαν άποτέλεσμα «ομάδων προβοκατόρων» αλλά σαν μια φάση που (με τό θετικό της ξεπέραςμα) μπορεί να δείξει νέους δρόμους.

Πράγματι οι κομμουνιστές καταβάλλουν ιδιαίτερες προσπάθειες να ξεπεράσουν την άρχική τους θέση. (Όταν τό κίνημα δεν είχε πάρει μαζικό χαρακτήρα, και κυριαρχούσε ό κορπορατισμός και ή διάλυση, οι κομμουνιστές είχαν μιλήσει για «νέο φασισμό!») «Οί νέοι, οί φοιτητές, ζούν μια κατάσταση που τους ώθει στό περιθώριο, και ποτέ μάζες περιθωριακές, άφημένες στή μοίρα τους, δεν στάθηκαν συνειδητοί πρωταγωνιστές μιας στρατηγικής και ενός άρθρωμένου πολιτικού σχεδίου. Άλλά δεν πρέπει να περιοριστούμε στήν καταγραφή των κινδύνων. Θά 'ταν σαν να σηκώναμε άσπρη σημαία και να αφήναμε έλεύθερο τό πεδίο σε μια άντεπίθεση της αντίδρασης. Άς δούμε τή δυναμική αυτού του κινήματος», λένε σήμερα οί κομμουνιστές. Η συνέλευση της Ρώμης στις 27/2 ήταν μια άποτυχία ως προς αυτή τήν κατεύθυνση. Μέσα σε κλίμα βίας και «ιδεολογικής σύγκρουσης μεταξύ πολιτικών γραμμών και ομάδων λίγο ή περισσότερο οργανωμένων οί όποίες δεν είχαν σκοπό τήν αντιπαράθεση και έπεξεργασία των άπόψεων αλλά τόν έλεγχο και τήν ιδιοποίηση του κινήματος», όπως κατήγγειλαν οί φεμινίστριες, έμποδίστηκε ή έκφραση του πραγματικού περιεχομένου των τελευταίων κινητοποιήσεων. Πράγματι, τό ψήφισμα των «αυτόνομων», που έπερασε με πραξικοπηματικό τρόπο, αντιπαράθετει τό κίνημα στό ΚΚ και τά συνδικάτα, ιδιαίτερα στό συνδικάτο εργατών μεταλλοβιομηχανίας, τό όποιο πρόσφατα κάλεσε σε διάλογο τούς φοιτητές έντοπίζοντας τόν κίνδυνο μιας πλαστής αντιπαράθεσης. Η συνέλευση της Ρώμης μπορεί να σημαίνει τή ρήξη του κινήματος στό έσωτερικό του και με τήν εργατική τάξη. Τό ξεπέραςμά της θά περάσει αυτές τίς μέρες μέσα από τήν ικανότητα του κινήματος στα πανεπιστήμια να άπαντήσει σε δύο κεφαλαιώδη ζητήματα, όσον άφορά:

1) τή σχέση του με τήν εργατική τάξη, και 2) τή σχέση του με τούς θεσμούς και τίς σημερινές πολιτικές ισορροπίες. Δεν λέμε τίποτα τό καινούριο. Τά πράγματα όμως τίθενται με νέους όρους που έχουν ιστορικές καταβολές, βαθιές κοινωνικές ρίζες, και που σήμερα άποκτούν

Διεθνή Θέματα

ζωτική σημασία —όχι μόνο για τό φοιτητικό κίνημα. Ιδιαίτερα ή επιφανειακή κυριαρχία μιās φάλτσας αὐτονομίας, πού ἀντιπαράθετε τούς φοιτητές στην ἐργατική τάξη, δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπ' τήν ἔνταση κορπορατιστικῶν τάσεων τίς ὁποῖες γέννησε καί προώθησε ή κρίση, καί οἱ ὁποῖες μόνο τίς κυρίαρχες τάξεις ἐξυπηρετοῦν. Οἱ ἀπλοποιήσεις εἶναι εὐκολες. Συνειδητές ή ἀσυνειδητες, εἶναι πάντως ἀποτέλεσμα ἀγνοίας, καί τήν ἀγνοία τροφοδοτοῦν. Στην Ἰταλία ἀκούσαμε πολλές τίς τελευταῖες μέρες, κυρίως ἀπό τόν ἀστικό τύπο. Θά προσπαθήσουμε λοιπόν μιὰ σύντομη σχηματική διαγραφή καί ἰστόρηση τῶν ζητημάτων πού ὀδήγησαν στή σημερινή κατάσταση.

Ἡ κρίση καί τό ἀδιέξοδο τῆς ἐκπαίδευσης καί ἰδιαίτερα τῶν Α.Ε.Ι. ὀφείλεται στην ἔλλειψη μιās λειτουργικῆς σχέσης ἐκπαίδευσης-παραγωγῆς. Τό πρόβλημα ἔρχεται σήμερα στην ἡμερήσια διάταξη μέ ὄρους ἐκροξῆς, καί τό φάρμακο δέν μπορεῖ πιά νά εἶναι ἀπλό παυσίπονο. Τό «δικαίωμα στή μόρφωση» ἦταν ἓνα αἴτημα πού ἱκανοποιήθηκε μόνο μερικά, καί ἀντιμετωπίστηκε κυρίως βάσει μιās ποσοτικῆς ἀντίληψης. Ἡ ἐλεύθερη ἐγγραφή στά πανεπιστήμια, χωρίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις, ἦταν ἀποτέλεσμα ἀντιφατικῶν κοινωνικῶν συμφερόντων. Ἡ ὠρίμανση, στόν κοινωνικό κορμό, τῆς ἀνάγκης ἑνός νέου σχολείου, μιās ἐκπαίδευσης ἀνοιχτῆς στίς λαϊκές μάξες, διαμορφώθηκε μέ τήν πίεση τῆς ἀλλαγῆς τοῦ συσχετισμοῦ δυνάμεων μέσα καί ἔξω ἀπ' τούς ἐκπαιδευτικούς θεσμούς. Ἐς θυμηθοῦμε τό φοιτητικό '68 καί τό «ἐργατικό φθινόπωρο» σάν σημεῖα τομῆς αὐτῆς τῆς διαδικασίας. Ἡ ἐργατική τάξη καί τά συνδικάτα πῆγαν πέρα ἀπό τό ζήτημα μιās διαφορετικῆς χρήσης τοῦ σχολείου. Ἐθεσαν, ἄμεσα ή ἔμμεσα, τό αἴτημα γιά μιὰ νέα γνώση κοινωνικά χρησιμη, προσφέροντας ἔτσι τή βάση γιά νέες ἰσοροπίες μπροστά στή διατάραξη τῶν παλαιῶν πού γεννοῦσε τό μαζικό σχολεῖο. Ἡ ἀποδοχή, ἐκ μέρους τῶν συντηρητικῶν δυνάμεων ἑνός σημαντικοῦ ἀριθμοῦ δημοκρατικῶν μεταρρυθμίσεων ἔγινε πρὸς μιὰ ἄλλη κατεύθυνση. Αὐτές εἶδαν στό σχολεῖο τῶν μαζῶν ἓνα χῶρο προσωρινῆς στάθμευσης τῆς πλεονάζουσας ἐργατικῆς δύναμης, ἓνα ἐργαλεῖο γιά τήν ἐκτόνωση τῶν ἀντιθέσεων πού γεννοῦσε τό πρόβλημα τῆς ἀνεργίας.

Οἱ κεντροαριστερές κυβερνήσεις τῆς τελευταίας δεκαετίας, ἐγγυήτριες πολιτικῶν ἰσοροπιῶν παρὰ φορεῖς ἑνός κοινωνικοῦ προγράμματος ὀργάνωσης τῆς οἰκονομίας καί τῆς παραγωγῆς, στάθηκαν ἀνίκανες νά δώσουν ἓνα κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο στην ἐκπαίδευση, παραπέμποντας διαρκῶς τό ζήτημα στίς καλένδες. Μόνο θεσμικό πλαίσιο ἦταν ή «φάση πειραματισμοῦ», κενό πού ἄφηνε τό πανεπιστήμιο σέ μιὰ μονόδρομη σχέση ὡς πρὸς τήν παραγωγική διαδικασία.

Ἡ ἀστική τάξη παράγει τόσο τούς τεχνικούς ὅσο καί τούς διανοούμενους πού εἶχε ἀνάγκη. Ἡ μορφή τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ καί ὁ ρόλος τῆς ἔδρας, μιὰ ὀρισμένη ἱεράρχηση εὐνοϊκή γιά τίς κορυφές, ή χρησιμοποίηση τῶν κονδυλίων γιά τήν παιδεία πρὸς ὄφελος ἰδιωτικῶν συμφερόντων, ή ἔρευνα σέ σχέση μέ τίς ἀνάγκες τῆς βιομηχανίας (μιās ὀρισμένης κατεύθυνσης βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης), ὁ διοικητικός ἔλεγχος ἀνεξάρτητα ἀπ' τά ὄργανα τοπικῆς αὐτοδιοίκησης, τούς φοιτητές καί τά συνδικάτα τῶν ἐργαζομένων στην ἐκπαίδευση ή καί ἔξω ἀπ' αὐτήν, ὅλοι αὐτοί ἦταν παράγοντες πού ἐπέτρεψαν γιά ἓνα μικρό χρονικό διάστημα τόν ἔλεγχο καί τήν καθυστέρηση τῆς διάλυσης.

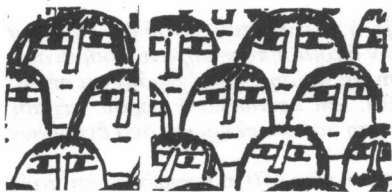
Στόν ἀντίποδα αὐτῆς τῆς πολιτικῆς, ή κάλυψη τοῦ κενοῦ ἀπ' τή μεριά τῶν ἐργαζομένων πῆγαινε πέρα ἀπ' τήν ὁποιαδήποτε μηχανιστική θεσμική μετατόπιση. Ἡ ἄμεση ἀντιμετώπιση τῆς κρίσης, πού ἐγγράφεται σέ μιὰ γενικότερη στρατηγική σύνδεσης Α.Ε.Ι. καί κοινωνικοῦ χῶρου, πέρασε μέσα ἀπό τόν ἀγῶνα γιά τήν πραγμάτωση καί ὀλοκλήρωση δυῶ θεσμικῶν κατακτήσεων:

1) τήν ἐργατική κατάκτηση τοῦ θεσμοῦ τῶν 150 πληρωμένων ἀπ' τούς

Διεθνή Θέματα

1. Βλ. εισήγηση του Α. Χριστοφέλη στην έφημ. Θεσσαλονίκη 9, 11, 12 'Οκτ. 1976, ή Τεχνικά χρονικά, 10/11 '76. Π.χ. ή εμπειρία της σχολής μηχανολόγων και της Ιατρικής σχολής του Μιλάνου όπου ομάδες εργασίας και έρευνας συνεργάστηκαν με τά εργοστασιακά συμβούλια της περιοχής, για να βρεθούν λύσεις κοινωνικά χρήσιμες, αλλά και οικονομικά εφικτές (κι αυτό αποτελεί τή μεγαλύτερη δυσκολία αλλά και τό πιο σημαντικό στοιχείο) σε συγκεκριμένα ζητήματα δημοσίας υγείας. Βλ. στην ίδια εισήγηση σχετικά με τήν υλοποίηση του θεομού των 150 ώρών.

2. Οί αριθμοί είναι αποκαλυπτικοί. Από τούς 800.000 άνεργους κάτω των 26 ετών, 54.000 είναι πτυχιούχοι και 273.000 άποφοιτοι γυμνασίου ή μέσων τεχνικών σχολών ενώ τό ποσοστό αυξάνεται συνεχώς. Η ποσοστιαία πτώση του ένεργου πληθυσμού, ή υψηλή σχολική «θησιμότητα» (διαρροή) και κυρίως ή μεγάλη μάζα πτυχιούχων και διπλωματούχων άνεργων είναι μόνο μερικά από τά μη προβλεφθέντα αποτελέσματα του σχεδιασθέντος προτύπου ανάπτυξης στις αρχές της δεκαετίας του '60 από τήν κυβέρνηση της κεντροαριστεράς» (έφημ. Unita, 25 Αύγ. '76: από τήν εισήγηση του Α. Χριστοφέλη στό διήμερο [Σεπτέμβριος '76] για τά Α.Ε.Ι. δυτ. Ευρώπης).

εργοδότες ώρων για ελεύθερα επιλεγμένη μόρφωση, και

2) μιá τάση, ενμέρει μόνο θεσμοθετημένη, πού υποβάλλει τίς κατευθύνσεις και τά προγράμματα των Α.Ε.Ι. στόν έλεγχο των κοινωνικών δυνάμεων, σε άμεση σχέση με τήν σε πρώτο πρόσωπο συμμετοχή των άμεσα ενδιαφερομένων (συνδικάτων, τοπικής αυτοδιοίκησης).

Τό κενό πληρώθηκε ως ένα μεγάλο βαθμό και από τίς πρωτοβουλίες ομάδων επιστημόνων, εργοστασιακών συμβουλίων και οργάνων τοπικής αυτοδιοίκησης, πού υλοποιούσαν παραδειγματικά πειραματικές εμπειρίες σύνδεσης της πανεπιστημιακής μόρφωσης με τήν κοινωνική πραγματικότητα.¹ Η αξία των εμπειριών αυτών άποκτά σήμερα νέο ενδιαφέρον. Διότι είναι φανερό ότι ή μεταρρύθμιση των Α.Ε.Ι. δέν μπορεί να προχωρήσει με ήμίμετρα, ούτε με τή θεσμοθέτηση του κενού, παρά μόνο με τήν έξοδο από τό σύστημα αυτό όπως εκφράζεται οικονομικά και πολιτικά, σαν ήθική αξία και τρόπος ζωής.

Η πλαστή ισορροπία ξεπεράστηκε γρήγορα. Οί εκπαιδευτικοί θεομοί παραγουν σήμερα σαν ανεξέλεγκτη μηχανή τεχνικούς, εκδίδουν πτυχία και διπλώματα, ενώ ή άγορά εργασίας είναι άνίκανη να τούς απορροφήσει. Τά προϊόντα του σχολείου δέν ανταποκρίνονται σε κανένος είδους ζήτηση, ενώ οί πραγματικές ανάγκες δέν καλύπτονται.² Μόνο ένα μικρό ποσοστό πτυχιούχων ύπηρετεί τήν επιστήμη του, ενώ τό μεγαλύτερο ύποαπασχολείται ή οδηγείται σε μορφές μη παραγωγικής και κοινωνικά άχρηστης εργασίας. Η προσφορά διανοητικής εργατικής δύναμης καταλήγει να άπευθύνεται σχεδόν άποκλειστικά στους ίδιους τούς εκπαιδευτικούς θεομούς, με αποτέλεσμα τήν παράλογη διόγκωση του σχολείου, τό όποιο προσδιορίζεται όλοένα περισσότερο σαν ένα μεγάλο «γκέτο» όπου βρίσκει εύκολα χώρο ή κοινωνική άποδιάρθρωση και ό κίνδυνος του κορπορατισμού τόν όποιο ή ίδια ή κρίση ύποκινεί.

Δέν είναι θέση εδώ —στό πλαίσιο ενός σύντομου σημειώματος για τά τελευταία φοιτητικά γεγονότα— να μιλήσουμε για τήν κρίση της Ιταλικής κοινωνίας πού, ενώ είναι όση της κρίσης του συστήματος διεθνώς, έχει και τά ιδιαίτερα της προβλήματα: ύποαπασχόληση, ύψηλό ποσοστό μετανάστευσης, «ύπανάπτυξη» του νότου, άνισόμερη ανάπτυξη της υπαίθρου, στενότητα της βιομηχανικής βάσης.

Τό μεγάλο Ιταλικό κεφάλαιο, για να άνακτήσει νέα περιθώρια συναγωνισμού τόσο με τίς άναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες όσο και με τίς χώρες του τρίτου κόσμου πού βρίσκονται σε φάση έκβιομηχανισμού, είναι ύποχρεωμένο να έπεξεργαστεί νέες ριζικές λύσεις, νέες κοινωνικές ισορροπίες.

Και τά άμεσα αποτελέσματα αυτής της πολιτικής είναι ήδη διακριτά: Η σκληρή επίθεση στα έπίπεδα άπασχόλησης και συνθηκών ζωής των λαϊκών μαζών και ή πολιτική λιτότητας, πού δέν προσφέρει σαν άντάλλαγμα παρά τήν έντασή της.

Σέ συνάρτηση μ' αυτή τήν πολιτική ήρθε τό νομοσχέδιο για τή δημόσια εκπαίδευση (Μαλφάτσι). Η τάξη στό σχολείο, και ή λειτουργικότητά του σε σχέση με ένα τέτοιο πρόγραμμα οικονομικής ανάπτυξης, δέν μπορεί να ύπηρετηθεί παρά μόνο από έναν προγραμματισμό της εκπαίδευσης βασισμένο στόν «κλειστό αριθμό». Όμως ό «κλειστός αριθμός» ήταν άδύνατο να προταθεί με όρους εξέτασεων, σκληρής καταπίεσης, με τήν έπαναφορά μέτρων πού ή ίδια ή Χριστιανοδημοκρατία θεωρεί ξεπερασμένα. Οί παλαιότερες κατακτήσεις είναι άρκετά κατοχυρωμένες, και τό κίνημα άρκετά ισχυρό για να έμποδίσει τέτοιες νοσταλγικές τάσεις. Η νέα πολιτική επιλογή άρθρώνεται στό νομοσχέδιο μέσα από τήν εισαγωγή ορισμένων νέων στοιχείων:

1. Αύξηση των τελών έγγραφής στα έτη (σχεδόν διπλασιάζονται). Τό μέτρο λειτουργεί και σαν μέρος της γενικότερης επίθεσης στα εργατικά εισοδήματα.

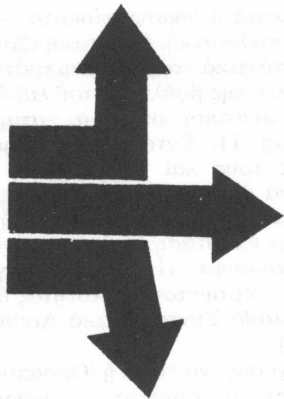
2. Ένίσχυση της εξουσίας των «βαρόνων» με τήν εισαγωγή νέων διαιρέσεων στό διδακτικό προσωπικό (δίπλωμα-πτυχίο-διδακτορικό),

Διεθνή Θέματα

3. Για μία συγκριτική παρουσίαση των πανεπιστημιακών θεσμών και των προβλημάτων της εκπαίδευσης στη δυτική Ευρώπη, βλ. «Τά δυτικοευρωπαϊκά πανεπιστήμια: εκπαίδευση και κοινωνία» της Άννας Φραγκουδάκη στόν Πολίτη, τεύχ. 6, Νοέμ. 76.

4. Ειδικά στο ζήτημα των τομέων θά χροιαζόταν μεγάλη συζήτηση, μιά πού σάν έννοια είναι κοινό σέ όλες τίς προτάσεις. Τό πραγματικό πρόβλημα πού υποδηλώνει τήν ανάγκη των τομέων δέν είναι οργανωτικής φύσης. Είναι πρόβλημα νέου καθορισμού των έπιστημών (άκόμη και εκείνων πού θεωρούνται ουδέτερες άπ' τήν ιστορία και τή διαμόρφωση νέων κοινωνικών αναγκών), πρόβλημα επανακαθορισμού τής ιστορίας των έπιστημών και όχι μόνο τής χρήσης τους, άπό διαφορετικούς κοινωνικούς πρωταγωνιστές.

5. Τά τελευταία χρόνια είναι έντονο τό φαινόμενο τής οργάνωσης των άνεργων, και τό μεγαλύτερο πρόβλημα πού παρουσιάζεται είναι ή άποφυγή τής επικράτησης μιάς πλαστής αντίθεσης άνεργων-εργαζομένων.

πράγμα πού θυμίζει τό γαλλικό πανεπιστημιακό πρότυπο.³ Παράλληλα μέ τό σχέδιο νόμου γίνονται δεκτοί στή χαμηλότερη βαθμίδα του διδακτικού προσωπικού μόνο 6.000 άπ' τούς 24.000 νέους πτυχιούχους βοηθούς, πού σήμερα εργάζονται στά Α.Ε.Ι. σάν κακοπληρωμένο ή άπλήρωτο διδακτικό προσωπικό, έρευνητές κ.λπ.

3. Ο χωρισμός σέ τομείς πού άντικαθιστούν τίς «σχολές» ήχει σάν μέτρο επί τό δημοκρατικότερον, άλλα ουσιαστικά ή άλλαγή είναι μικρή, μιά πού ή ξερνα και ή διοίκηση αποκλείουν ουσιαστικά τήν τοπική αυτοδιοίκηση, τά συνδικάτα, τούς φοιτητές.⁴

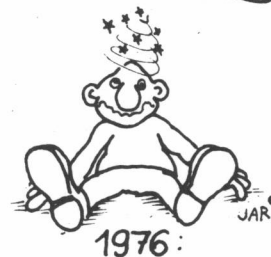
Άλέναντι σ' αυτά τά σημεία διαφοροποιούνται ή πρόταση νόμου του ΚΚ και των συνδικάτων του σχολείου. Προτείνουν κυρίως ένιαιοποίηση του διδακτικού προσωπικού, και διοίκηση των Α.Ε.Ι. άπό ένα όργανο όπου θά παίζουν σημαντικό ρόλο ή τοπική αυτοδιοίκηση και τά συνδικάτα. Η συζήτηση των νόμων και οι διαφορές των προτάσεων, ιδιαίτερα σημαντική και ένδεικτική, σκοντάφτει σέ ένα κοινό πρόβλημα: Τήν πανεπιστημιακή μεταρρύθμιση στή σύνδεσή της μέ τήν ανάγκη διαμόρφωσης ενός σχεδίου συνολικής ανάπτυξης πού θά δίνει λύση, άμεσα και προοπτικά, στο ζήτημα τής ανεργίας των νέων. Τό άδιέξοδο δέν λύνεται μέ τήν άρνηση τής κατάκτησης του άνοιχτού σχολείου. Αυτό άποτελεί σταθερή άφετηρία για όποιαδήποτε πανεπιστημιακή μεταρρύθμιση πού δέν θά άντιτίθεται στήν κοινωνική πρόοδο. Η μόνη έφικτή λύση βρίσκεται στή δυνατότητα μιάς άλλης κοινωνικής οργάνωσης πού θά έντάσει τήν εκπαίδευση και τήν έπιστημονική γνώση σέ μιά λειτουργική σχέση άναδεικνύοντας τήν κοινωνική τους χρησιμότητα.

Μέσα άπό τεράστιες άντιθέσεις, ή συζήτηση στο έσωτερικό του φοιτητικού κινήματος, μιά και στήν εργατική τάξη, κινείται γύρω άπό παρόμοια θεματική. Τό ζήτημα τής ενεργοποίησης των 150 ώρων, των συμβουλίων τής περιοχής και του εργοστασίου, ό προσδιορισμός τής σχέσης φοιτητικού κινήματος-εργαζομένων-άνεργων⁵ είναι σήμερα στήν ήμερησια διάταξη, και όχι μόνο σέ επίπεδο πρωτοπορίας. Μέ αυτά τά προβλήματα άναμετριούνται σήμερα και τά κόμματα τής άριστερας, μπαινόντας στή διαδικασία καθορισμού μιάς νέας σχέσης μέ τή νεολαία και τό κίνημα. Η σχέση κόμμα-μάζες τίθεται μέ όρους καθοριστικούς, πού έπιδρούν καταλυτικά στή φυσιογνωμία των κομμάτων, τά όποια ύφίστανται διασπάσεις (πρόσφατα στο PDUP και τήν Avanguardia Operaia), ένω έντείνεται ή πολεμική γύρω άπό κεφαλαιώδη ζητήματα τής στρατηγικής τους. Όπως τό πρόβλημα τής νεολαίας δέν άντιμετωπίζεται μέ ξόρκια και άφορισμούς, έτσι δέν μπορεί νά άντιμετωπιστεί τό ζήτημα τής κοινωνικής κρίσης και τής ανάγκης μιάς βαθιάς κριτικής στή ρίζα των στρατηγικών πού διαμορφώθηκαν.

Οι πολιτικές μορφές τής κρίσης είναι ιδιαίτερα ένδεικτικές. Η κυβέρνηση Άντρεότι πού στηρίζεται στήν άνοχή του ΚΚ βρίσκεται στά πρόθυρα τής κρίσης. Ο Μπερλινγκουέρ δήλωσε ότι μπροστά σέ μιά νέα κυβερνητική κρίση τό ΙΚΚ θά θέσει τελειωτικά τό ζήτημα τής συμμετοχής του στήν κυβέρνηση μαζί μέ τή Χριστιανοδημοκρατία. Οι σοσιαλιστές, παράλληλα, δέν είναι διατεθειμένοι νά επαναλάβουν τήν πικρή έμπειρία τής κεντροαριστερας. Σ' αυτό τό ραντεβού ή άριστερά και τό κίνημα πρέπει νά φτάσουν προετοιμασμένοι. Πρέπει λοιπόν νά υπερηδηθούν πολλά έμπόδια πού γεννήθηκαν στο μπλόκ των λαϊκών δυνάμεων, και εκφράστηκαν ιδιαίτερα στή νεολαία, μετά τίς εκλογές στις 20 του Ιούνη 1976. Και ή πάλη για τό ξεπέραςμα τής κρίσης δέν μπορεί νά είναι προϊόν «βολονταρισμού» άλλα προϊόν ενός πολιτικού σχεδίου ίκανού νά ένώσει και νά επανεκτιμήσει ιδανικά και κατευθύνσεις πού τείνουν νά καταστραφούν σέ μιά περίοδο κάμψης του κινήματος μετά τίς 20 Ιούνη. Ικανό νά προσδιορίσει και νά πραγματώσει άπό σήμερα μιά νέα «ποιότητα ζωής».

ΠΑΥΛΟΣ ΚΡΕΜΟΣ

Δυτική Γερμανία 1977

Α,Υλικά για την εξέλιξη των κοινοβουλευτικῶν δυνάμεων στή μεταπολεμική Γερμανία

του Γιώργου Πάσχου

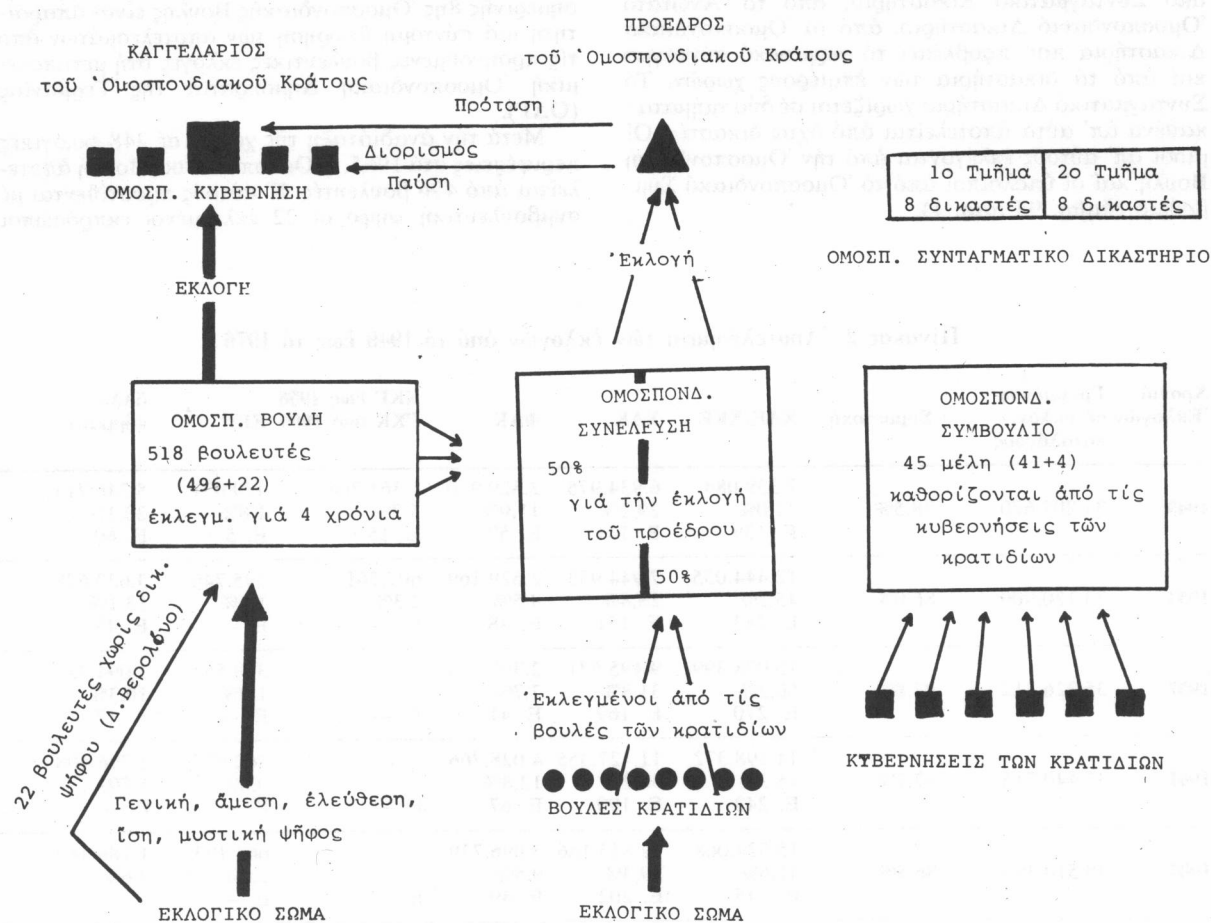
Ἡ συγκρότηση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας

Ἡ Ὁμοσπονδιακή Δημοκρατία τῆς Γερμανίας εἶναι ἓνα «δημοκρατικό, προεδρικό καὶ κοινωνικό κράτος δικαίου». Οἱ χῶρες (Länder) τοῦ ὁμοσπονδιακοῦ κράτους εἶναι ἐλεύθερες νά ὀργανώνουν καὶ νά ἀσκοῦν ἐξουσία, μέ τρόπο ὅμως πού ἀντιστοιχεῖ στίς συνταγματικές ἀρχές τοῦ κοινωνικοῦ κράτους δικαίου (ἄρθρ. 28 παρ. 1). Ὅ,τι ἰσχύει γιά τίς χῶρες μέ βάση τό ἄρθρο 28 παρ. 1, ἰσχύει ἔμμεσα καί γιά τό ὁμοσπον-

διακό κράτος. Ἡ ὁμοσπονδιακή ὀργάνωση τῆς χώρας —προϊόν τῆς ἀντίδρασης στόν συγκεντρωτισμό τήν περίοδο τοῦ φασισμού— προβλέπεται καί διασφαλίζεται ῥητά στό ἄρθρο 79 παρ. 3: «Ἀπαγορεύεται τροποποίηση τοῦ θεμελιώδη Νόμου πού ἀφορᾶ τήν διαίρεση τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ κράτους σέ χῶρες, τήν καταρχήν σύμπραξη τῶν χωρῶν στή νομοθετική ἐξουσία καί τίς ἀρχές πού καθιερῶνονται στά ἄρθρα 1 καί 20».

Ὅλες οἱ ἐξουσίες πηγάζουν ἀπό τό λαό, πού τίς ἀσκεῖ εἴτε ἄμεσα —ἐκλογές ἢ δημοψηφίσματα— εἴτε ἔμμεσα —νομοθετική, ἐκτελεστική, δικαστική ἐξουσία (ἄρθρ. 20 παρ. 2). Τά πολιτικά κόμματα συμπράττουν στό σχηματισμό τῆς πολιτικῆς βούλησης τοῦ λαοῦ, ὡς ἐκλογικοῦ σώματος. Ἡ σύστασή τους εἶναι καταρχήν ἐλεύθερη (ἄρθρ. 21 παρ. 1). Ἐντούτοις: «Κόμματα πού μέ τούς σκοπούς τους καί τήν τακτική τῶν ὁπαδῶν τους τείνουν νά βλάψουν ἢ νά ἀνατρέψουν τήν ἐλεύθερη δημοκρατική θεμελιώδη τάξη ἢ νά ἐκθέσουν σέ κίνδυνο τήν ὑπόσταση τῆς Ὁμοσπονδιακῆς Δημοκρατίας τῆς Γερμανίας, εἶναι ἀντισυνταγματικά. Γιά τό ζήτημα τῆς ἀντισυνταγματικότητας ἀποφαίνεται τό Ὁμοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο» (ἄρθρ. 21 παρ. 2).

Ἄνώτατο νομοθετικό ὄργανο εἶναι ἡ Ὁμοσπονδιακή Βουλή (Bundestag)· οἱ βουλευτές ἐκλέγονται ἄμεσα ἀπό τό λαό γιά τέσσερα χρόνια (ἄρθρ. 39 παρ.

1) με καθολική, άμεση, ίση, ελεύθερη και μυστική ψηφοφορία (άρθρ. 38 παρ. 1). Μέσω του Όμοσπονδιακού Συμβουλίου (Bundesrat), που συνιστά τό όμοσπονδιακό στοιχείο στή συγκρότηση και στήν άσκηση τής κρατικής εξουσίας, μετέχουν οι χώρες στήν άσκηση τής νομοθετικής εξουσίας. Οι νόμοι που ψηφίζονται από τή Βουλή, τίθενται σε ισχύ μόνο αφού έγκριθούν από τό Όμοσπονδιακό Συμβούλιο. Σε περίπτωση διαφωνίας, συγκροτείται ειδική επιτροπή· άν ή επιτροπή αυτή προτείνει τροπολογία του νόμου που ψήφισε ή Όμοσπονδιακή Βουλή, τότε ή τελευταία όφείλει νά πάρει νέα απόφαση (άρθρ. 77 παρ. 2).

Η διεθνής εκπροσώπηση του γερμανικού κράτους αποτελεί άρμοδιότητα του Όμοσπονδιακού Προέδρου (άρθρ. 59 παρ. 1), που εκλέγεται με απόλυτη πλειοψηφία κάθε πέντε χρόνια από τήν Όμοσπονδιακή Συνέλευση (Bundesversammlung) (άρθρ. 54 παρ. 2). Η Συνέλευση αυτή συγκροτείται από τό σύνολο των

βουλευτών τής Όμοσπονδιακής Βουλής και από ίσο αριθμό μελών, που εκλέγουν οι βουλές των χωρών (άρθρ. 54 παρ. 3). Με πρόταση του Προέδρου εκλέγει ή Βουλή τόν Καγκελάριο (άρθρ. 63 παρ. 1). Ο Καγκελάριος επιλέγει τά υπόλοιπα μέλη τής Κυβέρνησης· αυτά διορίζονται ή παύονται από τόν Πρόεδρο του Όμοσπονδιακού κράτους, μετά από πρόταση του Καγκελάριου (άρθρ. 64 παρ. 1). Ο Καγκελάριος καθορίζει τις γενικές πολιτικές κατευθύνσεις τής κυβερνητικής πολιτικής (άρθρ. 65 παρ. 1). Οι σημαντικές αυτές άρμοδιότητες του οδήγησαν στό χαρακτηρισμό του γερμανικού πολιτεύματος ως «δημοκρατίας του Καγκελάριου» (Kanzler-demokratie). Η Όμοσπονδιακή Βουλή «μπορεί νά εκφράζει τή δυσπιστία της στον Καγκελάριο μόνο έφόσον έχει εκλέξει προηγουμένως με πλειοψηφία των μελών της διάδοχο και ζητεί από τόν Πρόεδρο τήν απόλυση του Καγκελάριου. Ο Πρόεδρος όφείλει νά ανταποκριθεί

στό αίτημα αυτό και να διορίσει αυτόν που εκλέγεται» (άρθρ. 67 παρ. 1).

Η δικαστική εξουσία ασκείται απ' το Όμοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο, από το Άνωτατο Όμοσπονδιακό Δικαστήριο, από τα Όμοσπονδιακά Δικαστήρια που προβλέπει το γερμανικό σύνταγμα και από τα δικαστήρια των επιμέρους χωρών. Το Συνταγματικό Δικαστήριο χωρίζεται σε δύο τμήματα· καθένα απ' αυτά αποτελείται από οχτώ δικαστές. Οι μισοί απ' αυτούς εκλέγονται από την Όμοσπονδιακή Βουλή και οι υπόλοιποι από το Όμοσπονδιακό Συμβούλιο (άρθρ. 94 παρ. 1).

Άπό την 1η στην 8η Όμοσπονδιακή Βουλή

Για να κατανοηθεί ή σημασία της σύνθεσης της σημερινής 8ης Όμοσπονδιακής Βουλής είναι απαραίτητη μιá σύντομη θεώρηση των αποτελεσμάτων από τις προηγούμενες βουλευτικές εκλογές στη μεταπολεμική Όμοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (ΟΔΓ).

Μετά την αναδιάταξη της χώρας σε 248 εκλογικές περιφέρειες στα 1965, η Όμοσπονδιακή Βουλή αποτελείται από 496 βουλευτές. Σ' αυτούς προστίθενται με συμβουλευτική ψήφο οι 22 εκλεγμένοι εκπρόσωποι

Πίνακας 2: Αποτελέσματα των εκλογών από τό 1949 έως τό 1976

Χρονιά Έκλογών σε εκλογ. καταλόγους	Γραμμένοι καταλόγους	Συμμετοχή	ΧΔΕ/ΧΚΕ	ΣΔΚ	ΦΔΚ	ΚΚΓ έως 1956 ΓΚΚ από 1969	ΕΚΓ	άλλα κόμματα
1949	31.207.620	78,5%	7.359.084 31,0% E. 139	6.934.975 29,2% E. 131	2.829.920 11,9% E. 52	1.361.706 5,7% E. 15	429.031 1,8% E. 5	5.246.713 20,3% E. 60
1953	33.120.900	86,0%	12.444.055 45,2% E. 243	7.944.953 28,8% E. 151	2.629.169 9,5% E. 48	607.761 2,3% E. —	295.746 1,1% E. —	3.629.678 13,1% E. 45
1957	35.226.212	87,8%	15.008.399 50,2% E. 270	9.495.571 31,8% E. 169	2.307.135 7,7% E. 41	— E. —	308.564 1,0% E. —	3.094.323 10,3% E. 17
1961	37.440.715	87,7%	14.298.372 45,3% E. 242	11.427.355 36,2% E. 190	4.028.766 12,8% E. 67	— E. —	262.977 0,8% E. —	1.796.408 5,7% E. —
1965	38.510.395	86,8%	15.524.068 47,6% E. 245	12.813.186 39,3% E. 202	3.096.739 9,5% E. 49	— E. —	664.193 2,0% E. —	1.186.449 3,6% E. —
1969	38.677.235	86,7%	15.195.187 46,1% E. 242	14.065.716 42,7% E. 224	1.903.422 5,8% E. 30	197.331 0,6% E. —	1.422.010 4,3% E. —	21.680 0% E. —
1972	41.400.197	91,2%	16.794.407 44,8% E. 225	17.166.952 45,9% E. 230	3.128.821 8,4% E. 41	114.007 0,3% E. —	207.023 0,6% E. —	27.343 0,1% E. —
1976	41.956.768	91%	18.396.794 48,6% E. 244	16.098.632 42,6% E. 213	2.995.160 7,9% E. 39	141.284 0,4% E. —	122.428 0,3% E. —	69.750 0,2% E. —

ΣΔΚ = Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας
ΦΔΚ = Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα
ΧΔΕ = Χριστιανοδημοκρατική Ένωση (Ίδρύθηκε τό 1945, σε εθνική κλίμακα, εκτός της Βαυαρίας)
ΧΚΕ = Χριστιανοκοινωνική Ένωση (Ίδρύθηκε τό 1945 στη Βαυαρία· μόνο έχει θέσει υποψημιότητα)
ΚΚΓ = Κομμουνιστικό Κόμμα Γερμανίας (Απαγορεύτηκε τό 1956 ως αντίσυνταγματικό)

ΓΚΚ = Γερμανικό Κομμουνιστικό Κόμμα (Εμφανίζεται μαζί με άλλες ομάδες για πρώτη φορά στις εκλογές του 1969 ως «Δράση για τη δημοκρατική πρόοδο».)
ΕΚΓ = Εθνικοδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας (Εμφανίζεται για πρώτη φορά τό 1965. Συγκεντρώνει τις διάφορες ακροδεξιές και φασιστικές τάσεις).
Ε = Έδρες στην Όμοσπονδιακή Βουλή.

της Βουλής του Δ. Βερολίνου.

Όταν δούμε προσεκτικά τον Πίνακα 2, διαπιστώνουμε ότι στις εκλογές του 1949 πετυχαίνουν 12 κόμματα να έχουν εκπροσώπους τους στη Βουλή. Από το 1961 όμως και μετά, μόνο 4 κόμματα κατορθώνουν να εξασφαλίσουν την κοινοβουλευτική τους παρουσία. Τα κόμματα αυτά (ΧΔΕ, ΧΚΕ, ΣΔΚ, ΦΔΚ) μονοπωλούν έκτοτε την κοινοβουλευτική ζωή μέχρι και σήμερα. Ο περιορισμός εξάλλου των τεσσάρων αυτών κομμάτων σε 3 κοινοβουλευτικές ομάδες (ή ΧΔΕ και η ΧΚΕ εμφανίζονται ως μία κοινοβουλευτική ομάδα) σε συνδυασμό με το συνασπισμό ΣΔΚ - ΦΔΚ, δημιουργεί ακόμη μεγαλύτερες ομοιότητες προς το δικομματικό σύστημα.

Η συσπείρωση αυτή του εκλογικού σώματος γύρω από τα 4 μεγάλα κόμματα εκδηλώνεται ιδιαίτερα έντονα στα 1972. Τα μικρά κόμματα δέν ξεπερνούν το 1% των ψήφων έναντι του 5,4% στα 1969, του 10,3% στα 1957 και του 27,9% στα 1949 (βλ. Πίνακα 2). Κι αυτό, ενώ στα 1972 διαπιστώνεται η μεγαλύτερη συμμετοχή στις εκλογές της μεταπολεμικής ΟΔΓ. Η απουσία εκλογικής «πελατείας» των μικρών κομμάτων γίνεται εμφανής και στις εκλογές του 1976: παίρνουν συνολικά το 0,9% των ψήφων.

Η κοινοβουλευτική συμπαράταξη ΧΔΕ/ΧΚΕ ξαναεμφανίζεται μετά τις εκλογές του 1976 ως η ισχυρότερη κοινοβουλευτική ομάδα. Μόνο στα 1957 πέτυχε βέβαια μόνη της την απόλυτη πλειοψηφία στην Όμοσπονδιακή Βουλή. Μετά το 1957 χάνει διαρκώς δυνάμεις, με αποτέλεσμα την κυβερνητική αλλαγή στα 1969 — ο συνασπισμός ΣΔΚ-ΦΔΚ σχηματίζει κυβέρνηση και διατηρείται στην εξουσία μέχρι σήμερα. Η όμαλοποίηση των σχέσεων της Δ. Γερμανίας με την Α. Γερμανία, την Πολωνία και τη Σοβιετική Ένωση θα οδηγήσει αργότερα στην αποχώρηση βουλευτών από τα δύο κυβερνητικά κόμματα. Πριν τελειώσει η βουλευτική περίοδος, στα 1972, προκηρύσσονται νέες εκλογές.

Στις εκλογές για την 7η Όμοσπονδιακή Βουλή οι σοσιαλδημοκράτες και οι φιλελεύθεροι δημοκράτες πετυχαίνουν μία απρόσμενα μεγάλη εκλογική νίκη. Για πρώτη φορά στην ιστορία του μεταπολεμικού κοινοβουλευτισμού στη Γερμανία, εμφανίζεται το ΣΔΚ ως η ισχυρότερη κοινοβουλευτική ομάδα. Το ΦΔΚ ισχυροποιείται επίσης.

Όταν φτάνουμε στις εκλογές της 3ης Οκτωβρίου 1976 επικρατεί έντονη δξύτητα ανάμεσα στις δύο κυρίως παρατάξεις τη ΧΔΕ/ΧΚΕ και το ΣΔΚ. Η ΧΔΕ/ΧΚΕ άσκει έντονη αντικομμουνιστική προπαγάνδα, υποστηρίζοντας κάποια δήθεν άνεκτικότητα του ΣΔΚ έναντι των κομμουνιστών. Το ΣΔΚ όλη τη βουλευτική περίοδο διαψεύδει τά σχετικά επιχειρήματα με την ευρεία εφαρμογή του νόμου για την «άπαγορευση άσκησης επαγγέλματος» (Beru.sverbot). Μαξιστές διανοούμενοι ή εργάτες απολύονται διαρκώς ως «έχθροι της συνταγματικής τάξης». Τά μέτρα αυτά δημιουργούν για τό γερμανικό εργατικό κίνημα όμοιους κινδύνους μ' εκείνους που δημιούργησε τό άρθρ. 48 του Συντάγματος της Βαϊμάρης. Δηλαδή, με διαφορετικές πολιτικές συνθήκες, με δυσμενέστερους συσχετισμούς δυνάμεων, μπορούν να χρησιμοποιηθούν όχι μόνο έναντι σε άπομονωμένα άτομα, αλλά και έναντι σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα και στις συνδικαλιστικές τους οργανώσεις.

Οί δημοσκοπικές έρευνες της προεκλογικής περιόδου διαπιστώνουν μόνη κάποια «στροφή προς τά δεξιά» του εκλογικού σώματος και προβλέπουν ως εκλογικό αποτέλεσμα τή σχετική ίσορροπία ανάμεσα στις μέχρι τότε δυνάμεις της κυβέρνησης και της αντιπολίτευσης. Η κυριότερη αίτιολογία των προβλέψεων αυτών ήταν:

α) Η παγκόσμια οικονομική κρίση είχε μεταστρέψει τις συμπάθειες πολλών εκλογέων από τον κυβερνητικό συνασπισμό (ΣΔΚ-ΦΔΚ) προς τήν αντιπολίτευση (ΧΔΕ/ΧΚΕ).

β) Η αποϊδεολογικοποίηση του ΣΔΚ και η σωστή προεκλογική προπαγάνδα της ΧΔΕ/ΧΚΕ έκανε τις εκλογές να μην περιέχουν κάποια ξεκάθαρη και ούσιαστική διαμάχη. Στο έπιχείρημα των κυβερνητικών κομμάτων ότι διαθέτουν τους καταλληλότερους άνθρώπους για τήν επάνδρωση των κρατικών μηχανισμών, ή ΧΔΕ/ΧΚΕ άντέταξε με έπιτυχία μία έξυπνη συνθηματολογία που άναφερόταν στο συνασθηματισμό του μέσου εκλογέα και στο φόβο κάποιας δήθεν «κομμουνιστικής διάβρωσης». Στο πλασματικό δίλημμα που διαθέτει ή ΧΔΕ/ΧΚΕ ως τό κύριο προεκλογικό της σλόγκαν «σοσιαλισμός ή έλευθερία» οι σοσιαλδημοκράτες σιωπούν. Ξεχνούν τήν παράδοση «σοσιαλισμός = δημοκρατία» και μιλούν για κάποια άφηρημένη δημοκρατία στο πλαίσιο του ισχύοντος γερμανικού συντάγματος.

γ) Η ψυχολογική επίδραση της εκλογής του Καγκελάριου στα αποτελέσματα των εκλογών δέν λειτουργούσε πιά άναγκαστικά υπέρ του ΣΔΚ. Μετά τήν παραίτηση του Β. Μπράντ στα 1974, ύποψήφιος Καγκελάριος του ΣΔΚ είναι ό «στεγνός» και «υπερόπτης» Σμίτ. Ο άντίπαλος του Kohl έπικαλύπτει με έπιτυχία τις κυβερνητικές του αδυναμίες με τόν «συμπαθητικό» μικροαστισμό του.

δ) Η έντονη παρουσία ομάδων της έπαναστατικής άριστεράς στα γερμανικά Πανεπιστήμια χρησιμοποήθηκε συστηματικά από τήν αντικομμουνιστική προπαγάνδα και κινδυνολογία της ΧΔΕ/ΧΚΕ. Δυσκολίες στην έξωτερική πολιτική με τήν Α. Γερμανία έκαναν τους Γερμανούς περισσότερο ευαίσθητους στην αντικομμουνιστική ύστερία του Φ.Γ. Στράους.

Η σύνθεση της 8ης Όμοσπονδιακής Βουλής

ΧΚΕ	ΧΔΕ	ΦΔΚ	ΣΔΚ
53	191	39	213

Πίνακας 3: Κατανομή των έδρων στην 8η Όμοσπονδιακή Βουλή

Μέ 42,6% των ψήφων, τό ΣΔΚ μόρρεσε να διατηρηθεί στην κυβέρνηση χάρη στο 7,9% του ΦΔΚ (Πίνακας 2). Οί 213 έδρες του ΣΔΚ και οι 39 του ΦΔΚ (Πίνακας 3) δέν συνθέτουν βέβαια μία σταθερή πλειοψηφία, ιδιαίτερα αν υπολογίσει κανείς ότι στο έσωτερικό του ΦΔΚ υπάρχουν έντονα έκφρασμένες τάσεις για συνεργασία με τή ΧΔΕ. Οί τάσεις αυτές άναμφίβολα ισχυροποιούνται με τήν πρόσφατη διαμάχη ανάμεσα στη ΧΔΕ του Kohl και στη ΧΚΕ του Στράους. Η διατήρηση του ΣΔΚ στην εξουσία γίνεται καθημερινά περισσότερο άμφιβολη.

Η κοινοβουλευτική ομάδα ΧΔΕ/ΧΚΕ συγκέντρωσε 48,6% των ψήφων και 244 βουλευτικές έδρες

(Πίνακες 2 και 3). Μόνο με τόν Άντενάουερ στά 1957 κατόρθωσε νά πετύχει ή μεταπολεμική γερμανική δεξιά καλύτερα έκλογικά αποτελέσματα: 1957 = 50,2%, 1976 = 48,6% (Πίνακας 2). Η στροφή αυτή των Γερμανών εκλογέων προς τό συντηρητισμό μετά τό 1972, γίνεται ιδιαίτερα εμφανής αν σημειωθεί ότι στίς εκλογές του 1957 ή ΧΔΕ/ΧΚΕ ήταν ή κυβερνητική παράταξη, ενώ στίς πρόσφατες εκλογές του 1976 συμμετείχε ως αντιπολίτευση. Είναι κοινός τόπος ότι τό πολιτικό κόμμα πού μετέχει στίς εκλογές ως κυβέρνηση διαθέτει κατά κανόνα όρισμένα ψυχολογικά τουλάχιστον προνόμια έναντι των αντιπάλων του.

Μέ 0,9% διατήρησαν τά άλλα κόμματα τόν «έξω-κοινοβουλευτικό» τους χαρακτήρα, όπως και μετά τίς εκλογές του 1972 (Πίνακας 2). Σχεδόν ένα εκατομμύριο άνεργοι θά μπορούσαν νά αποτελέσουν τό ανθρώπινο δυναμικό για τήν ίσχυροποίηση των κομμάτων αυτών. Η κρίση νομιμοποίησης τής αστικής έξουσίας βρίσκεται όμως στή Δ. Γερμανία έγκλωβισμένη κυρίως σέ κύκλους διανοουμένων. Δέν είναι δυνατό νά εκφραστεί πολιτικά —ιδιαίτερα στίς εκλογικές διαδικασίες— μέσα από τίς διάφορες μικροοργανώσεις τής άριστερας, πού διεκδικούν κατ' αποκλειστικότητα τήν πρωτοπορία του γερμανικού εργατικού κινήματος. Οί

Β. Ό Β. "Αμπεντροτ, τό εργατικό κίνημα, καί τά στρατηγικά διλήμματα τής δυτικογερμανικής άριστερας

του Γιώργου Πάσχου

Άφετηρία καί πρόθεση του κειμένου είναι νά σημειωθεί ή σχέση του "Αμπεντροτ με τό εργατικό κίνημα. Πιο συγκεκριμένα: α) Οί εκδότες πού δημοσίευσαν στα ελληνικά τίς μελέτες του "Αμπεντροτ (π.χ.

Γερμανοί εργάτες προτίμησαν ακόμη μία φορά νά ψηφίσουν τό «μικρότερο κακό»: τό ΣΔΚ. Η γερμανική επαναστατική άριστερά με τήν πολυδιάσπασή της είναι έτσι καί στή Γερμανία «στημένη στον τοίχο».

Οί άκροδεξιοί ψηφοφόροι, απ' τήν άλλη μεριά, είχαν ακόμη μία φορά τήν ικανοποίηση νά δούν τίς βασικές πολιτικές τους επιλογές —κινδυνολογία καί άκρατος άντικομμουνισμός— ως κύριο προεκλογικό όπλο καί πολιτικό πρόγραμμα τής ΧΔΕ/ΧΚΕ. Στήν πραγματικότητα τής σύγκρουσης των δύο μεγάλων παρατάξεων, προτίμησαν κι αυτοί με τή σειρά τους τό «μικρότερο κακό»: Ψήφισαν ΧΔΕ/ΧΚΕ.

Η δύναμη του ΣΔΚ καί του ΦΔΚ μειώθηκε αισθητά σέ σύγκριση με τά εκλογικά αποτελέσματα του 1972: Τό ΣΔΚ έχασε 3,2% καί τό ΦΔΚ, πού προεκλογικά προβλεπόταν μία ίσχυροποίησή του, έχασε 0,5% από τους ψηφοφόρους του (Πίνακας 2). Περίπου 1,5 εκατομμύριο εκλογείς μοιάζει πώς ψήφισαν διαφορετικά απ' ό,τι στα 1972. Στήν πραγματικότητα ή διαφοροποίηση είναι πολύ μεγαλύτερη: πολλοί στατιστικολόγοι ανεβάζουν σέ 25% τό ποσοστό των εκλογέων πού ψήφισαν διαφορετικά απ' ό,τι στα 1972.

Οί διαφορές ανάμεσα στα εκλογικά αποτελέσματα του 1972 καί του 1976 δέν συνδέονται με συνειδησιακές μεταλλαγές όρισμένων μόνο κοινωνικών στρωμάτων: αυτό επιβεβαιώνουν ειδικές στατιστικές μελέτες πάνω στην εκλογική «συμπεριφορά» στίς έπιμέρους χώρες. Η άποιδεολογικοποίηση ιδίως τής προεκλογικής διαμάχης ανάμεσα στίς δύο μεγάλες παρατάξεις, δέν ήταν δυνατό νά έχει διαφορετικά αποτελέσματα. Μοναδική έξαιρση αποτελούν οί καθολικοί: όσο μεγαλύτερος ό αριθμός των καθολικών εκλογέων σέ κάθε εκλογική περιφέρεια, τόσο μεγαλύτερες ήταν καί οί απώλειες του ΣΔΚ. Όσο περισσότεροι οί διαμαρτυρόμενοι, τόσο μικρότερες οί απώλειες του ΣΔΚ.

Λούκατς. Προβλήματα όντολογίας καί πολιτικής, έκδόσεις '70) δέν φρόντισαν νά ενημερώσουν τόν άναγνώστη για όρισμένα —κύρια— σημεία των πολιτικών επιλογών του συγγραφέα. Η έλλειψη αυτή γίνεται ιδιαίτερα «δυσάρεστη» μά καί ή ζωή του συνδέεται άμεσα με τίς πολιτικές διαδικασίες στην Ελλάδα κατά τήν περίοδο τής κατοχής καί τής λαϊκής αντίστασης. β) Οί επιλογές του "Αμπεντροτ είναι ένδεικτικές για τίς έξελίξεις στο γερμανικό εργατικό κίνημα καί για τά προβλήματα-διλήμματα μιάς δλόκληρης γενιάς Γερμανών διανοουμένων. Άκολουθώντας τή ζωή του "Αμπεντροτ, διαβλέπουμε συγχρόνως τους προβληματισμούς καί τίς αντιφάσεις πού γεννιούνται καί αναπτύσσονται στην πορεία του εργατικού κινήματος στή Δ. Γερμανία. Μέσα από αυτές τίς αντιφάσεις μπορούμε νά δούμε πιο συγκεκριμένα τήν «άξια» των αξιολογήσεων πού επιχειρεί στίς μελέτες του. γ) Η παράθεση, τέλος, του κειμένου του καθηγητή J. Hirsch, ενός νεότερου αλλά έξίσου γνωστού Γερμανού μαρξιστή διανοούμενου, έχει διπλό σκοπό: από τή μία μεριά νά αποτελέσει τόν αντίλογο στίς πολιτικές έκτιμήσεις του

Ἄμπεντροτ, κι ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ ὑποδείξει κάποια οὐσιαστικά στοιχεῖα-αἰτία τῆς πολυδιάσπασης τῆς δυτικογερμανικῆς ἀριστερᾶς.

2. Ὁ Ἄμπεντροτ γεννήθηκε στὶς 2.5.1906 στὸ Βούπερταλ/Ἐλμπερφελντ, κι ἔγινε ἔφηβος μέσα σέ μιὰ παραδοσιακὰ φιλελεύθερη οἰκογένεια. Ἀπωθημένος ἀπὸ τὴν ἀντεπαναστατικὴ πρακτικὴ τῆς πλειοψηφίας τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Κόμματος (SPD) τὴν ἐποχὴ τῆς ἐπαναστατικῆς προσπάθειας τοῦ 1918/19, προσχωρεῖ στὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα Γερμανίας (KPD). Γρήγορα ἀναγκάζεται ὅμως νὰ τὸ ἐγκαταλείψει, γιατί διαφωνεῖ ριζικὰ τόσο μέ τὴ σταλινοποίησή του, ὅσο καί μέ τὴ θεωρία τοῦ «σοσιαλφασισμού».

Ὄταν καταλαμβάνουν τὴν ἐξουσία οἱ ἐθνικοσοσιαλιστές (1933), συνεργάζεται στὴν παράνομη ἀντίσταση τόσο μέ τοὺς σοσιαλδημοκράτες ὅσο καί μέ τοὺς κομμουνιστές, προσπαθώντας νὰ βάλει στὴν πράξη τὴ νέα θεωρία τῆς ἐποχῆς: τὴ θεωρία τοῦ «λαϊκοῦ μετώπου». Φυλακίζεται στὰ 1937. Τὸ 1941 τοποθετεῖται στὸ φοβερὸ «τάγμα ἀνεπιθυμητῶν», τὸ 999, ἀπ' ὅπου λιποτακεῖ γρήγορα γιὰ νὰ μετασχεῖ ἐνεργὰ στὸν ἀντιφασιστικὸ ἀγῶνα πού διεξάγει τὸ ΕΑΜ στὴν Ἑλλάδα. Ἡ «ἀπελευθέρωση» δέν φέρνει στὸν Ἄμπεντροτ παράσημα δημοκρατικῆς ἀνδρείας· ἀντίθετα τὸν ὀδηγεῖ σέ ἀγγλικές φυλακές. Χάρη στὴν κινητοποίηση πολιτικῶν του φίλων θὰ ἀπελευθερωθεῖ μόλις στὰ 1947.

Ἐπιστρέφει στὴ Δ. Γερμανία, ὅπου ὅμως τοῦ ἀρνοῦνται διορισμὸ στὰ πανεπιστήμια. Ἀντίθετα, στὴν τότε «σοβιετικὴ ζώνη κατοχῆς», γίνεται ὑφηγητῆς στὴ Χάλη καί, λίγο ἀργότερα, καθηγητῆς στὴ Λιψία.

Ὁ σταθερὸς ἀντισταλινισμὸς του τοῦ δημιουργεῖ νέες δυσκολίες. Ἀναγκάζεται νὰ ἐπιστρέψει στὴ Δ. Γερμανία, ὅπου —ἐπιτέλους— ἐκλέγεται καθηγητῆς στὸ Βίλχελμσχάφεν καί ἀργότερα στὸ Μάρμπουργκ.

3. Οἱ μαρξιστικὲς μελέτες στὴν ἀμέσως μεταπολεμικὴ καί μεταφασιστικὴ Δ. Γερμανία ἦταν ποσοτικά λίγες καί ποιοτικά φτωχές. Ἡ ἐνδυνάμωση κάποιων σοσιαλιστικῶν τάσεων, πού ἐμφανίζεται τὴν περίοδο αὐτῆ, θὰ ἐγκλωβιστεῖ πολύ γρήγορα στὶς διαμάχες τοῦ ψυχροῦ πολέμου καί στὴ θεωρία τοῦ «κόκκινου καί τοῦ μαύρου φασισμού». Ἀπὸ τὰ 1952/53 μειώνεται ἤδη αἰσθητὰ ἡ ἀνοχή καί τοῦ SPD καί τῶν συνδικαλιστικῶν ὁργανώσεων ἀπέναντι στοὺς μαρξιστές πού δροῦν εἴτε μέσα εἴτε καί ἔξω ἀπ' αὐτά. Ἡ ἀνοικτοδόμησι τοῦ γερμανικοῦ καπιταλισμοῦ (τὸ «οἰκονομικὸ θαῦμα») τὴν περίοδο Ἀντενάοιερ-Ἐρχαρντ προώθησε ἀκόμη περισσότερο τὴν «ἀποϊδεολογικοποίηση» τοῦ SPD: «καπιταλισμὸς» ἢ «ταξικὸ ἀγῶνας» παύουν νὰ ἀναγνωρίζονται ὡς ἀναλυτικὲς κατηγορίες, καί ὑποβαθμίζονται σέ σχήματα τοῦ 19ου αἰῶνα· μαρξισμὸς = σταλινισμὸς.

Ἡ ἐπίσημη ἐγκατάλειψη κάθε κοινωνικοκριτικῆς σκέψης ἀπὸ τὸ ἄλλοτε ρεφορμιστικὸ SPD δέν ἦταν βέβαια δυνατὸ, καί σ' αὐτὴ τὴν περίοδο, νὰ ἀντιμετωπιστεῖ ἢ νὰ ἐξισορροπηθεῖ ἀπὸ τὴ σταλινικὴ βυζαντινολογία τοῦ KPD.

4. Σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση ἀποτελεμάτωσης τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ διαφαίνεται ἡ σημασία πού εἶχε γιὰ τίς μικρὲς σοσιαλιστικὲς ομάδες (ἰδιαίτερα γιὰ τὸν

Γερμανικὸ Σοσιαλιστικὸ Σύνδεσμο Φοιτητῶν —SDS) ἡ διδασκαλία τοῦ Ἄμπεντροτ στὰ γερμανικὰ πανεπιστήμια, ἀλλὰ καί ἡ πολιτικὴ πρακτικὴ του ἔξω ἀπ' αὐτά.

Παρά τίς ἀφομοιωτικὲς πιέσεις πού ἀσκούσε ἡ δυτικογερμανικὴ κοινωνία καί ὁ ἀκαδημαϊκὸς χώρος τῆς δεκαετίας 1950-60, ὁ Ἄμπεντροτ, σχεδὸν μόνος, πρόσφερε στοὺς φοιτητῆς του τὴν εὐκαιρία νὰ γνωρίσουν τὸν πλοῦτο τῆς διαλεκτικῆς-κριτικῆς πολιτικῆς θεωρίας, καί νὰ ἀντιμετωπίσουν ἔτσι κριτικὰ τὸ σύνολο τῶν ὑπόλοιπων σπουδῶν τους. Αὐτὴ ἡ συνέπεια τοῦ δέν ἔμεινε χωρὶς ἀποτέλεσμα: ἕνα μέρος τῆς νεολαίας καί τῶν συνδικαλιστικῶν ὁργανώσεων ἀρχίζει τὴν πάλη ἐναντίον τὸν νεοσταλινισμό τῆς ἀριστερᾶς ἀλλὰ καί στὴν ἰδεολογικὴ τύφλωση τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὁργανώσεων.

Τὸ ἀποκορύφωμα τῆς σχετικῆς δραστηριότητος πού ἀναπτύσσει ὁ Ἄμπεντροτ εἶναι ἡ σύνταξη καί δημοσίευση ἐνὸς ἀντισχεδίου στὶς βασικὲς ἀρχές τοῦ Γκόντεσπεργκ πού εἶχε προτείνει ὡς κομματικὸ πρόγραμμα ἢ ἡγεσία τοῦ SPD. Τὸ ἀντισχέδιό του θὰ ἀπορριφθεῖ στὸ συνέδριο, καί ἡ σύγκρουσή του μέ τὴν «κεντρῶα» κομματικὴ ἡγεσία θὰ ὀξυνθεῖ. Ὄταν ἀργότερα θὰ ἀρνηθεῖ τὴ διάλυση τοῦ SDS καί τὴ μετατροπὴ του σέ φοιτητικὴ ὁργάνωση τοῦ SPD, διαγράφεται ὀριστικὰ ἀπὸ τὸ Κόμμα: ἡ κομματικὴ ἡγεσία δέν μποροῦσε νὰ ἀνεχτεῖ πιά τὸν Ἄμπεντροτ, πού ἐπέμενε νὰ ὑπενθυμίζει τὴν ἀντισυνταγματικότητά τῆς ἀπαγόρευσης τοῦ KPD.

5. Μετὰ τὴ διαγραφή του, ὁ Ἄμπεντροτ δημοσιεύει μιὰ σειρά ἀπὸ ἀρθρα κατὰ τοῦ νομοσχεδίου γιὰ τὴν κήρυξη τῆς χώρας σέ κατάσταση ἐκτάκτου ἀνάγκης πού ἐτοιμάζεται νὰ ψηφίσει ὁ «μεγάλος συνασπισμὸς» τῆς κυβέρνησης Χριστιανοδημοκρατῶν-Σοσιαλδημοκρατῶν. Σέ αὐτὰ θὰ στηριχτεῖ ὁ SDS γιὰ νὰ προωθηθεῖ τίς ὀγκώδεις κινητοποιήσεις τῶν Γερμανῶν φοιτητῶν μετὰ τὸ 1965. Ἐμπρὸς στὴ ριζοσπαστικοποίησή τους, ὁ Ἄμπεντροτ ἐμμένει σταθερὰ στὴν ἀνάγκη προστασίας τοῦ φιλελεύθερου-δημοκρατικοῦ συντάγματος τῆς Δ. Γερμανίας. Στηρίζεται, ὡς ἕνα βαθμὸ, στὴ σοσιαλδημοκρατικὴ θεωρία τοῦ Γερμανοῦ πολιτειολόγου H. Heller περὶ «κοινωνικοῦ κράτους». Ὁ J. Perels¹ συνοψίζει εὐστοχα τίς σχετικὲς ἀπόψεις τοῦ Ἄμπεντροτ ὡς ἑξῆς: «Ἡ συνταγματικὴ τάξη τῶν ἀστικῶν δημοκρατιῶν στηρίζεται σέ μιὰ ἀνταγωνιστικὴ κοινωνικὴ δομὴ: ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα μέσα σταθεροποίησης τοῦ συσχετισμοῦ δυνάμεων πού προσδιορίζουν τὴν κοινωνία αὐτή... ἀλλὰ καί ἕνα ἐργαλεῖο γιὰ τὸ μετασχηματισμὸ τῆς. Ἀνάλογα ὑποστηρίζεται ἡ πολιτικὴ δημοκρατία τοῦ κράτους δικαίου ὡς πεδίο μετασχηματισμοῦ πρὸς τὸ σοσιαλισμὸ. Ὁ Ἄμπεντροτ προσανατολίζεται ἔτσι στὸ στρατηγικὸ στόχο πού ζητᾶ νὰ διαφυλαχτοῦν οἱ φιλελεύθεροι-δημοκρατικοὶ ὅροι ἀνάπτυξης τῶν συγκρούσεων ἀνάμεσα στὶς ἀντιτιθέμενες κοινωνίες καί πολιτικὲς δυνάμεις». Ἔτσι ὁ Ἄμπεντροτ «γυρίζει τὴν πλάτη» στὶς ὁργανώσεις τῆς ἀριστερᾶς πού γεννήθηκαν ἀπὸ τὸ δυτικογερμανικὸ φοιτητικὸ κίνημα, καί ἀντιμετωπίζει μέ κριτικὴ συμπάθεια τὸ νεοσταλινισμό τοῦ Γερμανι-

1. Βλ. τὴν εἰσαγωγή στὸ: Wolfgang Abendroth, *Arbeiterklasse, Staat und Verfassung* (Ὁ Β. Ἄμπεντροτ, ἡ ἐργατικὴ τάξη, τὸ κράτος καί τὸ Σύνταγμα), Φρανκφούρτη 1975.

κοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος.² Ἐναγνωρίζει βέβαια κάποιες «ἐλλείψεις» στό Γερμανικό Κομμουνιστικό Κόμμα (DKP, νέα ὀνομασία τοῦ KPD), σπεύδει ὅμως νά ἐπικαλεσθεῖ τίς ὑποτιθέμενες προοπτικές ἀποδέσμευσής του ἀπό τή σταλινική παράδοση, καθῶς καί τήν ἀνωτερότητα τῶν σοσιαλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς ἐναντί τῶν καπιταλιστικῶν.

Σ' αὐτό ἀκριβῶς τό σημεῖο χωλαίνουν ἰδιαίτερα οἱ μελέτες τοῦ Ἄμπεντροτ. Οἱ σχετικές θεωρητικές ἀπλοποιήσεις, ἀλλά καί ἡ ἀντίστοιχη πολιτική ἐπιλογή πού προτείνει, τόν ἀπόκοψαν σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τοῦς ἄλλους Γερμανούς διανοούμενους. Στά 1976, ὅταν ὁ Ἄμπεντροτ γιόρταζε μαζί μέ τοῦς μαθητές του τά 70 χρόνια του, ἦταν ἀναπόφευκτη μιὰ πολὺπλευρη κριτική. Μιά κριτική πού συχνά ὅμως ἔτεινε —λανθασμένα— νά μηδενίσει τήν προσφορά του στή γερμανική κριτική σκέψη.

Ἡ προσπάθεια τοῦ Ἄμπεντροτ νά στηρίξει τό συντονισμό του μέ τό DKP δέν εἶναι πραγματικά δυνατὸ νά εἶναι θεμελιωμένη καί πειστική, ὅταν ἀποκαλεῖ τήν κριτική πού ἀσκει ἡ Κίνα στή Σοβιετική Ἐνωση «πρωτόγονο ἀντισοβιετισμό» πού ἐξηγεῖται μόνο ψυχολογικά ἀπό κάποια «πλέγματα κατωτερότητας». Οἱ θεωρητικές ἀναζητήσεις τῶν Γερμανῶν διανοουμένων γιά τή μεταβατική κοινωνία θεωροῦνται κι αὐτές ἄσχετες πρὸς τοῦς ταξικούς ἀγῶνες καί τὰ προβλήματα τους. Ὁ στόχος τοῦ Ἄμπεντροτ εἶναι ἐμφανής: ἡ ἐπιχειρηματολογία του περιορίζεται στίς θεωρητικές «ἀναζητήσεις» καί τόν πολιτικό «πραγματισμό» τοῦ DKP· ἡ κριτική σκέψη πάνω στά προβλήματα τοῦ παγκόσμιου, ἔρα καί τοῦ γερμανικοῦ, ἐργατικοῦ κινήματος χαρακτηρίζεται μικροαστικός διανοουμενισμός. Ἀποτέλεσμα: τὰ προβλήματα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στή Γερμανία ἐμφανίζονται ὡς ἀπλά ὀργανωτικά ζητήματα· ἡ συζήτηση γιά τοῦς στρατηγικούς στόχους χαρακτηρίζεται διανοουμενιστική θεματική· τὰ ζητήματα τακτικῆς γίνονται ἐπικυρίαρχα στήν ἀναζήτηση τοῦ δρόμου γιά τόν σοσιαλιστικό μετασχηματισμό.

6. Ποιά εἶναι ὅμως ἡ ἀνάλυση τοῦ Ἄμπεντροτ, πού στηρίζει τίς ἐπιλογές του αὐτές; Σέ πρόσφατο ἄρθρο του³ ὁ Ἄμπεντροτ ἀναλύει τήν ἱστορική πορεία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στή μεταπολεμική Δ. Γερμανία προσπαθώντας νά δείξει πού ὑπάρχουν —ἢ δέν ὑπάρχουν— οἱ σοσιαλιστικές προοπτικές στή Δ. Γερμανία. Οἱ θέσεις πού διατυπώνει στό ἄρθρο αὐτό εἶναι οἱ ἑξῆς:

Θέση 1: Ἡ Δ. Γερμανία εἶναι τό οικονομικά καί στρατιωτικά ἰσχυρότερο κράτος τῆς Δ. Εὐρώπης (σελ. 977 κ.έ.). Ἐτσι ἔχει ἀποφασιστική ἐπιρροή στίς ἀποφάσεις πού παίρνονται στό πλαίσιο τῆς ΕΟΚ καί τοῦ ΝΑΤΟ, ὅπου συνεργάζεται στενά μέ τίς ΗΠΑ. Ἐξάλλου, στίς δύο τελευταῖες οικονομικές κρίσεις 1966/67 καί 1974/75 ἀπέδειξε πὸς ἔχει μιὰ ἀπὸ τίς ἀνθεκτικότερες —ἂν ὄχι τήν ἀνθεκτικότερη— οικονομίες στόν λεγόμενο «δυτικό κόσμο» (σελ. 978).

2. Βλ. καί τή σχετική βιβλιοκριτική: Γ. Πάσχος, «Κοινωνική ἱστορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐργατικοῦ κινήματος» τοῦ Β. Ἄμπεντροτ, *Πολίτης*, τεύχ. 2, 1976.

3. Wolfgang Abendroth, "Perspektiven des Kampfes für den Sozialismus in der BRD" (Προοπτικές τοῦ ἀγῶνα γιά τό σοσιαλισμό στήν ΟΔΓ), *Das Argument. Zeitschrift für Philosophie und Sozialwissenschaften*, τεύχ. 100, Νοέμβρης/Δεκέμβρης 1976.

Θέση 2: Ἡ ἰσχυρή θέση τοῦ γερμανικοῦ κεφαλαίου στήν παγκόσμια οἰκονομία τοῦ ἐπέτρεψε νά προσφέρει —σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τά μισθολογικά ζητήματα καί τήν κοινωνική πολιτική— ἓνα ὑψηλό βιοτικό ἐπίπεδο στήν ἐργατική τάξη, χωρίς αὐτό νά προκαλέσει σημαντική μείωση τῶν κερδῶν του ἢ τῶν ἐπενδυτικῶν του δραστηριοτήτων (σελ. 978).

Θέση 3: Ἡ πολιτική-ταξική συνείδηση τῆς ἐργατικῆς τάξης στή Δ. Γερμανία ἀπουσιάζει σχεδόν ὀλοκληρωτικά. Ἡ συνδικαλιστική συνείδηση —παρά τόν ὑψηλό βαθμό συνδικαλιστικῆς ὀργάνωσης— εἶναι κι αὐτή πολὺ λιγότερο ἀγωνιστική ἀπ' ὅ,τι στίς ἄλλες χώρες τῆς Δ. Εὐρώπης (σελ. 979). Ἡ κατάσταση αὐτή δέν ἐξηγεῖται ὅμως μόνο μέ τό ὑψηλό βιοτικό ἐπίπεδο τῆς ἐργατικῆς τάξης· καθοριστική σημασία γιά τήν κατάσταση αὐτή ἔχουν: α) ἡ φυσική ἐξόντωση ἢ ἀπομόνωση τοῦ σοσιαλιστικοῦ καί κομμουνιστικοῦ στελεχικοῦ δυναμικοῦ κατά τήν περίοδο τοῦ φασισμού 1933-1945, καί β) τά τραγικά τακτικά σφάλματα τοῦ ΚΚΓ στή μεταπολεμική Δ. Γερμανία, σέ συνδυασμό μέ τό χωρισμό τῆς Γερμανίας σέ δύο κράτη καί τήν ἀντικομμουνιστική προπαγάνδα πού ἔτσι προκάλεσε (σελ. 979 κ.έ.).

Τήν περίοδο λοιπόν 1950/70, περίοδο ἰσχυροποίησης τοῦ συνόλου σχεδόν τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων, στή Δ. Γερμανία παρατηρεῖται μιὰ ἀντίστροφη τάση: συρρίκνωση τῶν κομμουνιστικῶν ὀργανώσεων καί ἀπομόνωση τους ἀπὸ τήν ἐργατική τάξη. Τήν ἴδια περίοδο αὐξάνει ἡ ἐπιρροή τοῦ SPD στήν ἐργατική τάξη, μολοντί τό ἴδιο ἐγκαταλείπει σταδιακά ἀλλά σταθερά κάθε σοσιαλιστικό πρόγραμμα (σελ. 980 κ.έ.).

Θέση 4: Μέ τήν οικονομική κρίση 1966/67 ἐπανεμφανίζονται ὀρισμένες σοσιαλιστικές τάσεις, πού σέ μεγάλο βαθμό περιορίζονται στό φοιτητικό χῶρο καί στοὺς διανοούμενους. Τήν περίοδο αὐτή ἐπαναδραστικοποιούνται καί οἱ συνδικαλιστικές ὀργανώσεις τῆς ἐργατικῆς τάξης (σελ. 981). Ὅλα αὐτά ὅμως δέν ἔφτασαν γιά νά δημιουργήσουν κάποια μονιμότερη ἀναβίωση τῆς ταξικῆς συνείδησης τοῦ βιομηχανικοῦ προλεταριάτου, ἢ τουλάχιστον τήν καταξίωση ἐνός ἀνάλογου στρατηγικοῦ κέντρου (κόμματος τῆς ἐργατικῆς τάξης). Ἀντίθετα, μετὰ ἀπὸ μιὰ σύντομη φάση στοιχειώδους ἐκδημοκρατισμοῦ τῶν κρατικῶν μηχανισμῶν καί τῆς πολιτικῆς ζωῆς, ἀρχίζει ἀπὸ τό 1972 μιὰ νέα φάση πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ τόν διαρκή περιορισμό τῶν παραδοσιακῶν ἐλευθεριῶν τῆς φιλελεύθερης δημοκρατίας· ὁ συστηματικός χαρακτήρας τῆς πολιτικῆς καταπίεσης στή φάση αὐτή ἐκδηλώνεται ἀρχικά μέ τήν ἀπαγόρευση ἀσκήσεως ἐπαγγέλματος (Berufsverbot) σέ κομμουνιστές, κυρίως διανοούμενους (σελ. 981 κ.έ.).

Θέση 5: Ἡ δευτέρα φάση «ἄρνησης τῆς δημοκρατίας» πού περνάει σήμερα ἡ Δ. Γερμανία διαφέρει σημαντικά ἀπὸ τήν πρώτη· ἡ ἀνεργία αὐτή τῆ φορὰ εἶναι δομική, «ἡ κατάσταση στά κράτη τοῦ πραγματικοῦ σοσιαλισμοῦ ἐμφανῶς διαφορετική», οἱ ἐπιτυχίες τῶν ἐθνικοαπελευθερωτικῶν κινήματων τείνουν νά διαμορφώσουν ἓναν εὐνοϊκό συσχετισμό δυνάμεων, παρά τήν ἀντιφατική πολιτική τῆς Κίνας μέ τόν «πρωτόγονο ἀντισοβιετισμό» τῆς, τὰ «συμπλέγματα κατωτερότητας» καί τίς «ἐσωτερικές ἀντιφάσεις» τῆς (σελ. 982).

Θέση 6: Μέ βάση τίς παραπάνω ἐνδείξεις, ἡ

φαινομενικά απελπιστική κατάσταση του εργατικού κινήματος στη Δ. Γερμανία μπορεί να αλλάξει μόνο μετά τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό σε κάποια από τις άλλες αναπτυγμένες δυτικοευρωπαϊκές χώρες. Μιά τέτοια αλλαγή θα επιδρούσε αποφασιστικά στις διεργασίες και της δυτικογερμανικής εργατικής τάξης (σελ. 985).

Η κοινωνική αλλαγή προϋποθέτει όμως την ανάπτυξη της ταξικής συνείδησης και την ύπαρξη κόμματος της εργατικής τάξης. Άλλά για την ώρα δεν υπάρχει στη Δ. Γερμανία ένα κόμμα ριζωμένο στις εργαζόμενες μάζες, ικανό να τις οργανώσει και να τις οδηγήσει σε μία επαναστατική προοπτική (σελ. 985). «Υπάρχουν έντονοι αφετηρίες προς την κατεύθυνση της σύστασης ενός τέτοιου κόμματος, από τις οποίες σημαντικότερη —παρά τις έλλειψεις της— είναι το DKP. Οί προοπτικές ισχυροποίησής του θα αυξηθούν, όταν τά μέλη του σταματήσουν να όνειρεύονται την Ανατολική Γερμανία σαν πρότυπο του σοσιαλισμού» (σελ. 986).

Θέση 7: Στη σύγχρονη Δ. Γερμανία υπάρχει μία μεγάλη μερίδα διανοουμένων και φοιτητών που είναι ένταγμένοι σε ποικίλες σοσιαλιστικές οργανώσεις. «Έπειδή αυτή ή άριστερή διανόηση στέκεται σχεδόν μόνη της, και δεν είναι μέρος ενός μεγάλου σοσιαλιστικού κινήματος της εργατικής τάξης, τείνει να αναγάγει τον έαυτό της και τά προβλήματά της σε επίκεντρο του κόσμου» (σελ. 986). Αποτέλεσμα της κατάστασης αυτής είναι οί συζητήσεις για τή μεταβατική κοινωνία κ.λπ., που δεν έχουν καμία πολιτικοπρακτική αξία (σελ. 987).

Θέση 8: «Όταν «ή αφρημένη θεωρητική συζήτηση είναι άνιστορική και λανθασμένη, γίνεται λανθασμένη ιδεολογία» (σελ. 987). Διότι «τό άμεσο καθήκον που τίθεται στη Δ. Γερμανία δεν είναι ή πραγμάτωση του σοσιαλισμού, αλλά ή προάσπιση της δημοκρατίας και της κοινωνικής κατάστασης της εργατικής τάξης, με στόχο να μπορέσει αυτή να ξαναβρεί τή ταξική της συνείδηση. Ή —μέ μικρή διαφορά— επίτευξη του μικρότερου κακού στις τελευταίες βουλευτικές εκλογές, δεν αλλάζει τίποτε στο γεγονός ότι συνεχίζεται, και με τή συμμετοχή της [σοσιαλδημοκρατικής] κυβέρνησης, ή επίθεση στο έπιπεδο διαβίωσης της εργατικής τάξης. Πρέπει να επιδράσουμε στους συνδικαλιστικούς άγώνες και να προσπαθήσουμε να αναπτύξουμε απ' αυτούς μία νέα ταξική συνείδηση. Πρέπει να καταβάλουμε κάθε προσπάθεια για τήν όργάνωση της πολιτικής-ταξικής συνείδησης —είτε μέσα στο DKP είτε ως άντιπολίτευση μέσα στο SPD...» (σελ. 987).

7. Οί παραπάνω άπόψεις του Άμπεντροτ θέτουν μία σειρά σοβαρά θεωρητικά και πρακτικά προβλήματα, που είναι άδύνατο εδώ να αναλυθούν. Αναλυτική άφετηρία των επιλογών του είναι πάντως, όπως ήδη σημειώθηκε, ή κλασική μεταρρυθμιστική εκτίμηση ότι ο σοσιαλισμός δεν άνατρέπει αλλά «όλοκληρώνει» τήν (άστική) πολιτική δημοκρατία. Άκριβώς αυτή τή θεώρηση της σχέσης οίκονομίας και πολιτικής έρχεται να άμφισβητήσει τό κείμενο του J. Hirsch⁴, που από τήν άποψη αυτή άποτελεί πολύτιμο αντίλογο. Ό Hirsch, αναλύοντας σωστά τή σχέση άνάμεσα στην ιδεολογική άφομοίωση των μαζών και στην πολιτική καταπίεση, καταλήγει στο αντίθετο συμπέρασμα από τον Άμπεντροτ: «...όσο μικρότερη αντίσταση προβάλλουν οί καταπιεζόμενες μάζες στην ιδεολογική τους άφομοίωση, τόσο πιά «φιλελεύθερο» μπορεί να παρουσιάζεται τό άστικό κράτος. Μιά άνάλυση λοιπόν όφείλει να έχει άφετηρία αυτόν προπάντων τό σχετισμό: ο χαρακτήρας και οί τάσεις εξέλιξης της πολιτικής καταπίεσης έξαρτώνται από τό κατά πόσο και με ποιόν τρόπο τό σύστημα μαζικής άφομοίωσης διατηρεί τή δυνατότητα να λειτουργεί ένόψει των συγκεκριμένων εξελίξεων που έμφανίζουν οί συνθήκες συσσώρευσης του κεφαλαίου, και των ταξικών σχέσεων». Ή γενική αυτή θεωρητική θέση όδηγει τον Hirsch σε έντελώς διαφορετικές εκτιμήσεις ή αξιολογήσεις, παρά κάποια έπιφανειακή όμοιότητα των διαπιστώσεών του με τίς άπόψεις του Άμπεντροτ. Ό Hirsch συνδέει τήν πολιτική καταπίεση πολύ άμεσότερα με τά «προβλήματα νομιμοποίησης» που άντιμετωπίζουν τά άστικά κόμματα, με τό συνδικαλιστικό άδιέξοδο και με τήν κρίση των άστικών νομιμοποιητικών ιδεολογιών, παρά με κάποια «βελτίωση» των ανατολικοευρωπαϊκών κρατών. Σάν στόχο της σύγχρονης πολιτικής καταπίεσης στη Δ. Γερμανία έπισημαίνει έτσι τήν προσπάθεια για προληπτική διαφύλαξη του θεσμικού συστήματος μαζικής άφομοίωσης και ιδεολογικής αναπαραγωγής, και για διατήρηση της έργήγορης των κρατικών μηχανισμών φυσικού καταναγκασμού για περιόδους άνάπτυξης της κρίσης.

4. Βλ. τό άμέσως επόμενο άρθρο.

Γ. Ἡ πολιτική καταπίεση στή Δυτική Γερμανία

τοῦ Joachim Hirsch

μετάφραση: * Γιώργος Καρρᾶς

Τό ἄρθρο αὐτό ἀσχολεῖται κατά βάση μέ τήν εξέλιξη «ἀντικειμενικῶν» πολιτικο-οικονομικῶν σχέσεων, στό πλαίσιο τῶν ὁποίων ὀφείλουμε νά δοῦμε τίς τάσεις πού ἐμφανίζει ἡ ἀσκούμενη ἀπό τό κράτος καταπίεση στή Δ. Γερμανία (ΟΔΓ). Πρέπει νά τονιστεῖ εὐθύς ἐξαρχῆς πῶς θά ἦταν καταστροφικό νά ὑποβαθμίσομε τή σοσιαλιστική θεωρία σέ ἐρμηνευτική ἀντικειμενικῶν δομικῶν μεταβολῶν τῆς ἀστικής κοινωνίας καί, μέ τόν τρόπο αὐτό, νά παραβλέψουμε τίς ὑποκειμενικές προϋποθέσεις καί προοπτικές κινήματων καί ἀγῶνων γιά χειραφέτηση. Μέ ἄλλα λόγια: μέ τήν προσήλωσή σέ κάποια ὑποτιθέμενη «λογική τοῦ κεφαλαίου» νά μᾶς διαφύγει ἡ πάλη τῶν τάξεων. Δέν ἐπιτρέπεται ὁμως, ἐξαιτίας ἀκριβῶς τῆς τρέχουσας ἀδυναμίας τοῦ ἀριστεροῦ κινήματος—στήν ὁποία ἀνταποκρίνεται μιά πραγματική ὑπεραφθονία ἀντικειμενικότητας, τῆς «βουβῆς αὐτῆς ἰσχύος τῶν σχέσεων»— νά ἐγκαταλείψουμε τήν προσπάθεια γιά μιά ἀκριβή ἀνάλυση αὐτῶν τῶν ἀντικειμενικῶν δομῶν καί, προπαντός, τῶν ἀντιφάσεων τους, γιατί ἔτσι θά διακινδυνεύαμε ἔλλειψη προσανατολισμοῦ, προοπτικῶν καί ἐπαφῆς μέ τήν πραγματικότητα. Αὐτό πρέπει νά ὑπογραμμιστεῖ μέ ἔμφαση ἐνόψει τῆς τάσης γιά ἕναν ἀκτιβισμό ἀποστερημένο θεωρίας, πού φαίνεται νά κερδίζει ἔδαφος σέ τμήματα τῆς αὐθορημητίστης ἀριστερᾶς.

Στή σύγκριση τῶν «ἐκτιμήσεων»

Ἐκεῖνο πού σημαδεύει ἔντονα τίς σημερινές συζητήσεις γιά τή στρατηγική τῆς ἀντικαταπιεστικῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ ἀβεβαιότητα μέ τήν ὁποία ἐκτιμᾶται ὁ χαρακτήρας καί οἱ τάσεις ἐξέλιξης τοῦ ὁμόσπονδου γερμανικοῦ συστήματος κυριαρχίας. Πρόκειται—καθώς βλέπουμε νά ἐξαπλώνεται ἡ πολιτική καταπίεση— γιά «ἀντιδημοκρατικές» ἀποκλίσεις ἀπό τήν ὁμαλή μορφή τοῦ κράτους δικαίου, πού τά αἰτία

τους πρέπει νά ἀναζητηθοῦν στήν παράδοση γιά τήν «ἀνωτερότητα τοῦ κράτους» πού διατηρεῖται στή γερμανική διοικητική γραφειοκρατία· βρισκόμαστε σέ δρόμο πού ἀπευθείας ὀδηγεῖ σέ κάποιο «νέο φασισμό»· ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἕνα «αὐταρχικό» κράτος, ἕνα κράτος «ἐκτάκτου ἀνάγκης» ἢ ἕνα κράτος «ἐκτάκτων μέτρων»; Πίσω ἀπό τίς ἔννοιες αὐτές κρύβονται κεντρικῆς σημασίας ἐκτιμήσεις γιά τή συζήτηση περί στρατηγικῆς. Καί εἶναι νά ἀπορεῖ κανεὶς γιά τήν ἀσάφεια καί τήν ἰσοπεδωτική ἀπλούστευση μέ τήν ὁποία χρησιμοποιοῦνται συχνά οἱ ἔννοιες αὐτές στίς κουβέντες. Ἔτσι, τό αἴτημα νά πάψουμε, καλύτερα, νά χρησιμοποιοῦμε σάν ἔννοιες κάποιες λέξεις πού μᾶς ἐλκύουν, μπορεῖ νά εἶναι κατανοητό· δέν μᾶς λύσει ὁμως καί τό πρόβλημα.

Τό δίλημμα ἐμφανίζεται ἰδιαίτερα ἐκδηλα στίς συζητήσεις γιά τόν «νέο φασισμό»: ἡ θεωρία αὐτή—πού στήν ἀρχική γαλλική ἐκδοχή της (Α. Glucksmann) ὀριεῖται ἀπό μιά προχωρημένη πώληση ἀνάμεσα σέ πολιτικοποιημένες λαϊκές μάζες καί ἕνα κράτος πού ἀντιδρᾷ μέ ὅλο καί πιό ἀνοιχτά τρομοκρατικό τρόπο σέ μαζικά πολιτικά κινήματα— ἔχει στό μεταξύ ἀρκετά κριτικαριστεί: γιά τήν ἀνεπαρκῆ ταξική της ἀνάλυση, γιά τήν παραγνώριση τοῦ γεγονότος πῶς ἡ ἄμεση καί «ἔξω ἀπό τό πλαίσιο τοῦ νόμου» ἄσκηση βίας συνιστᾷ θεμελιακό χαρακτηριστικό τοῦ ἀστικοῦ κράτους, γιά τήν ἀνεπαρκῆ ἐμβάθυνση στήν εξέλιξη ἀντικειμενικῶν καταστάσεων σύγκρουσης στή διαδικασία συσώρευσης τοῦ κεφαλαίου καί τῆς κίνησης τῶν τάξεων, γιά τίς ἐσφαλμένες ἐκτιμήσεις της σχετικᾶ μέ τή δραστηριότητα τῶν μηχανισμῶν ἰδεολογικῆς ἀφομοίωσης, καί γιά πολλά ἄλλα. Δικαίως τῆς ἔχει ἀντιταχθεῖ πῶς δέν εἶναι σέ θέση νά ἐξηγήσει τό γεγονός ὅτι συνυπάρχουν ἀστικοί-κοινοβουλευτικοί θεσμοί καί μέθοδοι τοῦ κράτους δικαίου, καί ἐντεινόμενη ἀνοιχτή ἄσκηση βίας ἢ καταστρατήγηση τοῦ συντάγματος· καί πῶς, μέ βάση τίς ἐσφαλμένες της ἐκτιμήσεις, ὀδηγεῖται ἀναγκαστικά σέ μοιραῖες πολιτικές συνέπειες: στήν προσέγγιση, δηλαδή, τοῦ ζητήματος τῆς βίας σέ στρατιωτικό ἀποκλειστικά ἐπίπεδο.

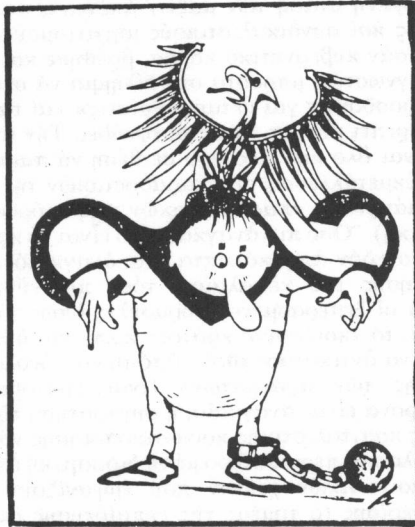
Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁμως, εὐλόγα ἔχει ἐπισημανθεῖ πῶς στίς ταξικές ἀντιθέσεις τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας ἐδρεῖται πάντοτε ἡ δυνατότητα, μιά λιγότερο ἢ περισσότερο «φιλελεύθερη»-δημοκρατική ἀστική κυριαρχία νά μεταπηδήσει σέ μαζική καταπίεση καί τρομοκρατία· καί πῶς μιά πορεία πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση δέν εἶναι ὑποχρεωτικό νά διαγραφεῖ σύμφωνα μέ τά γνωστά πρότυπα τῆς διαδικασίας ἐκφασισμού τῶν δεκαετιῶν τοῦ '20 καί τοῦ '30, ἀλλά πῶς σέ διαφοροποιημένες παραγωγικές καί ταξικές συνθήκες μπορεῖ νά προσλάβει νέες μορφές, τίς ὁποῖες καί ὀφείλουμε ἐγκαιρᾶ νά ἐπισημάνουμε στήν πράξη. Αὐτός εἶναι χωρίς ἀμφιβολία ὁ λόγος πού ἡ συζήτηση γιά τόν «νέο φασισμό» ἐπιβιώνει παρὰ τήν ἀσκούμενη κριτική· ἐμπεριέχει ἀκριβῶς τήν τοποθέτηση ἑνὸς ἀναγκαίου καί κεντρικῆς σημασίας ἐρωτήματος. Τό τελευταῖο ὁμως θά μπορέσει νά βρεῖ ἀπάντηση μόνο ἐφόσον δοῦμε καθαρότερα τίς συνθήκες διατήρησης τῆς ἀστικῆς ταξικῆς κυριαρχίας σέ συνάρτηση μέ τήν πραγματική εξέλιξη τῶν συνθηκῶν ἀξιοποίησης τοῦ κεφαλαίου καί τῶν ταξικῶν συγκρούσεων. Χρειαζόμαστε λοιπόν, πρὶν ἀπ' ὅλα, μιά ὕλιστική καί συγκεκριμένη ἀνάλυση τοῦ «πολιτικοῦ συστήματος» τῆς ΟΔΓ καί τῶν φαινομένων κρίσης του, μιά ἐξέταση ἢ

* Ἀπό τό γερμανικό περ. *Links* τεύχ. 81, Ὀκτ. 1976.

όποια όμως οφείλει πρώτα να διασφαλίσει το θεωρητικό πλαίσιο αναφοράς της.

Γιά τή σχέση ιδεολογικής άφομοίωσης και βίαιης καταστολής

Πρέπει τώρα, πριν ξεκινήσουμε, να λάβουμε υπόψη πώς ή άστική κυριαρχία συνιστά πάντοτε μιά (ιδιαίτερα αντιφατική) ένότητα ιδεολογικής άφομοίωσης και

βίαιης καταπίεσης. Μιά ταξική κυριαρχία δέν μπορεί ποτέ να διατηρηθεί αποκλειστικά με τήν άσκηση φυσικής βίας, αλλά οφείλει να επιζητήσει, ως ένα βαθμό, τήν εξασφάλιση της (έστω παθητικής) «σγκατάθεσης» των καταπιεζομένων. Αυτό, με τή σειρά του, προϋποθέτει ότι τά ύλικά συμφέροντά τους δέν παραμελούνται έντελώς. Από δω προκύπτει και ή σημασία τής «πολιτικής μεταρρυθμίσεων» πού, με μιά πολύ γενική έννοια, οφείλει να άποτελεί δομικό συστατικό άστικοδημοκρατικών καθεστώτων. Κάθε άστικό κράτος διαθέτει, έτσι, ένα σύστημα «ιδεολογικών μηχανισμών» (μηχανισμοί «γενικής παιδείας», μέσα μαζικής επικοινωνίας), οί όποιοι παραλαμβάνουν αντιφατικές ταξικές ιδεολογίες και τίς επεξεργάζονται σε «κυρίαρχη ιδεολογία». Επίσης, διαθέτει «μηχανισμούς μαζικής άφομοίωσης» (κόμματα, και, από μιά άποψη, «άφομοιωτικά» συνδικάτα), τά όποια προσφέρουν άφετηριακά σημεία για μερική ίκανοποίηση μαζικών άναγκών, τίς όποιες όμως ταυτόχρονα διοχετεύουν και φιλτράρουν με τρόπο σύμφωνο προς τό «σύστημα». Αυτό σημαίνει πώς οί ταξικές αντιθέσεις τής άστικής κοινωνίας επιδροϋν πάντοτε και μέσα στους μηχανισμούς αυτούς, και άναγκαστικά οδηγϋν εκει σε συγκρούσεις και πάλη. Τό εάν και τό πώς, στίς αντιφάσεις αυτές, λειτουργεί τό σύνολο σύστημα ιδεολογικής άφομοίωσης των μαζών, εξαρτάται από τήν οικονομική άνάπτυξη, από τά ύλικά περιθώρια παραχωρήσεων πού διαθέτει τό κεφάλαιο, από τά ταξικά κινήματα και συγκρούσεις, τά όποια από τή μεριά τους δέν πρέπει να θεωροϋνται άπλως άμεσα άποτελέσματα του οικονομικού κινήματος, αλλά καθορίζον-

ται από τή διαμόρφωση τής πολιτικής συνείδησης και τή δυνατότητα πολιτικής δράσης. Πολύ γενικά, μπορούμε να πούμε πώς ή έντεινόμενη παρουσία κρατικής βίας άποτελεί (προκαταβολική, ένδεχόμενα) «άπάντηση» στην ανεπάρκεια ιδεολογικών μηχανισμών-μηχανισμών ένσωμάτωσης των μαζών. Πράγμα πού σημαίνει ότι όσο μικρότερη αντίσταση προβάλλουν οί καταπιεζόμενες μάζες στην ιδεολογική τους άφομοίωση, τόσο πίο «φιλελεύθερο» μπορεί να παρουσιάζεται τό άστικό κράτος. Μιά άνάλυση λοιπόν οφείλει να έχει άφετηρία αυτόν προπάντων τό συσχετισμό: ό χαρακτήρας και οί τάσεις εξέλιξης τής πολιτικής καταπίεσης εξαρτώνται από τό κατά πόσο και με ποιόν τρόπο τό σύστημα μαζικής άφομοίωσης διατηρεί τή δυνατότητα να λειτουργεί ένόψει των συγκεκριμένων εξέλιξεων πού εμφανίζονται οί συνθήκες συσσώρευσης του κεφαλαίου, και των ταξικών σχέσεων. Μόνο από κει μπορούμε να δούμε άκριβέστερα με ποιές μεταβολές στο σύστημα κυριαρχίας έχουμε να κάνουμε, σήμερα και στο άναμενόμενο μέλλον.

Οικονομία, ταξική δομή και ταξικές αντιθέσεις

Ή μέχρι τώρα οικονομική άνάπτυξη τής ΟΔΓ χαρακτηζόταν από έναν ταχύτατο ρυθμό συσσώρευσης, και στην πορεία της επιβλάν ριζικές μεταβολές στην τεχνολογία τής παραγωγής. Προϋπόθεση γι' αυτό ήταν ή άδυναμία τής εργατικής τάξης και των οργανώσεών της μετά τή συντριβή τους από τό φασισμό και στίς ειδικές πολιτικές συνθήκες τής μεταπολεμικής περιόδου. Ή ΟΔΓ, στίς συνθήκες αυτές, εξέλιχθηκε σε ίμπεριαλιστική ύπο-μητρόπολη. Ή διασφάλιση και ή ένίσχυση αυτής τής θέσης εξαρτάται από τή δυνατότητα να επιβληθούν περαιτέρω οικονομικο-κοινωνικές «δομικές μεταβολές», και να εξασφαλιστεί ό άποτελεσματικός οικονομικοπολιτικός πειθαναγκασμός τής εργατικής τάξης.

Μέ λίγα λόγια μπορούμε να σκιαγραφήσουμε τί σημαίνει αυτό: πρώτον, ή διασφάλιση τής ανταγωνιστικής θέσης τής ΟΔΓ στην παγκόσμια άγορά, καθώς πέφτει τό ποσοστό κέρδους, προϋποθέτει πώς οί «αντιθέσεις για τήν κατανομή» δέν παρακάμπτονται μέσω του πληθωρισμού, αλλά πώς ή επίθεση με στόχο τό επίπεδο του πραγματικού μισθού των εργατών έντάσσεται σε μιά στρατηγική οργανωτικού πειθαναγκασμού, και πώς άπρόβλεπτες διακοπές τής παραγωγικής διαδικασίας (άπό «άνεπιστημες» άπεργίες λχ.) μπορούν να κατασταλούν. Δεύτερον, ή επιταχυμένη πραγμάτωση ενός «ίμπεριαλιστικού» καταμερισμού εργασίας (μεταφορά τεχνολογικά άπλών και ύψηλης έντασης εργασίας παραγωγών στο έξωτερικό) συνεπάγεται τή δημιουργία δομικής άνεργίας με ταυτόχρονη έντατικοποίηση τής εκμετάλλευσης, διαδικασίες μαζικής επαγγελματικής μεταφοράς και υποβάθμισης, και άποκλεισμό όλόκληρων κοινωνικών ομάδων (νεολαία, άνειδίκεντοι). Τρίτον, μιά «δομική μεταβολή» με αυτά τά αίτια ένέχει άναγκαστικά μιά διαρκή βίαιη καταστροφή φυσικών και κοινωνικών συνθηκών ζωής —ύπόβαθρο των έντεινόμενων αντιθέσεων στον λεγόμενο «χώρο τής άναπαραγωγής»· και τέταρτον, ό άποτελεσματικός πολιτικός-στρατιωτικός έλεγχος

περιοχών επένδυσης και πώλησης του δυτικογερμανικού κεφαλαίου μέσω της ΟΔΓ εξαρτάται ιδιαίτερα άμεσα από την εσωτερική «πολιτική σταθερότητα».

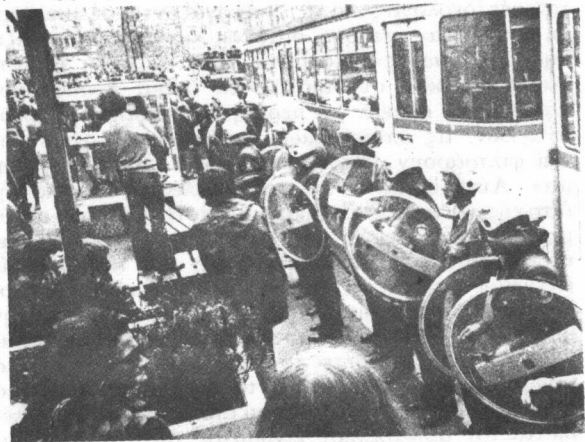
Τό κράτος δέν μπορεί νά έναντιωθει μέ αξιώσεις σέ αυτές τίς οικονομικές εξελίξεις, χωρίς νά θέσει σέ κίνδυνο τή σχετικά άδιατάραχτη ροή τής συσσώρευσης και, έτσι, τήν ίδια τή δική του ύλική βάση· όφείλει αντίθετα νά τή στηρίξει και ένμέρει νά τήν προωθήσει. Ταυτόχρονα όμως, σέ αυτή τή διαδικασία αναδιάρθρωσης επιβραδύνεται και ό «έσωτερικός» ρυθμός συσσώρευσης, πράγμα πού, γιά μειούμενα ποσοστά ανάπτυξης, συρρικνώνει τά ύλικά περιθώρια κινήσεων γιά ένταξιαστικά όργανώσεις πού νά αντίληφθουν τά σημαίνει πώς τό «δίκτυο κοινωνικής ασφάλισης» πού τόσο επικαλούνται μπορεί νά μείνει μέν τυπικά άθικτο στό μέλλον, σημαντικά όμως φαινόμενα —όπως οί συνέπειες τής υποβάθμισης και τής χρόνιας ανεργίας, τής έντατικοποίησης τής έργασίας και τής κοινωνικής περιθωριοποίησης κ.λπ.— δέν θά μπορούν νά άνασχεθούν, και τά όριά του θά στενεύουν τόσο πολύ, ώστε όλο και περισσότερα άτομα και κοινωνικές ομάδες θά αποκλείονται.

Τό σύστημα μαζικής άφομοίωσης γίνεται μακροπρόθεσμα άσταθές

Έχει σημασία νά παρατηρήσουμε τώρα ότι στήν ΟΔΓ —και αυτό συνιστά επίσης μία όρισμένη διαφορά μέ τίς συγγενικές δυτικοευρωπαϊκές χώρες— δέν υπάρχουν ούσιαστικά όργανώσεις πού νά αντίληφθουν τά συμφέροντα πού αυτές οί εξελίξεις θέτουν σέ κίνηση, και νά τά άγκαλιάσουν, καταρχήν έστω και «άφομοιωτικά». Τά συνδικάτα, μέ τή σύλληψη γιά τή μισθολογική πολιτική πού έχουν —ή όποία προοβλέπει σέ μία διαρκή οικονομική ανάπτυξη—, στέκονται σχετικά άνήμπορα μπροστά στά προβλήματα πού θέτει ή ίμπεριαλιστική «δομική μεταβολή», ή άνεργία, ή υποβάθμιση και έντατικοποίηση τής έργασίας, και τό κύμα τών «πρωτοβουλιών τών πολιτών» —πού έμφανίστηκαν καθός επιδεινώνονταν οί συνθήκες ζωής στό «χώρο τής άναπαραγωγής»— ήρθε σέ άδιέξοδο, χωρίς νά ύπάρξει ή δυνατότητα νά σταθεροποιηθεί άφομοιωτικά (πχ. μέσω τής SPD), πολύ δέ λιγότερο νά άποσπασθεί από τόν στενό του προσανατολισμό και τήν όργανωτική του άδυναμία, μέ τήν έννοια τού καθορισμού γενικών στόχων. Αυτή ή άδυναμία τής όργανωμένης άμυνας ήταν και είναι προϋπόθεση γιά τό ότι ή οικονομικοκοινωνική «δομική μεταβολή» πραγματοποιείται σχετικά άνετα πρός όφελος τού ίμπεριαλιστικού κεφαλαίου τής ΟΔΓ, πράγμα πού ταυτόχρονα σημαίνει πώς, πρός τό παρόν, μία μετωπική επίθεση στίς όργανώσεις τής έργατικής τάξης δέν χρειάζεται νά άναγραφεί στήν ήμερήσια διάταξη. Τά κατακερματισμένα και άπομονωμένα μεταξύ τών κοινωνικά πεδία αντίθεσεων —πράγμα πού πρέπει νά άποδοθεί και στόν τρόπο μέ τόν όποιο χειρίστηκε ή κρατική παρέμβαση τήν κρίση— δέν ένοποιούνται πολιτικά, και έτσι φαίνονται μέχρι στιγμής ικανά νά άντιμετωπιστούν μέ τίς παραδοσιακές μεθόδους χειραγώγησης αντίθεσεων και συμφερόντων. Άκριβώς αυτό όμως ένέχει και τή δυνατότητα νά έκτραπούν συσσωρευμένα δυναμικά σύγκρουσης μέ τρόπο άνεξέλεγκτο και τέτοιο πού νά μήν έπιτρέπει πιά φαλκί-

δευση από τούς ύπάρχοντες θεσμούς.

Μπορούμε γενικά νά διαπιστώσουμε ότι τό σύστημα ένσωμάτωσης τών μαζών πού βασίζεται στό συνασπισμό τών κατεστημένων «λαϊκών κομμάτων» και τών «άφομοιωμένων» συνδικάτων βρίσκεται άντιμέτωπο μέ «προβλήματα νομιμοποίησης» πού θά όξύνονται τόσο πλιό πολύ, όσο θά χάνεται ή οικονομική του βάση, ή διαρκής οικονομική ανάπτυξη. Μέ αυτό συμπίπτει και τό γεγονός ότι, ως άρνητική πλευρά τής έπιτυχούς «άποϊδεολογικοποίησης» τής δεκαετίας τού '50, διαμορφώνεται μία όλο και πλιό «έργαλειακά» καθορισμένη στάση τών μαζών άπέναντι στους κομματικούς και συνδικαλιστικούς μηχανισμούς. Ειδικά ή SPD, σάν κυβερνητικό κόμμα, βρέθηκε και βρίσκεται, ως γνωστόν, μπροστά στό δίλημμα νά στηρίζεται στίς «προσοδοκίες γιά μεταρρυθμίσεις» και ταυτόχρονα νά πρέπει μόνιμα νά τίς διαφεύδει. Τήν αντίφαση αυτή είναι όλο και λιγότερο σέ θέση νά παρακάμψει μέ τήν έκμετάλλευση τών παραδοσιακών της δεσμών (ή άπομάκρυνση «παραδοσιακών ψηφοφόρων» είναι ένδεικτική). Όσο πλιό άναγκασμένο είναι τό κράτος νά ένδίδει σχεδόν άπροκάλυπτα στίς άναγκαιότητες τής άξιοποίησης τού κεφαλαίου, τόσο πλιό εύθραυστες γίνονται οί ξεπερασμένες φόρμουλες όπως τό «κοινό όφελος», τό «κοινωνικό κράτος» κ.λπ., και ή ικανότητά τους νά άντικατασταθούν από τή νέα ιδεολογία τής «άνάγκης τών πραγμάτων» είναι άμφισβητήσιμη. Ταυτόχρονα είναι άναγκαίο, ή συγκράτηση τής άναρχίας τής καπιταλιστικής κοινωνικοποίησης νά έπιχειρείται όλο και περισσότερο μέ τή διοικητική έξουδετέρωση κοινωνικών χώρων πού έμφανίζουν έντονα σημαία κρίσης (ό τομέας τής εκπαίδευσης ως χώρος ύποδοχής δυνάμει άνέργων, επέκταση τών λειτουργιών και ύπερφόρτωση τής «κοινωνικής διοίκησης»), χωρίς νά διατίθενται, κατά προσέγγιση έστω, οί ύλικές προϋποθέσεις γιά τήν άρση τών ύπαρχόντων προβλημάτων. Έξού έπεται πώς ό τομέας δραστηριοτήτων τής κρατικής διοίκησης μεταβάλλεται όλο και περισσότερο σέ πεδίο άμεσων αντίθεσεων: ή διαμεσολαβούσα ένσωματωτική επίδραση «άφομοιωτικών» όργανώσεων διεκδίκησης συμφερόντων άναιρεϊται, και γίνεται άμεσότερη ή άντιπαράθεση μέ μία γραφειοκρατία, ή όποία μόνο μέ κατασταλτικό διακανονισμό μπορεί πλέον νά έλέγξει τά πεδία προβλημάτων της, καθός αναπτύσσονται οί άπαιτήσεις γιά οικονομικές μεταρρυθμίσεις.

Ἄπο δὼ ὅμως εἶναι βέβαιο πὼς δέν προκύπτει ἄμεσα ἢ συγκρότηση μιᾶς πολιτικῆς συνείδησης μαζικῆς καὶ ἱκανῆς γιὰ ὀργάνωση. Ἀκόμη καὶ ἂν, ἐνόψει τῆς ἀναμενόμενης οἰκονομικῆς ἐξέλιξης, πληθαίνουν τὰ πεδία σύγκρουσης, δέν μπορούμε νὰ ἰσχυριστοῦμε πὼς ἐπίκειται κάποια ἐπαναστατικὴ κατάσταση. Ἡ ἐπιτεινόμενη ὁμως ἀδύναμία τῶν γραφειοκρατικῶν κομματικῶν καὶ συνδικαλιστικῶν μηχανισμῶν νὰ λάβουν ἐνεργὰ ὑπόψη τους σοβαρὲς κοινωνικὲς διαμάχες, καὶ ἡ αἰχρῶσα εὐθραυστότητα τῶν ἰδεολογιῶν νομιμοποίησης ὀδηγοῦν σέ μιὰ ἐκ βάρθρων ἀστάθεια τοῦ συστήματος κυριαρχίας, οἱ συνέπειες τῆς ὁποίας οὔτε νὰ προβλεφθοῦν οὔτε νὰ προγραμματιστοῦν μπορούν. Κατὰ παράδοξο τρόπο ἡ ἀποσύνδεση τοῦ κομματικοῦ συστήματος ἀπὸ τίς θεμελιακὲς ταξικὲς δομές, καὶ ἡ συνδεόμενη μαζί της—ἂν ἐξαιρέσουμε τὰ ἰδεολογικά πυροτεχνήματα— ἀποἰδεολογικοποίηση τῶν κομματικῶν πολιτικῶν διενέξεων ἐξυπακούει τὴν ἐνισχυμένη δυνατότητα νὰ ἀναπτυχθοῦν διαδικασίες πολιτικοποίησης ἔξω ἀπὸ τὸ πλαίσιο τῶν πολιτικῶν μηχανισμῶν τοῦ ἀστικοῦ κράτους. Ἡ γερμανικὴ ἀστική τάξη εἶναι ὑποκαρῶμένη νὰ ἐγκαταλείψει τὴν ἰδέα γιὰ τὴ συνάψη ἐνός (ὄσο προβληματικοῦ) «ἱστορικοῦ συμβιβασμοῦ» μὲ κάποιο ρεφορμιστικὸ ἐργατικὸ κόμμα. Φαίνεται πὼς εἶναι αὐτὴ ἡ ὄλοένα πιὸ ὑπαρκτὴ δυνατότητα νὰ καταρῶσουν μηχανισμοὶ μαζικῆς ἀφομοίωσης πού καθορίζει καὶ τὸ ἐρμηνευτικὸ πλαίσιο γιὰ τὴν ἔνταση τῆς πολιτικῆς καταπίεσης: ἐξακολουθοῦν φυσικά νὰ λειτουργοῦν, τὸ ὑπόβαθρο ὁμως λειτουργίας τους συρρικνώνεται, καὶ φαινόμενα ὅπως ἡ φοιτητικὴ ἐξέγερση, οἱ ἀνθρώριτες ἀπεργιακὲς ἐκδηλώσεις ἢ ἡ μεμονωμένη ριζοσπαστικοποίηση πού ἐπιδεικνύουν οἱ «πρωτοβουλίες τῶν πολιτῶν» εἶναι σαφεῖς προειδοποιήσεις γιὰ τοὺς ἄρχοντες, ἀκόμη καὶ ἂν μέχρι σήμερα ἔχει ἀποδειχθεῖ πὼς οὐσιαστικά μπορούν νὰ κατασταλοῦν ἢ νὰ ἀφομοιωθοῦν. Ὁ συνασπισμὸς τῶν κατεστημένων πολιτικῶν ὀργανώσεων εἶναι ταυτόχρονα καὶ συνασπισμὸς τῆς ἀγωνίας πού δέν κατορθώνει νὰ δείχνει ἐμπιστοσύνη στοὺς «πολίτες».

Οἱ στόχοι τῆς πολιτικῆς καταπίεσης

Τὰ πρόσφατα μέτρα κρατικῆς καταπίεσης στοχεύουν κυρίως, γιὰ τὸ λόγο αὐτό, στό νὰ περιφρουρήσουν προκαταβολικά τὸ ὑπάρχον θεσμικὸ σύστημα ἀφομοίωσης τῶν μαζῶν καὶ ἰδεολογικῆς ἀναπαραγωγῆς, καὶ νὰ διατηρήσουν ἀνέπαφο τόν κρατικὸ μηχανισμὸ καταναγκασμοῦ ὡς ἐφεδρεία γιὰ περίοδο κρίσης.

- Ἡ καταπίεση, πού πρὸς τὸ παρόν δέν εἶναι ὑποχρεωτικὸ νὰ προσλάβει τὴ μορφή ἀνοιχτῆς ἄσκησης βίας σέ μαζικὴ κλίμακα, ἔχει ἔτσι στόχο της:
- δυνάμει φορεῖς ριζοσπαστικῆς διεκδίκησης συμφερόντων στό ἐσωτερικὸ τῶν μηχανισμῶν μαζικῆς ἀφομοίωσης, καὶ στό ἐσωτερικὸ ἐκείνων τῶν τομέων τῆς κρατικῆς διοίκησης πού ἀσχολοῦνται ἄμεσα μὲ τὴ διευθέτηση ἐκρηκτικῶν κοινωνικῶν πεδίων σύγκρουσης («μεταρρυθμιστικὲς γραφειοκρατίες»).
 - δυνάμει πομποῦς ἰδεολογικῶν «ἀποκλίσεων» στό ἐσωτερικὸ τῶν ἰδεολογικῶν μηχανισμῶν, οἱ ὁποῖες θὰ μπορούσαν νὰ διαταράξουν τὴν ἐπίπονη διαδικασία προσαρμογῆς τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας στίς διαφοροποιημένες κοινωνικὲς συνθήκες.
 - ἔμβρυα αὐτόνομης (πού δέν μπορεί δηλαδὴ νὰ

ἀπορροφηθεῖ ἀπὸ τὸ ὑπάρχον θεσμικὸ σύστημα μαζικῆς ἀφομοίωσης) ὀργάνωσης καὶ «μὴ ἀναγνωρισμένες» μορφές πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς σύγκρουσης.

Στὴ διαδικασία αὐτὴ ὁ κρατικὸς μηχανισμὸς καταναγκασμοῦ (ἀστυνομία, στρατός, δικαιοσύνη, ἐσωτερικὴ διοίκηση) ἀποκτὰ κεντρικὴ σημασία μὲ δύο ἔννοιες: ὡς δύναμη ἢ ὁποία, μὲ κατασταλτικὲς παρεμβάσεις, ἐξασφαλίζει τίς συνθήκες γιὰ τὴ δράση τοῦ ὑπάρχοντος συστήματος μαζικῆς ἰδεολογικῆς ἀφομοίωσης (περιστολή τῆς «αὐτονομίας τῶν πανεπιστημίων», νομοθεσία γιὰ τὴ λογοκρισία, παρεμπόδιση ἔξω-συνδικαλιστικῶν οἰκονομικῶν ἀγῶνων κ.λπ.)· καὶ ὡς ἐφεδρεία γιὰ τὴν ἄσκηση βίας σέ μαζικὴ κλίμακα, σέ περίπτωση πού τελικά ἀποδειχθεῖ ἀνεπαρκὲς τὸ ἐξαιρετικά πλέον ἀσταθὲς σύστημα ἀφομοίωσης.

Τὸ γεγονός ὅτι ἡ κρατικὴ πολιτικὴ καταπίεση δέν ἔχει προσλάβει πρὸς τὸ παρόν μαζικὸ χαρακτήρα, ἀλλὰ στοχεύει διασκορπισμένα, ἀπομονωμένα καὶ ἀδύναμα σήμερα ἄτομα καὶ ὁμάδες, πρέπει νὰ ληφθεῖ σοβαρὰ ὑπόψη στίς συζητήσεις τῆς ἄριστερης γιὰ τὴ στρατηγικὴ. Αὐτὴ ὀφείλει, καὶ γιὰ ὄσο διάστημα τὸ σύστημα μαζικῆς ἀφομοίωσης ἐξακολουθεῖ κουτσά στραβά νὰ λειτουργεῖ, νὰ ἐστιᾶσει, θέλοντας καὶ μὴ, τὴν προσοχὴ της στίς ἀντιφάσεις του, νὰ ἐπιχειρήσει νὰ τίς δῶσει, νὰ ἐπωφεληθεῖ ὁμως ταυτόχρονα καὶ ἀπὸ τίς ἐυκαιρίες γιὰ αὐτόνομη πολιτικὴ δουλειά πού ἐξακολουθεῖ νὰ παρέχει τὸ ὑπάρχον σύστημα.

Γιατὶ δέν μπορούμε νὰ ἀποκλείσουμε τὴν περίπτωση, ὁ εἰδικὸς χαρακτήρας τοῦ γραφειοκρατικοῦ-αὐταρχικοῦ κράτους, ὅπως ἔχει διαμορφωθεῖ στὴν ΟΔΓ, νὰ διατηρηθεῖ γιὰ μεγάλο διάστημα· ἀφοῦ, τελικά, μιὰ μορφή κυριαρχίας—ἢ ὁποία κατορθώνει ἀκόμη νὰ ἐξασφαλίζει τὴν ἰδεολογικὴ ἐνσωμάτωση τῶν μαζῶν μὲ τὸ νὰ ἀσχεῖ μεμονωμένα βία εἰς βάρος ἀπομονωμένων ἀμφισβητιῶν καὶ ἀνίσχυρων ἐμβρύων ὀργάνωσης— ἀνταποκρίνεται ἄμεσα στίς ἀνάγκες τῆς ἀξιοποίησης τοῦ κεφαλαίου μὲ τὴ σημερινὴ στάθμη ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων· πολὺ ἁμεσότερα, ἐν πάση περιπτώσει, ἀπὸ τὴν ἀνοιχτὴ μαζικὴ τρομοκρατία, τῆς ὁποίας τὸ «τίμημα» σέ ἕνα ἰδιαίτερα ἀναπτυγμένο βιομηχανικὸ κράτος εἶναι ἀπρόβλεπτο. Ἦδη γιὰ τὸ λόγο αὐτό, μιὰ ἀπλή καὶ «φυσιολογικὴ», θὰ λέγαμε, ὀλίσηση πρὸς μιὰ φασιστικὴ καὶ μαζικὰ τρομοκρατικὴ κυριαρχία δέν φαίνεται πιθανή. Κάτι τέτοιο θὰ ἀπαιτοῦσε, τουλάχιστον, τὴν ὑποστήριξη, ἂν ὄχι ἐνός μαζικοῦ κινήματος, πάντως μιᾶς δραστηρικῆς φασιστικῆς ἰδεολογίας, ἢ ὁποία βέβαια δέν μπορεί ἀπλῶς νὰ βγεῖ ἀπὸ τὸ συρτάρι. Μιὰ τέτοια ἐξέλιξη θὰ ἔπρεπε συνεπῶς νὰ περάσει μέσα ἀπὸ σοβαρὲς συγκρούσεις στό ἐσωτερικὸ τῶν ἰδεολογικῶν μηχανισμῶν· καὶ ἕνας τέτοιος κίνδυνος δέν πρέπει νὰ ὑποτιμηθεῖ: σίγουρα δέν θὰ ἔπαιρνε μορφή ἀνοιχτοῦ πραξικοπήματος ἀλλὰ, πολὺ περισσότερο, μορφή μιᾶς πιὸ προχωρημένης ἀναδιάρθρωσης καὶ ἀνακατανομῆς λειτουργιῶν στό πλαίσιο τῶν κατεστημένων μηχανισμῶν τοῦ ἀστικοῦ κράτους, τῶν κομμάτων, τῶν συνδικάτων καὶ τῶν «ἰδεολογικῶν μηχανισμῶν», χωρὶς αὐτοὶ νὰ πρέπει ἀναγκαστικά νὰ παραμεριστοῦν καὶ τυπικά. Μιὰ τέτοια ἐξέλιξη συναρτάται στενά μὲ τὰ οἰκονομικά περιθώρια τῆς δυτικογερμανικῆς ἀστικῆς τάξης—ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐξαρτῶνται οἱ δυνατότητες γιὰ ὕλικές παραχωρήσεις— καὶ, ἔτσι, τὸ ἀπαραίτητο θεμέλιο γιὰ μιὰ «μεταρρυθμιστικὴ» μαζικὴ ἀφομοίωση. Τὰ περιθώρια αὐτὰ τῆς ἱμπεριαλιστικῆς μεγάλης δύ-

ναμης ΟΔΓ καθορίζονται όμως όλο και πιο φανερά από την εξέλιξη των ταξικών αγώνων στο εξωτερικό.

Θέσεις για τή συζήτηση περί στρατηγικής

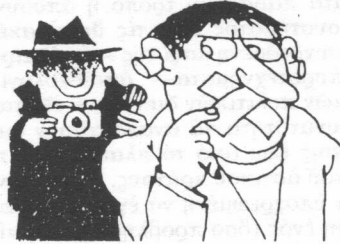
(1) Ένας άμυγώς άμυντικός «αγώνας για τό σύνταγμα» μένει χωρίς μεγάλη ανταπόκριση, ίσως έπειδή, στην ΟΔΓ τουλάχιστον, άπουσιάζει ό άποδέκτης: ή σχεδόν άνύπαρκτη έπαναστατική και άγωνιστική πείρα τής δυτικογερμανικής άστικής τάξης έκφράζεται και στό ότι ούσιαστικά δέν ύπάρχει μιά «φιλελεύθερη κοινή γνώμη» μέ αντίστοιχες ιδεολογικές παραδόσεις, και οί άστοί ιδεολόγοι έχουν παραμείνει στην πλειοψηφία τους άυταρχικοί ύποτελείς. Άπό τήν άλλη μεριά άπουσιάζουν όμως και οί «ρεφορμιστικές» όργανώσεις τής εργατικής τάξης πού θά μπορούσαν, όπως σέ άλλες χώρες, νά αναλάβουν, από μιά άποψη, τήν «κληρονομιά» του άστικοδημοκρατικού φιλελευθερισμού.

(2) Η μέσω καταπίεσης έξασφάλιση τής άφομοίωσης των μαζών βρίσκεται μπροστά σέ ένα άποφασιστικό δίλημμα: δέν μπορεί νά φτάσει τόσο μακριά, ώστε οί ιδεολογικοί μηχανισμοί και οί μηχανισμοί άφομοίωσης των μαζών νά άποσπασθούν από κάθε δεσμό μέ συμφέροντα και από όλα τά ιδεολογικά ρεύματα, χωρίς νά άποστεωθούν, και νά χάσουν τήν τεχνική ικανότητα νά άσκούν τήν κυριαρχική λειτουργία τους. Η SPD πρέπει νά αισθάνεται αυτό τό δίλημμα έντονότερα από όλους, άφού —και μέ κάπως διαφορετικό τρόπο τό συνδικάτα— μπορεί δυσκολότερα από όλους νά άποποιοείτα «μεταρρυθμιστικές» διεκδικήσεις, και όδηγείται άναγκαστικά σέ όρισμένες μορφές περιορισμένης πολιτικοποίησης και κινητοποίησης. Αυτό θέτει όρισμένα όρια στή μετεξέλιξη του κόμματος σέ άφομοιωμένο κρατικό μηχανισμό. Άρα, όσο ή ένσωμάτωση των μαζών θά στηρίζεται στην πλουραλιστική «διαμόρφωση γνώμης» και τόν πλουραλιστικό «κομματικό άνταγωνισμό», θά δημιουργούνται συγκρούσεις στό έσωτερικό και μεταξύ των μηχανισμών, συγκρούσεις πού πρέπει νά τους δώσουμε τή δέουσα προσοχή.

(3) Η άποτελεσματική αντίσταση πρέπει νά είναι έπιθετική, μέ τήν ένοποίηση των πεδίων σύγκρουσης, τή δημιουργία συνδέσμων, τήν άνατροπή των στρατηγικών κατακερματισμού. Αυτά άποτυχαίνουν συνεχώς μέχρι τώρα έξαιτίας, κυρίως, του ότι οί άμεσα άναμυγμένοι μένουν έκτεθειμένοι, σχεδόν άπροστάτευτοι, στή «δομική βία» των άστικών σχέσεων κυριαρχίας. Ειδικά όσοι εργάζονται στους «ιδεολογικούς μηχανισμούς» και τήν κρατική διοίκηση —και πού οί συνθηκές εργασίας τους δέν έννοούν τήν ένοποίηση και τήν άλληλεγγύη— σημαδεύονται από δομικά δημιουργημένα άπομόνωση, άδυναμία δράσης και έλλειψη προοπτικών έξω από τό πλαίσιο των μηχανισμών. Πράγμα πού σημαίνει πώς τό «όργανωτικό ζήτημα», μέ τήν έννοια τής δημιουργίας σχέσεων πολιτικής δράσης και εργασίας πού νά είναι αυτόνομες, άντιεραρχικές και νά στρέφονται κατά των ύπαρχουσών γραφειοκρατιών, συνιστά κεντρικό πρόβλημα για μιά έπιτυχημένη άντικαταπιεστική πολιτική.

(4) Αυτό σημαίνει πώς ή «όργάνωση τής αντίστασης» δέν μπορεί νά ριζώσει ούτε σέ κάποιους άφηρημένους πολίτες, ούτε στίς περιοχές τής παρανομίας,

ούτε στά σκηνικά του περιθωρίου. Μάς ένδιαφέρει αντίθετα ή δημιουργία και ή παγίωση συγκεκριμένων σχέσεων εργασίας και δράσης πού νά είναι αυτόνομες σέ σχέση μέ τους μηχανισμούς κατανομής των ρόλων, καταμερισμού τής εργασίας, ύποταγής και άνταγωνισμού. Αυτό προϋποθέτει άκόμη σοβαρές συγκρούσεις σχετικά μέ τό περιεχόμενο «σοσιαλιστικών προοπτικών» και μέ πρακτικές έναλλακτικές λύσεις, στό πλαίσιο τής άριστερας. Όλα αυτά άποτελούν και προϋπόθεση, στην ούσία, ώστε οί πολιτικοί άγώνες νά μίν είναι περιορισμένοι στό άστικό, μέ τήν άυστηρή έννοια, πλαίσιο, δηλαδή άφηρημένοι και τυπικοί.

(5) Τά παραπάνω πρέπει νά καθορίζουν και τίς σχέσεις μέ τήν SPD: ή επέμβαση σέ δυνατές διαμάχες μέσα στό κόμμα δέν έχει πολλή έννοια, ούτε μέ τή μορφή έπιμελούς κομματικής δουλειάς, ούτε μέ τή δημιουργία μιάς όργάνωσης στό άριστερά της, πού όμως θά ύπακούει στό ίδια άποξενωμένα γραφειοκρατικά πρότυπα. Πολύ πιο ούσιαστικό είναι νά δημιουργηθούν και νά έξαπλωθούν πολιτικά αυτόνομες και ποιοτικά νέες σχέσεις εργασίας και ζωής, άπέναντι στίς όποιες τό κόμμα θά άναγκαστεί τότε, θέλοντας και μή, νά άντιδράσει, καθώς θά δει πώς από τήν πλευρά αυτή εκτίθεται σέ άπώλεια τής «βάσης» του.

(6) Έάν εκτιμούμε πώς τό κατεστημένο άυταρχικό κράτος τής ΟΔΓ θά διατηρηθεί, μέ τίς δεδομένες ιδιομορφίες, για μεγάλο σχετικά διάστημα, πρέπει νά έτοιμαζόμαστε και σέ σχέση μέ τό κράτος για μακροχρόνιες συγκρούσεις και μάχες θέσεων, και είναι άνάγκη νά άσχοληθούμε μέ τό πώς θά παράσχουμε άποτελεσματική (ύλική και άλλη) βοήθεια στό θύματα τής καταπίεσης, ώστε νά έξουδετερώσουμε έτσι τήν έντεινόμενη φοβία.

(7) Είναι άνεπαρκώς θεμελιωμένη ή έλπίδα στό «φιλελεύθερο έξωτερικό», στό βαθμό πού παραγνωρίζεται τό γεγονός ότι οί άστικές τάξεις των ιμπεριαλιστικών χωρών, παρά τίς ισχύουσες άντιθέσεις, έχουν άναμφίβολα συμφέρον για μιά πολιτικά και στρατιωτικά ισχυρή ΟΔΓ ως δύναμη ήγεμονική. Έκείνο όμως πού θά έπρεπε νά άποτελέσει ύπόβαθρο για μιά πολιτική στρατηγική είναι ή μελέτη τής άντικειμενικής σχέσης μεταξύ τής πολιτικής καταπίεσης στην ΟΔΓ, τής θέσης της ως μεγάλης ιμπεριαλιστικής δύναμης, και τής εξέλιξης των ταξικών αγώνων στό έξωτερικό (σύγκρινε τή σχέση τής Δυτ. Γερμανίας μέ τήν Ιταλία ή μέ τήν Πορτογαλία). Τό δυσεπίλυτο πρόβλημα τής —παρά τίς πολύ διαφορετικές συνθήκες, μορφές και άμεσες προοπτικές πίλης— άπαραίτητης ένοποίησης, σέ παγκόσμιο επίπεδο, των αγώνων πρέπει νά άποτελέσει κεντρικό ζήτημα τής μελλοντικής άντικαταπιεστικής πολιτικής.

Κομμουνιστικό κίνημα και πολιτιστική ανάπτυξη

του Δ. Δημητράκου

Τό «πολιτιστικό» θέμα ή τό θέμα τής «κουλτούρας» θά συζητιέται γιά καιρό στόν τόπο μας. Πρίν από ένα χρόνο, στό τέλος του άρθρου μου «Η επικαιρότητα τής σκέψης του Αντόνιο Γκράμσι»,¹ είχα επισημάνει τή σημασία του πολιτικού κινήματος τής μεταδικτατορικής Ελλάδας και τήν επικαιρότητα καθώς και τήν άρμοδιότητα τής γκραμισιανής έννοιας τής «ήθικης και διανοητικής αναμόρφωσης», έννοιας πού συνδέει διαλεκτικά τό πολιτικό μέ τό πολιτιστικό στοιχείο σε μία τέτοια κίνηση.

Η συζήτηση πού έγινε στην ΚΟΘΕΠ² και ή απάντηση του Άγγελου Έλεφάντη³ γενικεύουν και επεκτείνουν θέματα πού ξεκίνησαν τό 1975-6 μέ τήν άρθρογραφία περί «Λαϊκού Πολιτισμού» στό Άντί (Άπριλ-Ιούνης 1976) των Άλ. Πολίτη, Σπ. Άδραχά, Κ. Μοσκώφ, Θ. Φωτιάδη - Π. Κουβελάκη, Δ. Παναγόπουλου, καθώς και τό άρθρο του Ν. Πουλιαντζά στά Νέα τήν ίδια εποχή και μέ τό ίδιο θέμα.

Η δική μου παρέμβαση γίνεται μέ άφορμή τή συζήτηση πού έγινε στην ΚΟΘΕΠ και τήν απάντηση του Α. Έλεφάντη, μέ τόν ίδιο μάλιστα τίτλο («Πολιτιστική ανάπτυξη και λαϊκή πρωτοβουλία»), μέσα στό πνεύμα και των δύο δημοσιευμάτων, δηλαδή παίρνοντάς τα σαν

άφετηρία γιά μία συζήτηση πού θά συνεχιστεί και πρέπει νά συνεχιστεί και από άλλους, και καθόλου μέ πρόθεση πολεμικής, όπως άλλωστε θά φανεί απ' αυτά πού γράφω.

Κυρίως όμως ή παρέμβασή μου θά είναι μία ανταπάντηση στόν Α. Έλεφάντη. Νομίζω, γιά νά άρχισω, ότι ενώ ή ομάδα τής συζήτησης τής ΚΟΘΕΠ, πέρα από τίς μεταξύ τους διαφορές, έχει σαν κοινό παρονομαστή τό ότι γυρεύουν μέσα στους υπάρχοντες φορείς ή δέκτες κουλτούρας τήν άφετηρία γιά μία γόνιμη «παρέμβαση» —παρά τό γεγονός ότι ό όρος «παρέμβαση» γίνεται αντικείμενο διαφανίας μεταξύ τους— ή πάντως γιά τή διαμόρφωση μιιάς πολιτικής ή «πλατφόρμας», πρós τό τί πρέπει νά γίνει, ό Α.Ε. στή δική του συμβολή παίρνει άφορμή τό χαρακτήρα και τό ρόλο τόσο των δεκτών και φορέων όσο και τής ίδιας τής κουλτούρας γιά νά ασκήσει μία κριτική, πού όσο και διεισδυτική και άν είναι σε όρισμένα σημεία, δέν καταλήγει, δέν μπορεί νά καταλήξει σε συμπεράσματα πού νά απαντούν στό βασικό ερώτημα κάθε πρωτοβουλίας —λαϊκής και μή— «τί νά κάνουμε».

1. Η κουλτούρα: βίωμα ή ιδεολογία;

Ό Γάλλος πολιτικός Edouard Herriot έλεγε, σε μία φράση πού έχει γίνει διάσημη, ότι όταν ξεχάσουμε όλα όσα μάθαμε, εκείνο πού μās μένει είναι ή κουλτούρα. Φαίνεται ότι ό Α.Ε. πιστεύει τό αντίθετο γιά τήν Ελλάδα. Όταν τά μάθουμε

όλα, τό μόνο πού μās λείπει είναι ή κουλτούρα. Δέν έχει άδικο, ιδίως άν δεχθούμε μέ τήν έννοια «κουλτούρα» τό βαθύτερο νόημα πού έχει ή απορρόφηση τής πνευματικής παραγωγής ενός τόπου από τό κοινωνικό σύνολο: νόημα πού, όπως τονίζει ό Α.Ε., δέν μετριέται από τήν ποσότητα των έργων μιιάς πολιτιστικής κίνησης (σελ. 13, β' στήλη), αλλά πού βρίσκεται στό μέτρο και στόν τρόπο πού αυτή ή κουλτούρα βιώνεται από τό λαό. Όμως, ό Α.Ε. προσπαθεί νά κάνει και κάτι άλλο: νά ανακαλύψει έναν «έσωτερικό λόγο» στην κουλτούρα, τόν όποιο θεωρεί ότι είναι «ιδεολογικός» (σελ. 13, α' στήλη). Άλλά εδώ έξωθει στό συμπέρασμα ότι συνταυτίζεται ή κουλτούρα μέ τήν ιδεολογία.⁴ Αντίθετα, οι συνεργάτες τής ΚΟΘΕΠ προσπαθούν νά διαλεκτικοποιήσουν τή σχέση πολιτικής/πολιτιστικής δράσης μέ άφετηρία τίς υπάρχουσες μορφές κουλτούρας.

Ό Α.Ε. πραγματοποιεί τήν έξίσωση κουλτούρα = ιδεολογία επιστρατεύοντας έναν μονοσήμαντο όρισμό τής κουλτούρας παρμένο από τόν άνθρωπολόγο Μ.Ι. Herkovits.⁵ Η άναφορά όμως σ' ένα έργο πού είναι πάνω από 25 χρόνια παλιό είναι άνεπαρκής, όταν στόν τομέα αυτό, δηλαδή τής πολιτιστικής άνθρωπολογίας, δέν έχουμε μείνει στόν Malinowski ούτε στόν Mauss, εφόσον υπάρχει τό έργο του Balandier, τής Μ. Douglas, του Haudricourt, αλλά και πολλών άλλων (μεταξύ των όποιων και του L. Dumont γιά τό σύστημα των καστών σε σχέση μέ τήν κουλτούρα)

Δημοσιεύουμε τήν απάντηση του Δ. Δημητράκου στό άρθρο του Α. Έλεφάντη («Πολίτης», τεύχ. 8), ελπίζοντας ότι ή συζήτηση γιά τό πολιτιστικό ζήτημα θά συνεχιστεί.

πού διευρύνουν τήν έννοια τής κουλτούρας καί τοῦ πολιτισμοῦ μέσα στά «πρότυπα» κοινωνιῶν πού ἐξετάζουν. Αὐτά βέβαια ξεχωρά ἀπό τίς ἄλλες δυνατές σκοπιές ἐξέτασης τοῦ ὄρου: τήν κουλτούρα στή σχέση μιᾶς κοινωνίας μέ τό σωρευτικό πνευματικό της ἔργο (Lukacs, Della Volpe), τήν κουλτούρα σάν ἱστορικό βίωμα ἑνός πολιτισμοῦ (Stuart Hughes, T.S. Elliott), τήν κουλτούρα σέ σχέση μέ τό «φολκλόρ» (De Martino), γιά νά ἀναφέρουμε, δειγματοληπτικά μόνο, τά «κλασικότερα» πεδία καί τά γνωστότερα ὀνόματα, χωρίς οὔτε στιγμή νά θεωρηθεῖ ὅτι ὁ κατάλογος ἐξαντλεῖται ἢ ἀπλῶς συνοψίζεται μέ τίς ἀναφορές αὐτές.

Τό θέμα ὅμως δέν εἶναι ἀκαδημαϊκό ὥστε νά ζητεῖται ἀπό τόν Α.Ε. μιᾶ παράθεση ἢ σύνθεση τῶν τελευταίων μελετῶν. Ἀλλά εἶναι νομίζω ἀπαράδεκτος ἐκλεκτικισμός στήν περίπτωση αὐτή, τό νά ἀπομονώνεται δηλαδή ἕνας ὀρισμός καί νά υἱοθετεῖται χωρίς νά γίνεται ἡ παραμικρή μνεία ἄλλων, καί χωρίς νά αἰτιολογεῖται αὐτή ἡ ἐκλογή. Χωρίς ὅμως νά κάνει κανείς χρήση περισπούδαστης καί ἐξεζητημένης ὀρολογίας, ἢ ἀκαδημαϊκή συζήτηση, εἶναι δυνατόν νά υἱοθετηθεῖ τήν εὐρύτερη δυνατή έννοια τοῦ ὄρου «κουλτούρα», ἐφόσον μάλιστα τοποθετεῖται μέσα στά πλαίσια ἑνός ἀριστεροῦ πολιτικοῦ προβληματισμοῦ. Αὐτή ἄλλωστε εἶναι ἡ έννοια μέ τήν ὁποία χρησιμοποιοῦν τόν ὄρο τόσο ὁ Λένιν ὅσο καί ὁ Γκράμσι.

Στή χρήση πού ἔκαναν τοῦ ὄρου «κουλτούρα» οἱ ἰδρυτές τοῦ Σοβιετικοῦ καί τοῦ Ἰταλικοῦ Κ.Κ. περιλαμβάνονταν ὄλο τό μορφωτικό ἐποικοδόμημα σάν *παραγωγή* καί σάν *βίωμα*, δηλαδή καί ἡ λαϊκή πνευματική δημιουργία καί ἡ ἀπορρόφησή της, καί ἡ πολιτικο-ιδεολογική δράση καί ἡ λογοτεχνική-καλλιτεχνική δημιουργία, ἀλλά ἐπίσης (καί ἐδῶ ἐπιμένουν καί οἱ δύο, ὁ καθένας μέ τόν δικό του τρόπο) καί τό τεχνικό-ἐπιστημονικό ἔργο ἑνός κοινωνικοῦ συνόλου.

Ἡ συνταύτιση τής κουλτούρας⁶ μέ τήν ἰδεολογία κάνει ἀφαίρεση τοῦ μὴ ἰδεολογικοῦ στοιχείου πού περιλαμβάνει, ἰδίως ἂν θυμηθοῦμε ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι μέρος τής κουλτούρας. Εἶναι «βολική» αὐτή ἡ συνταύτιση διότι σ' αὐτήν τή βάση εἶναι δυνατόν νά ἀσκηθεῖ μιᾶ κρι-

τική ἀφ' ὑψηλοῦ τής μικροαστικής ἰδεολογίας τής νεοελληνικῆς κουλτούρας, ἡ ὁποία διεισδύει καί στόν ἐργατικό χῶρο. Ὅμως ἀκριβῶς ὁ «ἔσωτερικός λόγος» τής κουλτούρας (ὅπως καί τής ἐκπαίδευσης) δέν εἶναι μόνον ἰδεολογικός. Ἡ κουλτούρα ἔχει μιᾶ σχετική ἀνεξαρτησία, καί τή σχετική ἀνεξαρτησία της, σάν καλοῦπι μέσα στό ὁποῖο ὀργανώνεται ἡ γνώση καί πού προσδιορίζει τίς κοινωνικές σχέσεις, μᾶς ἐνδιαφέρει νά δοῦμε κυρίως, καί λιγότερο τήν ἐξάρτηση τοῦ ἰδεολογικοῦ της περιεχομένου ἀπό τοὺς ἰδεολογικούς μηχανισμούς τοῦ κράτους, ἐξάρτηση πού εἶναι γνωστή καί ἀναντίρρηση.

Αὐτός εἶναι ἄλλωστε καί ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο ἡ συζήτηση τής ΚΟΘΕΠ δέν στράφηκε πρός τήν «κρίση τής σοσιαλιστικῆς ἰδεολογίας», ὅπως τής καταλογίζει ὁ Α.Ε. Ἡ συζήτηση δέν ἦταν καταρχήν γιά τήν ἰδεολογία καί ἀκόμη λιγότερο γιά τήν κρίση τής σοσιαλιστικῆς. Τό πρόβλημα στήν πρώτη αὐτή, ἀμεθάδευτη ἀλλά γόνιμη συζήτηση, ἦταν, ἂν ὀρθῶς τό συλλαμβάνω, πρὶν ἀπ' ὅλα ἡ προσέγγιση καί ἀπώτερα ἡ ἐξακριβίωση τής πραγματικῆς πολιτιστικῆς κατάστασης τοῦ λαοῦ μας, καί κατά δεύτερο λόγο ἡ ἐξεύρεση κατάλληλων τρόπων πολιτιστικῆς αὐτο-κινητοποίησης του, δηλαδή λειτουργίας τής λαϊκῆς αὐτενεργείας. Τό νά βλέπει κανείς τό πρόβλημα μόνον ἢ καταρχήν ἰδεολογικά, εἶναι δογματικό καί εἶναι, νομίζω, καί μεθοδολογικά λανθασμένο. Στό μέτρο πού οἱ ἀριστερές πολιτικές δυνάμεις θέλουν νά παίξουν ἕνα ρόλο στή διαμόρφωση αὐτῆς τῆς πρωτοβουλίας, ὀφείλουν νά ἐξετάσουν ὄλο τό φάσμα τῶν πολιτιστικῶν ἐκδηλώσεων στόν τόπο μας, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν κριτική τοῦ ἰδεολογικοῦ περιεχομένου αὐτῆς τῆς κουλτούρας, κριτική πού ἀσκεῖ ὁ Α.Ε. καί πού εἶναι διεισδυτική, ἀλλά περιορισμένη στό μέτρο πού στέκεται ἐκεῖ, καί ἐκεῖ μόνον.

2. Τό πρόβλημα τῆς «παρέμβασης» στό πολιτιστικό πεδίο

Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ἡ διάθεση «παρέμβασης» τῶν ἀριστερῶν πολιτικῶν δυνάμεων στό πολιτιστικό κίνημα ἀποτελεῖ διάθεση συντήρησης μιᾶς κομματικῆς «κλειστῆς μι-

κροκοινωνίας», μιᾶς «ἀντι-κουλτούρας» πού δρᾷ σάν ξένο σῶμα μέσα στό κοινωνικό σῶμα. Ἡ «παρέμβαση» γιά τήν ὁποία γίνεται λόγος στήν ΚΟΘΕΠ σημαίνει μᾶλλον (κι αὐτό φαίνεται κυρίως στά λόγια τοῦ Δ. Σπάθη καί τοῦ Τ. Σαμαντᾶ) τήν προσπάθεια τοῦ συλλογικοῦ διανοοῦμένου, πού εἶναι τό Κόμμα τῆς ἐργατικῆς τάξης καί τῶν συμμάχων της, νά λάβει ἐνεργό μέρος στή διανοητική καί ἠθική ἀναμόρφωση ὅλης τῆς κοινωνίας πού ἐπιτελεῖται σήμερα —μέ τά καλά της καί τά στραβά της— στή μεταδικτατορική Ἑλλάδα, ἀρκεῖ ἡ συμμετοχή του αὐτή νά γίνεται χωρίς δογματισμό: ἡ ἐμβέλειά της μετριέται ἀπό τά ἀνοίγματα πού πετυχαίνει καί ὄχι ἀπό τό κλεισμό της σ' ἕνα χαράκωμα «ἀντικουλτούρας».

Ἐδῶ ἀκριβῶς, ὁ Α.Ε. κάνει μιᾶ γόνιμη συμβολή στό τελευταῖο μέρος τοῦ ἀρθροῦ του. Πρῶτα πρῶτα τονίζει κάτι πού ἔπρεπε νά εἶχε τονισθεῖ ἀπό καιροῦ, δηλαδή τήν ἀνυπαρξία τῆς κριτικῆς στήν Ἑλλάδα καί ἰδίως ἰδεολογικῆς κριτικῆς στό ὄνομα τῆς «μὴ παρέμβασης», δηλαδή τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνεξαρτησίας διαμόρφωσης πολιτιστικῶν σχημάτων, λές καί ἡ πολιτική λειτουργία ἑνός κόμματος χωρίζεται ἀπό τήν πολιτιστική μέ σινικό τεῖχος, καί λές καί ὁ συλλογικός διανοοῦμενος μπορεῖ νά παραιτηθεῖ ἀπό τή δράση στόν πολιτιστικό τομέα τῆς ὁποίας τό περιεχόμενο θά εἶναι ὁποσδήποτε πολιτικό. Ἡ ἀτομική ἀνεξαρτησία τοῦ στρατευμένου διανοοῦμένου εἶναι ἕνα πρόγραμμα, καί ἡ παραιτήση τοῦ συλλογικοῦ διανοοῦμένου (τοῦ κόμματος) ἀπό τή δυνατότητα δράσης του στό ἐπίπεδο τῆς ἐθνολαϊκῆς κουλτούρας ἢ ἰδεολογικῆς κριτικῆς τοῦ ἐπιπέδου καί περιεχομένου της εἶναι τελείως ἄλλο.

3. Κουλτούρα καί ἡγεμονική λειτουργία

Ἀλλά δέν εἶναι πάλι δυνατόν νά φαντασθοῦμε ὅτι ὁ ρόλος τῶν ἀριστερῶν πολιτικῶν δυνάμεων καί τῶν προοδευτικῶν διανοομένων μέσα καί ἔξω ἀπό τά δύο Κ. Κόμματα τῆς χώρας μας σήμερα εἶναι ἡ ἐπιβολή τῆς «ἰδεολογίας τοῦ μαρξισμοῦ» στό «λαϊκό κίνημα». Ἡ «σύνδεση» τῶν δύο γιά τήν ὁποία μιλάει ὁ Α.Ε., καί ἡ ὁποία εἶναι

τόσο αναγκαία, δέν περνάει τόσο από μία κριτική από μαρξιστικής σκοπιᾶς τῶν βιομάτων «λαϊκῆς» κουλτούρας ἔτσι ὅπως ἐξαρτῶνται ἀπό τούς ἰδεολογικούς μηχανισμούς τοῦ κράτους — πράγμα πού λίγοι «ποπολιστές» μας δέχονται ἢ βλέπουν καί πού ὁ Α.Ε. ὀρθά τονίζει. Περνάει μᾶλλον ἀπό τή χρησιμοποίηση τῶν ὑφισταμένων εὐκαιριῶν πολιτιστικῆς ἀναμόρφωσης ὥστε νά ἀποκαλυφθεῖ τό σοσιαλιστικό περιεχόμενο στό βάθος κάθε λαϊκῆς «ἀντίστασης» στήν ἐπιρροή τῶν δυναστευόντων, ἔστω κι ἂν ἡ μορφή της μπορεῖ νά εἶναι ἀμφισβητή, κακόμορφη ἢ «ἀπολιτική». Ἀποτελεῖ αὐτή ἡ προσπάθεια ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ ἡγεμονικοῦ ἐγχειρήματος, δηλαδή τήν ἐπιτυχία σχηματισμοῦ λαϊκοῦ ἡγεμονικοῦ μπλόκ πού θά μπορέσει νά ἐπιφέρει ὀργμές καί ἀνακατατάξεις στό ἄστικο, ὥστε νά τό ἀνατρέψει. Ἀλλά ἕνα ἡγεμονικό μπλόκ δέν σχηματίζεται μέ βάση ἕνα ὄραμα ὅπως τό θέλει ὁ Α.Ε. (σελ. 16, β' στήλη) πού νά εἶναι ἀρκούντως «μαρξιστικό». Λογική συνέπεια μιᾶς τέτοιας παραδοχῆς εἶναι νά πιστέψουμε ὅτι ἐκεῖνο πού λείπει ἀπό τό λαό εἶναι ἕνα ἄρτιο, συγκροτημένο, καθολικό, ὀλοκληρωμένο ὄραμα-ὄνειρο, πού ἂν τοῦ τό δώσουμε, καί μέ τή μαχητικότητα πού ἔχει «κατά τά ἄλλα», θά ὀδηγηθοῦμε στό ποδοῦμενο τέμα τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἐνα λαϊκό ἡγεμονικό μπλόκ σχηματίζεται μᾶλλον μέ βάση μιᾶ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ κατακυρωμένη ἀπό μιᾶ θεμελιωμένη ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ. Γιά νά μπορέσει αὐτή ἡ προοπτική νά γίνει ἀποδεκτή σ' ὄλους ὄσους ἀπαρτίζουν τό μπλόκ (ἢ συγκρότημα) θά πρέπει νά γίνει κτῆμα ὀλονῶν. Θά πρέπει δηλαδή ἡ ἐργατική τάξη καί τό σύνολο τῶν φορέων της — καί μιᾶ καί εἴμαστε σέ τελείως γραμμισανό πεδίο, ἄς χρησιμοποιήσουμε τήν ἔκφραση τοῦ Γκράμσι —, θά πρέπει τό *Κόμμα-Ἡγεμόνας* νά μπορέσει νά μεταδώσει στους ἄλλους αὐτή τήν προοπτική μέσα ἀπό μιᾶ σύμπραξη τόσο στό πολιτικό ὄσο καί στό πολιτιστικό πεδίο. Τοῦτο ὄμως προϋποθέτει ἀπό μέρους τοῦ Ἡγεμονικοῦ ὑποκειμένου, δηλαδή τοῦ Κόμματος, μέ τήν εὐρύτερη ἔννοια πού ἐπικαλεῖται ὁ Α.Ε. (σελ. 17, α' στήλη) τοῦ «συνόλου τῆς ἀριστερᾶς», τήν ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ τοῦ συνολικοῦ πολιτιστικοῦ προτύπου μέσα στό ὄποιο θέλει νά δράσει καί πού περιλαμβάνει καί τό ποδοσφαῖρο

καί τό φλιπεράκι καί τό «λαϊκό περιοδικό» κι ὄλες τίς μικροαστικές δουλειές πού τό κατατρούχουν, ἀλλά θέλουμε δέν θέλουμε τό συνιστοῦν. Δέν ὄφελει νά τό ἐπικρίνουμε· πρέπει νά τό καταλάβουμε. Ἀλλιῶς ἡ σύνδεση τοῦ μαρξισμοῦ μέ τό λαϊκό κίνημα καί ἡ δυνατότητα καί ἡ ὑποχρέωση μάλιστα κριτικῆς ἐπέμβασης στήν πολιτιστική ζωή πού ἀντιπαρατάσει ὁ Α.Ε. στήν ἀρχή μὴ ἐπέμβασης τοῦ Τίτου Πατρικίου (ΚΟΘΕΠ, σελ. 41) εἶναι ἀνέφικτη.

4. Ἡ ἀντίσταση σὴν κυρίαρχη ἰδεολογία

Ἐδῶ ὄμως ὀδηγοῦμαστε στό κρισιμότερο σημείο τῆς θέσης τοῦ Α.Ε., πού εἶναι ταυτόχρονα ἡ δύναμή της καί ἡ ἀδυναμία της. Βασικά τί λέει; Λέει ὅτι ἐνῶ ἔχουμε μπροστά μας ἕνα λαϊκό κίνημα πού ἀπό τήν ἱστορία του, τήν παράδοσή του, τή δυναμική του, ἔχει τεράστια ἀποθέματα μαχητικότητας *σ' ὄλα τά πεδία*, ὁ στραβός χειρισμός κι ἡ ἀδυναμία ὀρθῆς σύνδεσῆς του μέ τό μαρξισμό τό κάνει νά πηγαίνει χαμένο κάθε φορά. Καθῆκον τοῦ μαρξιστῆ εἶναι νά συνδέσει τή «φυσική» ἀντίσταση τοῦ λαοῦ στους δυνάστες του, μέ τά θεωρητικά, ἰδεολογικά καί ὀργανωτικά ἐργαλεῖα ἀποτελεσματικῆς ἀντίστασης, δηλαδή μέ τήν ἐπανάσταση. Ἡ ἐπανάσταση ὄμως ἀρχίζει σάν κριτική λειτουργία. Κι ὄταν μετουσιωθεῖ ἡ φυσική ἢ αὐθόρμητη ἀντίσταση σέ συγκεκριμένη κριτική λειτουργία, καί συνδεμένη μέ τή λαϊκή μαχητικότητα γίνει ἐπαναστατικό κίνημα, τότε προχωράει στήν ἐπαναστατική ἐπίθεση ἐφόσον ὁ ὄλεμος δέν κερδίζεται μέ ἄμυνα (σελ. 16, στήλη α' καί β').

Ἄς δοῦμε αὐτές τίς θέσεις ἀπό κοντά.

Ὁ Α.Ε. τονίζει κάτι πού δέν εἰπώθηκε ἀπό τούς ὀμιλητές στήν ΚΟΘΕΠ καί πού εἶναι ἡ πρωταρχική πρόββαση γύρω ἀπό κάθε συζήτηση μέ θέμα τή λαϊκή πρωτοβουλία στό πολιτιστικό κίνημα: τό στοιχείο τῆς ἀντίστασης τοῦ λαοῦ στήν κυρίαρχη κουλτούρα. Συγχρόνως τονίζει ὅτι αὐτή ἡ ἀντίσταση ἔχει περιορισμένες δυνατότητες λόγω τοῦ καθοριστικοῦ ὀόλου τῶν ἰδεολογικῶν μηχανισμῶν τοῦ κράτους. Ἡ ἀντίσταση αὐτή εἶναι ἐπομένως μοιραῖο νά ἀποτύχει ἂν δέν

μετουσιωθεῖ σέ ἐπαναστατικό κίνημα, ἂν δέν περάσει ἀπό τήν ἄμυνα στήν ἐπίθεση (σελ. 16, β' στήλη).

Πρῶτα πρῶτα, ἡ «ἀμυντική στρατηγική» γιά τήν ὄποια μιλάει ὁ Α.Ε. δέν ὀδηγεῖ πάντα στήν ἦττα, οὔτε τό «γιουρούσι» ὀδηγεῖ ἄφεντα στό θρίαμβο. Ἡ τακτική ἄμυνας ἢ ἐπίθεσης (γιατί περὶ τακτικῆς πρόκειται κι ὄχι στρατηγικῆς) ἐξαρτάται ἀπό τό συσχετισμὸ δυνάμεων σέ μιᾶ συγκεκριμένη φάση τοῦ ὀλέμου, πού προβλέπεται στή συνολική στρατηγική σύλληψη καί πού περιλαμβάνει καί φάσεις ἄμυνας ἢ σύμπτξης, ἀλλά καί φάσεις ἐπίθεσης ἢ ἐφόδου. Ὁ «ἔσωτερικός λόγος» μιᾶς ἐπαναστατικῆς προοπτικῆς πού πρέπει νά ἐγκλωπυθεῖ τό λαϊκό κίνημα γιά νά γίνει ἐπαναστατικό, δέν εἶναι ἡ ἰδεολογική σύλληψη ἑνός ὄραματος, οὔτε ἡ ἀξιοποίηση τῆς λαϊκῆς μαχητικότητας μέσα ἀπό μιᾶ «ἐπιθετική» τακτική (ἢ στρατηγική ἂν εἶναι δυνατόν). Εἶναι ἡ σύνδεση τοῦ τελικοῦ σοσιαλιστικοῦ στόχου μέ μιᾶ στρατηγική πού νά γίνεται κατανοητή καί ἀποδεκτή ἀπό τό λαϊκό κίνημα: τό ὄραμα γίνεται ἔτσι στρατηγικό στοιχείο, καί ἐναπόκειται στίς πολιτικῆς δυνάμεις τῆς ἀριστερᾶς καί στήν παιδευτική τους ἀποστολή νά καταστήσουν τή στρατηγική αὐτή πιό κατανοητή, πιό διαδεδομένη, πιό συγκεκριμένη, πιό θεμελιωμένη, πιό στενά καί διαλεκτικά δεμένη μέ τίς ἀνάγκες καί τίς ἀξιώσεις τῶν ἐργαζομένων.

5. Κουλτούρα καί ταξική πάλη

Ἀλλά ἡ «ἀντίσταση» γιά τήν ὄποια μιλάει ὁ Α.Ε., καί μάλιστα ἐνάντια στους ἰδεολογικούς μηχανισμούς τοῦ κράτους, ἔχει καί ἕνα ἄλλο περιεχόμενο πού εἶναι *δυνάμει σοσιαλιστικό*. Ἄν ὁ λαός βροῖκει, στό πολιτιστικό πεδίο, διάφορους τρόπους ἀντίστασης στήν κυρίαρχη ἰδεολογία, δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι συνυπάρχει σ' αὐτούς τούς τρόπους τό ἀντιδραστικό μέ τό προοδευτικό στοιχείο, ὅτι ἡ «ἀντίσταση» στους ἰδεολογικούς μηχανισμούς καταλήγει νά ἀπορροφηθεῖ ἀπ' αὐτούς καί νά γίνει τρόπος ἀναπαραγωγῆς τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας, ὅτι ἡ «ἀντίσταση» αὐτή δέν εἶναι πολλές φορές ἄλλο ἀπὸ φυγή. Αὐτά τονίζονται στό ἄρθρο του μέ ἀρκετὴ σαφήνεια, νομίζω. Ἀλλά ἡ

διάθεση καταγγελίας τῆς ἀμαρτωλῆς συμβίωσης τῆς ἀντίστασης μέ τῆ φυγή, ἢ τῆς ἀντίδρασης μέ τήν προοδευτικότητα μέσα στό λαϊκά πολιτιστικά βιώματα δηγοῦν ἐδῶ τόν Α.Ε. στό νά ξεχάσει τό κύριο σημεῖο τοῦ προοδευτικοῦ προβληματισμοῦ, πού πέρα ἀπό τήν καταγγελία πρέπει νά ξεκινήσει μέ ἀφετηρία τῆ συγκεκριμένη κατάσταση ὥστε νά ἐπέμβει ἀποτελεσματικά. Πρέπει νά ξεκινήσουμε ἀπό τό δυνάμει σοσιαλιστικό περιεχόμενο τῆς ἀντίστασης αὐτῆς: πῶς ἐκφράζεται, γιατί παίρνει ἀντί τῆς μορφῆς, πῶς διασυνδέεται καί συμπλέκεται μέ ἀστικές ἐπιρροές, πῶς χειραγωγεῖται ἀπό τήν ἀστική τάξη, πῶς μπορεῖ νά πάρει ἄλλους δρόμους κ.λπ.

Ἄν στενέψουμε τήν ἔννοια τῶν ἰδεολογικῶν μηχανισμῶν τοῦ κράτους, ὅπως κάνει ὁ Α.Ε., ἡ ἐξέταση τοῦ προβλήματος ἀπ' αὐτήν τή σκοπιά χάνει τό νόημά της, διότι ὁδηγεῖται ἄφενκα σ' ἕνα ἀδιέξοδο πού εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς παντοδυναμίας τῶν μηχανισμῶν αὐτῶν. Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι οἱ ἰδεολογικοί μηχανισμοί τοῦ κράτους δέν εἶναι μόνο τό σχολεῖο, ἡ Ἐκκλησία, ἡ τηλεόραση κ.λπ., ἀλλά τό σύνολο τῶν ἐστιῶν ἀναπαραγωγῆς τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας, καί πρῖν ἀπ' ὅλα τό ἐργοστάσιο καί γενικά ὁ

τόπος ἐργασίας. Ἡ ἀντίσταση στήν ἐπιρροή τῶν ἰδεολογικῶν μηχανισμῶν τοῦ κράτους δέν γίνεται μόνο μέσα ἀπό ἀντίστοιχες «αὐθόρμητες» λαϊκές ἐκδηλώσεις στό ἐπίπεδο τοῦ ἐποικοδομηματος, ἀλλά σ' αὐτό πού μποροῦμε νά ὀνομάσουμε *καθημερινή ταξική πρακτική*, δηλαδή τό συνδυασμό τῆς *παράστασης* τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος (δηλαδή τῆς ἰδεολογίας) καί τῆς δράσης μέ σκοπό τή μεταβολή του.

Ἡ ἐμπειρία ἐπομένως τῆς καθημερινῆς ταξικῆς πάλης ὑφίσταται καί αὐτή τήν ἰδεολογική τῆς φύση, σάν πάλη ἐναντίον τοῦ κεφαλαίου καί ἐναντίον τῶν ἰδεολογικῶν του στηριγμάτων πού περιλαμβάνουν ὄχι μόνον τό ἐποικοδόμημα ἀλλά καί τήν ἴδια τή βάση, ἐφόσον καί ὁ τόπος ἐργασίας εἶναι τόπος ἀναπαραγωγῆς τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας. Εἶναι ὅμως καί τό κατεξοχῆν πεδίο μάχης τοῦ ταξικοῦ ἀγῶνα. Ἡ ἔννοια τῆς ταξικῆς πρακτικῆς πού ἀναφέραμε πιό πάνω περικλείνει τό βίωμα τῶν ἐπιρροῶν τῶν ἰδεολογικῶν μηχανισμῶν τοῦ κράτους μέσα ἀπό τήν καθημερινή ταξική πάλη, πού προϋποθέτει τήν ἀντίσταση στίς ἐπιρροές αὐτές.

Ὅσο ἀναρθεῖ καί ἂν ἐκφράζεται ἡ ἀντίσταση αὐτή, εἴτε στό διεκδικητικό εἶτε στό πολιτικό εἶτε στό πολιτιστικό ἐπίπεδο, εἶναι ἀναπό-

σπαστο μέρος τῆς ταξικῆς πάλης πού σέ τελευταία ἀνάλυση καθορίζει τό χαρακτήρα καί τή δύναμη τοῦ λαϊκοῦ πολιτιστικοῦ κινήματος. Κάνοντας ἀφαίρεση τῆς ταξικῆς πάλης, δέν εἶναι δυνατόν νά καταλάβουμε τό νόημα τοῦ λαϊκοῦ ἀγῶνα σ' ὅλα τά ἐπίπεδα πού διεξάγεται, τόσο στή βάση ὅσο καί στό ἐποικοδόμημα. Ὁ ρόλος τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος εἶναι πρῶτα νά καταλάβει τί ἐκφράζει (καί ὄχι τόσο τί «θά ἐπρεπε» νά ἐκφράζει), ποιά ἐσωτερική ἀλήθεια προσπαθεῖ νά ἐξωτερικεύσει ὁ ἀγῶνας αὐτός, καί μετά νά τοῦ δώσει ὄψη καί ἐμβέλεια, μέσα ἀπό τήν ὀργάνωση καί τή μαζικοποίηση πού θά μποροῦσε νά τοῦ ἐξασφαλίζει.

Καί αὐτό θά ἐξαρηθεῖ ἀπό τήν ποιότητα τῆς παρέμβασής του σ' ὅλα τά πεδία πού ἀναφέραμε, ἀντλώντας πάντα ἀπό τά διδάγματα πού τοῦ παρέχει ἡ ἐπαφή του μέ τό ἴδιο τό πολιτιστικό κίνημα τοῦ λαοῦ σ' ὅλες του τίς ἐκδηλώσεις, καί δημιουργώντας τά πλαίσια γιά νά μετατραπῆ σέ *ἐπαναστατικό κίνημα*. Αὐτή εἶναι ἡ πραγματική ἀποστολή τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος σέ σχέση μέ τό λαϊκό πολιτιστικό κίνημα: ἡ ἀναπαραγωγή τῆς ἐσωτερικῆς ἀλήθειας τοῦ λαϊκοῦ κινήματος σ' ἕνα ψηλότερο καί καθολικότερο πεδίο.

1. ΚΟΘΕΠ, τευχ. 8.

2. ΚΟΘΕΠ, τευχ. 15, σελ. 17-46.

3. Ὁ Πολίτης, τευχ. 8, σελ. 11-17.

4. Ὅπως θά προσπαθῶ νά ἀποδείξω, ἡ συνταύτιση αὐτή δέν εἶναι ὀρθή. Ὅμως ἐπικαλεῖται ὁ Α.Ε. ὀρισμένες πηγές πού μποροῦν νά δώσουν λαβή σέ παρανοήσεις. Ποτέ δέν εἶπε ὁ Μάρξ ὅτι ἡ κουλτούρα εἶναι γλώσσα τῆς πραγματικῆς ζωῆς. Ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς λένε ὅτι ἡ παραγωγή τῶν ἰδεῶν εἶναι ἡ γλώσσα τῆς πραγματικῆς ζωῆς. (Γερμανική Ἰδεολογία, βιβλ. 1, κεφ. Α. 1: «Ἡ ἰδεολογία γενικά καί εἰδικά ἡ γερμανική ἰδεολογία»). Συνδέεται αὐτή ἡ «γλώσσα» μέ τήν ὕλική δραστηριότητα (Tätigkeit) καί τήν ὕλική ἐπικοινωνία (Verkehr) τῶν ἀνθρώπων. Δέν συνταυτίζεται μέ τόν ὀρισμό τοῦ Herkovits πού ἐπίσης ἐπικαλεῖται ὁ Α.Ε. καί ὁ ὁποῖος μιλᾷ γιά «μοντέλα συμπεριφορᾶς». Ἄλλη πηγή πού ἐπικαλεῖται εἶναι ὁ Althusser (καί οἱ τρεῖς ἀναφορές βρῶσκονται στή σ. 13 στήλη α' τοῦ Πολίτη). Ἄλλά καί ἐδῶ μπορεῖ κανεῖς νά παραπλανηθεῖ.

Διότι στό *Pour Marx*, σελ. 240, πού ἀναφέρει ὁ Α.Ε., ὁ Althusser λέει γιά τήν ἰδεολογία, ὅτι εἶναι ἡ σχέση τῶν ἀνθρώπων μέ τόν τρόπο πού βιώνουν τή σχέση τους μέ τίς συνθήκες ὑπαρξῆς τους, καί ὄχι γιά τή κουλτούρα. Εἶναι ἄλλωστε χαρακτηριστικό ὅτι ὁ Althusser δέν ἐπικαλεῖται τή Γερμανική Ἰδεολογία, ἔργο τοῦ 1845 ὅπου ἀκόμη δέν ἔχει ὀλοκληρωθεῖ ἡ «ἐπιστημολογική τομή» στή διαμόρφωση τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ. Γ' αὐτό καί ἡ ἰδεολογία σάν ἀντανάκλαση τῶν πραγματικῶν συνθηκῶν, πού βρί-

σκουμε στόν ὀρισμό τοῦ Μάρξ τῆς Γερμ. Ἰδεολογίας, μεταβάλλεται στόν Althusser σέ «ὄση», δηλαδή σέ τρόπο ὕλικου βιώματος τῶν συνθηκῶν ζωῆς.

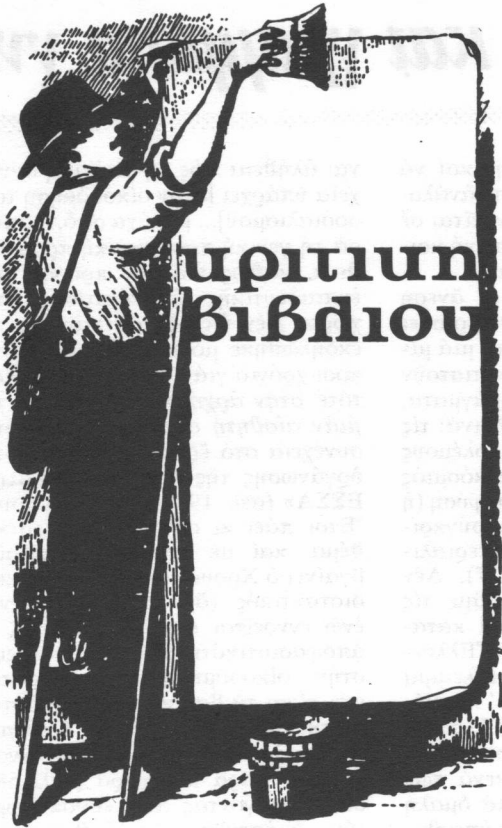
5. Les bases de l'Anthropologie Culturelle, Rayot, 1952, ἔργο ἀναφερόμενο στό ἄρθρο τοῦ Α.Ε., σελ. 13 α' στήλη. «Ἡ κουλτούρα εἶναι τό σύνολο πρακτικῶν καί προτύπων (μοντέλων) συμπεριφορᾶς πού ἰσχύουν σέ μιά ὀρισμένη ἐποχή, σέ μιά ὀρισμένη κοινωνία καί πού διέπουν τίς πνευματικῆς δραστηριότητες τῶν κοινωνικῶν ομάδων». Τό ἔργο αὐτό ἐκδόθηκε τό 1949 μέ τόν τίτλο *Man and his world: The Science of Cultural Anthropology*. Ἡ γαλλική ἔκδοση ἀποτελεῖ μερικῆ μετάφραση τοῦ πρωτοτύπου.

Τό θέμα ἔχει κάποια σημασία, καί δέν νομίζω νά εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ Althusser ἀποφεύγει νά βασισθεῖ στή Γερμανική Ἰδεολογία—ἡ ὁποία συνταυτίζει τήν ἰδεολογία μέ τή συλλογική αὐτάντη ἐνός κοινωνικοῦ συνόλου πού βιώνεται σάν παραμορφωμένη ἀντανάκλαση τῆς πραγματικότητας στή συνείδηση, δημιουργώντας ἔτσι μιά «ψευδοσυνείδηση»— ὅτι ἡ ἄλτουσεριανή καί ἡ λενινιστική ἀντίληψη βασίζονται στήν ἔννοια τῆς ἰδεολογίας σάν «φιλοσοφίας» πού βρῶσκουμε τόσο στόν Μάρξ τῆς ὀριμότητας ὅσο καί στόν Λένιν. Στή Συμβολή τῆς Κριτικῆς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας (1859) ὁ Μάρξ διακρίνει ἀνάμεσα στίς οικονομικές συνθήκες καί τίς ἰδεολογικές μορφές μέσα ἀπό τίς ὁποῖες οἱ ἄνθρωποι τίς συνειδητοποιοῦν. Πολλά σημεία τοῦ Κεφαλαίου καί τῆς Συμβολῆς τονίζουν τήν ὕλικότητα τῆς γένεσης αὐτῶν τῶν

μορφῶν—καί αὐτή εἶναι καί ἡ συμβολή καί τοῦ Althusser στό θέμα αὐτό. Ἡ «ἐπιστημολογική τομή» πού πραγματοποιεῖται μετά τό 1845 θέτει σ' ἄλλη βάση τόσο τήν ἰδεολογία ὅσο καί τή σχέση τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου μέ τή φιλοσοφία του, τόν διαλεκτικό ὕλισμο, πού σάν τέτοια εἶναι ἰδεολογία (Positions, σ. 37, 43). Αὐτός εἶναι ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο ὁ Althusser δέν παίρνει σάν ἀφετηρία τῆς ἔννοια πού διατυπώνεται στή Γερμανική Ἰδεολογία. Εἶναι πάντως βέβαιο ὅτι ὁ Althusser δέν θά υἱοθετοῦσε ποτέ τόν ὀρισμό τῆς κουλτούρας πού υἱοθετεῖ ὁ Α.Ε. δανειζόμενος τόν ἀπό τόν Herkovits, δεδομένου ὅτι ὁ τελευταῖος μιλᾷ γιά μοντέλο ἐνῶ ὁ Γάλλος φιλόσοφος ἀπορρίπτει τήν ἔννοια αὐτή, θεωρώντας ὅτι ἡ ἰδεολογία εἶναι «σύστημα παραστάσεων» (*Pour Marx*, σ. 238).

6. Ὁ ὀρος λοιπὸν «κουλτούρα» βρῶσκει τήν ὀλοκληρωσή του στήν ἔννοια τῆς ἰδεολογίας ἡ ὁποία μᾶς ἐπιτρέπει νά δοῦμε «τῆ σχέση τῶν ἀνθρώπων, ὄχι μέ τίς συνθήκες ὑπαρξῆς τους, ἀλλά τόν τρόπο πού βιώνουν τή σχέση τους μέ τίς συνθήκες ὑπαρξῆς τους», γράφει ὁ Α.Ε. (σ. 13 α' στήλη καί ὀποσημείωση 2 τῆς ἴδιας σελίδας, ὅπου σημειώνει ὅτι ἡ ὑπογραμμισμένη [ἀπό τόν ἴδιο] ὀρήση εἶναι παρμένη ἀπό τόν Louis Althusser, *Pour Marx*, Παρίσι 1966, σ. 240). Ἡ ὀρήση ὅμως εἶναι δυνατόν νά δώσει τήν ἐντύπωση ὅτι ὁ Althusser συνταυτίζει τήν ἰδεολογία μέ τήν κουλτούρα, πράγμα πού δέν ἀνταποκρίνεται πρὸς τήν ἀλήθεια.

7. Ν. Πουλαντζά, Πολιτική ἔξουσία καί κοινωνικές τάξεις, γαλλική ἔκδ. Maspero, Παρίσι 1968, σ. 89-90 καί 108-9.

ζω και γραμματα γνωρ

«'Η ΕΣΣΔ στόν δρόμο του κομμουνισμού»

του Κώστα Χατζηαργύρη
Gutenberg, Αθήνα 1977, σσ. 180

Πολλοί είμαστε, φαντάζομαι, όσοι με την είδηση ότι ο κ. Κ. Χατζηαργύρης διέπραξε νέο βιβλίο με τόσα υποσχόμενο τίτλο (*'Η ΕΣΣΔ στόν δρόμο του κομμουνισμού*), σκεφτήκαμε για μιά στιγμή να επιδοθούμε σε διασκεδαστικές συγκρίσεις ανάμεσα στα παλαιότερα γραφτά του (μεταξύ άλλων, κάποιες μπηχτές κατά της πατρίδας του σοσιαλισμού στην *Αύγη*) και στα τωρινά. Τελικά νομίζω ότι κάτι τέτοιο δεν θά ήταν σωστό από πολλές απόψεις. 'Ας αναγνωρίσουμε στόν Κ.Χ. τό δικαίωμα του λάθους και της αλλαγής γνώμης, τόσο περισσότερο μάλιστα πού τώρα δεν θά τό αναγνωρίζει πιά αυτός σε κανέναν. Καί

ας έλθουμε στό βιβλίο του αυτό καθ'αυτό.

'Από τά προκαταρκτικά κιάλας στοιχεία του βιβλίου (τίτλος, οργάνωση της ύλης του, πρόλογος) ό στόχος φαίνεται να είναι αρκετά καθορισμένος: παίρνοντας σαν δεδομένο ότι η ΕΣΣΔ πορεύεται πρός τόν κομμουνισμό, και μάλιστα με αδιάκοπη ιστορική συνέχεια από την εποχή της ίδρυσής της (εκτός από κάποιες επιφυλάξεις για κάποιες «περιόδους άσυνέπειας» στόν πολιτικό τομέα, όπως θά δούμε παρακάτω), τό πρόβλημα του Κ.Χ. είναι να αναλύσει πώς διεξάγεται αυτή η πορεία τώρα και πώς διαγράφεται στό άμεσο και προσε-

χές μέλλον. Τούτο κρίνει ιδιαίτερα αναγκαίο να επιχειρήσει ό συγγραφέας γιατί τόσο στην Ελλάδα όσο και στην καπιταλιστική Δύση δεν διαθέτουμε παρά περιγραφές ή τό πολύ πολύ μερικές αναλύσεις της πορείας αυτής, ενώ ό ίδιος μάς βεβαιώνει ότι προχωρεί σε συνολική και διαλεκτική ανάλυση, και μάλιστα με βάση στοιχεία και αναλύσεις από επίσημες και υπεύθυνες σοβιετικές (έπιστημονικές, θεωρητικές κ.λπ.) πηγές, υπονοώντας φυσικά ότι όλοι οι υπόλοιποι τις άγνοούν από άδυναμία προσπέλασης ή από ύποπτη δυσπιστία απέναντί τους. 'Ετσι πετυχαίνει ό συγγραφέας τό πρώτο του έπίτευγμα, να ξεφορτωθεί δηλαδή όλη τή λιγότερο ή περισσότερο γνωστή βιβλιογραφία, έπαινετική ή κριτική, πολιτική, οικονομική, κοινωνική κ.λπ., πάνω στην ΕΣΣΔ και τις άλλες ανατολικές χώρες πού έχει συσσωρευτεί στην Εύρώπη και άλλου, και ή όποια σε σημαντικό μέρος της δεν άμφισβητείται από κανέναν πιά για ό,τι άφορά τή σοβαρότητα και στερεότητά της, ούτε από τά ευρωπαϊκά Κ.Κ. και τούς διανοουμένους τους ούτε καν από την πλειοψηφία των συγγραφέων των ίδιων των ενδιαφερομένων χωρών. 'Ετσι ό Κ.Χ. είναι ελεύθερος να άραδιάζει άτέλειωτη σειρά από άφορισμούς και ισχυρισμούς χωρίς άναφορές, χωρίς συγκρίσεις και παραλληλισμούς, χωρίς αντίλογο. 'Εκεί νομίζω βρίσκεται ένα από τά βασικά χαρακτηριστικά του βιβλίου του πού έξηγει ένα σημαντικό μέρος από τις περικοπές πού κάνουν τόν άναγνώστη να άναπηδά συχνά, αν μί να έξοργίζεται. Παραδείγματα παραθέτω παρακάτω.

Τό δεύτερο «έπίτευγμα» του Κ.Χ. συνίσταται στόν παραμερισμό, με λίγες φράσεις και πολλές άκροβασίες, της ιστορίας της ΕΣΣΔ μέχρι πριν από 10-15 χρόνια. 'Οχι βέβαια πώς θά ήταν αναγκαίο να βαρύνει τό βιβλίο του με μιά συνοπτική ή έκτεταμένη ανασκόπηση της σοβιετικής ιστορικής εξέλιξης σε όλους τούς τομείς από τό 1917 ως τή δεκαετία του '60 (συγκεκριμένη ως την πτώση του Χρουστσόφ). πώς είναι όμως δυνατό να ισχυριστεί κανείς ότι μπο-

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γναι

ρει να αναλύσει και να θέσει σε προοπτική τα όσα σήμερα συμβαίνουν σε κάθε βασικό τομέα της σοβιετικής κοινωνίας χωρίς καμία σύνδεση και αναφορά στις μείζονες περιόδους αυτής της ιστορίας, τα κύρια χαρακτηριστικά τους και τη συμβολή τους στην «αδιάκοπη» (όπως τη θέλει ο Κ.Χ.) πορεία της ΕΣΣΔ «πρός τον κομμουνισμό»; Είναι δυνατό π.χ. να μιλήσει κανείς για την εξέλιξη της σοβιετικής γεωργίας και για τις μελλοντικές της δυνατότητες χωρίς καμία αναφορά στην κυριολεκτική συντριβή της σοβιετικής αγροτιάς τη δεκαετία του 1930 και στη συνακόλουθη ρήξη της περιφέρειας «έργατο-αγροτικής» συμμαχίας πάνω στην οποία φιλοδοξούσε να στερεωθεί η σοβιετική εξουσία; Χωρίς να αναφερθεί στον σχεδόν απόλυτο παραμερισμό της γεωργίας και της αγροτιάς από τις διαδικασίες συσώρευσης και βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου που ήταν προφανής μέχρι έντελως πρόσφατα; Χωρίς να αναφερθεί στις καθυστερήσεις και τις έγκληματικές διαστρεβλώσεις που επιβλήθηκαν στον σημαντικό αυτό τομέα της οικονομίας και της κοινωνίας από τα επιστημονικοφανή παραληρήματα του Λυσένκο (κυριολεκτικού δικτάτορα της έρευνας και των επιστημονικών εφαρμογών επί χρόνια), από την υπανάπτυξη των χημικών βιομηχανιών (λιπάσματα κ.λπ.), από τους συνεχείς οργανωτικούς αυτοσχεδιασμούς (ο αριθμός των κολχόζ σε ορισμένες περιόδους αυξανε ή λιγόστευε σαν άκορνετόν) κ.λπ.; Τέτοια και άλλα ερωτήματα αναγνωρίζονται σήμερα και παντού ως πρωταρχικά για την κατανόηση της σημερινής κατάστασης και των δυνατοτήτων του αἴριου, και όχι μόνο στη γεωργία. Γιατί φυσικά θά ήταν ακόμη πιο σημαντικό να τεθούν ανάλογα ερωτήματα σχετικά με τη βιομηχανική ανάπτυξη, την ανάπτυξη της έρευνας σε όλους τους κλάδους, αλλά ακόμη και την πολιτική εξέλιξη, τόσο εσωτερική (π.χ. πώς ο συγκυριακός μονοκομματικός χαρακτήρας της εξουσίας στη δεκαετία του '20 έγινε δόγμα και ...θεωρία στις μετέπειτα, τόσο που να μπορεί ακόμη και ο Κ.Χ. να ειρωνεύεται τον

«πλουραλισμό» της Δύσης και να βεβαιώνει, άνευ άλλου, ότι ανάλογος «πλουραλισμός» δέν νοείται σε μία αναπτυγμένη σοσιαλιστική κοινωνία), όσο και εξωτερική.

Ο Κ.Χ. παραμερίζει με άνεση τέτοια ερωτήματα κι έτσι βρίσκει καταφύγιο, όταν χρειάζεται μια μίνιμουμ αναφορά για να φωτιστούν φαινομενικά άνεξηγήτα πράγματα, σε δύο πηγές για όλα τα δεινά: τις καταστροφές από τους πολέμους (έμφύλιος, δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος) και την... έχθρική φύση (ή πάλι έναντιον της είναι «ασύγκριτα πιο σκληρή παρά στις ιμπεριαλιστικές χώρες»! — σελ. 37). Δέν πρέπει φυσικά να υποτιμάμε τις δυσκολίες που γέννησαν οι καταστροφές των πολέμων: ο Έλλενστάιν υπολογίζει π.χ. τό έλλειμμα του πληθυσμού από τόν Α' παγκόσμιο πόλεμο ως σήμερα σε 75 περίπου εκατομμύρια, συνυπολογίζοντας τά θύματα και τά κενά τών γεννήσεων σε σχέση με μία όμαλή δημογραφική εξέλιξη. Μας υπενθυμίζει όμως ότι πρέπει να προσθέσουμε και κάμποσα εκατομμύρια που όφειλονται «στη μαζική κατάπιση τών χρόνων του '30» (στρατόπεδα, έπτελέσεις, θάνατοι από πείνα κ.λπ.), στην όποία ο Κ.Χ. δέν κάνει την παραμικρή αναφορά. Όσο για την έχθρική φύση, είναι δύσκολο να μάς πείσει για τόν αντικομμουνισμό της ό συγγραφέας, άσε που από πολλές πλευρές έχει φανεί γενναϊόδωρη άπέναντι στην ΕΣΣΔ (άπέραντες ελεύθερες εκτάσεις, πλούσια και ποικίλα κοιτάσματα, άφθονα νερά κ.λπ.) χωρίς ποτέ κανείς να την κατηγορήσει για κρυπτοκομμουνισμό. Άσε τέλος που κάμποσοι συγγραφείς θεωρούν τις σκληρές φυσικές συνθήκες παράγοντα και κίνητρο ανάπτυξης (μέχρι και ό συμπατριώτης μας Α. Έμμανουήλ σε κάποιες σελίδες του).

Παρά τό τελευταίο αυτό επίτευγμα, ό Κ.Χ. αισθάνεται πάντως ύποχρεωμένος να πει έστω και δύο κουβέντες για κάποιες ιστορικές πλευρές που έπίμονα και βασανιστικά άπασχολούν πάντα πολλούς, ακόμη και φίλους της ΕΣΣΔ. Άλλά με πόση προσοχή και πόση ντελικατέσα... Ό σταλινισμός είπατε; Εί-

ναι άλήθεια πώς «ή άπόλυτη συνέχεια ύπάρχει [στην οικόδομηση του σοσιαλισμού]... μονάχα σε ό,τι άφορρά τή γενική παραγωγική προσπάθεια, καθώς και τήν πρόοδο της εκπαιδευτικής επανάστασης στη χώρα. Δέν ύπήρξε άπεναντίας, κι εκδηλώθηκε μόλις πριν κάπου είκοσι χρόνια για πρώτη φορά μά και τότε στην άρχή διστακτικά και με μιάν αισθητή άσυνέπεια, άπόλυτη συνέχεια στο έργο οικόδομησης κι όργάνωσης της δημοκρατίας στην ΕΣΣΔ» (σελ. 19, ύπογο. δική μου). Έτσι πάει κι αυτό τό ένοχλητικό θέμα, και με τήν ίδια ευκαιρία βγαίνει ό Χρουντσόφ άσυνεπής και διστακτικός (όχι πώς δέν ήταν), ενώ έννοείται φυσικά ότι μετά, ή άποφασιστικότητα και ή συνέπεια στην «οικόδομηση της δημοκρατίας» είναι τά βασικά χαρακτηριστικά της σημερινής ήγεσίας. Όσο για τόν σταλινισμό, αυτόλεξί δέν αναφέρεται παρά μία φορά (σελ. 58) σαν παράγοντας που «δυσκόλεψε τήν ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας κι έπομένως της άπαραίτητης στο σοσιαλιστικό καθεστώς πρωτοβουλίας». Όσο για τά εκατομμύρια «ανθρώπινων προσωπικοτήτων», που όχι μόνο δέν αναπτύχθηκαν αλλά ύποβιβάστηκαν, ταπεινώθηκαν, άποκτηνώθηκαν, διαλύθηκαν και τελικά έξαφανίστηκαν, γι' αυτές και για τό βάρος που κληροδόθησαν στη σημερινή πολιτική ζωή, πρέπει να διαβάσει κανείς π.χ. τόν *Πρώτο κύκλο* του Σολζενίτσιν ή, ή μάλλον και, τήν *Ιστορία της ΕΣΣΔ* του Ζάν Έλλενστάιν για να νιώσει στο πετσί του και να αναλύσει με τό μυαλό του τή σημασία τους. Για τόν Κ.Χ. δέν πρέπει να γίνεται πολύς λόγος για τέτοια θέματα: «για να μήν ξανανοιξουν τραύματα» (σελ. 19), γιατί «ύπάρχουν άσφαλώς έλαφρυντικά» που είναι «πολλά και βάσιμα», και γιατί θά «δοθούν αἴριο, όταν κληθεί να βγάλει τά τελικά της συμπεράσματα ή ιστορία, οι εξηγήσεις για τά όσα έγιναν». Σήμερα άπαιτείται «άποφυγή κάθε περιττού σχολίου» (σελ. 21) προκειμένου να πετύχει ή σημερινή προσπάθεια (;) για να ξαναγίνει σύνδεση με τά όσα «εξάγγειλε και συμβούλεψε ό μεγάλος Λένιν». Μά

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνωρίζω

ό τελευταίος δέν είναι πού εἶπε «ἡ ἀλήθεια είναι ἐπαναστατική», καί τά «γεγονότα είναι ξεροκέφαλα»;

Τελοσπάντων, πιστεύοντας ὅτι μέ τά παραπάνω «κόλλα» ἔχει λύσει τό πρόβλημα τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου πού ὀρίζουν τήν ἐργασία του, ὁ Κ.Χ. ἀναπτύσσει ἐν συνεχείᾳ τήν «ἀνάλυσή» του πάνω στίς συνθήκες, σήμερα καί αὔριο, στίς ὁποῖες ἡ ΕΣΣΔ πορεύεται πρὸς τόν κομμουνισμό. Ἡ ἀνάπτυξη σχηματικά γίνεται ὡς ἑξῆς: τά ἐπιτεύγματα τῆς ΕΣΣΔ στήν οἰκονομία είναι σημαντικώτατα καί οἱ ἄμεσες προοπτικές, ὅπως ἀναλύονται ἀπό τά μεγαλόπνοα σχέδια, συνολικά ἢ μερικά (π.χ. στή Σιβηρία), ἀνάπτυξης είναι ἀκόμη πιό ἐνθαρρυντικές. Οἱ ἀντικειμενικές καί ὑποκειμενικές συνθήκες ὑπάρχουν γιά μιά ὀρυθητική ἀνάπτυξη τῆς ΕΣΣΔ στό ἄμεσο μέλλον. Ἡ ἀνωτερότητα τοῦ σοσιαλιστικοῦ συστήματος τῆς ΕΣΣΔ σέ σχέση μέ τόν καπιταλισμό καί τίς ΗΠΑ είναι ἤδη προφανές ποιοτικά (δυνατότητες κινητοποίησης, συντονισμοῦ, προγραμματισμοῦ κ.λπ.) καί ὅπου νά ναι θά γίνει προφανές καί ποσοτικά (ἡ ΕΣΣΔ πλησιάζει τίς ΗΠΑ στή βιομηχανική παραγωγή κ.λπ.). Σύνάμα, κι ἔξω ἀπό τήν οἰκονομία, ἡ πολιτιστική (κυρίως παιδεία καί ἐπιστήμη) καί πολιτική ἀνάπτυξη ἐντείνεται καί γενικεύεται, ἡ δημοκρατία ἐμβαθύνεται, ἡ διεθνῆς ἀλληλεγγύη στό πλαίσιο τῆς ΚΟΜΕΚΟΝ (ῥητά ὁ συγγραφέας δηλώνει ὅτι δέν ἀσχολεῖται διεξοδικά μέ τό θέμα) ἐπεκτείνεται. Τελικά ἡ ὀρυθητική πορεία τῆς ΕΣΣΔ πρὸς τόν κομμουνισμό είναι «ἀσυγκράτητη». Βέβαια κάποια προβλήματα ἀναφέρονται ἐδῶ κι ἐκεῖ: ἀδυναμίες στήν οἰκονομία (χαμηλή παραγωγικότητα, ἀνεπάρκειες σέ διάφορους τομεῖς ὅπως ἡ γεωργία, οἱ οἰκοδομές, οἱ ὑπηρεσίες), συνέπειες ὀρισμένων «λαθῶν» (ὁ συγγραφέας δέν λέει ποτέ ποιά) στήν ἐσωτερική καί ἐξωτερική πολιτική (στήν Οὐγγαρία καί τήν Πολωνία παραλίγο τά «λάθη» νά ὀδηγήσουν σέ τραγωδίες... —σελ. 59), κάποια προβλήματα στήν πολιτική ἀπέναντι στούς διανοούμενους καί καλλιτέχνες (σελ. 171), ὅπως ἐπίσης καί κάποιοι ὑπαινιγμοί ὅτι θά πρεπε ἴσως νά ὑπάρχουν περισσό-

τεροι ὑποψήφιοι γιά μιά θέση βουλευτῆ στά διάφορα σοβιέτ (σελ. 125), πού γρήγορα ὁμως ἀποδυναμώνεται ἐντελῶς μέ τόν ἰσχυρισμό ὅτι ἐν πάση περιπτώσει δέν είναι καί μεγάλο τό πρόβλημα μιά καί «ἐπιλέγεται» (ἀπό ποιόν;) ὁ καλύτερος γιά ὑποψήφιος!

Ἄλλα λοιπόν πάνε καλά καί ἡ γενική γραμμὴ είναι ὀρθή (σελ. 175). Ἡ ΕΣΣΔ ἢ ὁ σοσιαλισμός (εἶναι προφανές ὅτι γιά τόν συγγραφέα είναι τό ἴδιο πράγμα) ἀποδεικνύει κάθε μέρα καί θά ἀποδείχνη ὄλο καί περισσότερο στό μέλλον τήν ἀνωτερότητα τῆς στή σύγκριση καί σύγκρουσή τῆς (ὦ! ἀπόλυτα εἰρηνική...) μέ τίς ΗΠΑ καί τόν καπιταλισμό (κι ἐδῶ ὁ συγγραφέας ἔχει ἄδικο, ἂν καί ἔχει προφανῶς τοῦς λόγους του νά ἐπιχειρεῖ τήν ταύτιση τῶν δύο ἐνοιῶν). Ὁ ἀνταγωνισμός αὐτός είναι τό κύριο χαρακτηριστικό τῆς ἐποχῆς μας, καί ἡ ἔκβαση είναι σίγουρη.

Ὁ ἰδεολογικά «κλειστός» αὐτός λόγος ὀδηγεῖται ἀπό τήν ἀρχή ὡς τό τέλος μέ περισσὴ δεξιότητα (δέν πρόκειται γιά λογοπαίγνιο) ἀπό τόν συγγραφέα, καί σ' αὐτό τό σημείο τουλάχιστον πετυχαίνει τό στόχο του, νά ξεπεράσει δηλαδή τίς παλαιῶν τύπου «περιγραφές» (συ-

χνά μελοδραματικές καί ἀνούσιες) πού εἶχαν τόν ἴδιο προπαγανδιστικό στόχο, χωρίς βέβαια νά πετυχαίνει καί τόν ἄλλο (λίγο ἀλαζονικό), νά κάμει δηλαδή τῆ σχεδόν μοναδική στή Δύση «ἀνάλυση», ἀδιαμφισβήτητη καί πειστική, τῶν συνθηκῶν ἀνάπτυξης τῆς ΕΣΣΔ, στήν ὁποία τελικά μᾶλλον κακή ὑπηρεσία προσφέρει. Καί ἐπειδὴ δέν βλέπω τό λόγο νά μῶ στοῦ διαλεκτικοφανές παιχίδι τοῦ Κ.Χ., θά ἤθελα, ἔτσι σκόρπια, νά ἐπισημάνω μερικά σημεῖα πού ἴσως συντείνουν νά ἐπανέλθουν ἡ ἐπιχειρηματολογία καί οἱ στόχοι τοῦ βιβλίου στίς πραγματικές τους διαστάσεις.

1. Εἶναι λογικά, πολιτικά καί ἱστορικά πιά (ἀπό τή συσσωρευμένη ἐμπειρία) ἀπαράδεκτο νά γίνεται ἔστω καί ὑπαινιγμός γιά κάποια ταύτιση τῆς ἀντίθεσης σοσιαλισμός-καπιταλισμός μέ τήν ἀντίθεση ΕΣΣΔ-ΗΠΑ. Τέτοια ταύτιση, πού συχνά ξεφυτρώνει στίς ἀναλύσεις τοῦ Κ.Χ., ὄχι μόνο ἀποδυναμώνει τά ἐπιχειρήματά του (στίς συγκρίσεις πού κάνει θά ἤθελε νά θυμᾶται ὅτι π.χ. οἱ ΗΠΑ σάν γεωγραφικός χώρος ἀποτελοῦν ἄπλως καί μόνο τμήμα, καί μάλιστα ἀπό κάμποσες πλευρές φθίνον, τῶν συνολικοῦ χώρου τῶν ἀναπτυγμένων καπιταλιστικῶν χωρῶν), ἀλλά ὀδηγεῖ καί σέ συρρίκνωση τῶν κοινωνικοοικονομικῶν καί πολιτικῶν ἀγῶνων, πού ἀφοροῦν ὄλες τίς χώρες καί ὄλους τοῦς λαούς, σέ μιά γεωπολιτική ἀντίθεση καί σέ σύγκρουση κρατικῶν συμφερόντων. Τέτοιες ἀντιλήψεις ἀκόμη καί οἱ σοβιετικοὶ ἡγέτες φαίνονται νά παραμερίζουν αἰσθητά, εἴτε ἀπό δικές τους ἀνάγκες εἴτε ἀπό τήν πίεση τῶν «πραγμάτων», ἀκριβῶς ἐπειδὴ συμπεριφέρονται σάν κρατικοὶ ἡγέτες, χωρίς βέβαια καί νά τίς ἐγκαταλείπουν. Καί, τελοσπάντων, ἀπό τήν ἐποχὴ τοῦ '30 πολύ νερό κύλησε κάτω ἀπό τίς γέφυρες τοῦ Μόσκοβα, τοῦ Γιάγκ-τσέ, τοῦ Σηκουάνα καί τοῦ Τίβερη, τόσο πού είναι νά ἀπορεῖ κανεὶς πῶς ὁ Κ.Χ. ἐπιμένει σέ τέτοια σχήματα καί τέτοια ἐπιχειρηματολογία.

2. Ἄλλά ὑπάρχει καί χειρότερο: ἡ παραπάνω ἀντίθεση κρίνεται βασι-

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γν

κά από τον Κ.Χ. στο οικονομικό κατά βάση επίπεδο και με επιχείρημα έντελως άπροσδόκητο: «Ο Μάρξ, ο Ένγκελς, ο Λένιν, όλοι οι βασικοί θεωρητικοί του σοσιαλισμού ήταν σύμφωνοι δίχως εξαίρεση πάνω σ' αυτό τό σημείο: θά επικρατήσει τελικά όποιος κερδίσει τή μάχη της παραγωγικότητας»!!! (σελ. 51). Ο Κ.Χ. παίρνει πραγματικά πολλές έλευθερίες μέ τούς «βασικούς θεωρητικούς», και δέν ξέρει κανείς τί νά πρωτοθαυμάσει, τήν όμοφωνία των τελευταίων ή τό θράσος (πώς άλλιώς νά τό πεί κανείς;) του μαθητή τους.

3. Άλλά οι άκροβασίες του Κ.Χ. δέν σταματούν εδώ. Μέσα από ένα καλοστημένο παιχνίδι αναπόδεικτων ισχυρισμών, άντιφατικών επιχειρημάτων και δυσανάλογων συσχετίσεων «περνάει» έναν πραγματικά ύπερβολικό άριθμό από μεγάλα ή μικρά θέματα μέ μιά άνεση πού κόβει τήν άνάσα. Μερικά παραδείγματα:

— Στην ΕΣΣΔ «ό κρατικός μηχανισμός καταναγκασμού και βίας φθίνει», γίνεται όλο και πιό «άδύναμος, σκιώδης» (σελ. 14). Ο πληροφορημένος άναγνώστης θά κρίνει από μόνος του μέ βάση τά πρόσφατα «ξεροκέφαλα» γεγονότα.

— Μιλώντας για τό βιοτικό επίπεδο, ό Κ.Χ. δηλώνει ότι δέν θά δώσει πολλούς άριθμούς γιατί «ουσιαστικά δέν λένε τίποτε» (σελ. 38). Λίγο πιό κάτω (σελ. 41) μās δίνει τον άριθμό ρολογιών ανά 1.000 κατοίκους (1.327 για τήν άκρίβεια...), καθώς επίσης τούς άνάλογους άριθμούς για τά ραδιόφωνα, τηλεοράσεις, ψυγεία, σκούπες κ.λπ., όπως και τήν έτήσια κατανάλωση κρέατος. Έπιλογή περιέργη τουλάχιστον, μιά και τά πιό ενδιαφέροντα στοιχεία είναι οι πραγματικοί μισθοί και οι τιμές αυτές καθαυτές και σέ σύγκριση μέ άλλες χώρες, ιδίως μέ αυτές πού ή ΕΣΣΔ, κατά τον Κ.Χ., συναγωνίζεται και σύντομα «ύπερφαλαγγίζει». Σ' αυτή τήν περίπτωση ή μόνη σύγκριση πού επιχειρείται είναι μέ τήν Ελλάδα σχετικά μέ όρισμένα τρόφιμα, και πάλι δίχως στοιχεία. Άραγε οι φιλοδοξίες της σύγκρισης ποικίλουν (έδώ ύπερφαλαγγισμός της Έλλά-

δας...) άνάλογα μέ τό θέμα; Και άφήνω καταμέρος τό ότι ή επιλογή των άντικειμένων της λίστας είναι περιορισμένη αυτή καθαυτή και ότι πολλά από τά επιχειρήματα πού δικαιολογούν τις άνεπάφοκες για άλλα είναι τουλάχιστον «εκτός θέματος»: έτοι για τον Κ.Χ. ή καθυστέρηση της ΕΣΣΔ στήν οίκοδομική δραστηριότητα όφείλεται στο ότι ξεκίνησε από πολύ χαμηλά (σωστά) και στο ότι οι άνάγκες ήταν μεγάλες (σωστά), τόσο περισσότερο μάλιστα πού τά παραδοσιακά σπία ήταν ξύλινα, «δηλαδή κατεξοχήν φθαρτά»! (σελ. 40). Άφήνω τό τελευταίο αυτό άστειο για νά αναρωτηθώ: ως πότε τό επιχείρημα «ξεκίνησε από πολύ χαμηλά», «έχω πολλές άνάγκες», θά θεωρείται πειστικό και αυταπόδεικτο για τήν ΕΣΣΔ, ενώ άσφαλώς ισχύει σέ πλείστες όσες άλλες περιπτώσεις, οι συγκρίσεις μέ τις όποιες σήμερα δέν θά εννοούσαν τήν πρώτη, συγκρίσεις πού ό Κ.Χ. άποφεύγει έπιμελώς; Μήπως εδώ, όπως κι άλλου σέ ό,τι άφορά τό βιοτικό επίπεδο του λαού, ή κατανομή των επενδύσεων και ή άποτελεσματικότητά τους είναι στήν πραγματικότητα αληθοφανέστερες εξήγησεις, και πού όφείλεται ή τέτοια κατανομή και ή τόση άποτελεσματικότητα; Τό θέμα δέν άπασχολεί τον συγγραφέα.

— Η βιομηχανική παραγωγή της ΕΣΣΔ έφτασε τά 90% της άμερικανικής, και έπομένως θά τήν ύπερφαλαγγίσει (σελ. 23), ή παραγωγικότητα της εργασίας στή σοβιετική βιομηχανία είναι περίπου 55% της άμερικανικής (σελ. 51), ενώ τέλος τό ποσοστό άπασχόλησης στή βιομηχανία και στις οίκοδομές στήν ΕΣΣΔ ήταν 38% τό 1975 (σελ. 49). Για όσους άσχολούνται μέ τά σχετικά θέματα είναι φανερό ότι τά στοιχεία αυτά είναι ή άντιφατικά ή άνακριβή, ή ότι ή βιομηχανική άπασχόληση στις ΗΠΑ είναι γύρω στο 20% ή άκόμη χαμηλότερη, πράγμα πού δέν άνταποκρίνεται στά ύπάρχοντα στοιχεία, ή ότι τέλος ύπάρχει κάποια άλλη εξήγηση πού ό Κ.Χ. γνωρίζει αλλά δέν μās τή δίνει. Έν πάση περιπτώσει πώς νά πειστούμε για τήν αληθοφάνεια των πιθανολογήσεών του ως προς τό μέλλον; Κι αν άκόμη βρισκόταν

κάποια άπάντηση (άμφιβάλλω ιδιαιτέρα), πάλι χωρίς σημασία θά ήταν ή πρόβλεψη, γιατί θά πρεπε νά ακολουθηθεί από άνάλογες προβλέψεις για τις άλλες καπιταλιστικές βιομηχανικές δυνάμεις (Ιαπωνία, Δ. Γερμανία) σέ πλήρη άνάπτυξη τόσο της βιομηχανικής παραγωγής όσο και της παραγωγικότητας. Αυτά, μέσα στή γενικότερη λογική του ίδιου του Κ.Χ. σχετικά μέ τά στοιχεία του άνταγωνισμού σοσιαλισμού-καπιταλισμού.

— Δέν βλέπω γιατί είναι λογικά άπαραίτητο, ή ίκανότητα οίκοδόμησης μεγάλων βιομηχανικών συγκροτημάτων της ΕΣΣΔ και της ΚΟΜΕΚΟΝ νά είναι «άπιαστη» από τον καπιταλισμό (σελ. 37), τόσο περισσότερο μάλιστα πού τέτοιος ισχυρισμός είναι άνακριβής (βλέπε Φός στή Γαλλία, Τάραντα κ.λπ. στήν Ιταλία, Σαγκόντε κ.λπ. στήν Ισπανία, για νά μη μιλήσουμε για τή Γερμανία και τις ΗΠΑ), και πού ή ΕΣΣΔ άπευθύνεται στή Δύση για όρισμένα άπ' αυτά τά συγκροτήματα (π.χ. τό συγκρότημα για καμώνια της Κάμα, πετροχημεία, όρισμένα έργα στή Σιβηρία όπου καλείται ή Ιαπωνία κ.λπ.), και πού τέλος τό μέγεθος των συγκροτημάτων δέν είναι άναγκαστικά (πολλοί μάλιστα ισχυρίζονται τό αντίθετο) συστατικό στοιχείο της σοσιαλιστικής αντίληψης για τήν εκβιομηχάνιση.

— Η πορεία προς τήν εξίσωση των άμοιβών της εργασίας, στοιχείο συστατικό και αυτό της «πορείας προς τον κομμουνισμό» της ΕΣΣΔ (σελ. 84 κ.έ.) αναλύεται και εικονογραφείται δια μακρών από τον Κ.Χ., αλλά είναι ελάχιστα πειστική. Η «ψαλίδα» των εισοδημάτων αντί νά κλείνει, μάλλον άνοίγει σύμφωνα μέ τις εκτιμήσεις της οικονομικής έπιτροπής του ΟΗΕ για τήν Ευρώπη (*Le Monde*, 27.8.74). Οι δέ άριθμοί πού δίνει ό Κ.Χ. είναι έντελως περιορισμένοι και επιλεγμένοι για τις άνάγκες της άνάλυσης του και μόνο: δίνει παραδείγματα μισθών πού πάνε από 70 ως 400 ρούβλια τό μήνα (και ίσως μόνο τέτοια παραδείγματα του αναφέρθηκαν στήν επίσκεψή του), αλλά δέν είναι δύσκολο νά μάθει ότι οι μισθοί των διευθυντών παραγωγής μοροούν νά φτάσουν

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γν

και να ξεπεράσουν τα 700 ρούβλια, ενώ πολλών αξιωματούχων (π.χ. ακαδημαϊκών κ.λπ.) ξεπερνούν τα 1.500 ρούβλια, χωρίς να συνυπολογίζονται οι παροχές «εις είδος» (σπίτι, αυτοκίνητο μέ σοφέρ, «ντάτσα», ειδικά μαγαζιά κ.λπ.) που ανεβάζουν ακόμη παραπάνω τις διαφορές (δές συγκεκριμένα παραδείγματα στα άρθρα του 'Αλαίν Ζακόμπ. *Le Monde*. 13-18.2.74).

— Πάντα σχετικά με το παραπάνω θέμα ο Κ.Χ. επιτρέπει στον εαυτό του και την πολυτέλεια να «αναλύσει» τις «ισοπεδωτικές θεωρίες του μαοϊσμού» και να δείξει πώς η εξίσωση στην ΕΣΣΔ είναι άλλο πράγμα από τις «θεωρίες» αυτές (σελ. 89-91). Δεν ξέρω σε τί εξυτηρετείται η γενικότερη ανάλυση του συγγραφέα από τη βίαιη αυτή παρενθεση, και αναρωτιέμαι πού τά βοήθη αυτά που υποτίθεται ότι κριτικά αναλύει σαν «θεωρίες του μαοϊσμού». Στην πραγματικότητα πρόκειται για ένα άμάλγαμα από διάφορες πραγματικές και φανταστικές φράσεις που κατά καιρούς ειπώθηκαν ή υποτίθεται ότι ειπώθηκαν σε διάφορες εποχές στις διάφορες διαμάχες που ξετυλίχτηκαν στην Κίνα, και εν πάση περιπτώσει σε μεγάλο βαθμό χωρίς καμιά αντιστοιχία με την πολιτική που κατά καιρούς εφαρμόστηκε. Δεν μου πέφτει λόγος να υπερασπιστώ τον όποιο «μαοϊσμό», αλλά μου είναι και δύσκολο να βρίσκομαι απέναντι σε ένα κείμενο που, σαν αναγνώστη, με παίρνει έκδηλα για άφελή.

— Οι παρατηρήσεις σχετικά με τη σοβιετική γεωργία στερούνται πραγματικά σημασίας (δές και παραπάνω) και είναι και χαρακτηριστικό δείγμα ακροβασίας: «η παραγωγικότητα της εργασίας στην σοβιετική γεωργία παραμένει σχετικά (;) χαμηλή και δεν μπορεί να ανέβει απότομα» (σελ. 49). Και ναι μέν είναι δύσκολο να πετύχει κανείς απότομη αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας σε μικρό χρονικό διάστημα, αυτό όμως φτάνει για να εξηγηθεί τό γιατί και τό πώς η σοβιετική παραγωγικότητα στη γεωργία είναι 25% της αμερικανικής (σελ. 51); Και, ως πούμε, από τον πόλεμο ως τώρα, τα 30 και πάνω χρόνια που μεσολάβησαν είναι μι-

κρό χρονικό διάστημα; ή έστω τα τελευταία 15 που δέχεται να μελετήσει ο Κ.Χ.;

— Κάπου άλλοι πάλι ο Κ.Χ. σε μία φράση μās βεβαιώνει ότι στην ΕΣΣΔ δέν υπάρχει πληθωρισμός (σελ. 175), πράγμα που θά ήταν βέβαια σημαντικότερο στοιχείο για τις εκτιμήσεις, απόλυτες και συγκριτικές πάνω στην εξέλιξη της οικονομίας και του βιοτικού επιπέδου. Και είναι βέβαιο ότι οι τιμές στην ΕΣΣΔ ανεβαίνουν με πολύ βραδύ ρυθμό ή μένουν σταθερές για αρκετά προϊόντα. 'Αλλά πώς εξηγείται ότι οι Σοβιετικοί πολίτες αποταμιεύουν σε τραπεζικές καταθέσεις όλο και μεγαλύτερο ποσοστό του εισοδήματός τους; (π.χ. 10% του συμπληρωματικού εισοδήματος τό 1961, 60% του συμπληρωματικού εισοδήματος τό 1968, σύμφωνα με τά στοιχεία των στατιστικών επετηρίδων της ΕΣΣΔ έπεξεργασμένα από τον Ζ. Σοκολόφ στην επιθεώρηση *Économie*, 11.5.75). Δεν είναι εκπληκτική ή αναλογία του φαινομένου αυτού με την περίφημη «αναγκαστική αποταμίευση» που επιβάλλει ο δυτικός πληθωρισμός; Μήπως τό φαινόμενο αυτό εξηγεί πολλές από τις ανωμαλίες της αγοράς στην ΕΣΣΔ, ακόμη και φαινόμενα μείωσης ή παράλληλης αγοράς και οικονομίας που αποτελει σημαντικό ποσοστό του συνόλου;

— 'Ας τελειώσουμε αυτή τή σειρά παραδειγμάτων με ένα ακόμη χαρακτηριστικό δείγμα του στυλ ανάλυσης του Κ.Χ.: για να αποκτήσουμε μία πιό «σωστή» ιδέα για τό βιοτικό επίπεδο του Σοβιετικού πολίτη, ο Κ.Χ. δαπανά δεκάδες γραμμές για να μās πείσει ότι έτσι κι αλλιώς, ακόμη κι αν μās φαίνεται κάπως περιορισμένο, τό πρόβλημα δέν είναι ποσοτικό αλλά ποιοτικό και σε σχέση με τις ανάγκες που ο πολίτης αισθάνεται μέσα στό σύστημα. 'Ετσι ο πολίτης στό σοσιαλισμό «δέν νιώθει τήν ανάγκη να ξεχωρίζει με τά λούσα του, κι απεναντίας χαιρείται να ικανοποιούνται όλοι και να μίν υπάρχουν νικητές και νικημένοι στό συναγωνισμό. ούτε να θεωρείται τό λούσο σαν τό Α και τό Ω της ζωής». Πόσο ή έννοια «λουσο» είναι σχετική, ακό-

μη και στό παραπάνω πλαίσιο, δέν θέλει ανάλυση. 'Όσο για τήν «ανάλυση» του Κ.Χ. θυμίζει τό του Μολιέρου: ή κόρη σας είναι βουβή γιατί έχει χάσει τή χρήση του λόγου.

4. Πέρα από τά παραπάνω λίγα δείγματα που κυρίως εικονογραφούν τις άμφιβολίες και τή δυσπιστία που νιώθει ο αναγνώστης μπροστά στις «αναλύσεις» του Κ.Χ., υπάρχουν και δείγματα άδιστακτης ανακριβολογίας, τυφλής ώραιοποίησης και τελικά κάποιας όχι και τόσο παλικαριάς μικροπρέπειας:

— 'Η μακρά και κοινωνιολογοφανής ανάλυση για τή θέση του εργάτη στην ΕΣΣΔ (σελ. 61 κ.έ.) μπλέκει σωστά πράγματα (ή έλλειψη ανεργίας ενισχύει τή θέση της εργατικής τάξης) και τουριστικές έντυπώσεις (δέν είδα εργάτη να σηκώνεται από τή θέση του όταν περνάει ο διευθυντής, και άλλα παρόμοια) μαζί με επαγωγικούς συλλογισμούς του τύπου: ο σοσιαλισμός είναι πραγματικά δημοκρατικό καθεστώς, κι αυτό φαίνεται στην όργάνωση της εργασίας, συγκεκριμένα δέ στην ΕΣΣΔ αυτό εκφράζεται ως εξής, ή ακόμη του τύπου: ο εργατικός κώδικας λέει τό και τό, επομένως... 'Ο συγγραφέας αποφεύγει να θίξει θέματα όπως τό δικαίωμα της απεργίας, τό δικαίωμα ελεύθερης μετακίνησης της εργατικής δύναμης κ.λπ. Για τό τελευταίο, αν έχει άμφιβολίες, ως ρωτήσει και θά μάθει πόσες μέρες ένας πολίτης μπορεί να μείνει σε πόλη άλλη από τή δική του χωρίς να πάει να του σφραγίσουν τό «έσωτερικό διαβατήριο» (άπάντηση: τρεις). 'Ας κατατάξουμε αυτού του τύπου τις «αναλύσεις» στις δύο πρώτες κατηγορίες που αναφέρω παραπάνω.

— Στις ίδιες κατηγορίες ως βά- λουμε και τά περί πολιτικής ζωής στην ΕΣΣΔ (π.χ. σελ. 106 κ.έ.). 'Όπου μαθαίνουμε ότι δέν υπάρχουν «στεγανά», όλοι έλέγχουν όλους, όλοι είναι υπεύθυνοι κ.λπ. 'Ασφαλώς μās θεωρεί άφελείς ο Κ.Χ. όταν αγωνίζεται να πείσει για όλα αυτά και άλλα ακόμη πολλά, αρραδιάζοντας άριθμούς και αποφάσεις συνεδρίων ή και λόγους επι-

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνω

σήμων. Ἀκόμη κι ἂν ὄσα λέει εἶχαν κάποια βάση καὶ ἀληθοφάνεια, τὸ μονοκομματικὸ σύστημα, οἱ ἐκλογές μὲ ἕναν ὑποψήφιο γιὰ μιὰ θέση, ὑποψήφιο προελεγμένα ἀπὸ τὶς «κοινωνικὲς ὀργανώσεις» (δηλ. χοντρικά τὸ κόμμα καὶ τὰ μαζικά του ὄργανα), ἡ σύγχυση τῶν ἐξουσιῶν (δηλ. ἡ μὴ ἀνεξαρτησία τῆς δικαιοσύνης ἀπὸ τὶς ἄλλες ἐξουσίες, ἢ μᾶλλον ἀπὸ τὴν ἐξουσία, μιὰ καὶ δὲν ὑπάρχει διάκριση οὔτε παραδοσιακὴ οὔτε σύγχρονη ἀνάμεσα σὲ νομοθετικὴ καὶ ἐκτελεστικὴ, ἢ κυβερνητικὴ καὶ κομματικὴ ἐξουσία) τὴν ὁποία ὁ Κ.Χ. τόσο περήφανα χαρακτηρίζει ὡς ἀνυπαρξία «στεγανῶν», ἢ ἀνυπαρξία ἐλεύθερου ἀντιφατικοῦ καὶ μὴ ἐλεγχομένου διαλόγου κ.λπ., θὰ περιορίζαν ἔτσι κι ἄλλῶς τὴ «συμμετοχὴ» τῶν πολιτῶν ἀπλῶς στὴν καθημερινὴ διαχειρῶν δευτερευόντων θεμάτων καὶ στὴν ἐκτέλεση τῶν ἄλλοῦ ἀποφασισμένων (καὶ μεταβλητῶν) κατευθύνσεων. Κι ἂς λείπουν οἱ ἐπικλήσεις νομικῶν κειμένων χωρὶς περαιτέρω ἐξηγήσεις (ἔτσι μᾶς ἔλεγαν παλιά πὼς τὸ Σύνταγμα τοῦ 1936 ἦταν τὸ πιὸ φιλελεύθερο τοῦ κόσμου): εἶναι κυνισμὸς νὰ λέγεται ὅτι τὸ Ἀνώτατο Σοβιέτ (ἂς ποῦμε κοινοβούλιο) ἐλέγχει τὰ πάντα, ὅταν ἐκλέγεται ὅπως ἐκλέγεται καὶ οἱ σύνοδοι του κρατοῦν 3-5 μέρες! Καί, ἔμαθε ποτέ ὁ Κ.Χ. νὰ ἐκφράστηκε ἐκεῖ καμιά διαφωνία σὲ οὐσιαστικὰ θέματα, π.χ. στὴ σύνθεση τῆς κυβένησης ἢ κάτι τέτοιο; Εἶναι ἕνα μόνο παράδειγμα, γιὰ νὰ μὴν τεθεῖ φυσικά καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ ἕψιστου «στεγανοῦ», δηλ. τῆς ἀνώτατης ἡγεσίας τοῦ κόμματος καὶ πραγματικῆς ἡγεσίας τῆς χώρας: μὲ ποιά λαϊκὴ συμμετοχὴ ἔγινε ἡ ἀποσταλινοποίηση; μὲ ποιά ἢ πώση τοῦ Χρουστσόφ καὶ ἡ ἄνοδος τοῦ Μπρέζνιεφ; ἢ ἔστω μὲ ποιά συμμετοχὴ τῶν κομματικῶν μελῶν καὶ στελεχῶν, ἀκόμη κι ἐκείνων τῆς ΚΕ; Δὲν θυμίζονται ὅλα αὐτὰ τὶς παλιές προφητείες τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ στὴν περίφημη διένεξή της μὲ τὸν Λένιν; — Τέλος, στὴν τελευταία κατηγορία πρέπει νὰ καταταγοῦν τὰ ὄσα ὁ Κ.Χ. τολμᾷ νὰ ἐκτοξεύει σὲ βάρους θεωρητικῶν, ἐπιστημονῶν, καλλιτεχνῶν καὶ ἀπλῶν πολιτῶν πού βροί-

σκονται σὲ ἀπόλυτη ἀδυναμία νὰ ἀπαντήσουν, εἴτε ἐπειδὴ δὲν ἔχουν τὰ μέσα γι' αὐτὸ εἴτε γιατί εἶναι «μέσα», εἴτε γιὰ φυλακὲς πρόκειται εἴτε γιὰ ψυχιατρεία. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση ὁ Κ.Χ. ἔχασε μιὰ ἐξαιρετικὴ εὐκαιρία νὰ σιωπήσει (ὅπως σιωπᾷ γιὰ τόσα ἄλλα — ἀλλὰ ἐκεῖ εἶναι μᾶλλον ἠθελημένη καὶ σκοπίμη ἡ σιωπὴ του: βλ. παρακάτω). Γιατί τὸ νὰ βροίξει κανεὶς, ἔμμεσα ἢ ἄμεσα, τοὺς «Τσεχοσλοβάκους ἀναθεωρητές» πού ἠθελαν νὰ κλείσουν ἀντιοικονομικὰ ἐργοστάσια (σελ. 93), τοὺς διαφωνοῦντες μὲ τούτη ἢ ἐκείνη τὴν πλευρὰ τῆς ἐπίσης πολιτικῆς ἢ μὲ τὴ συνολικὴ πολιτικὴ τῆς ΕΣΣΔ, ἀπὸ καλλιτέχνες ὡς τὸν Ζαχάροφ καὶ τὸν Γκριγορένκο, μὲ χαρακτηρισμοὺς ὅπως «παράσιτα», «ἄτομα μὲ ἐξαλλοσύνη καὶ φιλοδοξία» (σελ. 171), πού στηρίζονται στὸν ἱμπεριαλισμὸ καὶ ἄλλα τέτοια, αὐτὸ εἶναι τουλάχιστον μικροπρέπεια, ἰδίως ὅταν τὸ κάνει κανεὶς ἀπὸ τὴν ἀσφαλὴ πολυθρόνα του, ὅταν αὐτοὶ ἢ πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς παίζουν τὴν ὑγεία τους, τὴ δουλειὰ τους, τὴν πατρίδα τους, τὴ ζωὴ τους, καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν μποροῦν νὰ ἀπαντήσουν δημόσια. Κι αὐτὸ ἄσχετα ἀπὸ τὸ ἂν συμφωνεῖ κανεὶς ἢ ὄχι μὲ τὰ ὄσα οἱ μὲν ἢ οἱ δὲ λένε καὶ κάνουν. Ἐλευθερία εἶναι ἡ ἐλευθερία αὐτοῦ πού σκέφτεται τὸ ἀντίθετο ἀπὸ ἐμένα, ἔλεγε κάποιος ἀπὸ τοὺς «βασικούς» θεωρητικὸς τὸ σοσιαλισμοῦ», ὅπως τοὺς χαρακτηρίζει ὁ συγγραφέας. Στὸν ἀγῶνα τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς πολιτικῆς, ὅπως καὶ ἄλλοῦ, ἡ στοιχειώδης ἀνδρεία ἐπιβάλλει νὰ μὴν καρπαζώνεις τὸν φημισμένο καὶ νὰ μὴν «πυροβολεῖς τὰ ἀσθενοφόρα».

Αὐτὴ καὶ μόνον ἡ στάση τοῦ Κ.Χ. ἀφαιρεῖ κάθε ἀξία κι ἀπὸ τὶς κάποιες δειλές συνηγορίες του ὑπὲρ τῶν ἐλευθεριῶν γιὰ τοὺς διανοούμενους καὶ τοὺς καλλιτέχνες (τοὺς «πραγματικὸς» βέβαια), τόσες ἐλευθερίες φυσικά πού νὰ ἀποφεύγουν τὴν «ἀποστέωση» ὅσο καὶ τὸν «κουλτουριάριζο ἀνωχισμὸ» (θανυμάστε κομψότητα στὴν ἔκφραση καὶ λεπτότητα στὴ σύλληψη) (σελ. 172).

Ὅσο φυσικά καὶ οἱ ἠθελημένες ἀνακριβείες του μέσα στὶς ἀκίνδυ-

νες ἐπιθέσεις του πρὸς πάντα ἀντιφρονούντα: οἱ «λίγοι σιονιστές» πού κάνουν «ἀσχήμιες» στὴν ΕΣΣΔ εἶναι ἤδη 100.000 στοὺς καταλόγους γιὰ μετανάστευση, ἐνῶ ἄλλες 100.000 περίπου ἔχουν ἤδη φύγει. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀντιφρονούντες δὲν «ἔφυγαν», ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Κ.Χ., ἀπὸ τὴν ΕΣΣΔ ἀλλὰ ἀπελάθησαν ἀπὸ τὴ χώρα τους, μέτρο πού θυμίζει πολὺ τὸν ἐξοστρακισμὸ καὶ πού ἐλάχιστα, ἂν ὑπάρχουν, δείγματά του ἔχουμε σὲ ἄλλα καταπιεστικά καθεστῶτα. Ἀλλὰ ἂς σταματήσουμε ἐδῶ. Σὲ ἐλάχιστες σελίδες (170-4) ὁ συγγραφέας κατάφερε νὰ συσσωρεύσει γιὰ λογαριασμὸ τοῦ (ἀλλὰ ἴσως ἦταν αὐτὸς ὁ σκοπὸς τοῦ βιβλίου του) πλεῖστα ἀπὸ τὰ μελανά σημεῖα τῆς σοβιετικῆς πολιτικῆς.

5. Μετὰ ἀπὸ τὰ παραπάνω θὰ ἦταν ἴσως κουραστικὸ νὰ ἀπαριθμηθεῖ κανεὶς τὰ ὄσα, σημαντικότερα, ὁ Κ.Χ. δὲν ἔκρινε χρήσιμα νὰ ἀναφέρει στὴν εἰκονογράφηση τοῦ «δρόμου τῆς ΕΣΣΔ πρὸς τὸν κομμουνισμό». Ἀλλὰ ἐπειδὴ μὲ κάτι τέτοια βιβλία, σύντομα καὶ εὔληπτα, γαλουχεῖται μιὰ κάποια νεολαία, ἂς καταγράψουμε ἐδῶ ἕνα μικρὸ κατὰλογο γιὰ τὴ χρήση ὅσων μπορέσουν ποτέ νὰ ζητήσουν συμπληρωματικὲς πληροφορίες ἀπὸ τὸν συγγραφέα (π.χ. σὲ κάποια ἀπὸ τὶς διαλέξεις του):

— τί λέει ὁ Κ.Χ. γιὰ τὴν ποιότητα τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς βιομηχανικῆς τεχνολογίας στὴν ΕΣΣΔ; Εἶναι ἀλήθεια ὅτι στὸν σημαντικὸ τομέα τῶν ἠλεκτρονικῶν διερευνητῶν εἶναι πολλαπλά πίσω ἀπὸ τὶς καπιταλιστικὲς χώρες καὶ ὅτι τώρα μόλις προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχει τὴν εἰσοδὸς τῆς στὴ λεγόμενῃ «τρίτῃ γενεὰ» διερευνητῶν;

— τί σκέφτεται ὁ Κ.Χ. γιὰ τὸ βάρους τῶν στρατιωτικῶν καὶ παραστρατιωτικῶν δαπανῶν στὴν οἰκονομία καὶ τὶς ἐπενδύσεις; Εἶναι ἀλήθεια ἢ ὄχι ὅτι ἡ ΕΣΣΔ δαπανᾷ ἀναλογικά τέσσερις φορές παραπάνω ἀπὸ τὴ μέση ἀμερικανικὴ δαπάνη σὲ σχέση μὲ τὸ ἐθνικὸ της εἰσοδήμα καὶ προϊόν; μήπως ἐκεῖ εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς βασικοὺς λόγους τῆς καθυστέρησης, γιὰ νὰ μὴν πῶ τῆς φτώχειας, στοῦ λαϊκοῦ βιοτικὸ ἐπίπεδο;

και γραμματα γνωριζω και γραμματα γνωφ

— τί «δηλούν» οί μαζικές εισαγωγές δυτικής τεχνολογίας σέ όλους τούς τομείς (καμιόνια, έγχρωμη τηλεόραση, πετροχημεία κ.λπ.) συνδυασμένες μάλιστα μέ έξαγωγές πρώτων ύλων και λίγο κατεργασμένων προϊόντων;

— τί είδους και πόσους «νεωτερισμούς» (τεχνικούς, πολιτιστικούς, κοινωνικούς κ.λπ.) πρόσφερε τά τελευταία χρόνια ή ΕΣΣΔ στόν κόσμο; Θυμηθείτε στή δεκαετία του '20 τήν έκρηξη τής φαντασίας και τής γνώσης σέ όλους τούς τομείς από τόν κινηματογράφο ως τήν οικονομία, περνώνας από τήν άφισα και τό θέατρο κ.ά. Μετά τό «κουκούλωμα» ή τήν έξαφάνιση (άκόμη και φυσική) αυτού του κύματος, τί τό καινούριο αναπτύσσεται και προωθείται;

— πώς αναλύει ό Κ.Χ. τήν πραγματική λειτουργία των πολιτιστικών, ιδεολογικών, πολιτικών και κρατικών μηχανισμών στήν ΕΣΣΔ; τί λέει για φαινόμενα όπως ή άμετακινήσια των ήγετων, ό όλο και ύψηλότερος βαθμός γεροντοκρατίας στίς ανώτατες βαθμίδες, ή μονότονα επαναλαμβανόμενη παμνηφία για όλα τά θέματα (και κάπου κάπου τά αντίθετά τους), ή απόλυτη στερεοτυπία των λόγων και των εισηγήσεων, ό κοφφορισμός στίς ιδέες και στίς τέχνες, ή μετριότητα στήν καλλιτεχνική και λογοτεχνική παραγωγή, ή έλλειψη ενημέρωσης πάνω στα ξένα ρεύματα και, ακόμη περισσότερο, στίς πολιτικές εξελίξεις (ας υπενθυμίσουμε ότι ακόμη και ή *Humanité* και ή *Unita* φτάνουν όλο και σπανιότερα στίς ανατολικές χώρες), ή έπίσημη έλλειψη κάθε ανεκτικότητας για θέματα ιδιωτικής ζωής από τή μόδα ως τή σεξουαλικότητα κ.λπ.; "Η μήπως είναι θέματα για τά όποια μπορούμε νά χουμε διεκδικήσεις έμεις έδω, διεκδικήσεις όμως άτοπες για τό σοβιετικό λαό;

— τέλος, στήν ίδια γραμμή μάταια θά ψάξει νά βρει κανείς στό βιβλίο του πώς αναλύει ό Κ.Χ. τή χρήση τής ψυχιατρικής στήν πολιτική αντιμετώπιση των διαφωνούντων, τίς δυσκολίες ή και τήν άδυναμία μετακίνησης μέσα και έξω από τή χώρα πού επιβάλλονται σέ όλους τούς πολίτες (ή ύπαρξη έσωτερικού

διαβατηρίου συμβαδίζει μέ τή σχεδόν άνυπαρξία έξωτερικού διαβατηρίου), τή στέρηση έργασίας στούς διαφωνούντες ή και τήν οικογένειά τους, τήν κολοσσιαία δυσαναλογία ανάμεσα στίς ποινές και στα άδικήματα πού συχνά αποδίδονται στούς τελευταίους (π.χ. 5 χρόνια βαριά καταναγκαστική έργασία στόν σκηνοθέτη των *Άλόγων τής Φωτιάς* Παρατζάνοφ για μία άμφίβολη ύπόθεση ήθών —κατηγορείται φάινεται ως όμοφυλόφιλος).

Όύτε θά βρει κανείς κάτω από τήν πένα του Κ.Χ. τήν παραμικρή ένδειξη για τό πώς «ή πορεία τής ΕΣΣΔ προς τόν κομμουνισμό» συμβιβάζεται μέ τήν εισβολή και κατοχή στήν Τσεχοσλοβακία ή τή λίγο παλαιότερη άπότομη και έκβιαστική έγκατάλειψη τής οικονομικής και τεχνικής βοήθειας στήν Κίνα, πού λίγο έλειψε νά προκαλέσει άνυπολόγιστες καταστροφές, και δέν αναφέρομαι στίς παλαιότερες περιπτώσεις τής Λ.Δ.Γ., τής Πολω-

νίας και τής Ούγγαρίας. Πιστεύει ό Κ.Χ. ότι τά δύο παραπάνω παραδείγματα είναι δευτερεύοντα ή άσχετα μέ τήν κατεύθυνση και τή φύση τής «πορείας» τής ΕΣΣΔ; ή θεωρεί ότι άρκούν οί κάποιοι ύπαινημοί του έδω κι εκεί, όποτε θά πρεπε νά φανταστούμε ότι τά σοβιετικά στρατεύματα έτρεξαν στήν Πράγα για νά έμποδίσουν άπολύσεις έργατών από τούς Τέχους «αναθεωρητές» (δές παραπάνω);

6. Αυτά για τό βιβλίο του Κ.Χ. Άλλά ή περισσότερη γνώση και κατανόηση τής σοβιετικής πραγματικότητας παραμένει άνικανοποίητη ανάγκη για τή χώρα μας. Βασικά έργα, λιγότερο ή περισσότερο φιλικά ή κριτικά, υπάρχουν, και είναι καιρός νά θεθούν στή διάθεση του έλληνικού κοινού. Τότε μόνο θά γίνει ίσως δυνατός ένας πιο έποικοδομητικός διάλογος. "Ως τότε...

ΜΙΧ. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

«Ποιητική και πολιτική ήθική. Πρώτη μεταπολεμική γενιά. 'Αλεξάνδρου - 'Αναγνωστάκης - Πατρίκιος»

του Δ. Ν. Μαρωνίτη
Κέδρος, Άθήνα 1976, σσ. 134.

"Η φύση του νέου βιβλίου του Δ. Ν. Μαρωνίτη επιβάλλει νά μίν περιοριστούμε σέ μία πρώτη, περιγραφική παρουσίαση: όλόκληρο τό πρώτο μέρος του βιβλίου («Επιφυλλίδες») έχει δοκιμαστεί διπλά, έδω και έναμση χρόνο, και από ευρύτερο αναγνωστικό κοινό (έφ. *Τό Βήμα*) και από στενότερο, λίγο ή πολύ ειδικό, άκροατήριο (Φιλοσοφική Θεσσαλονίκης, μαθήματα τής χρονιάς 1975-76). τό δεύτερο μέρος πάλι («Άνθολόγιο Ποιητικής») έχει γνωρίσει κατά τό μεγαλύτερο τμήμα του σύντομη φιλογολική επεξεργασία μέσα στίς άναγνώσεις ευρύτερου άριθμού ποιημάτων πού πλαισίωσαν τά τελευταία αυτά πανεπιστημιακά μαθήματα του Μ. για τή μεταπολεμική ποίηση· τό ίδιο ισχύει και για τό όδηγητικό επίμετρο του τόμου («Επιλογή βοηθητι-

κής βιβλιογραφίας»), πού έχει προκριθεί κυρίως μέσα από τήν περιοικτικότερη βιβλιογραφία των μαθημάτων αυτών.

"Η δημοσίευση μέσα σέ δύο χρόνια δύο βιβλίων του συγγραφέα (τό πρώτο: *Άνεμόσκαλα και Σημαδοῦρες. Έπιφυλλίδες 1971-1974*, «Όλκός» 1975· α' δημοσίευση, του πρώτου μέρους του: *Άνεμόσκαλα, Παπαζήσης*» 1972) μέ άνάλογο ειδολογικά ύλικό έπιτρέπει καταρχήν νά προχωρήσουμε σέ γενικότερη έπίσημανση του φαινομένου και σέ επόμερους παρατηρήσεις για τό ίδιο τό είδος. Οί προϋποθέσεις ύπάρχουν: (1) "Η συγγενής παραγωγή του Μ. —όση συγκεντρώνεται από τή συνεχιζόμενη θητεία του στή σαββατιάτικη, κυρίως, στήλη των «Έπιφυλλίδων του 'Βήματος»— έχει συμπληρώσει, μέ τό

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνω

τέλος του Φεβρουαρίου 1977, τάξι της χρονία (δχι, βέβαια, χωρίς μεγάλα κάποτε χάσματα, ανεξάρτητα από τη θέληση του επιφυλλιδογράφου). (2) Από την παραγωγή αυτή, το μεγαλύτερο μέρος έχει ήδη επανεκδοθεί μέσα στα δύο βιβλία που αναφέρθηκαν· αν εξαιρέσουμε δύο κυριακάτικα άρθρα για τον Ήρδοτο και την Όδύσεια (30.4. και 11.6.1972), άκάλυπτη μένει μόνο η περιόδος Ίανουαρίου-Οκτωβρίου 1975, ενώ η νέα σειρά επιφυλλιδών με επίκεντρο την Όδύσεια και την όμηρική αφήγηματική τεχνική, που άρχισε τον Οκτώβριο 1976, βρίσκεται ακόμα σε εξέλιξη.

Πιστεύω ότι σήμερα πιά τό είδος της νεότερης «φιλολογικής επιφυλλίδας» μπορεί να μελετηθεί τόσο σε περιορισμένη κλίμακα (συγκεκριμένοι επιφυλλιδογράφοι, όρισμένες ή μία έφημερίδα, π.χ. τό Βήμα) όσο και σε συσχετισμό με τά σύγχρονά του τουλάχιστον όμοειδή παράλληλα. Ός προϋπόθεση της έρευνας αυτής θά άρκοϋσε να ύπάρξει μία άναγνώριση του χώρου, να τεθούν όρισμένα όρια ή άρχές, και να διατυπωθούν θέματα, προβλήματα και συγκριτικά συμπεράσματα. Περιορίζομαι έδω να σημειώσω μόνο μερικές παρατηρήσεις, που ίσως οδηγούν σε άναλυτικότερη διερεύνηση:

(1) Άμεση σχεδόν συγκέντρωση σε τόμο δημοσιογραφικών επιφυλλιδών του είδους που μάς ενδιαφέρει και, σπανιότερα, όμότροπων «μελετημάτων» ή άλλων κειμένων σε περιοδικά κτλ., άρχισε να γίνεται ό κανόνας από τά χρόνια της δικτατορίας (με παλαιότερο πρόγονο και πρώτο διδάξαντα ίσως τον Ε. Παπανούτσο): Μαζωνίτης (1972, 1975, 1976), Γ. Π. Σαββίδης (Πάνω νερά, «Έρμης» 1973), Μ. Άλεξανδρόπουλος (Άντίσταση-Δημοκρατία, «Κέδρος» 1975).

(2) Η συνείδηση του είδους, τά όρια και οι προδιαγραφές του, οι άνανεωτικές τάσεις, σε συνδυασμό με τίς ιδιάζουσες συνθήκες της εποχής και τίς άπαιτήσεις της επικαιρότητας, έχουν διατυπωθεί με σαφήνεια, έκτενέστερα ή συνοπτικότερα, στους προλόγους ή τά εισαγωγικά σημειώματα των παραπάνω συγγραφέων: από τον εύστοχο, σύντομο και ταυτόχρονα έξομολο-

γητικό πρόλογο της Άνεμόσκαλας (όπου θίγονται ή σπερματική λειτουργία και οι κίνδυνοι του είδους, ή λογική και ήθική της συγκέντρωσης άνάλογων κειμένων σε τόμο, ό στόχος τους, ή διδακτική προέλευση και περιγραφή τους, οι περιστάσεις και τό είδος της γλώσσας και της γραφής) και τό επαναφορισμένο εισαγωγικό σημείωμα στη, διπλά μεταφορική, διευρυμένη έκδοση Άνεμόσκαλα και Σηματοδότες, ως τον πλούσιο, θεμελιώδη πρόλογο του Γ. Π. Σαββίδη στα Πάνω νερά (όπου με έπιστημονική πληρότητα και προοπτική έποπτεία του είδους χαράζονται νέες κατευθύνσεις: για την άνανέωση της «φιλολογικής επιφυλλίδας», για τη θελημένη ιδιοτυπία της άσυνηχούς δομής και του «πρά προσδοκίαν», για τό γούστο και τίς άπαιτήσεις του κοινού από τη δημοσιογραφική επιφυλλίδα, για τίς προθέσεις του ίδιου του συγγραφέα σε έξάρτηση με την προέλευση, την κατάρτιση και τά ενδιαφέροντά του), την εισαγωγή του Μ. Άλεξανδρόπουλου στη συναγωγή Άντίσταση-Δημοκρατία (όπου προβάλλονται περισσότερο οι περιοριστικές άφοριές, οι στόχοι και ή κοινή ιδέα των κειμένων, τό αθόρυγο και μη άκαδημαϊκό με τον συνδυασμό επικαιρότητας και θεματογραφίας, οι πηγές και οι συνθήκες της γραφής ή του λόγου, τά ιδιαίτερα γνωρίσματα του κοινού της όμογένειας και του έξωτερικού) και, τέλος, τον «Πρόλογο» της Ποιτικής και Πολιτικής Ήθικής του Μ. (σ. 7-8), όπου ξανατονίζεται ό «δασκαλιστικός» χαρακτήρας των κειμένων σε αντίθεση με την εύθεια σύνδεση της γραφής «με τά περιστατικά της».

(3) Κοινά και παράλληλα, ή διάφορα γνωρίσματα των παραπάνω βιβλίων μεταξύ τους είναι και τά άκόλουθα: στόχος καθαρότερα φιλολογικός — στόχος γενικά πνευματικός, κοινωνικός· καθαρόαιμες φιλολογικές και κριτικές τομές — γενικότεροι προβληματισμοί με φιλολογικές και λογοτεχνικές λαβές, συνεπικουρίες ή συνδρομές· μεμονωμένα έρεθίσματα, επίκαιρη ή έπισηομένη θεματογραφία — σειρά «όμόκεντρον προβληματισμού», «μαθημάτων»· άπόσταση από τό

άντικείμενο — άμεση σύνδεση και σχέση με τά προβλήματα της επικαιρότητας· λόγος ύπαινετικός — λόγος άπερίφραστος, δραστικός· καλλιτεχνική και «πολιτισμική» προβληματική — πολιτική και κοινωνική προβληματική, κ.ά.

(4) Άλλα συνοδά κοινά και ή γνωρίσματα: οι άνάγκες που όρίζουν τη σύγχρονη εμφάνιση και την κοινή ροπή συγγραφέων που δέν είναι έπαγγελματίες επιφυλλιδογράφοι· τό κοινό (και άποκλειστικό) ή τά ποικίλα δημοσιογραφικά «βήματα» της δραστηριότητας αυτής· ή συχνότητα εμφάνισης από τη στήλη: συνέχεια, κάμπυλες, κάμψη· ή άναστολή ή ό έθισμός στο είδος (μεταδικτατορική «συνέχεια»): άλλαγή συνθηκών, νέοι στόχοι κτλ.

Όλη ή παραπάνω προβληματική, που μπορεί, συστηματικότερα, να άποτελέσει ένα διάγραμμα μιάς άναγκαίας σήμερα συνθετικής αντιμετώπισης της επιφυλλίδας ως είδους (τουλάχιστο για τά χρόνια 1967 κ.έ.), θά οδηγήσει λογικά σε έξκυρες άπαντήσεις σε ερωτήματα του τύπου: σε ποió βαθμό ύπάρχει και πώς συντελείται, χάρη στα πλεονεκτήματα αλλά και μέσα από τους περιορισμούς του είδους· ή μείξη του προσχεδιασμένου και του επίκαιρου· ή προβολή των χαμένων προτιμήσεων, της έπιστημονικής κατάρτισης και της άσφαλισμένης γνώσης σε διαδικασίες θετικής ή άρνητικής αποτίμησης νέων φαινομένων· ή διοχέτευση της κατακτημένης περιουσίας και της συνδυαστικής έμπνευσης στις αντιδράσεις μπροστά σε νέα έρεθίσματα· ή επικαιρική έπένδυση πωγισμένων αντιλήψεων και ή έπαλήθευσή τους σε (παλιά ή) νέα συμπτώματα· ή επικύρωση συνηθισμένων πεποιθήσεων ή αντιδράσεων του άναγνώστη (και ποιοτή άναγνώστη;) και τά προτεινόμενα νέα αντικείμενα κατανάλωσης ή άφομώωσης· τά νέα κεντρίσματα, σπέρματα προβληματισμού, ύποθέσεις έργασίας.

Πρακτικότερα, έπαγωγικά βήματα της κριτικής αυτής προεργασίας θά μπορούσαν να γίνουν με την άναλυτική παρουσίαση καθενός από τά βιβλία που προοργά-

Και γραμμата γνωρίζω και γραμμата γνωί

φτηκαν παραπάνω στο είδος, ή άλλων πού μπορούν επίσης να προστεθούν. Όταν τά λήμματα αυτά περιγραφούν και σχολιασθούν, τότε είναι δυνατή μιά ολοκληρωμένη σύγκριση είτε βιβλίων του ίδιου συγγραφέα μεταξύ τους είτε διαφορετικών συγγραφέων οργανισμών (όπως, π.χ., του Γ. Π. Σαββίδη και του Δ. Ν. Μαρωνίτη)· για τήν ώρα. ή σύγκριση αυτή μπορεί να στηριχτεί στο συγκεντρωμένο υλικό και σε εκείνο πού περιμένει τή μελλοντική συσσωμάτωση (άρκετες παλαιότερες επιφυλλίδες του Μ. από τά χρόνια 1972 κ.έ., καθώς και οι πρόσφατες τής σειράς πού συνεχίζεται στο *Βήμα*· οι επιφυλλίδες των χρόνων 1973-75 του Γ. Π. Σαββίδη, πού πρόκειται να εκδοθούν με τόν τίτλο *Εφήμερον στέμμα*). Στο μεταξύ, για τά δύο πρώτα βιβλία των Σαββίδη και Μαρωνίτη, διαθέτουμε ουσιαστικά δύο μόνον παρουσιάσεις, και αυτές για τό σοβιετικό κοινό, από τή Σόνια Ίλινσκαγια, στο περ. *Ξένη Λογοτεχνία τής Μόσχας* (αντίστοιχα: τεύχ. 1 του 1975, σ. 266-267, και τεύχ. 6 του 1976, σ. 267-268).

1. Προχωρώντας στην *Ποιητική και Πολιτική Ήθική* [στό έξής: ΠΠΗ], νομίζω ότι ή παρουσίαση θά είναι έλλιπής αν δέν λάβει υπόψη, προεισαγωγικά τουλάχιστο, τό πρώτο βιβλίο του Μ., τό *Άνεμόσκαλα και Σηματοδούρες*. Έτσι ό τίτλος τής ΠΠΗ, πού, όπως θά δούμε, είναι τό «σήμα» πού διατρέχει τό βιβλίο σε μιά πληθωρική γκάμα λεκτικών παραλλαγών, ανταποκρίνεται στην κοινή συνισταμένη των κειμένων του πρώτου βιβλίου του συγγραφέα, πού θά μπορούσε —μέ κυριολεκτικό πιά τίτλο— να όνομαστεί *Ήθική του λόγου*, και όπου ή ένότητα προέρχεται από τήν εξέταση τής *ήθικής* (και, προς τό τέλος, από τήν 5η έπιφ. στις *Σηματοδούρες*, του *ήθους*) του λόγου σε εύρύτατο πλαίσιο: (1) τής συγχρονικής πολιτικής ήθικής και τής (διαχρονικής ή) συγχρονικής ποιητικής (και λογοτεχνικής) ήθικής· του έπιστημονικού, δοκιμιογραφικού, σχολικού, γλωσσολογικού, «έγκυκλο-

παιδικού», λογοτεχνικού, θεατρικού, ραδιοφωνικού, αγωνιστικού, πολιτικού και κοινού λόγου· του λόγου από τή σκοπιά των ήθικών του προβλημάτων (αδράνεια-δραστητικότητα, στόμωση-έξυση, έργηγορη-νάρκωση, εύγλωττία και άρθρωση - άφασία, βραδυγλωσσία, άναρθρος λόγος, κωφαλαλία) και τής ανταπόκρισής του στο βασικό θέμα τής εύθύνης, (2) του κυκλώματος τής γραφής και τής ανάγνωσής· του *ήθους* του συγγραφέα, του λόγου, τής ανάγνωσής και του αναγνώστη (πρβ. τής παλαιότερες ρίζες στην επιφυλλίδα για τόν Ήρόδοτο, από 30.4.1972).

2. Τό πρώτο μέρος τής ΠΠΗ (σ. 11-80) τό αποτελούν δέκα επιφυλλίδες, γραμμένες σε συνεχή ροή από τόν Νοέμβριο 1975 ως τόν Σεπτέμβριο 1976· για τήν άκρίβεια: (1) «Μεταπολεμική ποίηση: Ποιητική πράξη και πολιτική σύμπραξη», 15.11.75. (2) «Ό πρόγονος και οι έφηβοι τής μεταπολεμικής ποίησης», 13.12.75. (3) «Πρώμη άναγνώριση και πρώτη τριάδα», 7.2.76. (4) «Ό πίο ψηλός τής παρέας», 6.3.76. (5) «Ή λειτουργία του Χρόνου: 'Εποχές' και 'Συνέχειες'», 3.4.76. (6) «'Αρης Άλεξάνδρου: Γέφυρες και μετωρισιοί», 8.5.76. (7) «Οί λέξεις τής πολιτικής και ό λόγος τής ποίησης», 9.6.76. (8) «Τίτος Πατριός: Συγγένειες και αποκλίσεις», 3.7.76. (9) «Μακρός ό δρόμος από τήν έπιθυμία στην άπόφαση», 28.8.76. (10) «Επίλογος και πρόλογος μιάς άπορίας», 25.9.76.

Τά «καπέλα», στην έκδοση, υποδεικνύουν τή βασική, άπόλυτα μετρημένη και ύπολογισμένη, δομή του πρώτου αυτού μέρους: α. Έπιφ. 1: «Εισαγωγικά», έπιφ. 2: «Όρια και γνωρίσματα», έπιφ. 3: «Ή τριάδα». β. Έπιφ. 4-5: «Μανόλης Άναγνωστάκης». γ. Έπιφ. 6-7: «'Αρης Άλεξάνδρου». δ. Έπιφ. 8-9: «Τίτος Πατριός». ε. Έπιφ. 10: «Επιλεγόμενα». Ή συνηθισμένη χρονική άπόσταση άνάμεσα στις επιφυλλίδες (4 ή 5 έβδομάδες) αλλάζει μόνο δύο φορές: μεταξύ 8ης και 9ης (λόγω διακοπών) και μεταξύ 2ης και 3ης επιφυλλίδας (έπιταχύνοντας, πιθανότατα, τό ρυθμό του εισαγωγικού μέρους σε μιά έπι-

φυλλίδα-άνακεφαλαίωση των προηγούμενων και άπαρχή του κεντρικού πυρήνα του βιβλίου: τήν 3η). Τό αρχικό —έκτενέστερο και πληρέστερο, όπως φαίνεται— σχέδιο τής σειράς αλλάζει, ίσως, από δύο παράγοντες: ό πρώτος, πού δηλώνεται μόλις στο τέλος (έπιφ. 10, σ. 73-74), είναι ή χρονική οικονομία πού περιορίζει τή διαπραγμάτευση μόνο σε τρεις ποιητές· ό δεύτερος πρέπει να είναι ή στενή σύνδεση τής σειράς με τήν άνάλογη τροπή των πανεπιστημιακών μαθημάτων του Μ. (βάση τους ό Άναγνωστάκης, και σε δεύτερο πλάνο οι Πατριός, Άλεξάνδρου). Σε επιφυλλίδες όχι πιά αυτόνομες, όπως δείχνουν και τά μεταγενέστερα κείμενα του Μ. στο *Βήμα*, τό άναγνωστικό κοινό γίνεται —μέ μικρές παραχωρήσεις στην επικαιρότητα (πρβ. έπιφ. 1, 6, 9) και μέ τυπική χρήση του άφηρηματικού σχήματος: «αρχίζω (αρχισα, κίνηση, ξεκίνηση)... βρίσκομαι... επιστρέφω (Ξαναπιάνω, συνεχίζω, προχωρώ) /σταματώ (ανάβάλλω)... θά συνεχίσω»— ό έμμεσος άποδέκτης (συμπυκνωμένων έστω) ακαδημαϊκών μαθημάτων· τό φαινόμενο αξίζει να μελετηθεί σε σύγκριση και μέ αλιότερες επιφυλλίδες του Μ. και με κείμενα άλλων επιφυλλιδογράφων.

Περνώντας από τή δομή στα περιεχόμενα του πρώτου μέρους, ό τίτλος του βιβλίου με τήν τριπλή του υπο-βάθμιση άποτελεί σαφή δείκτη: *Ή Ή έπιφ.* ξεκαθαρίζει τόν συνδυασμό «ποιητική και πολιτική ήθική» και προβάλλει άνάγλυφα τό υλικό και τό χώρο και χρόνο του («μεταπολεμική ποίηση»), όχι άκόμα στα ιστορικά των γενιών όσο στη διάκρισή τους από προηγούμενες λογοτεχνικές γενιές του 20ού αιώνα και στα ιδιαίτερα ή δάνεια γνωρίσματά τους. Ή έπόμενη διαφοροποίηση σε «πρώτη μεταπολεμική γενιά» ξεκαθαρίζει μόλις στην τελευταία παράγραφο τής 2ης έπιφ. (σ. 23· πρβ., αντίθετα, σ. 18 κ.έ.)· ή επιφυλλίδα αυτή, από τής σημαντικότερες τής σειράς και, όπωσδήποτε, μέ αύξημένες φιλολογικές φιλοδοξίες, προχωρεί σε πολύ περισσότερα θέματα απ' όσα φαίνεται να καλύπτει ό τίτλος τής (πού δέν τόν δικαιολογεί ή ισχυρή άνάπτυξη

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνω

της «πρότασης-ερωτήματος αριθ. 3» της σ. 20, ή όποια προϋποθέτει ειδικότερη γνώση ή, τουλάχιστον, την προγενέστερη, άμμη για τον Ρίτσο, έκτιμηση του Μ., «Ο ποιητής και η ποίηση», *Η Συνέχεια 1*, Μάρτιος 1973, σ. 20-21). Στην επιφυλλίδα δηλώνονται οι βασικότερες μελέτες-βοηθήματα του συγγραφέα για τό εισαγωγικό και επιλογικό κυρίως τμήμα του πρώτου μέρους (ιδιαίτερα: Άργυρίου, Δάλλας) και άνακεφαλαιώνονται οι άσφαλείς πληροφορίες και έκτιμήσεις της προηγούμενης έρευνας· ό Μ. είτε συνεχίζει τό στοιχεία αυτά με δικά του έρωτήματα είτε προχωρεί σε πρωτότυπες και δξύτατες διαπιστώσεις-συμπεράσματα, που άποτελούν τή δική του σύντομη «γενική προδιαγραφή» για τήν πρώτη μεταπολεμική ποιητική γενιά. Η έξιςση σημαντική 3η έπιφ. συμπληρώνει τή «φιλολογική δχύρωση» της γενικής θεματικής του τόμου (τίτλος και πρώτος ύπότιτλος) και προχωρεί στή δήλωση μιās «πρώτης τριάδας» ποιητών (που θά σχολιασθούν κατόπιν με ίση άνεση στίς έπιφ. 4-9), ξεχωρίζοντας μερικά από τά κοινά στοιχεία που συνδέουν τόν Άν., τόν Άλ. και τόν Π. Η ένταξη, έδω, του μόνου άυτοτελοϋς κριτικού σχολίου τρίτου (άνέκδοτο γράμμα του Ξενόπουλου στόν Άν., από 24.8. 1941) άποτελεί τό προοίμιο για τό κεντρικό τμήμα του πρώτου μέρους (με άρχή τόν Άν., έπιφ. 4-5). Η σειρά δέν θά είναι ή άπόλυτη χρονική (τουλάχιστο της γέννησης), αλλά άφενός ουσιαστικότερες αντικειμενικές γραμματολογικές και κριτικές άρχές και άφετέρου ή προσωπική προπαρασκευή και κλίση του συγγραφέα, παράγοντας που βαραίνει ιδιαίτερα σε άνάλογες έπιλογές του Μ., και δηλώνεται άλλωστε σε πολλά σημεία του βιβλίου.

Ο κριτικός σχολιασμός για τόν Άναγνωστάκη (έπιφ. 4-5) άρχίζει με βιογραφικές και εργογραφικές συγκρίσεις του με τούς άλλους δύο ποιητές της ομάδας και συνεχίζεται με συνοπτική άποτίμηση του συνολικού του έργου, κάλυψη όλου του φάσματος της προγενέστερης κριτικής και έπιμονή στή διαγραφή του

πολιτικού και ποιητικού διδακτισμού του Άν. (4η έπιφ.). Στην 5η έπιφ. εξετάζεται από πιό κοντά ή πορεία του Άν. από τίς Έποχές στίς Συνέχειες· ή «άντίσταση» και ή «σύγκρουση» του με τόν Χρόνο, ως κοινός θεματικός άξονας που ύποστηρίζει τόσο τήν πολιτική όσο και τήν ποιητική ήθική του, δίνει τήν εύκαιρία στόν Μ. νά εφαρμόσει άριστοτεχνική και συναρπαστική άνάλυση, που ξέρει νά χρησιμοποιεί και τήν όπτική γωνία μιās μακροσκοπικής έποπτείας και τήν παραδειγματική προσέγγιση συγκεκριμένων ίχνων σε μικροσκοπική κλίμακα (έπισήμανση της λειτουργίας του ποιήματος «Δειπνος», σ. 38-39, καταγραφή γνωρισμάτων της ποιητικής του Άν., σ. 41-42)· άντίθετα, ή αναφορά στόν Στόχο μένει σχηματική· ή συμπυκνωμένη διατύπωση για τή λειτουργία της συλλογής αυτής σε αντιπαράθεση με τήν ύπόλοιπη ποίηση του Άν., πιστεύω ότι θά κέρδιζε άν οι τηρούμενοι με άυστηρότητα δομικοί περιορισμοί του τόμου επέτρεπαν τήν άνάπτυξή της.

Τό τμήμα που άφιερώνεται στόν Άλεξάνδρου (έπιφ. 6-7) άρχίζει με μιá έκτεταμένη πολυεδρική σύγκρισή του με τόν Άν. (6η έπιφ.)· ή επιφυλλίδα αυτή—ίσως ή πιό ιδιότυπη της σειράς—κινδυνεύει νά χάσει τήν (διδακτική) ισορροπία της (κερδίζοντας, όμως, σε άμεσότητα) από μιá ύπεροχική σχετικά έξηγήση του Μ. για τίς κριτικές προτιμήσεις του και τούς δισταγμούς για τό ποιητικό άποτέλεσμα στά έργα του Άλ. (σ. 48-51)· στό ύπόλοιπο κείμενό της, έπεξεργάζεται σε βάθος μιá από τίς ιδέες-συμπεράσματα του βιβλίου: τήν κοινή ποιητική (και ως ένα βαθμό πολιτική) γλώσσα και τήν κοινοκτημοσύνη «μοτίβων και έμπειριών» που συνέχουν τή συγκεκριμένη ποιητική γενιά. Τά παραθέματα από ποιήματα του Άλ. άποτελούν, πάλι, μιá πρόγευση του δεύτερου μέρους του βιβλίου («Άνθολόγιο Ποιητικής»), όπου και επαναλαμβάνεται όλόκληρη ή «Εισήγηση» (σ. 85-86). Η αξιολογική παρέμβαση της 6ης έπιφ. ξεπερνιέται, ύστερα από τήν εισαγωγική παράγραφο της 7ης έπιφ., κάτω από τό βάρος

ιστορικών και γραμματολογικών πληροφοριών ή φιλολογικών και κριτικών συγκρίσεων, ύποθέσεων και προτάσεων που παρέχονται πλουσιότατα στή συνέχεια· ουσιαστικά πρόκειται για τή στερεότερη βάση φιλολογικής και κριτικής πρόσβασης που διαθέτουμε για τό έργο του Άλ.: σχολιασμένο εργογραφικό διάγραμμα, άνίχνευση πηγών και προτύπων, σχέσεις με έλληνική, ευρωπαϊκή και βιβλική ποίηση, καταγραφή των κυριότερων ποιημάτων «πολιτικής θεματικής ύλης» και «ποιητικής».

Οι επιφυλλίδες που άφιερώνονται στόν νεότερο ποιητή της ομάδας, τόν Πατοίκιο (έπιφ. 8-9), άρχίζουν με μιá αναδίπλωση για τό κοινό «σήμα» του βιβλίου (τήν «πολιτική και ποιητική ήθική»)· ακολουθούν πληροφορίες και ποιήματα στοιχεία του βίου και του έργου του Π. σε σύγκριση με αντίστοιχα των Άν. και Άλ.· αυτές οι «συγκριτικές συγγένειες ή αποκλίσεις» του Π., περιορισμένες έδω στο γνωστό έργο πριν από τήν έκδοση των *Ποιημάτων Ι, 1948-1954* (1976), οδηγούν σε εύστοχες παρατηρήσεις για τά ποιητικά πρότυπα, τά βασικά θέματα και μοτίβα, τή δομή και τό λεξιλόγιο των ποιημάτων του Π., φανερώνοντας και πάλι τήν άνετη διακίνηση του Μ. από ευρύτερες γραμματολογικές (έλληνική και ξένη νεότερη λογοτεχνία) σε στενότερες φιλολογικές συντεταγμένες (θεματική και δομική άνάλυση, έρμηνεϊά συγκεκριμένων κειμένων). Τά νέα στοιχεία της έκδοσης *Ποιήματα Ι* επιβάλλουν, στήν 9η έπιφ., άνακατατάξεις στίς πληροφορίες και στίς άποτιμήσεις· έτσι, καταγράφονται στήν άρχή νέα δεδομένα που συμπληρώνουν ή διαφοροποιούν όρισμένα συμπεράσματα της προηγούμενης επιφυλλίδας (πρβ. σ. 63 και σ. 68). Τίς βασικές όψεις του έργου του Π. τίς πραγματεύεται ό Μ. στο δεύτερο μέρος της 9ης έπιφ., που κλείνει με μιá πυκνότατη άνάλυση του ποιήματος «Άλληγορία».

Η τελευταία επιφυλλίδα της σειράς, ή 10η, λειτουργεί ως μεταβατικό κείμενο που συνοψίζει τήν ΠΠΗ και ύπόσχεται τήν έναρξη ενός νέου κύκλου· παράλληλα, θέ-

Και γραμμιατα γνωριζω και γραμμιατα γνωρ

τη ύποψη μας καιρία ζητούμενα της φιλολογικής επιστήμης στο αντικείμενο «μεταπολεμική ποίηση»: όλα σχεδόν τά θέματα πού σχολιάσθηκαν και απαντήθηκαν ή απλώς αναφέρθηκαν και προτάθηκαν από τόν Μ. ως ύποθέσεις, μέ τόν συστηματικό τρόπο πού επαναλαμβάνονται στις σ. 75-76 προκαλούν επίμονα μιά αναλυτικότερη διερεύνηση, πού τό τελικό της στάδιο δέν μπορεί παρά νά οδηγήσει σέ μιά γενική εισαγωγή στή μεταπολεμική ποίηση και σέ μιά φιλολογική της ιστορία.

Γιά τά ερωτήματα πού ανοίγουν στό τέλος της 10ης επίφ. (κυριολεξία-μεταφορά-παρομοίωση στήν ποιητική γλώσσα) δέν θά έπεκταθούμε έδω· άρκεί νά δηλωθεί ότι ή σύνδεσή τους μέ τήν υπόλοιπη σειρά της ΠΠΗ δέν είναι τόσο σκιάδης όσο, ίσως, φαίνεται σέ πρώτη ανάγνωση· τό ότι ό Μ. προτίμησε, γιά τήν ώρα, νά μή μεταφέρει τή σχετική προβληματική (και τίς απαντήσεις του) σέ νέα σειρά έπιφυλλίδων, αλλά νά έπεξεργαστεί τό θέμα αποκλειστικά σέ φειντά πανεπιστημιακά του μαθήματα, δείχνει τίς αναλογίες, αλλά κυρίως τίς διαφορές από τή σειρά της ΠΠΗ· ίσως, άκόμη, και κάποια όψιμη άναγνώριση της διαφοράς άνάμεσα στήν έπιφυλλίδα και στό πανεπιστημιακό-μάθημα-σέ-συνέχειες, διαφοράς πού λίγο τόν άπασχόλησε στήν περίπτωση της ΠΠΗ, και άκόμη λιγότερο στήν περίπτωση της συνεχιζόμενης σειράς τών έπιφυλλίδων γιά τήν άφηγηματική τεχνική της *Όδύσειας*.

2. Τό δεύτερο μέρος της ΠΠΗ, «*Άνθολόγιο Ποιητικής*» (σ. 81-126), είναι επίσης μοιρασμένο στά τρία· τό αποτελούν τρεις ομάδες ποιημάτων «ποιητικής» τών τριών ποιητών του βιβλίου, τή φορά αυτή κατά τή βιολογική τους προτεραιότητα: 10 κείμενα του Άλ. (σ. 82-95), από τά όποια τό προτελευταίο είναι ποίημα στά γαλλικά και τό τελευταίο είναι τό ποίημα σέ πεζό «*Άνατολή Ήλιου*»· 10 ποιήματα του Άν. (σ. 98-111) και 10 του Π. (σ. 114-126). Τά κείμενα επιλέγονται όχι από μιά όρισμένη συλλογή, αλλά από όλόκληρο τό έργο τών ποιητών, και έχουν χρονολογική και όχι θεματική τάξη: ποιήματα

του Άλ. από τό 1948 ως τό 1971, του Άν. από τό 1949 ως τό 1970, του Π. από τό 1952 ως τό 1970. Ένα ποίημα από κάθε δεκάδα συνοδεύεται και από «περιθωριακά σχόλια πρώτης άνάγνωσης», διαφορετικού είδους και έκτασης κάθε φορά· έξαντλητικότερα και έκτενέστερα γιά τήν «*Άναμμένη λάμπα*» του Άλ. (σ. 92-93), πιά έκλεκτικά και σύντομα γιά τά (μικρότερα): «*Όλο και πιά γυμνά*» του Άν. (σ. 106) και «*Μυστική ζωή*» του Π. (σ. 125).

Στό σωμα αυτό πρέπει νά προστεθεί και ή «*Άλληγορία*» (1973) του Π., πού, όπως είδαμε, παρατίθεται και σχολιάζεται στήν 9η επίφ. (σ. 71-72), καθώς και τό άπόσπασμα από τήν «*Πρώτη πέτρα*» του Άλ., πού διαβάζουμε στήν 6η επίφ. (σ. 46-47). Παράλληλα, γιά τόν Άλ., είναι χρήσιμη μιά αντίβλη του καταλόγου τών 8 ποιημάτων ποιητικής της σ. 58 μέ τά 10 ποιήματα πού παίρνουν τελικά θέση στό «*Άνθολόγιο*», γιά νά διερευνηθεί ή άσχολίαστη παράλειψη τριών από τά πρώτα και ή προσθήκη τεσσάρων νέων ποιημάτων. Η μόνη άλλη άναφορά, μέ σχόλια, σέ συγκεκριμένο ποίημα μέσα στό κείμενο τών έπιφυλλίδων (Άν., «*Δείπνος*», σ. 38-39) μάς οδηγεί έξω από τόν κύκλο της ποιητικής, στά ποιήματα «*πολιτικής ήθικής*».

Στό συμπληρωματικό αυτό μέρος του βιβλίου, πού σχεδιάστηκε εκ τών ύστερων ως συνοδευτικό παράρτημα παράλληλης άνάγνωσης (όχι τόσο τών φιλολογικών συμπερασμάτων, όσο τών άνοιχτών ή δυνατόν ερωτημάτων πού ύποδεικνύονται πλούσια στό πρώτο μέρος), διακρίνεται και μιά θέληση άποκατάστασης της «*άξιολογικής*» ίσορροπίας πού είχε διασαλευθεί στό πρώτο μέρος, τουλάχιστο γιά τόν Άλ.: έτσι, τά κείμενα του Άλ. είναι, ίσως, από τά σημαντικότερά του, και, κάποτε, πιά καθαρόαιμα δείγματα ποιημάτων ποιητικής σέ σύγκριση μέ ποιήματα τών άλλων δύο ποιητών της άνθολόγησης. Κατά τά άλλα, αυτή ή άντιπαράθεση όμολογου ύλικού βοηθεί νά προχωρήσουμε σέ συναναγνώσεις, πού ένδέχεται νά κομίσουν ένδιαφέρον-σες διαπιστώσεις. Τό βιβλίο, έπομέ-

τως, ολοκληρώνεται διαφορετικά από ό,τι ξεκίνησε, και σκοπεύει πιά καθαρότερα ένα διαφοροποιημένο, από τό ύποτιθέμενο άρχικό, κοινό: ό *διδασκικός και φιλολογικός του χαρακτήρας*, όπως και ή *χρηστικότητα* του (έπιτεινόμενη και από τήν «*Έπιλογή βοηθητικής βιβλιογραφίας*», σ. 129), τεκμηριώνονται όριστικότερα.

Έδω πρέπει νά γίνουν όρισμένες παρατηρήσεις σέ έπιμέρους σημεία της ΠΠΗ και νά ύπογραμμιστούν όρισμένες *κέψεις*, *προτάσεις* ή *συμπεράσματα* του Μ., πού προκαλούν διεξοδικότερη συζήτηση, άδύνατη μέσα στήν *αναπόφευκτα* περιορισμένη έκταση τών έπιφυλλίδων και τών σχολίων του «*Άνθολόγιου*»· νά τονιστεί, τέλος, ή κύρια *συμβολή* του βιβλίου πού, παρ' όλα τά δικά μας desiderata, έξαρχής σκοπεύει κυρίως όχι σέ μιά «*άφηγηματική*» σύνθεση, αλλά σέ έκλεκτική έπισήμανση όρισμένων ζητημάτων ποιητικής.

1. Χρονικό άφετηριακό όριο της μεταπολεμικής ποίησης στή στενότερή της έννοια όρίζεται άρχικά (σ. 12 κ.έ., 19 κ.έ.), σύμφωνα μέ τίς σχετικές έκτιμήσεις του Α. Άργυρίου («*Η πρώτη ποιητική μεταπολεμική γενιά*», *Νεοελληνικός Λόγος* 1974, σ. 109-126), τό 1939, ένώ στή συνέχεια συχνά αναφέρεται ή δεκαετία πού άρχίζει από τό 1940 ως τό οδισιαστικό πλαίσιο γιά τή διαμόρφωση της γενιάς πού μάς άπασχολεί. Ωστόσο, τόσο ειδικότερα στοιχεία πού καταγράφονται άλλοι (σ. 21, 24, 25, 28, 33, 38, 46, 53 κ.έ.) όσο και ό τελικός περιορισμός της διαπραγμάτευσης στους συγκεκριμένους τρεις ποιητές, έπιβάλλει, νομίζω, νά μεταθέσουμε αυτό τό όριο τουλάχιστο στά 1941. Άλλωστε ό Άργυρίου φυσικό είναι νά ενδιαφέρεται γιά τά πρώτα (και πρώιμα) ίχνη της ποίησης αυτής, συνεξετάζοντας έτσι ποιητικά δείγματα πού, κατά τή γνώμη μου, δέν μπορούν νά θεωρηθούν δια ότι άνήκουν όργανικά σέ μιά συνειδητή γενιά (Καμπάς, Έυαγγελίνιδου, Ν. Βαλαωρίτης, Ίερόπας· κάτι αντίστοιχο συμβαίνει όταν καταχωρίζονται όρισμένα μεταγενέστερα ποιήματα τών Άν., Σινόπουλου, Δάλλα, πού δείχνουν, νομίζω, πιά πολύ τή συνέχεια του *καρυωτακικού* ποιητικού ύφους και όχι στοιχεία νεοτερικά· άνάλογη υπερεκτίμηση πρώιμων ίχνών δείχνει ό ίδιος κριτικός στό από πολλές άλλες άπόψεις σημαντικό άρθρο του γιά τήν εξέλιξη του ελληνικού υπερεξαίσιμου («*Ένας ποιητής του αυτοσχεδιασμού*», *Άφιέρωμα στον Άνδρέα Έμπειρίκο*: *Ήριδανός* 4, Φλεβ.-Μάρτης 1976, σ. 18-28).

Η σύγκριση της μεταπολεμικής ποίησης μέ τή γενιά του '30 (σ. 13 κ.έ.) άπατεί, νομίζω, περισσότερες εξηγήσεις· έτσι, π.χ.,

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γν

χρειάζεται να διευκρινιστεί ποιά έννοια δίνεται στο συμπέρασμα: «ό ὄγκος τῆς μεταπολεμικῆς ποιήσεως ἔχει πολλαπλασιασθεῖ σέ σχέση μέ τῆς προηγούμενης περιόδου» (σ. 14), ὅταν, παρακάτω, θά ἐπισημανθεῖ ἡ χαρακτηριστική ὀλιγογραφία τῶν Ἰ. Ἀν. καὶ Π. (σ. 33-34) ἢ ὅταν, λίγο πρῶν, καθορίζεται ὅτι ποιητές ὄπως ὁ Ἐλύτης ἢ ὁ Ρίτσος ἐξετάζονται μέ τὴν προπολεμικὴ ποίηση (σ. 13).

Ἀπὸ τὰ σατιρικά «πρότυπα» τῆς μεταπολεμικῆς ποιήσεως (σ. 16) ἀπουσιάζει ὁ σατιρικός Παλαμάς, ὑπάρχει ὁμοίως ὁ «σατιρικός» (ἢ «εἰρωνικός») Καβάφης. Παρόλο πού σὸ θέμα γενικά τῆς ποιητικῆς ἔκφρασης οἱ μεταπολεμικὲς γενιές συνδέονται, πιστεύω ὀρθά, ὅχι μέ τὴν παλαιὰ παράδοση ἀλλὰ μέ τὸν ἄξονα Σεφέρη-Καβάφη (σ. 36, 55-56, 63, 77-80), νομίζω ὅτι, ὅπως καὶ μερικὲς ἐπιβιώσεις τῆς λυρικῆς πλεονείας τοῦ Παλαμά, ἡ σατιρικὴ του παράδοση ἔχει θέση σέ μιὰ τέτοια ἀπαρίθμηση.

Στοὺς ποιητές τῆς «πρώτης μεταπολεμικῆς γενιάς» πού ἀναφέρονται σὸ ἄρθρο τοῦ Ἀργυρίου (βλ. παραπάνω), νομίζω ὅτι πρέπει νά γίνουν σαφέστερες διακρίσεις καὶ κάποια διεύρυνση (Κουλουφάκος, Σαραντῆς, Καφαντίζης. Θά μπεῖ ὁ Γκάτσος; Οἱ Κύρου, Δικταῖος, Δημάκης κ.ἄ.). Οἱ διακρίσεις εἶναι μεθοδολογικά ἀπαραίτητες ἐφόσον τὸ σχέδιο τοῦ βιβλίου ἀποκλείει ποιητές πού ἀνήκουν σέ διαφορετικὸ κλίμα ἢ κατευθύνσεις (ἐδῶ, ἐκτός ἀπὸ τοὺς «ὑπαρξιακοὺς» πρέπει νά διακριθῶν καὶ οἱ νεοεπιπροσέλαστοι): ἐπομένως, τόσο οἱ χρονολογίαις πρώτης ἐμφάνισης τῶν ποιητῶν ὅσο καὶ οἱ μέσοι ὄροι ἡλικίας κατὰ τὴν πρώτη δημοσίευση ποιημάτων τους χρειάζονται ἐπιανεξέταση· μόνο εἶναι μπορὸν νά γίνουν ἀσφαλῆς συγκρίσεις μέ ἄλλες νεοελληνικὲς ποιητικὲς γενιές, γιὰ νά διαπιστωθεῖ κατὰ πόσο ἔχουμε νά κάνουμε πραγματικά μέ «ποιητικὴ γενιά πού βιάζεται νά ἐκφραστεῖ» (σ. 21).

Χρειάζεται περισσότερες ἐξηγήσεις καὶ ὁ διαχωρισμὸς τῶν μεταπολεμικῶν ποιητῶν ἀπὸ τὸν «καθαρό ὑπερρεαλισμὸ» καὶ τῆς «φορμαλιστικῆς ἀκροβασίας» (σ. 22)· ἰδίαιτερα ὅταν ὡς «νέος προσωπικὸς τόνος» τῆς ποιήσεως τῶν πρώτων ἀναφέρεται καὶ ἡ «παραιοὶκὴ ἐνάργεια» (πού, ὡστόσο, ἀνακαλεῖ ἔντονα τὴν «paranoiaque critique» τοῦ S. Dalì) καὶ ὡς βάση τῆς «ποιητικῆς φόρμας» τους ἡ παράδοση Σεφέρη-Καρυωτάκη-Καβάφη ἢ ἡ γνωριμία τους μέ τὸν «ἐπιστημονικὸ φορμαλισμὸ» (σ. 63).

Στῆς συγκριτικὲς παρατηρήσεις γιὰ τοὺς τρεῖς ποιητές τοῦ τόμου (σ. 33-34) πρέπει νά προστεθεῖ ἡ μετάφραση τοῦ Τουργκένιεφ (Ὁ Καπνός) ἀπὸ τὰ ὀσικά (Ἀλ.) καὶ νά ξεκαθαριστοῦν: ἡ πρώτη ἐμφάνιση τοῦ Ἰ. Ἀν. (1940 ἢ 1941; βλ. καὶ σ. 46) καί, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν *Ποιήματα Ι*, οἱ χρονολογίαις τῶν πρώτων συλλογῶν τοῦ Π. (1948-1951, 1951) καὶ ὁ συνολικὸς ὄγκος τῆς ποιητικῆς του παραγωγῆς (βλ. καὶ σ. 61). Ἐπίσης, πρέπει νά διευκρινισθεῖ ὅτι τὸ μελέτημα τοῦ Μ. Σουλιώτη, «Ἐνα στόχαστρο γιὰ τὸν Ἰ. Ἀν. (1940-1946) Ἀναγνωστικὴ», *Δοκίμια* 8-9, Ἰουλ.-Αὐγ. 1974, σ. 225-229, περιορίζεται σὸν *Στόχο* καὶ ὄχι «καὶ στῆς προηγούμενες ἀμφιλεγόμενες συλλογές» τοῦ Ἰ. Ἀν. (σ. 35).

Γιὰ τὴν πρώτη συλλογὴ τοῦ Ἰ. Ἀν. (*Ἀκόμα ποῦτῃ ἢ ἄνοιξη* [1941-46], Ἀπριλῆς 1946) μποροῦμε, νομίζω, νά προχωρήσουμε σέ ἀσφαλῆστερες παρατηρήσεις: καταρχὴν ὁ τίτλος τῆς συλλογῆς πιστεύω ὅτι ὀδηγεῖ ἀπευθείας ὄχι στὰ δημοτικά τραγούδια (τὸ γνωστό

τραγούδι τῆς ἐποχῆς τῶν Ὁρολοφικῶν εἶναι ἡμιλόγιον), ἀλλὰ στῆς σύγχρονες τῆς ἀντίστοιχες ἀντιστασιακῆς ποιητικῆς παραλλαγές σὸ ἴδιο θέμα (Ρώτας ἄνοιξη 1944, Βρεττᾶκος ἄνοιξη 1945), κλείνοντας, ὅπως ἔχω παρατηρήσει ἄλλοῦ (Ὁ Πολίτης 3-4, Ἰουλ.-Αὐγ. 1976, σ. 84), «καὶ χρονικά τὸ πολεμικό-ἀγωνιστικό-καρτερικό τρίγωνο πού εἶχαν ἀφήσει ἀνοιχτὸ τὰ δύο προηγούμενα ὁμολόγια ποιήματα» (βλ. τώρα, Σ. Πλίνκογρια, *Ἡ μοῖρα μᾶς γενιάς*, Κέδρος) 1976, σ. 32-33). Ἄλλωστε, ἀπὸ τὰ 11 ποιήματα τῆς συλλογῆς τοῦ Ἰ. Ἀν. μόνο 3 («Νανούρισμα», «Τῆς νύφης», «Τοῦ ἡλιου») διαλέγονται μέ τὸ κλέφτικο τραγούδι, ἐνῶ τὰ συγγενῆ στοιχεία καὶ ἡ «λυρική ρητορεία» τῆς συλλογῆς, πού ὁ Μ. τὴν ἀνάγει σὸν Παλαμά καὶ τὸν Σικελιανό (σ. 54), νομίζω ὅτι πηγαῖον περισσότερο ἀπὸ τὸν σύγχρονο Γκάτσο (Ἄμοργός, 1943) καί, σέ δεῦτερο στάδιο, ἀπὸ τοὺς Βρεττᾶκο, Ρίτσο.

Στὰ ποιήματα «πολιτικῆς θεματικῆς ὕλης» τοῦ Ἰ. Ἀν. (σ. 57) καὶ ὄχι στὰ ποιήματα «ποιητικῆς» ἐντάσσεται ἀρχικά τὸ ποίημα «Ἡ ἀνομιμὴ λάμπα», πού ὡστόσο παρατίθεται καὶ σχολιάζεται σὸ Ἄνθολόγιον Ποιητικῆς» (ὄρθα, ὡς ποίημα πού συνδυάζει «πολιτικὴ καὶ ποιητικὴ ἠθικὴ»). Ἀντίθετα, ἀδικαιολόγητη εἶναι ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων ἔνταξη ἐκεῖ τοῦ «Μέσα στῆς πέτρες». Ἀπὸ τὰ ποιήματα «ποιητικῆς», πάλι, τὸ καταλόγου τῆς σ. 58, ὄρθα παραλείπεται σὸ «Ἀνθολόγιον» τὸ «Χαρεφῶν πρὸς Πίνδαρον», καθὼς καὶ τὸ πληθωρικό «Φρόνιμος», ὄχι ὁμοίως καὶ τὸ «Φρόντισε», πού νομίζω ὅτι θά μποροῦσε κάλλιστα νά ἀντικαταστήσει τὸ ἐπόμενό του (σὴ συλλογὴ *Εὐθύτης ὁδῶν*) «Μέσα στῆς πέτρες».

Οἱ προτάσεις γιὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιδράσεις στὴν ποίηση τοῦ Π. (σ. 63) χρειάζονται κάποιες διασαφίσεις· φοβόμαί ὅτι τὸ πλήθος «προτύπων»—καὶ μάλιστα ἐτερογενῶν—πού διαπιστώνει ὁ Μ., δημιουργεῖ εἴλωλη σύγχυση, ἰδίαιτερα ὅταν τὰ συμπέρασμα αὐτὰ ἀνατρέπονται, ὡς ἕνα βαθμὸ, λίγο παρακάτω (σ. 68, ἐπίδραση τοῦ σατιρικοῦ Καρυωτάκη). Στὸ ποίημα «Ἀλληγορία» τοῦ Π. (σ. 71) δὲν ξέρω γιὰ τὸ παραδοσιακό, ὅπως ὀρθότερα, σύμβολο τῆς βαλκανικῆς ὀνομάζεται «καὶ ἑλληνικό» (ἐκτός ἀπὸ τὴ Δωδώνη καὶ τὴ γνωστὴ παροιμιώδη ῥήση γιὰ τὴν πεσιμένη βαλκανίδα, τὸ σύμβολο εἶναι συχνὸ καὶ στὴ ρωμαϊκῆ, κελτικῆ, γερμανικῆ καὶ οὐραϊκῆ παράδοση), μάλιστα σέ ποίημα δηλωμένα ἀλληγορικό, προορισμένο νά δέχεται ὅποιο ξεχειλόμενα θελήσει ἡ σκοπιμότητα τοῦ ἐφημεριῆ (πρβ., ἔτσι: «Ὁ Ἀποστόλης, ὁ Μάνης, ὁ Φάνης, ἡ κυρὰ Βέττα μας, ὁ Βασίλης ποτίζουνε τῆς ρίζες τῆς Μεγάλης Βελανιδιάς, γιὰ νά θυμηθοῦμε τὸ δένδρο πού τόσο ἄρεσε σὸν ἄλλο μας φίλο τὸν Τίτο Πατρίκιον» (!) Κ. Μοσχάφ, «Ἡ ποίηση τῆς ἡττας καὶ ἡ προοπτικὴ μᾶς παλιννόστησης», *Ὁ Ριζοσπάστης*, 9.8.1975).

Στὸ «Ἀνθολόγιον Ποιητικῆς», πέρα ἀπὸ ὅσα εἰπώθηκαν παραπάνω, θά ἔπρεπε νά σχολιαστοῦν: στὰ «Σχόλια στὴν Ἄναμνην λάμπα» (σ. 92-93), ἀριθ. 3, ἡ παρουσία καὶ τοῦ γ' πληθ. προσώπου, ἀριθ. 7, ὁ διάλογος τοῦ ποιήματος μέ δύο ἀκόμη ποιήματα τοῦ Καβάφη («Καυσαρίων», «Ἄπ' τῆς ἐννιά—»): στὴν ἐπιλογή ποιημάτων τοῦ Ἰ. Ἀν., ἡ ἀπουσία κειμένων ὅπως ὁ «Ἐπιλόγος» ἢ ἡ «Κριτικὴ» τοῦ *Στόχου*· στὰ «Σχόλια σὸ Ὅλο καὶ πῶ γυμνά» (σ. 106), ἀριθ. 1, ὁ προβληματικὸς συνδυασμὸς γλώσσας, σπιτιοῦ (ι), ἀνθρώ-

πού· στὴν ἐπιλογή ποιημάτων τοῦ Π., ἡ καταχώριση τοῦ «Contemplatio».

2. Ἡ ἀντίληψη τῆς ἐνιαίας πνοῆς πού διέπει τὴν ΠΠΗ φανερῶνται στὴν προβολὴ τοῦ «σήματος» τῶν ποιητῶν τοῦ τόμου, πού διατρέχει ὀλόκληρον τὸ βιβλίον μέ συνεχεῖς ἀναδιπλώσεις, διευκρινίσεις καὶ ἐπιμόνο προβληματισμὸ πού ἀντικατοπτρίζεται κυρίως στὴν ὀνομασία τοῦ «σήματος» αὐτοῦ (καί μορεῖ νά ἀποτελέσει τὴ βάση γιὰ περαιτέρω διερευνήσεις): *Ποιητικὴ καὶ πολιτικὴ ἠθικὴ: ποιητικὴ πράξη, παράταξη, δράση, διδασκαλισμός, ρητορεία, ρητορικὴ, πεζολογία, εὐγλωττία, ἔκφραση, ροπή, διάσταση, διδαχὴ, διάλογος, διαδρομὴ, τάξη, ὕψος, ἦθος, ἀντίλογος, αἰσθηματολογία / πολιτικὴ δράση, σύμπραξη, διδαχὴ, μοραλισμὸς, ἀνθρωπογενεγραφία, διαμαρτυρία, στόχος, ἀλληγορία, κρίση, πείρα, συνειδηση, διάσταση, ἀγωνία, ἐμπειρισμὸς, διάλογος, ἐξορία, διαδρομὴ, ἐμπλοκή, θεματικὴ ὕλη, τάξη, ἦθος, ἠθικὴ, πάθος, ἀποτυχία, μυστικισμὸς, κενό· κομματικὴ πράξη, ἀστοχία, σύμπραξη, κλοιὸς, ἔξοδος, ἀμφισβήτηση, κενό / διδακτικὴ ἀγωνία, ἠθικὴ τῆς ποίησης, ποίηση τῆς ἠθικῆς, μοραλιστικὴ ροπή, συγχρονικός μοραλισμὸς, συντροφικός μοραλισμὸς, ἠθικὴ κρίση, κρίσιμη καὶ κριτικὴ ἠθικὴ, αἰχμηρὸ ποιητικὸ τοπίο, αἰρετικὲς διδακτικὲς προθέσεις, ἀναρχικὴ πολιτικὴ ἀλληγορία, ἠθικὴ ρητορικὴ, κρούση πολιτικῆς καὶ ποιητικῆς ἠθικῆς, τρέχουσα ἠθικὴ, πολιτικὴ συμπεριφορὰ στὴν ποιητικὴ πράξη, προσωπικὴ ἠθικὴ, πολιτικὸς ἀντίχτυπος τῆς ποιητικῆς πράξης, πλοκὴ πολιτικῆς πράξης καὶ ποιητικῆς σύμπραξης, κ.ἄ.*

Ἡ ὡς τώρα παρουσίασή μας κινδυνεύει νά ἀλλοιώσει τὸ χαρακτηριστὴ καὶ τὴ σύλληψη τοῦ βιβλίου (χρησιμοποιοῦντας κατὰ βάση κριτήρια «φιλολογικά» ἐνόψει μᾶς ζητούμενης ὑποθετικῆς σύνθεσης σέ μιὰ σειρά κειμένων μέ ἄλλο στόχο: τὴν ὑπόδειξη *δυνατῶν ἐρευνητικῶν κύκλων* σέ τρία συγκεκριμένα ποιητικὰ ἔργα), ἂν δὲν σημειώναμε καὶ ξεχωρισμένα, τὰ κυριότερα σημεία-συμβολές τῆς ΠΠΗ, ὅπως: ἡ αὐστηρὴ φιλολογικὴ ὑποστήριξη τοῦ ὕλικου καὶ τὸ εὖρος τοῦ περιγραφικοῦ καὶ ὀξ-

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γν

ολογικού σχολιασμού του· ή κριτική ευαισθησία και εύστοχία, πλεονεκτήματα κριτικού σύγχρονου με τους ποιητές που εξετάζει (ας θυμηθούμε σε τί βαθμό ή καθιέρωση της γενιάς του 1880 όφειλεται και στο κριτικό έργο, π.χ., του Παλαμά και του Ξενόπουλου, της γενιάς του 1930 στις (διαφορετικές) συμβολές του Σεφέρη, του Καραντώνη, του Γ. Κατσιμπαλή, του Κ. Θ. Δημαρά και του Λ. Πολίτη)· ή επισήμανση—άπό την αρχή (σ. 16) ώς τό τέλος (σ. 80)— του «προδρόμου» Καβάφη τόσο στην περιοχή της θεματικής και του ήθους όσο και στην περιοχή της ποιητικής έκφρασης (πρβ. εδώ και τις σημαντικές συμβολές της Σ. Ίλινσκαγια, «Οί Έθερμώπυλες» στη σημερινή ελληνική ποίηση. Ήθικές αναζητήσεις μεταπολεμικών Έλλήνων ποιητών», *Νέα Έποχή* Κύπρου, Μάιος 1972· «Ο Κ. Καβάφης και οι ανθρωπιστικές παραδόσεις στην ελληνική ποίηση του 20ού αιώνα» [ρωσικά], Μόσχα 1974)· ή καιρία διαπίστωση για τή διαφορά «έστιακής απόστασης» των μεταπολεμικών ποιητών από τό υλικό τους, σε σύγκριση με τις μεσοπολεμικές ποιητικές γενιές· ή κατεργασία για όλόκληρη τή γενιά των πρώιμων παρατηρήσεων του Ξενόπουλου σχετικά με τήν ευγλωττία, τή ρητορική και τόν λυρισμό του Άν· ή θεωρητική, συχνά, θεμελίωση μερικών παρατηρήσεων, όπως στα σχετικά με τή «βασική λειτουργία της ποίησης» και τις διαφορές της «ποιητικής μικροσκοπικής» (= φιλοσοφικότερης) κλίμακας από τήν «απρόσωπη μακροσκοπική κλίμακα της ιστορίας», που φανερώνουν τόν ώριμο κλασικό φιλόλο-

γο με τις άπεριόριστες δυνατότητες για έρμηνευτικές γενικεύσεις (βλ. σ. 41-42)· ή «τεχνική» μέριμνα για τή συλλογή των κοινών ποιητικών μοτίβων της γενιάς· ή υπόμνηση διαφορετικών ποιητικών συνδυασμών από τόν εκλεγμένο (Άν., Άλ., Π.) και ή υπόδειξη άλλων δυνατών σχημάτων (Κουλουφάκος, Κατσαρός, Λειβαδίτης· Σινόπουλος, Σαχτούρης)· ή σημαντική διάκριση σε ποιητές και (τελειωμένα) ποιήματα· τά έρωτήματα-προτάσεις της τελευταίας έπιφυλλίδας (σ. 75-76), που αποτελούν και τήν πύξινά· ανάγλυφη έξοχή της συμβολής της ΠΠΗ.

Μέ άφορμή τήν άναμφισβήτητη αυτή συμβολή, μπορούμε να πούμε ότι, πέρα από τις εύλογες επιφυλάξεις του συγγραφέα για τήν άρμοδιότητα ή τήν επιθυμία του να γίνει «ίστορικός της μεταπολεμικής μας ποίησης» (σ. 59, 74), διαθέτουμε σήμερα άρκετές από τις άπαιτούμενες προϋποθέσεις (πρβ. σ. 12 κ.έ.) για μιá τέτοια ευρύτερη σύνθεση με έπίκεντρο τήν πρώτη, τουλάχιστο, μεταπολεμική ποιητική γενιά:

1. Για τούς τρεις ποιητές του βιβλίου υπάρχουν τά ακόλουθα δεδομένα: τό κύριο ποιητικό τους σώμα φαίνεται να έχει ολοκληρωθεί (και σήμερα είτε είναι άνεργοί είτε στρέφονται στην πεζογραφία)· έχουν προχωρήσει ή προχωρούν στη συγκέντρωση του έργου αυτού (1971, 1972, 1976)· τό συγκεντρωμένο έργο τους έχει κριθεί, καθιερωθεί και διδαχθεί και σε έπίσημα πανεπιστημιακά μαθήματα (1975-76)· τώρα, τό ποιητικό τους έργο άποκτά τήν κατάλληλη βιογραφική, έργογραφική και κρι-

τική βάση (τό βιβλίο του Μ.).

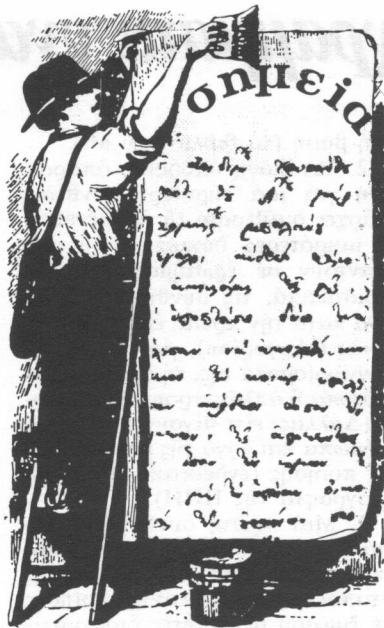
2. Άνάλογη ύποδομή, άπαραίτητη για μιá ευρύτερη σύνθεση, ύπάρχει διαθέσιμη (ή άναμένεται) σε μικρότερες δοκιμές, που είτε άπαντούν σε έρωτήματα για τά περιστατικά, τις συνθήκες και τά έργα κατά τήν πρώτη εμφάνιση της γενιάς (Άργυρίου), για τά ιδιαίτερα γνωρίσματά της, τή σχέση της με πρότυπα ή άπλως προηγούμενα έργα (Δάλλας) είτε θίγουν ειδικότερα πρόσωπα και έργα της μεταπολεμικής ποίησης (ένδεικτική εδώ ή βιβλιογραφία της ΠΠΗ).

3. Μιά πρώτη συνθετική προσπάθεια για ιστορική και φιλολογική τοποθέτηση όλόκληρης της μεταπολεμικής πολιτικής ποίησης (με έμφραση σε ποιητές διαφορετικούς από εκείνους που παρουσιάζει ό Μ.) έχει έγκριθεί ως διδακτορική διατριβή στο έξωτερικό, τυπώθηκε στα ρωσικά και, σήμερα, τή γνωρίζουμε και στην έλαφρά τροποποιημένη ελληνική της άπόδοση (Σ. Ίλινσκαγια, *Ή μοίρα μιás γενιάς*).

Άν συμπληρωθούν τά άναμφισβήτητα (άλλά μερικά) κενά που ύπάρχουν ακόμα, τότε τίποτε σχεδόν δέν λείπει από τις προϋποθέσεις για μιá άπαραίτητη στην έρευνα φιλολογική ιστορία της ήδη καταξιωμένης κριτικά πρώτης μεταπολεμικής γενιάς. Ή συγγραφή μιás τέτοιας σύνθεσης είναι και θεμιτή και κατοχυρωμένη, έφόσον ύπάρχει ένα όριο άσφαλείας 30 και πάνω χρόνων από τις άπαρχές «ζωής» του άντικειμένου της· εκείνος που μένει για τήν ώρα άδηλος—που δέν σημαίνει όπωσδήποτε ότι δέν ύπάρχει— είναι ό γραμματολόγος που θά ολοκληρώσει τό ζητούμενο έργο.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΕΧΑΠΙΟΓΛΟΥ

Ή νέα διεύθυνση του περιοδικού Ο ΠΟΛΙΤΗΣ είναι:
Κέκροπος 2, τ.τ. 119, τηλ.: 32.45.332

Γιάννης Καράς, «Οί θετικές-φυσικές επιστήμες στόν ελληνικό 18ο αιώνα».
Gutenberg, Αθήνα 1977, σσ. 155.

Τό βιβλίό του Γιάννη Καρά αποτελεί άφειτρητικό, γιά τά βιβλιογραφικά μας δεδομένα, ψηλάφημα τής «επιστημονικής πλευράς» του ελληνικού Διαφωτισμού, πού παραμένει σκοτεινή, έστω και σάν φωτοσκίαση στήν έναργή εικόνα πού έπλασαν οί καταξιωμένοι μελετητές του (Δημαράς, Άγγέλου, Ηλιού). Έμπλουτισμένο μέ πίνακες πού συμμαζεούν τά αποτελέσματα κοπιαστικής αποδελτίωσης, τό βιβλίό αυτό μπορεί νά καταστεί άπαραίτητος βιβλιογραφικός οδηγός σ' όποιον ασχοληθεί συστηματικά μέ τή διακίνηση και τό περιεχόμενο του επιστημονικού βιβλίου και χειρογράφου τόν ελληνικό 18ο αιώνα. Υπολείπονται ώστόσο κάποιες παρατηρήσεις γιά νά βρούμε τό στίγμα του βιβλίου —και κυρίως του θέματος του— σέ ιδεολογικά πλάτη άκόμη άχρτογράφητα, όσο και ύπαρκτά.

Σήμερα, τό ενδιαφέρον γιά τά πολιτιστικά μηνύματα του ελληνικού Διαφωτισμού πυκνώνει γύρω μας και αποκρυσταλλώνεται σέ όπαδούς και πολέμιους του Διαφωτισμού. Δέν είναι άπαραίτητο νά φορέσει κανείς τήν τήβενο τής διαρχίας του «επίκαιρου» και του «παροχημένου» γιά νά

Και γραμματα γνωρίζω και

άναγνωρίσει στήν ιστορία αυτή τά σημάδια μιάς σύγχρονης ιδεολογικής άναμέτρησης. Καί κάτι άκόμη: μιάς άναμέτρησης πού άν και άφορά, προκαλεί και κρίνει τούς "Έλληνες μαρξιστές, έντούτοις αναπτύσσεται έρήμην τους, πράγμα πού έχει ταυτόσημες έπιστημονικές και ιδεολογικές συνέπειες.

Μπορούμε λοιπόν νά πούμε πώς τό ζήτημα Διαφωτισμός έχει πλέον σκηνώσει άνάμεσά μας, πώς έχει γίνει από τά ζητήματα εκείνα τής ιστοριογραφίας πού διεκδικούν προνομιακή θέση στή διαμόρφωση τών σημερινών θεωρητικών ιδεολογικών ρευμάτων, και πάνω στό όποία θά άποτυπωθούν, μέσα από μιά πρισματική διασταύρωση έπιστημονικών, ιδεολογικών και πολιτικών συμφερόντων, ή ονομαστική άξία και ή φυσιογνωμία όμώνυμων μέ αυτά ή και έτερόνυμων συγκρούσεων. Πολεμικά σχήματα τών διαφωτιστών αναρριπίζονται γιά νά φωτίσουν ζοφερές πτυχές τής παιδείας μας, νά αναζωογονήσουν λησμονημένες λύσεις, νά άφυπνίσουν παγωμένες συνειδήσεις. Κάποιοι αναζητούν εκεί τούς ιδεολογικούς τους προδρόμους, προσδοκώντας τήν αναβίωση ενός παραγωγισμένου ρασιοναλισμού: Περιθάλλοντας στό λόγο του ελληνικού Διαφωτισμού τό πρόπλασμα μιάς πολιτισμικής μορφής πού ποτέ δέν πραγματώθηκε, επαναλαμβάνουν τήν αίσθηση μιάς απώλειας πού στοιχειώνει, ως έπαγγελία πιά, τούς σημερινούς εκπαιδευτικούς τους άγώνες. Ένώ κάποιοι άλλοι —θεοσοφικών άπόψεων αυτοί, μέ σημαιοφόρο τόν κ. Γιανναρά— αναζητούν στούς Διαφωτιστές τόν από μηχανής έχθρό, τούς καταθόνιους πρωτεργάτες του έξευρωπαϊσμού τής πνευματικής και πολιτικής μας ζωής, επιστρατεύοντας στήν ύπηρεσία μιάς κίβδηλης μνήμης τής «βυζαντινής ρωμοσύνης» πολεμικά σχήματα του φιλοσοφικού ίρασιοναλισμού.

Τά ρεύματα λοιπόν στέκουν άντιμέτωπα, διεκδικώντας, τό καθένα μέ τά όπλα του, νόημα, ούσία και πρότυπο γιά τόν νεοελληνικό πολιτισμό. Ό άντίπαλος όμως δέν κατονομάζεται, άλλα αναζητάται στόν 18ο αιώνα.

Τί δηλώνει ό ιδεολογικός αυτός άταβισμός; Βρισκόμαστε μήπως στά πρόθυρα μιάς πολιτικοποίησης τής ιστορίας τών νεοελληνικών ιδεολογιών; Άγνωστο. Πάντως, άν τό έρώτημα είναι έγκυρο —και νομίζω πώς είναι και έγκυρο και άπαραίτητο γιά τούς μαρξιστές διανοούμενους—, μπορούν νά τό έπωμιστούν μάλλον οί

όπαδοί, άς πούμε, του Διαφωτισμού, παρά οί έχθροί του έλληνοκεντριστές.

Η άντίθεση αυτή θά μπορούσε νά πάρει μιά νέα διάσταση, πού νά ανοίγει στό χώρο και τό χρόνο τής νεοελληνικής εκπαίδευσης προβλήματα και αίτήματα άπρόσημης —ίσως και άπρόσκλητης γιά πολλούς— έμβέλειας. Μιά διερεύνηση τής έπιστημονικής πλευράς του Διαφωτισμού θά μπορούσε νά λειτουργήσει καταλυτικά πρós μιά τέτοια κατεύθυνση. Έδώ έντοπιζόμαστε τή ρηξικέλευθη σημασία του θέματος πού διάλεξε ό Γιάννης Καράς. Γιατί, όπως σημειώνει ό ίδιος, οί ύπάρχουσες μελέτες γιά τό Διαφωτισμό «άφιερώνουν έλάχιστο χώρο στό έπιστημονικό βιβλίό, τήν έπιστημονική σκέψη πού άποτελεί και τό καινούριο στοιχείο τής περιόδου εκείνης» (σ. 8).

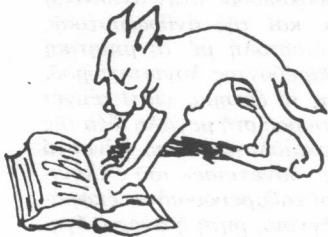
Έδώ όμως τά πράγματα αυτομάτως περιπλέκονται. Τί όνομάζουμε έπιστημονική πλευρά του Διαφωτισμού; Τί έννοούμε έμείς σήμερα —όχι όλοι μαζί βέβαια— λέγοντας έπιστήμη και τί έννοούσαν οί Διαφωτιστές; Η τομή έπιστημονικό/μή έπιστημονικό πρέπει έπομένως νά τοποθετηθεί στή φιλοσοφία του ελληνικού και ευρωπαϊκού Διαφωτισμού γιά νά άποτιμηθεί ή ιδεολογική και πολιτική τής άξία. Ένέχεται κατανάγκη στήν αναζήτηση αυτή μιά ιστορία τών έπιστημών και, μέ τή σειρά της, κάποια φιλοσοφία τής έπιστήμης —αυθόρμητη ή θεωρητική. Στή συνέχεια, ποιά είναι ή ιδεολογική όρμη των έπιστημών και του αίτήματος γιά έπιστημονική παιδεία στόν αιώνα του Διαφωτισμού; Ποιές είναι στό θέμα αυτό οί διαφοροποιήσεις στόν πολυσύνθετο κόσμο πού όνομάσαμε Διαφωτισμό; Τί θέση κατέχει τό έπιστημονικό, άς τό πούμε, ζήτημα στίς ιδεολογικές συγκρούσεις πού διαπερνούν τήν εποχή, προδιαγράφοντας άντίρροπες στάσεις άπέναντι στήν έπικείμενη επανάσταση, μέ κύριους πρωταγωνιστές όρισμένους Διαφωτιστές από τή μιά και τό Πατριαρχείο από τήν άλλη; Έδώ πρέπει νά σημειώσουμε πώς τό ζεύγος Διαφωτισμός/Σκοταδισμός —ή τό άνάλογο Διαφωτιστές/Πατριαρχείο, πού προκύπτει από μιά άντικατάσταση τών όρων—, ένώ άποτελεί πολιτική πρόθεση μιάς έπιστημονικής έρευνας —γιατί στήν πραγματικότητα εκφράζει θέση γιά τά τωρινά—, είναι τελικά όλωσδιόλου άνεπαρκές, καθώς ανακυκλώνει, μέ ισόμορφους όρους, τή θετικιστική άντίθεση άλήθεια/πλάνη.

Άπέναντι στό έρωτήματα αυτά τό

και γραμματα γνωριζω και γραμματα γνα

κείμενο του Καρά σιγεί. "Η, όπου διαγράφονται τα πρωτόλεια μιας άποψης —στην ουσία άπόηχοι ήδη διαμορφωμένων και έμμονων αντίληψεων—, τό κείμενο μαρτυρεί τήν ύποταγή του στη θετικιστική συνωρίδα και σε μία γραμμική αντίληψη τής ιστορίας τών ιδεολογιών. Βέβαια, τό θέμα πού διάλεξε ό Γιάννης Καράς θά ήταν δυσανάλογα όγκώδες για τίς δυνάμεις ενός έρευνητή άκόμη και άν είχε προηγηθεί ή έπισημανση τών στόχων. Εύλογο λοιπόν ό συγγραφέας περιόρισε τίς προσπάθειές του στη βιβλιογραφική του πλευρά.

Άργύρης Φωτεινός

Ή δίκη του Ναυπλίου (16-18 Άπριλίου 1914), στενογραφημένα πρακτικά. Ή δικαίωση τής δημοτικής γλώσσας και τής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης.

Έκδ. Διώνυσος, Άθήνα 1976, σσ. 531.

Ή επανέκδοση (είχαν έκδοθει τό 1914) τών πρακτικών τής περίφημης δίκης του Άλέξανδρου Δελμούζου για τή δραστηριότητά του ως ανανεωτή παιδαγωγού και δημοτικιστή στό σχολείο του Βόλου άπό τό 1908 ως τό 1911, θά έπρεπε να χαιρετιστεί, άν έντασσόταν σε μία εύρύτερη έκδοτική προσπάθεια, πού θά σκόπευε να κάνει προσιτά διάφορα ντοκουμέντα πάνω στην ιστορία τής διαπάλης τών ιδεών τίς πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας. Έτσι όμως αυτόνομο και δίχως εισαγωγικά βοηθήματα, τό βιβλίο άπευθύνεται μόνο σε ειδικούς, καθώς μάλιστα τό ίδιο τό κείμενο είναι «πρακτικά» μιας δίκης, δηλαδή δυσπρόσιτο σε όποιον δέν γνωρίζει

τίς λεπτομέρειες τής υπόθεσης πού όδήγησαν στη δίκη και τίς συνθήκες ιδεολογικής σύγκρουσης μέσα στις όποιες έγινε τό κλείσιμο του σχολείου, για να καταλήξει τό θέμα σε δίκη.

Πέρα άπό τή βασική αυτή έπιφύλαξη, τό κείμενο τών πρακτικών περιέχει πολλές πληροφορίες για τήν παιδαγωγική άξία του Δελμούζου και τίς πολύ «σύγχρονες», άκόμη και με τή σημερινή έννοια, παιδαγωγικές του αντίληψεις και τή διδακτική του πρακτική.

Περιέχει άκόμη πολύτιμες πληροφορίες για τήν κατανόηση τών ιδεολογικών ρευμάτων τής έποχής του πρώτου βενιζελισμού. Για τό πόσο συγκεχυμένος ήταν ό όρος «σοσιαλισμός» στό μυαλό τών φιλελεύθερων διανοουμένων. Για τίς σοσιαλιστικές άποχρώσεις πού δίνονται στις βασικές αρχές τής άστικής ιδεολογίας πού παλεύει να κυριαρχήσει. Για τό αίτημα «διατήρησης τής πολιτικής τάξεως» πού άποτελεί συγχρόνως διεκδίκηση τών ίδιων σοσιαλιζόντων φιλελεύθερων κ.ά.

A.Φ.

Η ΑΥΓΗ
κάθε πρωί
• ζωντανή ενημέρωση
• αδέσμευτη έρευνα • ελεύθερη κριτική

Η ΑΥΓΗ
κάθε Κυριακή
16 σελίδες
• με πλούσιο περιεχόμενο
• με νέο έπιτελείο συνεργατών

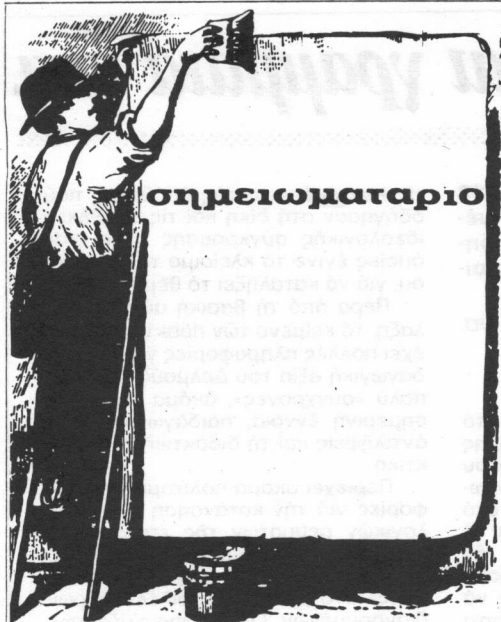
Η ΑΥΓΗ
στην πρώτη γραμμή τής παλης
για τή δημοκρατία και τήν ανεξαρτησία
τής Χώρας
για τήν ενότητα και τήν ανανέωση
του κομμουνιστικού κινήματος

αγοράζετε
διαδίδετε
τήν
ΑΥΓΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

**ΠΟΛΙΤΙΚΟ
ΚΡΙΤΗΡΙΟ**

ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΣΥΜΒΟΛΗ
ΣΤΗ
δημοκρατική συνεργασία
και τον
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ
ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟ

ζωρίζω και γραμμάτια γν

«Η διδασκαλία τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἀπό μετάφραση»

Μέ τόν τίτλο «Η διδασκαλία τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἀπό μετάφραση», κυκλοφόρησε πρόσφατα μιὰ ἀφετηριακή γιά τίς τύχες τῆς σχολικῆς μεταρρυθμισῆς ἐργασία τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἐργαστηρίου τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων. Συλλογικά καμωμένος, μέ πρώτιστο μέρημα τόν καθηγητή τῆς μέσης ἐκπαίδευσης, ὁ τόμος περιλαμβάνει μελέτες γραμμένες ἀπό τόν καθηγητή, τούς ἐπιμελητές καί βοηθοῦς τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἐργαστηρίου. Καταγράφουμε τά περιεχόμενα: α) «Τό σχολεῖο καί οἱ ἀρχαῖοι», β) «Ἡ διδακτική μεθοδολογία τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἀπό μετάφραση καί τό διαλεκτικό μοντέλο», γ) «Συγκεκριμένοι σκοποὶ τῆς διδασκαλίας τῆς Ὀδύσσειας», δ) «Διαμόρφωση κριτηρίων γιά τήν ὀργάνωση τῆς ὕλης», ε) «Κοινωνικο-ψυχολογική προσέγγιση τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν», στ) «Παράγοντες πού ἐπηρεάζουν τή συμπεριφορά τῶν ἡρώων τῆς Ὀδύσσειας», ζ) «Τρόποι αἰσθητικῆς προσέγγισης τῆς Ὀδύσσειας», η) «Ἀξιολόγηση τῆς ἐπίδοσης τῶν μαθητῶν στά ἀρχαῖα ἑλληνικά», θ) «Νέες κατευθύνσεις γιά τίς ἐξετάσεις», καθώς καί ἀποσπάσματα κειμένων τοῦ Ι. Συκουτρῆ, Α. Δελμούζου καί Δ. Γληνοῦ.

Τό ζήτημα τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἀπό μετάφραση κατέχει μιὰ περίεργη καί ἀποκαλυπτική συνάμα θέση στήν ἱστορία τῶν ἐκπαιδευτικῶν συγκρούσεων. Στό σταυροδρόμι διαφορετικῶν ἢ καί ἀντίρροπων ἰδεολογικῶν διαδρομῶν, ἐγκαινιάζει συχνά δρόμους πού ὀδηγοῦν ἀκόμη καί στά πιά ἀπόκρυφα τῆς πολιτιστικῆς ἀθλιότητος τοῦ ἀστισμοῦ καί συμπυκνώ-

νει παιδαγωγικά ζητήματα πού ἀγγίζουν πολύ βαθύτερα ἀπό τό γράμμα τῆς ἀφορμῆς τους.

Τομή λοιπόν τοῦ γλωσσικοῦ, τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ καί τοῦ κοινωνικοῦ ζητήματος μπορεῖ νά θεωρηθεῖ τό θέμα τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἀπό μετάφραση. Τοῦ γλωσσικοῦ, γιάτί ἀπέτελεσε αἰχμή τῆς διαπάλης δημοτικιστῶν καί καθαρευουσιάνων, καί σκηνή τῆς πολιτιστικῆς ὑπεροχῆς τῶν δημοτικιστῶν, πού στά μεταφράσματά τους ὀφείλουμε, ἐμεῖς οἱ ἀπότοκοι τοῦ ἑλληνικοῦ γυμνασίου, ὅ,τι μποροῦμε νά ψελλίσουμε γιά τούς ὑποτιθέμενους προγόνους μας. Συνεπόμενα καί τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ: Ἡ διδασκαλία ἀρχαίων κειμένων ἀπό μετάφραση στή δημοτική ἀπέτελεσε κáιριο αἴτημα μιᾶς παιδαγωγικῆς πού ἀποσκοποῦσε στήν ἀνάπτυξη τῆς κριτικῆς σκέψης καί τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἐμβάθυνσης, σέ ἀντιδιαστολή μέ τή μιμητική κενσοπουδία τοῦ καθαρῆς λογιοτατισμοῦ. Βαθιά κοινωνικό ὅμως τό ζήτημα, γιάτί τέμνει τήν ἰδεολογία τοῦ ἀστισμοῦ στή μεγάλη ἰδέα τῆς ἀφετηρίας τῆς, τήν ἀρχαιολατρεία τῆς. Εἶναι τό περίφημο ζήτημα τῆς «συνέχειας» τοῦ ἑλληνισμοῦ. Δημοτικιστές καί καθαρευουσιάνοι ἐκφράζουν ἐδῶ κοινή τήν ἔγνοια, ρητή ἢ ἀνομολόγητη, τῆς ἰδεολογικῆς ἡγεμονίας τοῦ ἀστισμοῦ, διαφορετικές ὅμως στρατηγικές. Γιά τούς μέν ἡ δημοτική, γιά τούς δέ ἡ καθαρεύουσα, ἐξυπηρετεῖ τή συνέχεια, ὀλοκληρώνει καί ἐπεκτείνει τό ἔθνος. Διαφορετικές καί ὡς πρὸς τοῦτο: Ἡ δημοτικιστική προοπτική ἀνοίγε χώρους ὅπου θά μπορούσαν νά ἀναπνεύσουν καί ἄλλες ἰδεολογίες. Ὅπως καί ἔγινε. Ἐδῶ προβάλλει τό ἀνάστημα τοῦ Γληνοῦ σέ ἀντιπαράθεση μέ τόν Δελμούζο. Γιά τούς σοσιαλιστές δημοτικιστές, ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἀπό μετάφραση σκοπεύει νά πλήξει τό φαντασμαγορικό ὄχυρό τοῦ ἀστισμοῦ, τή μεγαλοϊδεατική ἀνάκλιση του στό εὐκλεές παρελθόν, μέ τήν καλλιέργεια μιᾶς ἱστορικῆς συνείδησης πού ἀδειάζει τά πανιά τῆς ἀρχαιολατρευτικῆς ὑπέρβασης.

Εἶπαμε πὺς ἡ ἐργασία ἐτούτη τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἐργαστηρίου εἶναι συλλογικά καμωμένη, πού σημαίνει, καταρχήν, πὺς τήν συνέχει κοινή διαπίστωση καί κοινή ἔγνοια, ταυτόχρονα ἱστορική, πολιτική καί ἐπιστημονική. Μιά ἐπιστημονική ἔγνοια, νά ἐμπλουτιστοῦν οἱ τωρινές ἀναζητήσεις μέ τά ἐπιτεύγματα τῆς σύγχρονης παιδαγωγικῆς καί ψυχολογίας, νά ξεβοτανιστεῖ ἡ διδασκαλία στή μέση ἐκπαίδευση ἀπό τήν καταθλιπτική κληρονομία τεσσάρων χρόνων Φιλοσοφικῆς στό Ἀθήνησι. Γι' αὐτό καί τά μέλη τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἐργαστηρίου, ὅπως μᾶς λένε, πρὶν παρουσιάσουν στόν τόμο αὐτό τίς ἀπόψεις τους, τίς δοκίμασαν πρῶτα, στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ, διδάσκοντας σέ γυμνάσια τῆς δυτικῆς Ἑλλάδας.

Μιά πολιτική ἔγνοια πού τή διαμορφώνει μιὰ πολιτική διαπίστωση: Ἐδῶ καί δῖομι χρόνια,

και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνωρίζω

μέ το εκπαιδευτικό ζήτημα νά έχει καί πάλι εισχωρήσει σέ κάθε γωνιά τής κοινωνικής ζωής, ό λεγόμενος έκδημοκρατισμός τής εκπαίδευσης παρέμεινε ώραίο κενό, άναιμική ύπόσχεση δίχως ιδεολογικό περιεχόμενο. Μέ άλλα λόγια, δέν έφτιαξε παιδεία άλλη από εκείνη πού θέλει νά έκδημοκρατίσει. Άποτέλεσμα: Μιλάμε γιά εκπαιδευτική μεταρρύθμιση σάν νά έπρόκειτο γιά τό ρυθμό τών συνθημάτων μας καί όχι γιά τήν ίδια τή ζωή μας, τήν κοινωνική καί τήν ιδιωτική. Είναί ίσως παράτονη καί αυθαίρετη τούτη έδω ή άπονομή πολιτικής εϋστοχίας, πιστεύω όμως πώς μεταρρύθμιση καί έκδημοκρατισμός τής εκπαίδευσης δίχως έργασίες σάν αυτή του Παιδαγωγικού Έργαστηρίου του Πανεπιστημίου Ίωαννίνων είναι σάν διόρθωση τής προφοράς σέ γλώσσα πού δέν κατέχουμε.

Καί τέλος, μιά ιστορική διαπίστωση καί μιά αντίστοιχη μέριμνα γιά τά τωρινά: Μελέτη τών προβλημάτων καί τών προσπαθειών πού έφτιαξαν καί χάλασαν προηγούμενες μεταρρυθμίσεις. Η ιστορική συνείδηση μπορεί νά άναστομώνει περασμένα καί σημερινά βλαστήματα γιά νά

θρέψει τήν τωρινή άνάταση του ριζοσπαστικού μεταρρυθμισμού ως τήν άνθοβολή καί τόν καρπό. Καθοριστικό μερίμνημα έδω: ό εκπαιδευτικός, δάσκαλος καί καθηγητής, φορέας καί δέκτης τής οϋσιαστικής άλλαγής. Μιά μεταρρύθμιση σάν του 1917, τό ξέρουμε, απέτυχε γιατί δέν ρίζωσε στό δάσκαλο. Ένώ δέκα χρόνια άργότερα, τό 1927, στή Διακήρυξη του πού δημοσιεύτηκε στήν «Άναγέννηση», ό Έκπαιδευτικός Όμιλος θά άποτιμήσει γιά σημαντικότερο καρπό τής δράσης του τήν άφύπνιση του δασκάλου. Καί όμως, μιλάμε συχνά γιά εκπαιδευτική μεταρρύθμιση σάν νά μήν υπήρξαν ποτέ ό Δελμούζος καί ό Γληνός, ό Έκπαιδευτικός Όμιλος, ή «Άναγέννηση», καί τόσα άλλα, σάν νά μήν άνιχνεύουμε σήμερα σημαδεμένα μονοπάτια, σάν νά μήν έπαναλαμβάνουμε, άμέριμνοι παρωδοί, σημαδιακά άδιέξοδα. Γι' αυτό καί τό καθήκον μας είναι ιστορικά διαμορφωμένο — καί μς τό ξαναθύμισε τό Παιδαγωγικό Έργαστήριο: Νά μάθουμε νά ξανοίγουμε στά τωρινά, τά έλπιδοφόρα καί τά κακόπραχτα, τή φωτεινή διαδρομή πού δέν άπόσσε ό Γληνός.

Άργύρης Φωτεινός

ΤΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

Συνέχεια από τή σελ. 18

τά άγοράζει μέ έπιχορήγηση του κράτους ό άπορος φοιτητής, άποτελούν τά άλληλένδετα στοιχεία ενός συστήματος, πού θά είναι καί άποδοτικό σέ γόνιμους καρπούς καί σχετικά εύκολοεφάρμοστο στήν πράξη. Όσο γιά τό παλαιό όνειρο, πού μς κάνει κατά καιρούς νά σκεφτόμαστε τήν έκδοση από κρατικό έκδοτικό οργανισμό καί όλων τών πανεπιστημιακών βιβλίων, άς έξακολουθήσει νά παραμένει όνειρο άνεκπλήρωτο· οι οικονομικές συνθήκες τής χώρας μας καί οι έλλείψεις σέ τεχνική οργάνωση δέν μς ένθαρρύνουν στό νά προτείνουμε τήν ύλοποίηση του μεγαλεπήβολου σχεδίου. Σήμερα τό έπιτακτικό αίτημα είναι ή άμεση αντικατάσταση του άπριλιανού θεσμού από ένα άλλο σύστημα. πού δέν θά τό χαρακτηρίζουν άδυναμίες ήθικές, νομικές, καί μάλιστα μορφωτικές, καί πού θά ανταποκρίνεται σέ σύγχρονες ακαδημαϊκές σπουδές.

Διορθώσεις του προηγούμενου τεύχους

- σελ. 72, β' στήλη, 13η άράδα άπ' τό τέλος, αντί προχωρούν: προχωρούν.
- σελ. 74, α' στήλη, 29η άράδα, αντί ισχυρή δύναμη, νά διαβαστεί: ισχυρή κυρωτική δύναμη.
- σελ. 28, Πίνακας 5, στήν κεφαλή τής 3ης στήλης νά διαγραφεί ή ένδειξη ΣΧ, στήν 4η στήλη νά αντικατασταθεί ή ένδειξη ΕΟΚ με: ΣΧ, καί στήν 5η στήλη νά μπει ή ένδειξη ΕΟΚ.
- σελ. 32, Πίνακας 11, κάτω από τήν ένδειξη Τουρίστες-Κάτοικοι νά διαβαστούν μόνο οι στήλες 1962 καί 1972 (συνακόλουθα, ή στήλη 1963 αναφέρεται στα Έσοδα του ΑΕΠ).

ΠΟΥ ΘΑ ΠΑΜΕ ΣΗΜΕΡΑ

ΔΡΧ. 5
ΣΕΛΙΔΕΣ 68

αθηνόραμα

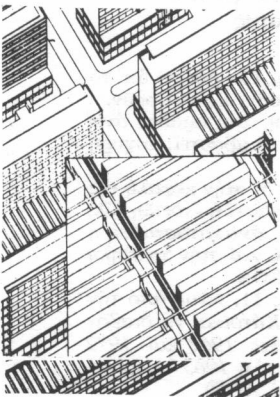
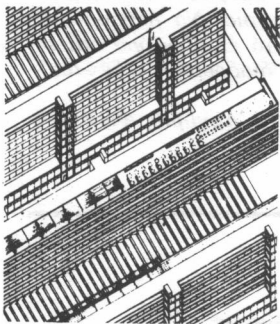
ΘΕΑΜΑΤΑ · ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ · ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ

Βιβλιογραφία για θέματα πολεοδομίας

Στή βιβλιογραφία αυτή περιλαμβάνονται οι ελληνόγλωσσες εκδόσεις για θέματα πολεοδομίας — όλες ή σχεδόν όλες. Ο αναγνώστης μπορεί άμεσα να διαπιστώσει ότι τόσο οι πρωτότυπες εργασίες όσο και οι μεταφράσεις είναι ελάχιστες. Αν μάλιστα συγκρίνει κανείς τη βιβλιογραφία αυτή με την ξενόγλωσση, που είναι πραγματικά πληθωρική, θα καταλήξει στο συμπέρασμα ότι το κενό που υπάρχει στην Ελλάδα σ' αυτό το πεδίο έρευνας είναι τεράστιο.

Σημειώνουμε πάντως ότι υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός εκδόσεων από το Σύλλογο Αρχιτεκτόνων, τό Τ.Ε.Ε. και τα Σπουδαστήρια Πολεοδομίας Αθήνας και Θεσσαλονίκης, που όμως απευθύνονται στο κύκλωμα των «ειδικών» επιστημόνων. Το ευρύ κοινό δηλαδή δεν έχει δυνατότητα προσπέλασης σ' αυτά.

Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι η άρθρογραφία για θέματα πολεοδομίας στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο είναι ιδιαίτερα πλούσια, αναφέρεται όμως κυρίως σέ άμεσα προβλήματα του χώρου που σχετίζονται με την κρατική πολιτική που κατά περιόδους ακολουθείται και τά διάφορα πολεοδομικά μέτρα που εξαγγέλλονται.

Αρχιτεκτονικά Θέματα, Έτησια
Επιθεώρηση.

**Γκόρτζ Αντρέ, Έντσενσμπέρ-
γκερ Χάνς Μάγκνους, Μάρκο-
βιτς Μιχαήλο, Περιβάλλον και
ποιότητα ζωής. Οικολογικές με-
λέτες, μτφρ. Γιώργος Βαμβαλής.**
Έκδόσεις Έπικουρος, Αθήνα
1975.

**Engels F., Τό ζήτημα της κατοικί-
ας, Έκδοση σπουδαστών της
Αρχιτεκτονικής Σχολής του
Ε.Μ.Π., Αθήνα 1975.**

**Ένγκελς Φ., Η κατάσταση της
εργατικής τάξης στην Αγγλία,**
μτφρ. Θ. Χ. Παπαδόπουλος.
Έκδ. Μπάνρον, Αθήνα 1973.

**Kopp Anatole, Πόλη και Έπανά-
σταση, μτφρ. Παντελής Λαζαρί-
δης, και Παντ. Λαζαρίδης, Η
πτώχευση της αρχιτεκτονικής.**
Νέα Σύνορα, Αθήνα 1976.

**Λαζαρίδης Παντελής, Η έπικου-
ωνία με την Αρχιτεκτονική. Η
ιδεολογική και πολιτική λει-
τουργία του κώδικα, Ποσειδώ-
νας, Θεσσαλονίκη 1976.**

**Λεφέβρ Ανρί, Μαρξισμός και Πό-
λη, μτφρ. Γιώργος Αποστολά-
κος. Οδυσσεάς, Αθήνα 1976.**

**Μαρτίνου Σοφία, Απόψεις και
εφαρμογές για την πόλη και την
κατοικία του ανθρώπου, Ώρα,
Αθήνα 1975.**

**Μπιολά Γκύ, Μαρξισμός και Περι-
βάλλον, μτφρ. Β. Κούρια. Εί-
σαγ. - Έπιμ.: Χρ. Βραχνιάρη.**
Πανόραμα, Αθήνα 1976.

**Νικαλαΐδη Σήλεια, Είσαγωγή στην
κοινωνιολογία του χώρου, Έρ-
μης, Αθήνα 1977.**

**Παπαδολαμπάκης Μανώλης, Η
πόλη, ή πάλη των τάξεων και ή
Πολεοδομία, Καστανιώτης,
Αθήνα 1976.**

**Παπαδολαμπάκης Μανώλης, Οί
δικτάτορες των Πόλεων: Πολεο-
κράτορες και τεχνοκράτες, Κα-
στανιώτης, Αθήνα 1976.**

**Raporport Amos, Ανώνυμη αρχι-
τεκτονική και πολιτιστικοί
παράγοντες, μτφρ. - είσαγ. και
σχόλια: Δ. Φιλιππίδης. Έκδοση
Αρχιτεκτονικών Θεμάτων,
Αθήνα 1976.**

**Samuel Pierre, Οικολογία: χαλά-
ρωση ή δαμονικός κύκλος,**
μτφρ. Άννα Μαράτου. Βέρογος,
Αθήνα 1973.

B.K.

ΦΟΥΡΡΙΟΣ

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ Ε.ΚΟ.Ν. ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ

Φίλε Πολίτη,

α' Στο τεύχος 9 (τελευταίο), τό σχετικό με τό *Διπλό βιβλίο* άρθρο, («τό άδιέξοδο τών μεταυχιών») είναι άσυγχώρητα—και έκνευριστικά—δυσνόητο στή μορφή. Ένα 10% τών άναγνωστών θά τό χει κατανοήσει—και ύποθέτω ένα 0,5% τού έλληνικού λαού θά τό κατανοούσε άμα τό διάβαζε. (Άναγκαστικά, βγαίνει τό συμπέρασμα ότι ό Καλιόρης ζει στόν δικό του κόσμο—πού δέν τόν προσδιορίζει—παρά στόν κόσμο αυτών τούλάχιστον πού τόν διαβάζουν. Θά του χορηγήσει, πιστευτώ, τό άρθρο τής Φραγκουδάκη γιά τή Γλώσσα, *Πολίτης* Νο 2, σελ. 29.)

β' Τό άρθρο-έξιτόρηση πάλι τής Δήτσα, ύπολογίζω νά ενδιαφέρει έλάχιστους άπό τούς άναγνώστες. Κάλιστα θά μπορούσε νά βρισκxται στή θέση του τό *Theorie, pratique theorique et formation theorique. Ideologie...* κ.λπ. τού Άλτουσέρ, πού είναι και πίο θεμελιώδες, άν δέν κάνω λάθος, άπό κείνο τού τεύχους 3-4. Ή άκόμα, ή—δημοσιευμένη στήν *Αύγή*—όμιλία τού Πουλαντζά γιά τίς κοινωνικές έπιστήμες (τότε στή Πάντειο).

γ' Σέ μία βιβλιοκριτική (τ. 9, σελ. 81) έπισημαίνεται ή λειπή έκδοτική δραστηριότητα στήν Έλλάδα, σχετικά με τήν ψυχανάλυση. Έπισημαίνω κι έγώ τήν άπουσία τής σχετικής με τό θέμα άρθρογραφίας στόν *Πολίτη*. Ένώ μάλιστα ύπάρχει όλόκληρη βιβλιογραφία κοινωνικής ψυχολογίας (Φρόμμ, Ράικ, Μαρκούζε, Τερλεξής, Β. Πόρσνεφ, κ.λπ.) δέν έχει γραφτεί άκόμα κανένα άρθρο σχετικά, κύρια εισαγωγικού ή έπιστημολογικού χαρακτήρα.

δ' Στο τεύχος 7 σελ. 78, ή Α. Φραγκουδάκη γράφει πώς τό βιβλίο *Ή Έπαγγελία τής άδύνατης Έπανάστασης* τού Α. Έλεφάντη, δέν άπασχόλησε «περιέργως» κανένα μέχρι τώρα. Κι όμως: άπασχόλησε τήν *Αύγή*, προτού άκόμα άρχίσει νά εκδίδεται ό *Πολίτης*, στίς 16 Άπριλίου τού '76, όπου τού άφιερώνεται όλόκληρη τετράστηλη παρουσίαση με κρίσεις όπως: «...οί άναλύσεις είναι στηριγμένες σέ πλατιά γνώση τού έλληνικού και διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος», «...τό βιβλίο αυτό θέτει προβλήματα μεγάλης σημασίας και άπαντάει—άνεξάρτητα άν σωστά ή όχι—σέ έρωτήματα ως τώρα άναπάντητα», «...στή σημερινή περίοδο βαθιάς κρίσης τής έλληνικής Άριστερας... κ.λπ., κ.λπ... τό βιβλίο αυτό είναι έξαιρετικά χρήσιμο».

ε' Οί συντάκτες Κρέμος ή Κωτούλας, είτε στή στήλη «Διεθνής επικαιρότητα» είτε στή «διά γυμνού όφθαλμού», θά έπρεπε νά άσχοληθουν με τή τελευταία σοβαρή κρίση στους κόλπους τού Ιταλικού Ρ.Δ.Υ.Ρ. μιά και άσχολήθηκαν με τό συνέδριό του στο Νο 1 τεύχος. Ή μήπως δέν παρουσιάζει ενδιαφέρον ή—με όλη τή σημασία τής λέξης—φραξιονιστική πάλη πού δέν έγινε κατορθωτό

νά ξεπεραστεί ύστερα άπό όλόκληρο συνέδριο τού κόμματος αυτού;

στ' Με άφορμή τήν έπιστολή τού «μουσικοσυνθέτη» (...) Βήχου: όταν ό *Πολίτης* παίρνει έπιστολές πού περιέχουν ψέματα «ριζοσπαστικού» τύπου και χυδαίες συκοφαντίες σέ βάρος κομμουνιστών (βλ. Μπίριαν), καλό είναι νά άπαντάει ό ίδιος πάνω στο ζήτημα, μιά και κάνει τή χάρη στο Βήχο νά μäs αφήνει έκθαμβους μπροστά στή τόσο πρωτότυπη επιχειρηματολογία του. (45 χρόνια επαναλαμβάνονται τά ίδια άκριβώς πράγματα, και μάλιστα, επί ένα διάστημα, γιά νά δικαιωθούν μαζικές έκτελέσεις κομμουνιστών, χωρίς τά τόσα άλλα, και ήρθες στο Βήχο, φιλότιμος κονδυλοφόρος τής διεθνούς «επαναστατικής» κωρεκλοκρατίας, νά μäs δώσεις τά φώτα: μäs ύποχρώσες...)

Με μεγάλη έκτίμηση,

Γ. Άβραμίδης,
φοιτ. πολιτικού Νομικής

[ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ - ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ]

Παίρνοντας άφορμή άπό τό θόρυβο πού δημιουργήθηκε τελευταία γύρω άπό τόν Καστοριάδη, θά θέλαμε νά πούμε δυό λόγια σχετικά με τούς λόγους πού όδήγησαν τόν κ. Πουλαντζά στήν ύβριστική του έπίθεση μέσα άπό τίς στήλες τής *Αύγης*, γιά τήν περιεργή αντίληψη του γιά τήν αντίσταση στο Παρίσι στή διάρκεια τής δικτατορίας, καθώς και γιά τό έργο τού Καστοριάδη.

Ό κ. Πουλαντζάς, με τά δυό του άρθρα στήν *Αύγή* προσπαθεί νά κλείσει τή συζήτηση γύρω άπό τό έργο τού Καστοριάδη πριν καλά καλά άρχίσει, μιά και τό κύριο έργο του εκδόθηκε στήν Έλλάδα μόλις πριν άπό λίγους μήνες. Κι εδώ άκριβώς βρισκxται ή νεοσταλινική ταχτική τού κ. Πουλαντζά, πού βιάζεται νά προλάβει τήν ιδεολογική πάλη πού θά προκληθεί και στήν Έλλάδα άπό τό έργο τού Καστοριάδη, κάνοντας συκοφαντικούς ύπαιγιμούς γιά τό πρόσωπό του και θίγοντας τελείως έπιδεργικά—γιά νά μη πούμε καθόλου—αυτό καθαντό τό έργο του. Γιατί είναι πραγματικά συκοφαντικό νά χαρακτηρίζει ό κ. Πουλαντζάς τήν άθνη άρνηση τού Καστοριάδη νά ύπογράψει μαζί με άλλους διανοούμενους τή διαμαρτυρία γιά τό αίματοκύλισμα τού Πολυτεχνείου σαν μη συμμετοχή στήν αντίσταση ενάντια στή Χούντα. Κάνει λάθος ό κ. Πουλαντζάς άν νομίζει ότι μιά ύπογραφή άπό τό Παρίσι άποτελεί αντίσταση και τού δίνει τό δικαίωμα νά αυτοχαρακτηρίζεται σήμερα «παιδί τής έξορίας». Έξορία, εδώ, είναι τό Παρίσι και ή θέση τού καθηγητή στήν *Ecole Pratique des Hautes Etudes* και στο Πανεπιστήμιο PARIS VIII.

Έπίσης ό κ. Πουλαντζάς πριν κατα-

λογίσει στόν Καστοριάδη ότι προσπαθεί νά οβήσει με μιά μονοκοτυλιά όλη τή σύγχρονη έπιστήμη και σκέψη, άνάμεσα στίς όποιες συγκαταλέγει και τή «σοβαρή» ψυχανάλυση, θά πρεπε νά ξέρει ότι ό ίδιος ό Καστοριάδης σήμερα έξασκεί τό έπάγγελμα τού ψυχαναλυτή. Έπομένως είναι πολύ πίο άρμόδιος άπό τόν κύριο Πουλαντζά γιά νά μιλήσει και νά κριτικάρει τόν τομέα αυτό. Άλλωστε τά Κομ. Κόμματα κι οί θεωρητικοί τους είχαν χαρακτηρίσει τήν ψυχανάλυση σαν άντιδραστική έπιστήμη κι είχαν άρνηθεί όποιαδήποτε σχέση μαζί της.

Άκόμα άξιζει τόν κόπο νά πληροφορηθεί τό έλληνικό άναγνωστικό κοινό, ότι μερικοί άπό τούς διανοούμενους τής άριστερας, πού κατά τή γνώμη τού κυρίου καθηγητή θεωρούνται «βάρβαροι» άπό τούς φορείς τής συντηρητικής ιδεολογίας, και πίο συγκεκριμένα οί R. Barthes, Gisèle Halimi, Ph. Sollers, συζητήσανε τόν περασμένο μήνα με τόν Ζισκάφ ντ' Έσταίν, άνάμεσα στ' άλλα, μεταξύ βότκας και χαβιαριού, και γιά τή δυνατότητα κατάργησης τού Κράτους. Και μάλιστα παραλίγο νά συμφωνήσουν! (όπως έγγραφε ή έγκυρη έφημερίδα *Le Monde*).

Όσο γιά τόν χαρακτηρισμό τού έργου τού Καστοριάδη σαν έκλαϊκευμένο προϊόν τού σύγχρονου ίρρασιοναλισμού, παραθέτουμε τή γνώμη τού Γάλλου συγγραφέα και στελέχους τής C.F.D.T. (δεύτερο μεγάλο εργατικό συνδικάτο τής Γαλλίας μετά τή C.G.T., με αυτοδιαχειριστικές τάσεις), Pierre Rosanvallon πού στο βιβλίο του: *Ή εποχή τής αυτοδιαχείρισης* γράφει: «Τό βιβλίο τού Κ. Καστοριάδη “ή φανταστική θέσμιση τής κοινωνίας” μπορεί άπό τώρα και στο έξής νά θεωρηθεί σαν ένα θεμελιακό έργο. Παρουσιάζει μιά ουσιαστική άνάλυση τής δυσκολίας τού κωρξισμού νά συλλάβει τό πρόβλημα τής έξουσίας, και ύποστηρίζει μιά κοινωνία αυτοθεσμιζόμενη...».

Έπίσης ό Ντανιέλ Κον Μπεντίτ, ένας άπό τούς άρχηγούς τού φοιτητικού κινήματος τού Μάη τού '68, στο βιβλίο του: *Άριστερισμός, φάρμακο στή γερωνική άρρώστια τού κομμουνισμού* γράφει: «Ή τόλη μας και ό ρεαλισμός μας είχαν, άνάμεσα στ' άλλα, σαν θεμέλιο τίς θέσεις τών Lefort, Chaulien (ψευδώνυμο τού Καστοριάδη) και Mothé, στο περιοδικό *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα*».

Οιπόν, είναι οί φορείς τής συντηρητικής ιδεολογίας πού έμπνέονται άπό τό έργο τού Καστοριάδη ή οί επαναστάτες τού γαλλικού Μάη; Τί λέει ό κύριος καθηγητής πάνω σ' αυτό. Άλλά βέβαια ό κύριος Πουλαντζάς δέν πρόκειται ν' άπαντήσει. Τό δήλωσε κι ό ίδιος άλλωστε, «δέν θά επανέλθει!»

Ζητήσαμε προσωπικά άπό τόν κύριο Πουλαντζά νά παρευρεθεί στα σεμινάρια πού όργάνωσε ό Σύλλογος Έλλήνων Πανεπιστημιακών Δυτικής Εύρώπης

στό Παρίσι στις 12 και 19 Φλεβάρη με συμμετοχή του Καστοριάδη, πιστεύοντας ότι ήταν μία καλή ευκαιρία για μία άμεση ιδεολογική σύγκρουση ανάμεσα στο Καστοριάδη και τους μαρξιστές διανοούμενους για να μπορέσουν οι παρευρισκόμενοι να βγάλουν τα συμπεράσματά τους. Ο κύριος καθηγητής άρνήθηκε κατηγορηματικά. Πάντως η «προβλήσή του» δέν έπεσε στο κενό. Στά σεμινάρια που αναφέραμε πίο πάνω, 4-5 άτομα δημιουργούσαν συνεχώς επεισόδια κάνοντας κάθε προσπάθεια για να διαλύσουν τή συγκέντρωση. Τελικά φτάσανε στο σημείο να αποχωρήσουν επιδεικτικά από τήν αίθουσα, κλώντας και τούς υπόλοιπους (γύρω στά 300 άτομα) να τούς ακολουθήσουν. Όπως βλέπουμε ό νεοσταλινισμός του κ. Πουλαντζά βρήκε πρόθυμους συνεχιστές.

Φιλικά,

Χρύσα Τσαλικίδου,
Δημήτρης Βεργίδης
φοιτητές
Παρίσι 1/3/77

[ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΧΟΡΝ]

Αθήνα, 26 Φλεβάρη 1977
Αγαπητέ Πολίτη,
είμαι τακτικός αναγνώστης του εξαιρετικού περιοδικού σου και θέλω άν είναι δυνατόν να δημοσιευθεί ή επιστολή μου.

Επιθυμώ να δώσω μία άπάντησή στην τελευταία συνέντευξη του κ. Χόρν στον τύπο. Λέει ότι αναγκάζονται οι καλλιτέχνες να συμβιβαστούν και να κοιτάνε τό ταμείο. Δέν μπορεί όμως να αναλύσει σωστά και να δεί ότι τό ταμείο είναι ένα status quo που τό υπαγορεύει τό συγκεκριμένο κοινωνικοοικονομικό σύστημα (καπιταλισμός). Τό δέχεται έτσι άφρημένα μεταφυσικά και ξεκοι-

μένο άπ' τίς δομές του οικονομικοκοινωνικού σχηματισμού που παγιδεύουν τήν τέχνη και τήν κάνουν στυγνό έπάγγελμα και όχι ελεύθερο λειτουργήμα όπως πρέπει. Έτσι ό Καλλιτέχνης που είναι σε άμεση συνάρτηση και εξάρτηση άπ' τό σύστημα γίνεται μισθωτός σκλάβος του Θεατρώνη. Μετά λέει πώς τό θέατρο είναι καθρέφτης τής έποχής μας. Σύμφωνοι. Άλλά ποιό θέατρο, μήπως τό άστικό; Όχι. Τό άστικό θέατρο είναι ένας παραμορφωτικός φακός που διαστρεβλώνει και παραμορφώνει τά συμβάντα τής ζωής και τό κοινωνικό γίνεσθαι και δέ λέει τήν αλήθεια, όπως ό σοσιαλιστικός ρεαλισμός. Όπως και γενικά ή άστική τέχνη είναι στείρα φρομαλιστική. Τό μουλβάρο, ή φάρσα, τό μελό, τό ψευτοκοινωνικό δράμα, ή επιθέωση κ.λπ. είναι παρακμασμένα είδη άστικού θεάτρου που δημιουργούν σύγχυση και αποβλάκωση στο λαό. Άς μήν ισχυρίζεται λοιπόν ό κ. Χόρν πώς τό άστικό θέατρο απεικονίζει πιστά αυτή τήν έποχή τής άνελευθερίας, του ιμπεριαλισμού, τής εξάθλιωσης των μαζών, του αναλφαβητισμού, των ταξικών διακρίσεων και αντιθέσεων, τής δυστυχίας και του φασισμού. Σε ποιό άστικό έργο είδε ό κ. Χόρν τήν άλλοτρίωση του άτόμου από τόν καπιταλισμό; Άς μήν αναφερθεί στα άστικά ψευτοηθολογικά έργα με τόν φτηνό φρονηματισμό.

Μετά ό κ. Χόρν λέει ότι τό θέατρο δέν βρήκε τό δρόμο του γιατί και ό κόσμος δέν βρήκε τό νέο σύστημα που θά κυβερνηθεί. Υπάρχει αυτό, άπαντούμε. Είναι ή δημόσια αυτοκυβέρνηση του λαού.

Μετά με έμφαση και όργη άποροίπτει τό πολιτικό θέατρο. Μά τί άλλο είναι ή ζωή από συνειδητή ή άσυνειδητή πολιτική δράση (προοδευτική ή αντιδραστική). Άρα άφου τό θέατρο άπεικονίζει τή ζωή και τήν ιστορία τής κοινωνίας, πρέπει να είναι πολιτικό. Άλλιώς είναι ταραντέλα για προβολή

καλλιτέχνη και κερδοσκοπία θεατρώνη.

Ποιός είπε στον κ. Χόρν ότι τό θέατρο δημιουργεί άνελεύθερους-μή σκεφτόμενους ανθρώπους. Τότε πώς δημιουργούν άριστουργήματα; όπως Μπρέχτ, Ντάριο Φό, Βάις, Σάρτρ, Φοντόν, Γκόρνι κ.λπ. Η μήπως στο άστικό σύστημα είναι ελεύθεροι οι καλλιτέχνες, που κάνουν ό,τι θέλει ό επιχειρηματίας για ένα μεροκάματο πείνας. Τό πολιτικό θέατρο κάνει τόν κόσμο να σκέφτεται όπως δέν συμφέρει σε πολλούς! Όστε τό πολιτικό θέατρο είναι μόδα; και όχι χρέος των προοδευτικών καλλιτεχνών να δώσουν λύσεις στα προβλήματα τής μαστιζόμενης άνθρωπότητας; Η πολιτική, μόδα κ. Χόρν; και όχι καυτή άνάγκη που πηγάει άπ' τό θλιβερό σύστημα που ίσως κρυφούποστηρίζετε; Λοιδορώετε λοιπόν τούς ανθρώπους που παλεύουν ν' αλλάξουν τόν κόσμο; Εύγε πνευματικέ Ταγέ κ. Χόρν! Έξεχασα όμως· είστε φτασμένοι, και όποιος έφτασε άξίζει. Υπάρχει μήπως άξιοκρατία στην τέχνη και ειδικότερα στο θέατρο; Άπ' ό,τι ξέρω κανείς δέν έκανε ποτέ ένα θίασο με άξιοκρατικά κριτήρια. Η κάνω λάθος; Συμφωνώ μαζί σας στην τελευταία παράγραφο ότι βρισκόμαστε στο σκοτάδι. Είναι τό σκοτάδι τής σάπιας άστικής κουλτούρας και του άπάνθρωπου ιμπεριαλιστικού πολιτισμού που έντεχνα κρυφούποστηρίζουν μερικοί φτασμένοι, επειδή έτσι τούς συμφέρει, και προσπαθούν να άπολιτικοποιήσουν τό λαό για να μένουν ειδωλα ενός χαζού έννοησιμένου κοινού.

Συμπέρασμα: Η τέχνη πηγάει και πάει στο λαό. Χρέος τής, ή πνευματική άπελευθέρωση και ή εξύψωση των μαζών.

Εύχαριστώ για τή φιλοξενία,

Μάκης Πειθής,
ήθοποιός

σύγχρονος κινηματογράφος '77

Τεύχος 12

ZAN - ΜΑΡΙ ΣΤΡΑΟΥΜΠ - ΝΤΑΝΙΕΛ ΥΓΙΕ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟΣ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

ΚΡΙΤΙΚΗ

ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ

Παρουσίαση όλων των ευρωπαϊκών κιν/φών σχολών

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ